CENTENARUL MARII UNIRI

1918
2018

ROMÂNIA

LIZICA MIHUȚ CORNELIU PĂDUREAN

ARADUL ȘI MAREA UNIRE

REPERE ICONOGRAFICE

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ARADUL ŞI MAREA UNIRE.
REPERE ICONOGRAFICE

**Volum apărut cu sprijinul financiar al Consiliului Județean Arad,
prin Centrul Cultural Județean Arad**

LIZICA MIHUȚ CORNELIU PĂDUREAN

ARADUL ŞI MAREA UNIRE. REPERE ICONOGRAFICE

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ A.N.I.
Nr. 459515
A.D. XENOPOL ARAD
II - 36365

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
București, 2018

Copyright © Editura Academiei Române, 2018
Toate drepturile asupra acestei ediții sunt rezervate editurii.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie, nr. 13, Sector 5
050711, București, România,
Tel: 4021-318 81 46, 4021-318 81 06
Fax: 4021-318 24 44
E-mail: edacad@ear.ro
Adresa web: www.ear.ro

Referenți științifici: Acad. D.R. POPESCU
Prof. univ. dr. Ioan BOLOVAN

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

MIHUȚ, LIZICA
Aradul și Marea Unire: repere iconografice / Lizica Mihuț, Corneliu Pădurean. – București: Editura Academiei Române, 2018
Conține bibliografie
ISBN 978-973-27-2956-4

I. Pădurean, Corneliu

94

Redactor: Gelu NEGREA
Tehnoredactor: Diana ACHIM, Doina STOIA
Coperta: Mariana ŞERBĂNESCU

Bun de tipar: 24.09.2018. Format: 16/70 × 100
Coli de tipar: 21.5
C.Z. pentru biblioteci mari: 94(498 Arad) «1918 » 084
C.Z. pentru biblioteci mici: 94

CUPRINS

ARGUMENT 7

CAPITOLUL I. Aradul: devenire prin timp 15
I.1. Aradul, scurtă istorie (Corneliu Pădurean) 17
I.2. Teatrul, tribună de rostire a sentimentelor naționale (Lizica Mihuț)..... 35

CAPITOLUL al II-lea. INSTITUȚII ŞI STRUCTURI INSTITUȚIONALE (Lizica Mihuț)..... 61
II.1. Instituții 63
II.1.1. Preparandia 63
II.1.2. Institutul Pedagogico-Teologic Român Ortodox 70
II.1.3. Teatrul lui Iakob Hirschl 76
II.1.3.1. Construcția noii clădiri a Teatrului arădean (1784) 79
II.1.3.2. Incendiul şi reconstrucția Teatrului arădean 82
II.1.4. Banca „Victoria” 83
II.2. Structuri instituționale 88
II.2.1. Societatea pentru fond de teatru român..... 88
II.2.2. Asociația Națională Arădeană pentru Cultura Poporului Român 91
II.2.3. Asociația Culturală a Muncitorilor şi Meseriaşilor Arădeni „Progresul” 93
II.2.4. Casa Națională 95
II.2.5. Reuniunea Învățătorilor Arădeni..... 101
II.2.6. Reuniunea Femeilor Române Arădene 105
II.2.7. Societățile de lectură ale elevilor 108
II.2.8. Trupele de diletanți 110

CAPITOLUL al III-lea. REVISTE (în ordine alfabetică) (Lizica Mihuț) 113
III.1. Revista „BISERICA ŞI ŞCOALA” 115
III.2. Revista „GURA SATULUI” 119
III.3. Revista „LUMINA”..... 123
III.4. Ziarul „ROMÂNUL”..... 127
III.5. Revista „TRIBUNA POPORULUI”/ „TRIBUNA” (1904)..... 134

CAPITOLUL al IV-lea. PERSONALITĂȚI (în ordine alfabetică) (Lizica Mihuț, Corneliu Pădurean)..... 141
IV.1. Sever Bocu (1874–1951)..... 143
IV.2. Ştefan CICIO-POP (1865–1934)..... 145
IV.3. Roman CIOROGARIU (1852–1936)..... 148
IV.4. Ioan FLUERAŞ (1882–1953)..... 151

IV.5. Alexandru GAVRA (1797–1884)..... 153
IV.6. Iosif Ioan GOLDIŞ (1862–1934)..... 157
IV.7. Vasile GOLDIŞ (1862–1934)..... 159
IV.8. Iuliu GROFŞOREAN (1861–1947) 164
IV.9. Vasile MANGRA (1850–1918)..... 166
IV.10. Iustin MARŞIEU (1879–1955) 171
IV.11. Ioan METIANU (1828–1916) 173
IV.12. Emil MONȚIA (1882–1965)..... 177
IV.13. Moise NICOARĂ (1784–1861) 179
IV.14. Nicolae ONCU (1843–1914)..... 184
IV.15. Ioan Ignatie PAPP (1848–1925)..... 187
IV.16. Petru PIPOŞ (1859–1913) 189
IV.17. Gherasim RAȚ (1793–1850) 191
IV.18. Moise RIŞCUȚIA (1883–1959) 194
IV.19. Miron Moise ROMANUL (1828–1898) 196
IV.20. Mircea V. STĂNESCU (1841–1888)..... 199
VI.21. Ioan SUCIU (1862–1939) 204
VI.22. Ioan RUSSU-ŞIRIANU (1864–1909) 206
IV.23. Nicoale ŞTEFU (1855–1914)..... 210
IV.24. Dimitrie ȚICHINDEAL (1775–1818)..... 213
VI.25. Mihai VELICIU (1846–1921) 219
IV.26. Romul VELICIU (1882–1920)..... 224
IV.27. Alexandru VLAD (1877–1941)..... 226

CAPITOLUL al V-lea. TURNEE TEATRALE CU VALOARE DE SIMBOL (în ordine cronologică) (Lizica Mihuț) 229
V.1. Precizări 231
V.2. Mihail Pascaly (1868; 1871)..... 233
V.3. Eminescu la Arad? 242
V.4. Matei Millo (1870)..... 244
V.5. I.D. Ionescu (1874) 249
V.6. Constantin Petrescu (1877)..... 252
V.7. G.A. Petculescu (1879; 1880; 1881)..... 254
V.8. Zaharia Bârsan (1907; 1908) 258
V.9. Agatha Bârsescu (1908)..... 260
V.10. Victor Antonescu; Iancu Brezeanu (1913)..... 264

CAPITOLUL al VI-lea. ACȚIUNI POLITICE ARĂDENE ÎN ANII DUALISMULUI AUSTRO-UNGAR (Corneliu Pădurean) 271

CAPITOLUL al VII-lea. ARADUL ÎN ANUL 1918 (Corneliu Pădurean)..... 301

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ 335

ARGUMENT

Prezenta carte îşi propune să suplinească absența unei abordări din perspectivă iconografică, ceea ce elimină din start orice dimensiune ocazională, în contextul rememorării unui eveniment istoric fundamental în devenirea națiunii noastre, rememorare prilejuită de centenarul Marii Uniri.

Aşadar, considerăm **necesară** şi **utilă** apariția acestei cărți, care relevă **sintetic** acțiuni politice, instituții, structuri instituționale, reviste, personalități, activități culturale arădene şi nu numai, adresându-se nu neapărat unui public avizat, dar, în mod sigur, unui cititor, ce doreşte să se informeze, prin cuvânt, dar şi prin imagine[1], cu privire la un capitol de larg interes precum Marea Unire.

S-a scris mult, dar niciodată suficient despre acest subiect, de aceea considerăm **necesară** sublinierea mai apăsată a rolului Aradului ca centru politic al luptei pentru desăvârşirea unității naționale a românilor.

De asemenea, considerăm **utilă** o carte, ce completează imaginile prin informații succinte, care vin în întâmpinarea orizontului de aşteptare a privitorului, interesat să cunoască detalii, dincolo de vizualizarea unor imobile, portrete, monumente, decupaje de ziare.

INSTITUȚII (Preparandia, Institutul Pedagogic Teologic, Teatrul), STRUCTURI INSTITUȚIONALE (Societatea pentru fond de teatru român, Asociația Națională Arădeană pentru Cultura Poporului Român, Asociația Culturală a Muncitorilor şi Meseriaşilor Arădeni „Progresul", Casa Națională, Reuniunea Învățătorilor Arădeni, Reuniunea Femeilor Române Arădene, Societățile de lectură ale elevilor, Trupele de diletanți), REVISTE („Biserica şi Şcoala", „Gura Satului", „Lumina", „Românul", „Tribuna Poporului"), PERSONALITĂȚI[2] (Sever Bocu, Ştefan Cicio-Pop, Roman Ciorogariu, Ioan Flueraş, Alexandru Gavra, Iosif Ioan Goldiş, Vasile Goldiş, Iuliu

---

[1] Sursele ilustrațiilor nu sunt specificate, pentru că aspectul unora dintre acestea a fost modificat, astfel încât forma rezultată să fie cât mai apropiată de cea originală, din epocă, fără ca textul documentelor sau alte elemente de conținut să fie afectate.

[2] Deşi biografiile unora dintre personalitățile menționate în volum sunt prezentate distinct, pe spații mai largi, scurte precizări cu privire la momente notabile din biografia acestora sunt reluate şi în alte pasaje, în care respectivii exponenți marcanți ai intereselor româneşti sunt amintiți în legătură cu anumite instituții sau momente istorice.

Grofşorean, Vasile Mangra, Iustin Marşieu, Ioan Meţianu, Emil Monţia, Moise Nicoară, Ioan Ignatie Papp, Petru Pipoş, Gherasim Raţ, Miron Moise Romanul, Mircea V. Stănescu, Ioan Suciu, Nicoale Ştefu, Dimitrie Ţichindeal, Romul Veliciu, Alexandru Vlad, Aurel Vlaicu), TURNEE CU VALOARE DE SIMBOL (Mihail Pascaly, Matei Millo, I.D. Ionescu, Constantin Petrescu, G.A. Petculescu, Zaharia Bârsan, Agatha Bârsescu, Victor Antonescu, Iancu Brezeanu) au pregătit acţiunile politice încă din anii dualismului austro-ungar, precum şi înfăptuirea, printr-o adunare constituantă şi plebiscitară, a unui „act de dreptate istorică", pecetluit numai apoi prin Conferinţa de pace ce a stipulat Unirea Transilvaniei cu România.

Fişele, cu imaginile dublate de comentarii sau abordările sintetice ale evenimentelor, au fost elaborate pe baza bibliografiei aflate la finalul volumului sau preluate *ad litteram* din cărţile şi studiile noastre cu precizarea că ele înfăţişează puncte de vedere cu privire la varii aspecte ale demersului nostru, care au rămas aceleaşi, nealterate de trecerea timpului şi credem că trebuie să le reluăm uneori ca atare sau, alteori, prin sinteze şi elaborări noi, inedite ca problematică şi comentariu.

Să reţinem, în final, **rolul Aradului ca centru politic şi cultural** al luptei pentru împlinirea idealurilor şi aspiraţiilor naţionale ale românilor de pretutindeni. **Învăţătorii** (absolvenţi ai Preparandiei înfiinţate în anul 1812), **preoţii** (mulţi dintre ei absolvenţi ai Institutului Pedagogic Teologic), precum şi **activităţile culturale** (reprezentaţii teatrale, recitaluri de poezie românească „petreceri cu cântec şi joc", corurile săteşti, concertele de muzică vocală şi instrumentală), vădind un admirabil militantism şi, nu în ultimul rând, presa au pregătit cu consecvenţă şi entuziasm, decenii de-a rândul, generaţia de politicieni arădeni de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX, care au avut o contribuţie fundamentală la înfăptuirea actului istoric al „Unirii cu Ţara".

A-l rememora, la o sută de ani, înseamnă a medita la o îndelungată lecţie de patriotism şi solidaritate, probată nu la masa tratativelor, oricât de strălucite ar fi fost acestea, ci prin strădanii ale elitei româneşti, susţinute de întregul nostru neam, care nu a încetat nicicând să creadă în biruinţa ideii de unitate naţională. În înfăptuirea Marii Uniri!

Autorii

FOREWORD

This book aims to fill in the absence of an iconographic approach of a fundamental event in the history of our nation, a remembrance occasioned by the Centenary of the Great Union.

Thus, the book offers a **necessary** and **useful synthesis** of political actions, institutions, institutional structures, magazines, personalities, cultural activities in Arad and not only and it addresses not only the professionals in the field but also any reader who wants seeks information through words and pictures[3] on such an important topic as the Great Union.

It has been written much but never enough on this topic and therefore we consider absolutely **necessary** to highlight the role of Arad as political centre of the Romanians' struggle for national unity.

We also consider **useful** a book which complements the pictures with brief information so that readers who are interested in detail would find out the facts beyond buildings, portraits, monuments, newspaper cuts.

INSTITUTIONS (The Teachers' Institute "Preparandia", the Theological Institute, the Theatre), INSTITUTIONAL STRUCTURES (The Society for Romanian Theatre, The National Association for Romanian Culture Arad, The Cultural Association of Workers and Craftsmen of Arad „Progresul", The National House, The Reunion of Primary School Teachers of Arad, The Reunion of Romanian Women from Arad, The Students' Reading Societies, The Amateur Groups), REVUES („Biserica şi Şcoala", „Gura Satului", „Lumina", „Românul", „Tribuna Poporului"), PERSONALITIES[4] (Sever Bocu, Ştefan Cicio-Pop, Roman Ciorogariu, Ioan Flueraş, Alexandru Gavra, Iosif Ioan Goldiş, Vasile Goldiş, Iuliu Grofşorean, Vasile Mangra, Iustin Marşieu, Ioan Meţianu, Emil Monţia, Moise Nicoară, Ioan Ignatie Papp, Petru Pipoş, Gherasim Raţ, Miron Moise Romanul, Mircea V. Stănescu, Ioan Suciu, Nicoale Ştefu, Dimitrie Ţichindeal, Romul Veliciu, Alexandru Vlad, Aurel Vlaicu), SYMBOLOLICAL TOURS (Mihail Pascaly, Matei Millo, I.D. Ionescu, Constantin Petrescu, G.A. Petculescu, Zaharia Bârsan, Agatha Bârsescu, Victor Antonescu, Iancu Brezeanu) had prepared the

---

[3] Although the biographies of certain personalities are presented in the book on wider spaces, reference to them are made throughout the book in connection to certain institutions or historical events.

political actions since the years of Austro-Hungarian Dualism as well as by organizing a plebiscitary assembly for "an act of historical justice" which was only later on regulated by the Peace Conference stipulating the Union of Transylvania and Romania.

The comments to the pictures or the synthetical approach to events were elaborated based on the bibliography listed at the end of the volume or taken literally from our books and studies, stating that they represent points of view that remained unaltered by the passage of time. E consider that sometimes we should keep them as stated before and other times, they should be approached through new synthesis and comments.

The role of Arad as political and cultural centre of the Romanians' struggle for their ideals and national aspirations should not be forgotten. **The teachers** (graduates of the Pedagogical Institute founded in 1812), **priests** (many of them graduates of the Pedagogical Theological Institute), as well as the **cultural activities** (theatre performances, Romanian poetry, „parties with songs and dances", choirs, vocal and instrumental concerts) pleaded for national unity. Not least, the press prepared with persistence and enthusiasm for decades, the generation of Arad politicians from the end of the 19th and the beginning f the 20th century. This generation made a fundamental contribution to the historical act of "The Union with The Country".

Remembering them after 100 years is a lesson of patriotism and solidarity, proven by the effort of our entire nation who never ceased to believe in the idea of national unity, in the Great Union!

The authors

AVANT PROPOS

Ce livre en se proposant de combler l'absence d'une approche de point de vue iconographique de ce thème dans le contexte de la commémoration d'un événement historique fondamental pour l'accomplissement de notre nation, commémoration occasionnée par le centenaire de la Grande Union, exclut toute démarche aléatoire.

Nous estimons **nécessaire et utile** la parution de ce livre qui rassemble d'une manière **synthétique** des actions politiques, des institutions, des structures institutionnelles, des revues, des personnalités, des actions culturelles d'Arad et d'ailleurs, livre qui s'adresse non seulement à un public avisé, mais à tout lecteur désireux de s'informer par la parole et aussi par l'image sur un chapitre digne d'intérêt, la Grande Union.

On a beaucoup écrit, mais jamais assez sur ce sujet, c'est pour cela que nous voulons souligner, **mettre en évidence**, le rôle de la ville d'Arad au sein de la lutte politique pour l'achèvement de l'unité nationale des Roumains.

Nous estimons aussi **utile** un livre enrichi d'images accompagnées de renseignements succincts de manière qu'il réponde aux attentes du regard du lecteur désireux de découvrir des détails au-delà de la présentation des immeubles, des portraits, des monuments et des coupures de journaux.

DES INSTITUTIONS (Preparandia, L'Institut Pédagogique Théologique, Le Théâtre), DES STRUCTURES INSTITUTIONNELLES (La Société pour fonds du théâtre roumain, L'Association Nationale d'Arad pour la culture du peuple roumain, L'Association Culturelle des Ouvriers et des Artisans d'Arad « Progresul », La Caisse Nationale, La Réunion des Instituteurs d'Arad, La Réunion des Femmes roumaines d'Arad, Les Sociétés de lecture des élèves, les Troupes d'amateurs), des REVUES (l'Eglise et l'Ecole, La Voix du Village, La Lumière, Le Roumain, La Tribune du peuple), des PERSONNALITES (2), (Sever Bocu, Ştefan Cicio-Pop, Roman Ciorogariu, Ioan Flueraş, Alexandru Gavra, Iosif Ioan Goldiş, Iuliu Grofşorean, Vasile Mangra, Iustin Marşieu, Ioan Meţianu, Emil Monţia, Moise Nicoară, Ioan Ignatie Papp, Petru Pipoş, Gherasim Raţ, Miton Moise Romanul, Mircea V. Stănescu, Ioan Suciu, Nicolae Ştefu, Dimitrie Tichindeal, Romul Veliciu, Alexandru Vlad), des TOURNEES DES TROUPES DE THEATRE emblématiques (Mihail Pascaly, Matei Millo, I.D. Ionescu, Constantin Petrescu,

G.A. Petculescu, Zaharia Bârsan, Agatha Bârsescu, Victor Antonescu, Iancu Brezeanu) ont préparé les actions politiques depuis la période du dualisme austro-hongrois, conduisant à la réalisation d'un « acte de justice historique » dû à l'assemblée constituante et scellé ensuite par La Conférence de paix qui a entériné L'Union de la Transylvanie avec la Roumanie.

Les fiches et les images accompagnées de commentaires ou du traitement synthétique des événements ont été rédigées à partir de la bibliographie située à la fin du livre ou reprises « *ad litteram* » de nos livres ou de nos études antérieurs, en précisant que nos points de vue sont restés inchangés malgré le temps et que parfois ils sont enrichis par de nouveaux apports. En conclusion, n'oublions pas **la place de la ville d'Arad en tant que centre politique et culturel** dans le combat pour l'accomplissement des idéaux et des aspirations des Roumains de partout. **Les instituteurs** (sortis de la Preparandia fondée en 1812) et **les prêtres** (pour la plupart sortis de l'Institut Pédagogique Théologique) ainsi que **les activités culturelles** (spectacles de théâtre, de poésies roumaines, de « fêtes avec chants et jeux », de chorales des villageois, de concerts de chants et d'instruments) avec une puissante teinte patriotique, sans ignorer **la presse**, tous ont préparé avec persévérance et enthousiasme durant des décennies la génération des hommes politiques d'Arad de la fin du XIXième et le début du XXième siècle qui ont joué un rôle fondamental dans la réalisation de l'acte historique de « L'Union avec le Pays »

Le rappeler à son Centenaire, signifie se pencher sur une profonde leçon de patriotisme et de solidarité, aboutie, pas autant à la table des pourparlers, même brillants, que par les efforts de l'élite intellectuelle roumaine soutenue par le peuple entier qui n'a jamais perdu la confiance dans la victoire de l'idée d'unité nationale. L'accomplissement de la Grande Union !

Les auteurs

VORWORT

Anlässlich des hundertjährigen Jubiläums der Großen Vereinigung nimmt sich das Buch vor, auf das ausschlaggebende Ereignis in der Geschichte unserer Nation zurückzublicken.

In dieser Hinsicht bietet das Buch eine **notwendige und hilfreiche Synthese** politischer Aktionen, Institutionen, namhafter Persönlichkeiten, Arader Kulturveranstaltungen usw. und wendet sich nicht unbedingt an Sachkundige aber sicherlich an Leser, die sich in Wort und Bild[5] über die Große Vereinigung informieren möchten.

Es wurde bereits viel aber nicht genug darüber geschrieben, so dass es **unerlässlich** erscheint, die Rolle Arads als politisches Zentrum im Kampf für die nationale Einheit hervorzuheben.

Außerdem empfinden wir das Buch als sehr **hilfreich**, da alle Abbildungen von kurzen Texten begleitet werden, so dass dem detailinteressierten Leser nebst Abbildungen von Gebäuden, Porträts, Denkmälern und Zeitungsausschnitten auch Informationen geboten werden.

INSTITUTIONEN (die Lehrerbildungsanstalt Preparandia, das Theologische Institut, das Theater), INSTITUTIONELLE STRUKTUREN (Gesellschaft für rumänisches Theater, Nationale Arader Gesellschaft für Kultur des rumänischen Volkes, Kulturgesellschaft der Arader Arbeiter und Handwerker „Progresul", Tagung Arader Grundschullehrer, Tagung rumänischer Frauen in Arad, Lektüre-Clubs der Schüler, Amateurgruppen), ZEITSCHRIFTEN („Biserica şi Şcoala", „Gura Satului", „Lumina", „Românul", „Tribuna Poporului"), PERSÖNLICHKEITEN[6] (Sever Bocu, Ştefan Cicio-Pop, Roman Ciorogariu, Ioan Flueraş, Alexandru Gavra, Iosif Ioan Goldiş, Vasile Goldiş, Iuliu Grofşorean, Vasile Mangra, Iustin Marşieu, Ioan Meţianu, Emil Monţia, Moise Nicoară, Ioan Ignatie Papp, Petru Pipoş, Gherasim Raţ, Miron Moise Romanul, Mircea V. Stănescu, Ioan Suciu, Nicoale Ştefu,

---

[5] Die Quellen der Abbildungen sind nicht angegeben, da einige modifiziert wurden, um dem Original der Epoche zu entsprechen, ohne dass der Text der Dokumente oder inhaltliche Elemente davon beeinflusst wurden.

[6] Obwohl einige Persönlichkeiten einzeln untersucht werden, erscheinen biografische Angaben zu ihrer Person wiederholte Male, wo Ereignisse geschildert sind, an denen sie ausschlaggebend mitwirkten.

Dimitrie Țichindeal, Romul Veliciu, Alexandru Vlad, Aurel Vlaicu), TOURNEEN MIT SYMBOLWERT (Mihail Pascaly, Matei Millo, I.D. Ionescu, Constantin Petrescu, G.A. Petculescu, Zaharia Bârsan, Agatha Bârsescu, Victor Antonescu, Iancu Brezeanu) haben bereits in den Jahren des österreichisch-ungarischen Dualismus die politischen Aktionen vorbereitet. Durch eine Konstituenten- und Volksversammlung vollführten sie einen „Akt historischer Gerechtigkeit" und wirkten dadurch als Wegbereiter der Vereinigung Siebenbürgens mit Rumänien.

Die Kommentare zu den Bildern, sowie die Darstellungen der Ereignisse wurden anhand der am Ende angegebenen Bibliografie erarbeitet oder wortwörtlich aus unseren Büchern oder Studien übernommen; diese stellen unveränderte Ansichten oder aber neue Auffassungen einzigartiger Problematik dar.

Arads Rolle als politisches und kulturelles Zentrum im Kampf für die Erfüllung der Ideale und Ziele aller Rumänen muss festgehalten werden. Der Kampfgeist der Grundschullehrer (Absolventen der 1812 gegründeten Preparandia), **Pfarrer** (viele von ihnen Absolventen des Theologischen Instituts), sowie die **kulturellen Veranstaltungen** (Theateraufführungen, Lesungen in rumänischer Sprache „Feste mit Gesang und Tanz", Dorfchöre, Konzerte) und nicht zuletzt die Presse haben konsequent und enthusiastich, über mehrere Jahrzehnte, die Generation der Arader Politiker um die Jahrhundertwende 1900 vorbereitet, die einen wesentlichen Beitrag zur Vereinigung geleistet haben.

Diese Rolle hundert Jahre später wieder ins Gedächtnis zu rufen, bedeutet auch eine Lektion über Patriotismus und Solidarität, die von der rumänischen Elite vorgelebt und nicht bloβ am Verhandlungstisch erzielt wurde. Das gesamte Volk hat diese Werte unterstützt und nie aufgehört an die Erfüllung einer nationalen Einheit, der Groβen Verinigung, zu glauben.

Die Autoren

Capitolul I

ARADUL: DEVENIRE PRIN TIMP

I.1. Aradul, scurtă istorie

Pe teritoriul oraşului Arad, situat în partea de vest a României în câmpia cu acelaşi nume, la aproximativ 50 km de graniţa cu Ungaria, cele mai vechi urme de locuire umană datează din epoca neolitică. Cercetările arheologice efectuate de-a lungul timpului au demonstrat o continuitate de viaţă, astfel că numeroase mărturii ale civilizaţiei daco-geţilor au fost scoase la iveală. Având în vedere poziţia strategică a aşezării, situată la nord de râul Mureş, precum şi fortificaţiile identificate în jurul oraşului, specialiştii au apreciat că aici ar fi fost o cetate, o aşezare întărită, o „dava".

Instaurarea stăpânirii romane în Dacia a lăsat urme şi pe teritoriul actual al oraşului, partea de la sud de Mureş intrând în zona de ocupaţie romană, în timp ce partea nordică a continuat să aparţină dacilor. După retragerea aureliană, teritoriul Aradului a făcut parte din spaţiul etnogenezei româneşti. Populaţiile migratoare care au năvălit şi pe aceste teritorii i-au întâlnit pe români, organizaţi în uniuni de obşti, după cum atestă fortificaţiile de pământ descoperite pe teritoriul sau în apropierea oraşului.

Conform binecunoscutului izvor scris de către Anonymus, *Gesta Hungarorum*, în secolul al X-lea Aradul făcea parte din voievodatul lui Menumorut, ca, mai apoi, în secolul al XI-lea, să facă parte din întinsul voievodat al lui Ahtum. Cu prilejul luptelor desfăşurate de acesta cu Chanadinus, comandantul trupelor regelui Ungariei, după cum ne mărturiseşte *Legenda Sfântului Gerard*, este menţionat şi Aradul la anul 1028. După acest moment, referirile sunt tot mai numeroase. Într-un document din anul 1177 este amintit capitlul Aradului, dar şi castrul existent aici. Existenţa unei fortificaţii în această zonă este o dovadă a importanţei acestei aşezări, care a stat în calea incursiunii tătaro-mongole din 1241–1242, când a şi fost distrusă. Evoluţia economică pozitivă de până atunci a teritoriului din stânga şi dreapta Mureşului a fost întreruptă temporar de această invazie.

Pătrunderea maghiară, mai ales în zonele de câmpie şi pe văile Mureşului şi a Crişurilor, a însemnat din punct de vedere administrativ introducerea instituţiei comitatului, ca de altfel în întreaga Transilvanie. Asupra înfiinţării comitatului Arad datele sunt incerte, cercetările efectuate până acum nereuşind să elucideze această problemă, în ciuda opiniilor emise în acest sens de diverşi cercetători. Se presupune că, în jurul anului 1200,

a avut loc acest eveniment. Cert este că la 1214 este amintit în documente comitele arădean Paul. În consecință, şi Aradul se afla la acea dată sub stăpânire maghiară.

În timpul răscoalei din anul 1514, condusă de către Gheorghe Doja, Aradul, cu cetatea sa refăcută, a fost ocupat de către răsculați. Nu la mult timp, în anul 1552, oraşul Arad intră sub stăpânire turcească, care se va menține până în anul 1687. În acest interval de timp, a intervenit însă şi un intermezzo de 20 ani, când este scos de sub dominația Semilunei otomane, intrând sub stăpânirea Transilvaniei, în anul 1595. În 1616, Aradul ajunge din nou sub ocupație otomană.

În timpul ocupației turceşti, se înființează aici un sangeac, turcii refăcând cetatea în 1554. Celebrul călător turc, Elvila Celebi, a făcut în însemnările sale o descriere a cetății şi a împrejurimilor, din care rezultă că Aradul era un important centru strategic şi comercial în zonă în timpul stăpânirii otomane.

Luptele dintre otomani şi habsburgi au dus la distrugerea cetății în 1658, an în care a şi fost refăcută de către turci. În cele din urmă, în anul 1687, cetatea Aradului a fost cucerită definitiv de către austrieci.

După alungarea turcilor, prin pacea de la Karlowitz din 1699, Mureşul a devenit granița dintre austrieci şi otomani, Aradul intrând sub ocupație habsburgică. A fost refăcută şi cetatea Aradului după planurile întocmite de către Eugeniu de Savoia[1]. Austriecii hotărăsc ca, pe teritoriul de la nord de Mureş, să constituie un regiment de graniță Illyr cu centrul la Arad. Primele unități sârbeşti ale confiniului militar Tisa-Mureş se stabilesc pe linia Mureşului începând cu luna iunie 1701.

Autoritățile habsburgice instaurate aici au păstrat importanța militară a aşezării. Fiind centru militar, oraşul a fost pus sub autoritatea comandamentului suprem austriac. Treptat, în jurul cetății se ridică alături de „oraşul militar", populat mai ales de sârbi, şi un oraş civil denumit „civitas germanica", locuit de germani, români şi maghiari. Se năştea astfel, odată cu instaurarea stăpânirii habsburgice, oraşul civil.

Actul prin care se permitea instituirea în oraş a unei administrații civile datează din 6 octombrie 1702. Prin „Freiheits Punkten" (Punctele libertății) se alegeau primii demnitari ai oraşului – un primar, un jude, doi consilieri şi un notar. Oraşul a primit şi dreptul de a avea sigiliu propriu, de a ridica o

---

[1] Unul din cei mai străluciți feldmareşali ai Austriei, de origine franceză; a contribuit din plin la ridicarea acesteia ca mare putere.

clădire pentru Primărie şi de avea o casă de oaspeți. S-a constituit, în timp, serviciul de pază al oraşului. Se fac paşi importanți şi spre o evoluție economică ascendentă. După ce, în anul 1740, întregul comitat devine domeniul erarial, având reşedința la Arad, acesta a devenit „oraş privilegiat cameral".

Pe teritoriul oraşului s-au menținut, până în anul 1747, două administrații: una militară, care îşi avea propria primărie şi se administra potrivit normelor Consiliului de război, sub jurisdicția ei intrând „oraşul sârbesc", precum şi o administrație civilă, care era reprezentată de o altă primărie şi care funcționa în „oraşul german". Exista în oraşul Arad şi o parte locuită de români, „Wallachay", cum apar ei în documente.

După desființarea confiniului militar, administrația militară a încetat, cele două părți ale oraşului unindu-se. Conducerea administrativ-executivă era asigurată de primar, de un jude şi un casier, funcții în care titularii erau aleşi anual. Conform înțelegerii de unire din noiembrie 1746 a celor două administrații, alegerea se făcea alternativ, pe bază confesională, din rândul romano-catolicilor (maghiari şi germani) şi din rândul ortodocşilor (sârbi şi români). Era asigurată astfel egalitatea confesională a cetățenilor, fără însă să fie realizată şi egalitatea între națiuni, deoarece cei aleşi nu puteau să fie decât din Consiliul Intern, din care nu făceau parte şi români. Se asigura astfel supremația comercianților germani şi sârbi. Cu timpul, funcții de consilieri şi însărcinări executive vor deține însă şi românii, identificați ca atare după numele pe care le purtau.

Între anii 1763–1783, pe malul stâng al Mureşului, a fost construită de către austrieci o nouă cetate a Aradului, care este utilizată şi astăzi de către armata română. Creşterea puterii armelor de foc a impus ridicarea acestei noi cetăți în stil Vauban.

Treptat, oraşul se extinde, astfel că satele aflate în apropierea sa sunt absorbite de oraşul în dezvoltare, devenind cartiere ale Aradului. Cu toate acestea, dezvoltarea economică era frânată de menținerea jurisdicției feudale. Încă în anul 1725, i s-a promis Aradului ridicarea la rangul de „oraş liber regesc". După desființarea regimentelor grănicereşti, locuitorii oraşului îşi reînnoiesc cererile adresate împărătesei Maria Tereza, solicitând pentru oraşul lor statutul de „civitas".

Oraşul înregistrează importanți paşi pe calea dezvoltării economice, prosperitatea aceasta fiind marcată şi de înființarea, în anul 1817, a unui teatru, considerat de către mulți specialişti ca primul teatru din Transilvania, înaintea celui din Oravița cu care îşi dispută întâietatea.

În cele din urmă, desele deputaţiuni ale oraşului în capitala imperiului, promisiunile repetate ale Curţii vieneze şi, nu în ultimul rând, suma deloc neglijabilă de 336 092 de florini au grăbit hotărârea Vienei. La 12 aprilie 1832 a fost semnată de împărat diploma prin care Aradul primea statutul de „oraş liber regesc". La data de 21 august 1834, cu prilejul „Sărbătorilor Aradului" a avut loc festivitatea oficială de atribuire a acestei calităţi. Conform diplomei, oraşul avea dreptul la un consiliu intern format din primar, jude şi opt consilieri şi un consiliu extern, compus din 60 de membri.

Obţinerea statutului de oraş liber regesc a însemnat pentru oraşul Arad începutul unei evoluţii ascendente în toate planurile activităţii umane. Se deschidea procesul de urbanizare, iar organizarea administrativă a oraşului se definitivează pe parcursul secolului al XIX-lea, oraşul având rangul de municipiu.

Aducerea la Arad a Diplomei de „oraş liber regesc"

Până în anul 1834, statutul de oraş aservit, asemănător cu al altor oraşe din Transilvania şi Ţările Române, a împiedicat dezvoltarea sa, întârziind desfăşurarea fenomenului de urbanizare. Acest proces complex a cunoscut un trend ascendent mai ales după 1849, când dreptul de liberă strămutare a locuitorilor devine o realitate. Dispărea astfel unul din factorii care au

împiedicat procesul de urbanizare. Treptat, oraşul îşi pierde caracterul meşteşugăresc şi comercial şi se înscrie tot mai mult pe linia industrializării. Specialiştii asociază de fapt fenomenul urbanizării cu era industrială. Ca urmare a impactului tehnologiei, Aradul, ca şi alte oraşe, de altfel, a cunoscut în a doua jumătate a secolului al XIX-lea o transformare multidirecțională a vieții. Dintr-un oraş în care la începutul secolului al XIX-lea rațele sălbatice aflate în bălțile din centrul oraşului puteau fi încă vânate din poarta casei, Aradul ajunge, la sfârşitul aceluiaşi secol, să fie unul dintre centrele urbane cele mai importante din statul ungar, din zona central-est europeană şi din vestul actualei Românii.

Încă la începutul secolului al XIX-lea, Aradul a devenit un important centru al luptei naționale, aici dobândind contur o puternică conştiință a drepturilor naționale româneşti. Înființarea, în anul 1812, a Preparandiei româneşti a fost un catalizator care a adunat în jurul său o serie de cărturari români, inspirați de ideile iluministe. Dimitrie Țichindeal şi Alexandru Gavra sunt doar doi dintre cei care au contribuit la formarea timpurie a unei puternice conştiințe româneşti. Acestora li s-au adăugat şi alții, pe care îi vom aminti pe parcurs.

În anul 1822 s-a înființat Institutul Teologic Ortodox, care a contribuit la potențarea atributelor Aradului ca centru de spiritualitate românească. Preoții pregătiți aici au contribuit, în parohiile în care s-au întors, la dezvoltare conştiinței naționale şi la întărirea convingerii necesității obținerii drepturilor naționale. Pentru realizarea acestui obiectiv au fost utilizate toate căile. Nu întâmplător aici, la Arad, a fost inițiată de către Moise Nicoară lupta pentru numirea unui episcop român la Episcopia Ortodoxă, aflată sub controlul Mitropoliei sârbeşti de la Karlowitz.

În timpul revoluției de la 1848–1849, românii din aceste părți au acționat pentru recunoaşterea de către autorități a limbii şi a națiunii române, care să se bucure de drepturi egale cu celelalte națiuni. Aceste deziderate au fost afirmate şi cu prilejul unei conferințe a românilor, care a avut loc la Arad în data de 12/24 aprilie 1848, în casa avocatului Ioan Popovici.

Infrângerea armatei maghiare, la Şiria, de către trupele austriece şi ruseşti, în august 1849, au transformat Aradul în principalul centru al represiunii celor care au luptat împotriva habsburgilor, cetatea devenind locul în care au fost închişi mulți revoluționari. Aici au fost întemnițați şi executați cei 13 generali ai armatei maghiare, comemorarea acestora transformând Aradul, în fiecare an, la 6 octombrie, într-un fel de „Meca" a maghiarimii, mai ales a aceleia din Ungaria.

După revoluția de la 1848/1849, Aradul a cunoscut, până la declanşarea Primului Război Mondial, importante progrese pe calea industrializării şi a urbanizării, fiind înființate importante întreprinderi industriale în domeniul construcțiilor de maşini, dar şi a industriei uşoare. După conectarea sa la rețeaua de cale ferată, în anul 1858, dezvoltarea economică a regiunii a devenit şi mai accentuată. Au fost introduse maşini cu aburi, numărul fabricilor înființate a crescut şi producția s-a diversificat. Funcționau turnătorii, se produceau maşini, vagoane, automobile, în 1895 prima uzină electrică din oraş a început furnizarea energiei electrice, iar industria textilă şi a morăritului erau bine reprezentate. Bogăția şi diversitatea produselor agricole şi industriale au impus Aradul ca un important centru comercial al Transilvaniei şi al Europei centrale, comercianții străini fiind interesați de cerealele şi vinurile din zonă.

Este firesc, în aceste condiții, ca Aradul să ajungă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi sediul unor instituții financiare. În anul 1887, de exemplu, a fost creată Banca „Victoria", a doua bancă românească din Transilvania, după Banca „Albina" de la Sibiu, care a sprijinit inițiativele economice româneşti, dar şi mişcarea națională.

În tot acest timp, a continuat şi procesul de urbanizare. În anul 1896, a fost inaugurat turnul de apă, presiunea fiind asigurată prin cădere, iar transportul acesteia fiind asigurat de pompele aduse din Anglia. Introducerea apei curente şi a canalizării au contribuit din plin la creşterea gradului de sănătate a locuitorilor oraşului, fenomen observabil şi prin scăderea indicelui de mortalitate. Semnificative realizări au fost obținute şi în domeniul edilitar, fiind ridicate importante clădiri în stil *secession*, care dau şi în zilele noastre personalitate oraşului de pe Mureş. În anul 1883, a fost introdus în centrul oraşului iluminatul public, la început cu gaze, iar apoi cu curent electric. Paşi importanți au fost făcuți şi în domeniul transportului public. După anul 1869, în Arad circulau tramvaie trase de cai, iar mai apoi trase de locomotive cu aburi şi, în final, cele propulsate electric. Au fost inițiate şi importante lucrări de hidroameliorații şi de îndiguire pentru a proteja oraşul de desele revărsări ale Mureşului.

Progresele economice înregistrate au impulsionat şi dinamica demografică. Conform recensământului din anul 1910, oraşul Arad avea o populație civilă de 60 969 persoane, depăşind oraşe precum Pécs, Győr, Székesfehérvár, Sopron, Miskolcz, Szombathely, Nyíregyháza, ca să ne referim doar la oraşele Ungariei etnice. Aradul era depăşit doar de Budapesta, Debreczen, Szeged şi Kecskemét, iar dintre oraşele Transilvaniei, de Oradea şi Timişoara. Din

punct de vedere etnic, în oraş locuiau români, maghiari, germani, sârbi, slovaci şi alte naţiuni. Ponderea cea mai mare era deţinută de către maghiari cu 75,5%, urmaţi de români, cu 16,8%. Între oraşele importante ale Transilvaniei, Aradul era, totuşi, cel mai românesc.

După anul 1895, când au fost condamnaţi principalii lideri politici ai românilor din Transilvania pentru îndrăzneala de fi înaintat împăratului de la Viena un Memorandum, în care au înfăţişat politica antiromânească dusă de către guvernul de la Budapesta după realizarea dualismul austro-ungar în 1867, Aradul a devenit un centru politic important al românilor aflaţi sub opresiunea Ungariei. Cu prilejul călătoriei sale din 1898 prin oraşele Transilvaniei, Nicolae Iorga amintea de fermitatea românilor din Arad.

Impunerea Aradului în peisajul politic al românilor din Ungaria (Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş) s-a făcut în urma unei evoluţii pe durata secolului al XIX-lea, când, în oraşul de pe Mureş, s-au creat o serie de condiţii de natură spirituală, economice, educaţionale, demografice, care au fundamentat identitatea naţională a românilor de aici.

Aradul a beneficiat însă şi de o poziţie geopolitică favorabilă. Din această perspectivă, trebuie precizat că, din punct de vedere a aşezării sale, Aradul se afla, alături de Timişoara şi Oradea, mai aproape de Europa Centrală, în consecinţă, mai aproape şi de curentele culturale ale acesteia, de modernitatea europeană. Pe de altă parte, să nu uităm că Aradul a cunoscut, din 1687, rigoarea şi ordinea administraţiei habsburgice, în raport cu Banatul, spre exemplu (1718).

În opinia noastră, momentul în care Aradul a devenit un focar de difuzare al spiritualităţii româneşti ortodoxe a fost la începutul celui de-al doilea deceniu al secolului al XIX-lea. Este bine de ştiut că la Arad a funcţionat, din anul 1706, o episcopie ortodoxă, aflată sub jurisdicţia Mitropoliei sârbeşti de la Karlowitz (Sremski Karlovci). Cu toate că românii ortodocşi din eparhia Aradului aveau un episcop sârb, credinţa lor ortodoxă română nu a fost afectată. În spiritul unui despotism luminat, împăratul Francisc I i-a cerut, în 1810, lui Ştefan Nestorovici, inspector al şcolilor confesionale ortodoxe, să studieze posibilitatea înfiinţării unor şcoli normale, după model francez. După ce a efectuat vizite de documentare, acesta a propus împăratului înfiinţarea unei preparandii pentru pregătirea învăţătorilor români, în centrul de reşedinţă a Episcopiei Aradului. Cu aprobarea autorităţilor imperiale habsburgice, la 15 noiembrie 1812, îşi începea cursurile la Arad prima şcoală de învăţători pentru românii din Transilvania. Primul director al acesteia a fost iluministul Dimitrie Ţichindeal – „gură de aur", cum l-a numit Mihai Eminescu.

La o distanță de 10 ani de la acest moment, tot la Arad, şi cu aprobarea aceloraşi autorități habsburgice, se deschideau, la începutul lunii decembrie a anului 1822, cursurile Institutului Teologic Ortodox.

Cele două instituții educaționale româneşti au devenit importante focare de luminare, de sădire şi întărire a conştiinței şi a identității româneşti ortodoxe. Aradul, cu profesorii, elevii şi studenții de la cele două instituții, a fost astfel centru al spiritualității româneşti din vestul actualei Românii, dar şi din zone mai îndepărtate, deoarece aici au venit să se pregătească şi tineri din alte părți ale Transilvaniei, Banatului şi Crişanei.

Dezvoltarea conştiinței naționale româneşti, a spiritului de dreptate de care trebuia să beneficieze şi românii din Imperiul Habsburgic şi mai apoi din Ungaria, după anul 1867, s-a manifestat cu putere pe tot parcursul secolului al XIX-lea, în diferite forme. În timp, s-a adăugat şi spiritul de solidaritate şi unitate cu românii de peste Carpați.

Moise Nicoară a fost printre primii militanți care a ridicat steagul luptei pentru drepturi în favoarea națiunii române. Pe terenul pregătit de existența Preparadiei la Arad, el a început, împreună cu Dimitrie Țichindeal şi alți cărturari români, lupta pentru numirea unui ierarh român la Episcopia Aradului. În anul 1815, a murit ultimul episcop sârb, Pavel Avacumovici, în timpul căruia Preparandia şi-a deschis porțile. Moise Nicoară, împreună cu alte cinci persoane, au format o delegație care a înmânat împăratului Francisc I o petiție în care solicitau numirea la Arad a unui episcop român. Pentru susținerea acestei dorințe naționale, el a rămas la Viena până în anul 1818. Un prim rezultat al luptei sale a fost acela că nu a mai fost declanşată procedura de alegere a unui nou episcop sârb, scaunul episcopal fiind vacant până în anul 1829. Înființarea Institutului Teologic Ortodox, în anul 1822, este şi el un rezultat, nemărturisit de către autorități, al luptei duse de el. Inițiativa sa a fost încununată de succes în anul 1829, când a fost numit Nestor Ioanovici, primul episcop român. Moise Nicoară însă nu a mai putut să se bucure de roadele luptei şi tenacității sale, deoarece la acea dată se afla în Țara Românească, la Bucureşti, unde a plecat dezamăgit de nedreptățile pe care a trebuit să le îndure din partea autorităților, dar şi a unora dintre conaționalii săi.

Arădenii au conştientizat că biserica, şcoala, cultura populară şi limba română sunt factori de conservare a naționalității. La scurt timp, după ce la Sibiu a fost înființată, în anul 1861, *Asociația Transilvană pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român*, la Arad a fost întemeiată, în anul 1863, *Asociația națională arădană pentru cultura poporului român.*

Aceasta a contribuit la promovarea limbii române prin editarea de cărți pentru mediul rural, cu deosebire, desfăşurând şi acțiuni de alfabetizare a clasei țărăneşti. Evenimentele culturale organizate au racordat comunitățile săteşti la actul de cultură. De asemenea, a sprijinit, prin acordarea de burse, tinerii care studiau la universitățile de la Budapesta, Viena sau alte centre universitare. Prin toate acțiunile sale a contribuit la creşterea gradului de cultură a românilor, mai ales a acelora din comitatele Arad, Bihor şi Timiş.

La impunerea Aradului ca centru politic al românilor din Ungaria a contribuit şi bogata presă românească, care a apărut aici după anul 1867. Presa românească din Arad a fost o „presă cu tendință", pusă în slujba ideii naționale. Chiar dacă unele publicații au avut o apariție de scurtă durată şi au vizat domenii diferite, toate au avut ca „profesiune de credință" idealul național: drepturi pentru românii din Ungaria şi unitatea națională a tuturor românilor. „Lumina", „Minte şi inimă", „Biserica şi Şcoala", „Gura satului", „Tribuna Poporului" între 1897 şi 1903 şi apoi „Tribuna" 1903–1911, „Românul", dar şi „Pagini literare" şi „Reuniunea învățătorilor" au fost publicații care au făcut cunoscută situația românilor din Austro-Ungaria. În acelaşi timp, au transmis autorităților maghiare nemulțumirile, dar şi dorințele națiunii române, contribuind la creşterea gradului de cunoaştere, de informare şi de educație a românilor aflați sub opresiunea statului maghiar. Nu în ultimul rând, ele au avut un aport la educația politică a poporului şi la o mai bună percepție a acțiunii politice a conducătorilor săi locali şi naționali.

Presa a contribuit prin materialele publicate la dezvoltarea sentimentului de solidaritate şi unitate cu românii din Regatul României sau din alte regiuni. În timpul războiului de independență, „Biserica şi Şcoala", spre exemplu, a relatat pe larg desfăşurarea operațiunilor militare care se derulau la sud de Dunăre, având o rubrică specială, intitulată *Resbelul*. Tot ea a informat cititorii săi despre acțiunile de solidaritate desfăşurate în favoarea răniților, inițiate de către români, mai precis, de către românce le din zona Aradului, cum a fost aceea în fruntea căreia s-a aflat Ersilia Sturza din localitatea Şepreuş. În paginile ziarului au fost publicate apeluri şi îndemnuri pentru donații, liste de subscripții, colecte pe care le-a trimis chiar gazeta în România sau pentru înrolarea voluntarilor în armata română. Toate aceste acțiuni au fost completate de manifestațiile spontane de simpatie față de proclamarea independenței şi succesele obținute de către armata română pe frontul de la Plevna.

La întărirea legăturilor culturale ale românilor arădeni cu cei care trăiau peste Carpați au contribuit şi turneele teatrelor din regat. Bunăoară, în

anii 1868, 1870 şi 1871 au fost în turnee formații teatrale românești conduse de Mihai Pascaly, la care era sufleur Mihai Eminescu, şi de către Matei Millo. În anul 1913 a fost prezentat la fostul teatru, devenit între timp cinematograf, primul film românesc, *Războiul de independență.*

Spiritualitatea locală a fost potențată şi datorită contribuției literare şi ştiințifice a unor personalități arădene din epocă. În domeniul creației literare şi-au făcut merite Ioan Slavici, Mircea V. Stănescu, Atanasie M. Marienescu, Iulian Grozescu, Ioan Tripa ş.a. Lucrările acestora, deşi uneori naive, au contribuit, în condițiile vremii, la întărirea spritului românesc din zonă. Apelul la istorie, la trecutul românilor a fost unul din instrumentele utilizate în a justifica drepturile pe care le solicitau. De aceea, cărturari precum Ioan Russu-Şirianu, Vasile Mangra, Ioan Iosif Goldiş, Petre Pipoş, Vasile Goldiş etc., au fost inspirați în lucrările lor de zeița Clio, justificând, în acest fel, justețea istorică a cererilor românilor de egalitate şi dreptate. Unora dintre ei le-au fost recunoscute meritele şi de către Academia Română, devenind membri ai celei mai prestigioase instituții ştiințifice românești. De această onoare au beneficiat Ioan Slavici, Atanasie Marian Marienescu, Ioan Iosif Goldiş, Vasile Goldiş. Vizitele istoricilor A.D. Xenopol şi Nicolae Iorga, a unora dintre scriitorii din România, au avut darul de a aduce la Arad spiritul gândirii istorice şi a literaturii din regat, fiind şi o ocazie de a se realiza un dialog cu creatorii de cultură din Arad. Se consolida, în acest fel, sentimentul de apartenență la acelaşi corp etnic, peste granițele politice vremelnice.

Intrarea arădenilor în arena luptei naționale s-a făcut mai hotărât cu prilejul întocmirii şi înaintării Memorandului, către împăratul de la Viena, Franz Joseph, în anul 1892. Prima variantă a Memorandului a fost întocmită de către arădeanul Ioan Slavici, încă în anul 1887, când se afla la Sibiu, unde se îngrijea, în calitate de director, de editarea ziarului „Tribuna".

După instituirea dualității de putere între Austria şi Ungaria, autoritățile maghiare au inițiat o politică de tip feudal, prin care națiunile nemaghiare au fost lipsite de drepturi şi libertăți elementare, politica de deznaționalizare cunoscând cele mai diverse forme. Deşi societatea a înregistrat, în general, grade diferite de modernizare, aristocrația maghiară s-a întors cu fața spre epoca Tripartitului lui Werbőczy, care a introdus segregarea în Transilvania pe motive confesionale şi etnice. În consecință, vocabularul politic al românilor din Transilvania abundă în această perioadă de familii de cuvinte formate cu noțiunile de „dreptate", „egalitate", „libertate", „recunoaştere" etc. Pentru a putea lupta împotriva acestor nedreptăți, românii din Banat şi Transilvania s-au organizat politic, înființându-şi în anul 1869 partide naționale, care în 1881 s-au unificat, formând Partidul Național Român.

Politica abuzivă a guvernelor maghiare față de națiunea română din Ungaria a pus Partidul Național Român în situația de a protesta împotriva acestei politici retrograde. Prin Memoradul înaintat împăratului de la Viena a fost prezentată situația națiunii române din Transilvania, aflată sub stăpânirea Ungariei.

În anul 1892, când s-a hotărât înaintarea Memorandului, din delegația de 300 de persoane care s-au deplasat la Viena au făcut parte şi intelectuali şi țărani români din părțile Aradului. Cei rămaşi acasă au organizat, pe timpul în care delegația se afla în capitala imperiului, adunări publice de solidaritate, în ciuda măsurilor inițiate de către autorități. Împăratul a trimis Memorandul guvernului de la Budapesta, care i-a inculpat pe conducătorii P.N.R. într-un proces. În timpul procesului de la Cluj din 1894 printre inculpați au fost şi arădenii Mihai Veliciu, Aurel Suciu şi Iuliu Traian Mera. Avocaților apărării li s-au alăturat arădenii Ştefan Cicio Pop, George Petrovici, Gheorghe Popa şi Petru Truția. Cu ocazia manifestației de solidaritate organizate la Cluj în sprijinul celor inculpați au fost prezenți, după unele informații, şi aproximativ 2 000 de arădeni. În ziua de 2 mai 1894, cu prilejul manifestației care a avut loc în Piața Catedralei din Arad, peste 10 000 de români şi-au manifestat solidaritatea cu memorandiştii. Când cei condamnați au plecat să-şi ispăşească pedeapsa, a fost organizată o nouă manifestație de simpatie şi încurajare, după care i-au însoțit la gară pe „martiri", cum au fost aceştia socotiți.

Măsurile represive împotriva românilor au continuat şi după pronunțarea pedepselor, activitatea Partidului Național Român fiind interzisă prin ordonanțele din 20 iunie 1894. Judecarea şi condamnarea oamenilor politici români a provocat numeroase proteste ale opiniei publice din Transilvania, dar şi din străinătate. Personalități marcante ale momentului, cum ar fi Emil Zola şi Lev Tolstoi, dar şi oameni politici, au protestat împotriva autorităților maghiare pentru atitudinea acestora față de români şi naționalitățile din statul ungar.

La sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX, zona Aradului devine un important centru al luptei de eliberare națională a românilor din Transilvania. Această aserțiune este confirmată şi de comitele suprem al comitatului Arad, care, într-un raport pe care l-a înaintat Ministerului de Interne al Ungariei, afirma că „Aradul a început să fie centrul luptei de emancipare națională a românilor din întreaga Ungarie"[2].

---

[2] Andrei Caciora, *Din lupta românilor arădeni pentru eliberare națională în perioada 1895–19[illegible]5*, în „Ziridava", VIII, 1977, p. 257.

În cadrul vieții politice a românilor din comitatul Arad un rol important l-a avut activitatea deputaților români în cadrul Congregației comitatense. Încă în anul 1892 a fost lansată o inițiativă privind înființarea, la Arad, a unui club al Partidului Național Român, din care să facă parte membrii arădeni ai partidului care erau de acord cu politica stabilită de conducerea de la Sibiu, adică cu neimplicarea în viața politică a statului maghiar. Interzicerea activității partidului în anul 1895 a readus în discuție problema tacticii de luptă a partidului.

Cu prilejul alegerilor pentru Congregația comitatensă, ce urma să aibă loc în ziua de 7 noiembrie 1895, la propunerea lui Vasile Mangra a fost organizată, în data de 21 octombrie, o conferință electorală la care s-a hotărât trimiterea de reprezentanți ai românilor care să activeze în organismul comitatens. Astfel, arădenii au hotărât reluarea activității politice, cel puțin la nivelul organismelor locale. Deputații aleşi cu prilejul respectivelor alegeri s-au reunit în cadrul unui club național comitatens, în care s-a decis să se acționeze pentru obținerea de drepturi naționale, printr-o acțiune politică activă. Aceasta presupunea inclusiv trimiterea în viitor de deputați naționali români în parlamentul de la Budapesta. Conducerea partidului din comitat se detaşa astfel de Comitetul național, adept al inactivității politice. Unul dintre membrii clubului comitatens a dat glas acestei detaşări a conducătorilor arădeni de conducerea centrală a partidului: „Aradul... avea un comitet județean de vreo 120–180 de fruntaşi şi țărani, care conveneau la an de 3–4 ori pe câte 4–5 zile luând şi durata congregației în socoteală – şi în loc de un mic comunicat «asupra situației» (ca şi în cazul comitetului național, *n.n.*), el dădea rezultate, vestea luptă şi iarăşi luptă”[3].

În şedința Clubului Național Comitatens din data de 15 decembrie 1895, Vasile Mangra a propus constituirea, din rândul membrilor clubului, a unei comisii care să studieze proiectele de hotărâri, să facă propuneri şi să stabilească poziția membrilor P.N.R. în cadrul Congregației comitatului Arad. Comisia respectivă urma să fie formată dintr-un număr de 15 membri, care au declarat că, în vederea păstrării solidarității tuturor membrilor clubului comitatens, să fie respectat programul partidului din anul 1881. De asemenea, s-a hotărât constituirea unui club central comitatens, format din 30 de persoane, precum şi a unor cluburi cercuale. Vasile Mangra a fost cel care a propus în şedința respectivă pe cei 30 de membri ai clubului.

---

[3] Ioan Suciu, *Arădenii şi Partidul Național Român*, Tipografia Diecezana, Arad, 1926, p. 9.

O problemă care a fost discutată în cadrul Congregației comitatense a fost cea a utilizării limbii române în cadrul respectivului for. În ședința membrilor Congregației, reprezentanți ai P.N.R., ținută la data de 28 ianuarie 1900, după ce s-a constatat că limba română a fost utilizată ca limbă oficială în ședințele congregației încă din 1869, până în anul 1875, s-a hotărât constituirea unei comisii care să studieze legea și să facă propuneri conducerii partidului, referitoare la modul în care să fie abordată problema limbii române în ședința congregației.

Tot în ședința din data de 28 ianuarie s-a hotărât constituirea unui comitet central comitatens al P.N.R., format din 18 persoane. Președinte al acestui comitet a fost ales memorandistul Mihai Veliciu, iar vicepreședinți au fost dr. Ioan Suciu și dr. Ștefan Cicio-Pop.

Prin intermediul unui memoriu adresat vicecomitelui de Arad s-a solicitat introducerea limbii române ca limbă oficială și, în consecință, documentele congregației comitatense să fie întocmite și în limba română. La ședința comitetului clubului central din 7 martie 1903 s-a hotărât înaintarea către congregație a unei cereri, semnată de către o cincime din numărul membrilor, prin care să se solicite introducerea limbii române ca limbă oficială în cadrul comitatului Arad.

In Arad, activismul politic avea rădăcini puternice și de lungă durată. Încă înainte de declararea pasivității politice în anul 1881 și nerecunoașterea actului de la 1867 de către conducerea P.N.R., din zona Aradului au fost trimiși mai mulți deputați români în parlamentul de la Pesta. În anul 1861, din cei 19 deputați români, patru îi reprezentau pe locuitorii din comitatul Aradului. Astfel, Ioan Missici, Sigismund Popovici, George Popa și Ioan Popovici-Desseanu s-au remarcat prin activismul lor în parlament. Ultimul dintre cei amintiți, împreună cu un alt arădean, Mircea V. Stănescu, s-au implicat în mișcarea națională. Mircea V. Stănescu a fost o personalitate activă în plan politic, el reușind între 1869–1875 să mobilizeze, în fiecare sat, persoane care să activeze cu prilejul alegerilor parlamentare.

După grațierea și eliberarea memoradiștilor în anul 1895, la nivelul conducerii P.N.R. au apărut disensiuni în privința tacticii de luptă. În toamna anului 1895, au început să se manifeste primele disensiuni între „tribuniști", cum erau numiți cei reuniți în jurul ziarului „Tribuna", publicație oficială a partidului și unii dintre membrii conducerii P.N.R. Tribuniștii s-au pronunțat pentru trecerea partidului la acțiune politică, dar și pentru modernizarea discursului politic.

În perioada următoare disensiunile s-au amplificat, cei de la „Tribuna" fiind puşi în situaţia de a se gândi la înfiinţarea unui nou ziar, în condiţiile în care preşedintele P.N.R., dr. Ioan Raţiu, a confiscat ziarul în numele patrimoniului de partid. În urma unor întruniri ei hotărăsc să „emigreze" la Arad, socotind că aici este locul cel mai potrivit unde ideile lor să fie receptate în mod corespunzător. La această convingere au ajuns datorită activităţii politice a conducătorilor românilor din această parte a Transilvaniei.

Aici, la Arad, de-a lungul timpului, s-au remarcat o serie de personalităţi care, prin activitatea lor, au servit cauza naţională, punând energiile, inteligenţa şi uneori chiar averea personală în serviciul poporului român, pentru promovarea intereselor acestuia. Atansie Şandor şi Alexandru Gavra s-au făcut remarcaţi cu prilejul evenimentelor din anul 1848, Ioan Popovici-Desseanu şi Mircea V. Stănescu în deceniul şapte şi opt al secolului al XIX-lea, iar către sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, Vasile Mangra, Roman Ciorogariu, Mihai Veliciu, Aurel Suciu, Ioan Russu-Şirianu, Vasile Goldiş, Ioan Suciu, Ştefan-Cicio Pop au fost prezenţe active în mişcarea naţională din Transilvania. Spre acest grup de tineri intelectuali, adepţi ai activismului politic, s-au îndreptat „tribuniştii".

În aceste condiţii, în anul 1897, apărea la Arad „Tribuna Poporului", redactorul şef al ziarului fiind Ioan Russu-Şirianu. În următorii ani, publicaţia arădeană a devenit cel mai important ziar românesc din Transilvania. Istoricul Silviu Dragomir a surprins foarte bine rolul jucat de „Tribuna Poporului" atunci când afirma că: „În jurul avântatei gazete din Arad s-a închegat deodată un mănunchi de oameni reprezentativi care sub conducerea lui Vasile Mangra au atras asupra lor atenţiunea întregii lumi româneşti: Nicolae Oncu, Mihai Veliciu, Roman Ciorogariu şi dr. Ioan Suciu ataşându-se acestei gazete au creat din ea în curând, un factor de mare importanţă"[4]. Ziarul a promovat în primul rând activismul politic, dar a avut contribuţii importante şi în alte domenii.

Ideea reluării activismului politic şi al abandonării pasivităţii a început să fie în atenţia a tot mai mulţi lideri politici naţionali. Bătrânul preşedinte Ioan Raţiu continua însă să susţină tactica neimplicării românilor în viaţa politică a statului maghiar. Pentru ziua de 5 septembrie 1901, a fost convocată la Cluj şedinţa comitetului central al P.N.R. Cu toate că nu a fost invitat, Ştefan Cicio-Pop s-a prezentat la şedinţa şi, în urma unor dezbateri, a fost acceptat ca membru al comitetului. Alături de el din Arad au mai participat

---

[4] Silviu Dragomir, *Vasile Goldiş*, Sibiu, 1936, p. 8.

Ioan Suciu, Aurel Lazăr şi Petru Truția. În cadrul comitetului, Ştefan Cicio-Pop a propus convocarea unei conferințe naționale a partidului, care să se pronunțe asupra atitudinii formațiunii față de alegerile parlamentare care se apropiau. Unul dintre membrii mai vechi ai comitetului, bănățeanul Valeriu Branişte, a propus însă publicarea în presă a unui apel, în care să se precizeze neparticiparea poporului la alegeri. Propunerea lui a fost acceptată cu zece voturi pentru şi şase împotrivă, din care patru au aparținut arădenilor. În urma acestei decizii, Petru Truția şi Mihai Veliciu şi-au dat demisia din comitetul central.

Atitudinea proactivă a conducerii P.N.R. din Arad este evidențiată şi în anul 1901, cu prilejul şedinței din luna septembrie a membrilor partidului în Congregația comitatensă. Conducerea centrală a partidului a stabilit ca, la alegerile parlamentare din anul 1901, conduita partidului să fie de neparticipare. În procesul-verbal al respectivei şedințe se preciza, cu referire la hotărârea conducerii centrale, că „După vii discuții, numai din motivul de a nu ne prezenta dezbinați în fața alegerilor, ne alăturăm la hotărârea de la Cluj, deşi aceea în formă nu ne mulțumeşte”[5].

Atitudinea politică a fruntaşilor politici arădeni a fost susținută în întreaga perioadă de către „Tribuna Poporului”, mai ales prin condeiul redactorului şef Ioan Russu-Şirianu. Intrarea slovacilor în activitate politică şi trimiterea unui număr de cinci deputați în parlament, cu prilejul alegerilor din anul 1901, a avut darul de a potența eforturile arădenilor de reluare a activității politice. Alianța naționalităților era văzută de către arădeni ca un mijloc de stimulare a eforturilor de reluare a activității parlamentare, mai ales că lumea de la sate cerea tot mai insistent acest lucru. În anul 1902, moare liderul partidului dr. Ioan Rațiu, susținător ardent al vechii tactici pasiviste.

Intrarea în lupta parlamentară era solicitată nu numai de către elitele politice arădene şi ziarul „Tribuna Poporului”, dar şi de către țăranii din zona arădeană. Ioan Suciu, în lucrarea publicată în anul 1926, amintea de atitudinea proactivistă a țăranilor, mai ales în preajma alegerilor, când le spuneau conducătorilor lor politici că „ne-am săturat de a mai aştepta până decideți lupta. Veniți cu noi. De nu, intrăm în luptă fără voi”[6].

O primă „breşă” în tabăra susținătorilor pasivismului s-a petrecut cu prilejul alegerilor parlamentare din anul 1903. La Dobra (județul Hunedoara), Aurel Vlad din Orăştie, susținut şi în paginile ziarului „Tribuna Poporului”

---

[5] *Serviciul județean Arad al Arhivelor Naționale*, Colecții şi documente, dosar 102.

[6] Ioan Suciu, *op. cit.*, p. 9.

de către arădenii Ioan Russu-Şirianu, Vasile Mangra şi Roman Ciorogariu, a reuşit să fie ales de către electorii români, învingând-l pe candidatul guvernului. Era un succes important, care venea să confirme poziția şi eforturile arădenilor pentru intrarea românilor în activitate politică.

În anul 1904, conducerea de la Arad a P.N.R. a hotărât intrarea sa în lupta parlamentară. Ocazia s-a ivit ca urmare a vacantării posturilor de deputați din cercurile electorale Nădlac şi Pecica.

Pentru cercul electoral Nădlac, unde se miza pe colaborarea cu slovacii, a fost desemnat candidat Ioan Suciu. Nominalizarea acestuia a fost tergiversată, astfel că timpul rămas pentru campania electorală a fost prea scurt. În ziua alegerilor, 5 martie 1904, preşedintele comisiei electorale a refuzat să-l treacă pe lista de candidați şi pe Ioan Suciu, motivând că nu a fost depusă la timp candidatura acestuia. Se pare că întârzierea a fost premeditată de cel care a primit această însărcinare. Neacceptarea candidaturii a determinat refuzul românilor de a participa la vot. Spre seară însă, au hotărât să voteze cu candidatul cel mai slab situat, provocând astfel balotaj.

La Pecica, alegerile s-au desfăşurat în ziua de 25 august 1904, candidatul românilor fiind dr. George Popa. Şi aici, participarea românilor la alegeri s-a soldat, ca şi la Nădlac, cu balotaj. În luna septembrie a aceluiaşi an, alegerile au fost repetate. Chiar dacă nu au fost obținute rezultatele scontate, alegerile au evidențiat deschiderea şi dorința populației româneşti de a participa la viața politică.

În acelaşi an 1904 a avut loc la Timişoara Adunarea Generală a „Astrei". La această întrunire au participat şi lideri politici de la Arad, dintre care amintim pe Roman Ciorogariu, Ştefan Cicio-Pop şi Vasile Goldiş. În cadrul adunării, grupul de la Arad a reuşit să-şi impună punctul de vedere în discuțiile referitoare la tactica de luptă.

În cele din urmă, după 10 ani, a fost convocată la Sibiu Conferința Națională a Partidului Național Român, pe data de 10 ianurie 1905. La conferință au participat din Arad un număr de 16 persoane, cunoscute pentru atitudinea lor proactivistă. Grupul de la Arad, precum şi cei de la ziarul „Tribuna"[7] au reuşit să impună conferinței adoptarea unei hotărâri privind abandonarea vechii tactici de luptă şi intrarea românilor în lupta parlamentară. În noua conducere a partidului, aleasă cu acel prilej, au fost aleşi şi doi arădeni: Ioan Suciu şi Ştefan Cicio-Pop.

---

[7] Începând cu nr. 1 pe anul 1904, „Tribuna Poporului", apare cu numele „Tribuna".

După Conferința Națională de la Sibiu din 10 ianuarie 1905, la Arad s-a trecut la organizarea campaniei electorale. Au fost desemnați cinci candidați: Ioan Russu-Şirianu la Chişineu (azi Chişineu-Criş), dr. Vasile Lucaciu la Nădlac, dr. Ştefan Cicio-Pop la Şiria, dr. Ioan Suciu la Ineu, dr. Aurel Vlad la Radna. În urma alegerilor au fost aleşi dr. Ştefan Cicio-Pop, dr. Ioan Suciu şi Ioan Russu-Şirianu. Ei se alăturau celorlalți cinci deputați români care au fost aleşi din partea P.N.R. în anul 1905. Erau primii români, după anul 1875, care intrau în Parlamentul de la Budapesta.

La 19 februarie 1906 parlamentul de la Budapesta a fost dizolvat, urmând a fi organizate noi alegeri. Campania electorală s-a desfăşurat în lunile martie–aprilie 1906 şi a fost susținută de poporul român, care, în urma mobilizării, a reuşit să trimită în parlamentul de la Budapesta un număr de 14 deputați, cel mai mare din perioada regimului austro-ungar. Printre aceştia îi regăsim şi pe arădenii dr. Ştefan Cicio-Pop, Vasile Goldiş, dr. Ioan Suciu şi dr. Nicolae Oncu, directorul băncii „Victoria". Erau patru deputați români ai Partidului Național Român din comitatul Arad, cei mai mulți dintr-un singur comitat, ceea ce este o dovadă a interesului populației româneşti din zona Aradului pentru activitatea politică. Este şi un indiciu despre maturitatea politică a acesteia, dar şi a interesului ei major pentru ameliorarea situației națiunii române din Transilvania.

În urma unei prelungite crize de guvern, prin ordinul regal citit în parlament în ziua de 22 martie 1910, parlamentul a fost dizolvat urmând a avea loc noi alegeri. La alegerile din 1 şi 2 iunie 1910, P.N.R. a reuşit să trimită în parlament doar cinci deputați, aceştia fiind Vasile Damian, dr. Teodor Mihali, dr. Alexandru Vaida-Voevod, dr. Nicolae Şerban şi arădeanul dr. Ştefan Cicio-Pop. Acesta a fost activ în Parlamentul de la Budapesta până în anul 1918, fiind de multe ori, mai ales în timpul războiului mondial, singurul deputat român prezent.

Scăderea interesului alegătorilor pentru viața politică i-a convins pe deputații români că lupta națională în cadrele strict parlamentare oferite de către statul maghiar nu poate avea mari sorți de izbândă pentru poporul român. Această constatare i-a obligat să caute noi forme de luptă națională. În cadrul unei întruniri desfăşurate la Şiria cu alegătorii săi, Ştefan-Cicio Pop a dat glas, în anul 1911, acestei preocupări: „Şi când am văzut că în parlamentul oligarhiei maghiare prea puțină ispravă putem face noi, cei câțiva prieteni (se referă la deputații români – *subl. n.*) am căutat alt teren de luptă. Ne-am coborât la popor şi n-am cruțat nici jertfe, nici osteneală,

oriunde am fost chemați să luminăm poporul, să-i deşteptăm conştiința națională şi să-i dăm tărie pentru lupta viitoare”[8].

În consecință, conducerea P.N.R. a inițiat, se pare la propunerea lui Ştefan Cicio-Pop, seria de adunări populare, – „poporale” cum erau ele denumite în vocabularul timpului – din care prima a avut loc la Arad, la data de 16 februarie 1911. La ea au participat conducătorii şi reprezentanții românilor din comitatele Arad, Cenad şi Bichiş (Békés), fiind prezidată de către Ştefan Cicio-Pop. Exemplul Aradului a fost urmat şi de către alte localități din Banat, Crişana şi Transilvania.

Evenimentele politico-militare ale anului 1918, victoriile Antantei, discursul preşedintelui american Woodrow Wilson din 8 ianuarie 1918, rostit în fața Congresului SUA, în care a expus cele Paisprezece Puncte care aveau în vedere încheierea păcii şi o nouă ordine internațională, au declanşat şi acțiunea politică românească. Grupul de politicieni români de la Arad vor fi şi de această dată în primul rând al luptei pentru îndeplinirea năzuințelor românilor din Transilvania şi Ungaria şi, nu în ultimul rând, al tuturor românilor din teritoriile locuite de ei.

Evenimentele care au avut loc la Arad în anul 1918 sunt prezentate însă, într-un alt capitol din corpul prezentei lucrări.

---

[8] „Românul”, an I, nr. 278, 2 ian. 1911, p. 6.

I.2. Teatrul, tribună de rostire a sentimentelor naționale

În Transilvania, teatrul nu a constituit niciodată un „loc de distracțiune", ci, alături de şcoală, a determinat o mişcare culturală cu adânci implicații politice şi sociale, teatrul fiind considerat, aşa după cum nota eminentul om politic şi marele patriot, Vasile Goldiş, în „Românul", „unul dintre cele mai potrivite mijloace pentru întărirea conştiinței naționale, a solidarizării acestei conştiințe"[9]. Deci, teatrul ca „şcoală de cultură națională" a fost gândit ca „factor de promovare culturală a nației", militând cu consecvență pentru împlinirea marelui deziderat al românilor de pretutindeni – Unirea cu țara! Iată de ce, lupta pentru un teatru românesc în aceste locuri însemna de fapt lupta pentru Unire. Privit prin timp, acest militantism impresionant s-a desfăşurat uneori în condiții dificile, cu oprelişti, dar la temperatura înaltă a dăruirii fără rezerve, cu sacrificii chiar, pentru o cauză națională.

Problema unui teatru instituționalizat a fost discutată în *Parlamentul* de la Budapesta de către deputații Iosif Hodoş, Eugen Ioan Cucu, Mircea V. Stănescu, Vincențiu Babeş şi Sigismund Borlea.

Propunerile deputaților români în parlamentul maghiar, deşi legitime şi riguros argumentate, au rămas doar... entuziaste propuneri, negăsindu-şi împlinirea. De altfel, şi propunerea de mai târziu a lui Ştefan Cicio-Pop, făcută în şedința din decembrie 1908, „ca statul să sprijinească şi teatrul românesc, deoarece, până când noi nu primim absolut nimic, mişcarea teatrală maghiară este sprijinită, anual, cu 1 400 000 de coroane"[10] a rămas fără ecou. Un alt deputat român, dr. Teodor Mihali, a citit şi apoi a depus în Parlamentul de la Budapesta o moțiune privind drepturile românilor din Transilvania: „După ce sistemul de guvernare, susținut în timpul celor patru decenii din urmă, e în contradicție cu istoria milenară a acelei Ungarii, pe care chiar primul rege, Sfântul Ştefan, a numit-o o țară poliglotă, şi, după ce acest sistem a divizat popoarele Coroanei Sfântului Ştefan în două tabere dușmănoase, guvernul să fie chemat să inaugureze deschis şi fără nici o rezervă, în interesul chiar al consolidării interne a țării, o politică de stat care să armonizeze condițiile de unitate politică a țării cu condițiile de viață națională a popoarelor ei..."[11].

---

[9] „Românul", anul III, nr. 255, anul 1913.

[10] Ştefan Mărcuş, *Thalia română*, Timişoara, 1945, p. 202.

[11] „Românul", nr. 43 din 22 februarie/martie 1914, pp. 4–5.

Problema ardentă a unui teatru românesc în Transilvania a rămas în continuare deschisă. Cu tot entuziasmul şi străduniile unor inimoşi oameni politici români, care, în Parlamentul de la Budapesta sau ori de câte ori au avut prilejul, au militat neîntrerupt pentru realizarea acestui deziderat al întregii noastre naţii, înfiinţarea teatrului naţional în Transilvania nu a fost posibilă.

Prin înfiinţarea Societăţii pentru Fond de Teatru Român, mişcarea teatrală dobândeşte noi dimensiuni, „contribuind la manifestarea simţământului de cultură naţională".

După Revoluţia de la 1848 din Transilvania şi în urma tranzacţiei pecetluite în 1867 sub numele de dualism, lupta românilor pentru dobândirea de drepturi pe plan social şi naţional cunoaşte o nouă dimensiune. Se simte tot mai mult nevoia unor activităţi organizate sistematic, care să vină în sprijinul culturii naţionale. În starea socială existentă, cum arată Teodor V. Păcăţian „naţionalităţilor trebuie să li se recunoască şi mai mult individualitatea lor, prin urmare şi libertatea de a se manifesta"[12].

Acestui popor, arată Dimitrie C. Ollănescu în lucrarea sa *Teatrul la români* „îi trebuia acum ceva nou, ca să-i ademenească voia bună, ceva puternic care să-l mişte, ceva adevărat şi viu şi aproape de inima lui în care râsul şi plânsul deopotrivă să stăpânească. Îi trebuia aievea întrupare a lumii, ca să lupte aceeaşi luptă cu dânsa, să-i suie înălţimile şi să-i coboare adâncurile, iar, din pilde şi înţelesuri, să desluşească temeiurile şi să pătrundă firea omenirii. Îi trebuia teatrul."

Necesitatea înfiinţării unui teatru naţional pentru românii de dincolo de Carpaţi, arată Iosif Vulcan în apelul „Către inteligenţa română de la Budapesta"[13], se simte de întreaga „românime", ca una dintre cele mai „ardente", iar „realizarea ideii nu se mai poate amâna, căci fiecare minut pierdut involvă dăruire imensă şi responsabilitate mare faţă cu viitorul".

Teatrul a fost „întotdeauna simţit în această parte a ţării", ca un templu al moralităţii, al lumei şi al ştiinţei (aşa după cum relevă articolul-program *Să fondăm Teatrul Naţional*[14]), drept „cea mai mare şcoală morală, cea mai mare şcoală de educaţiune", în cadrul căreia se dezvoltă şi se cultivă sentimentele „generoase, umanitare şi naţionale".

Este adevărat că Societatea pentru Fond de Teatru Român nu şi-a atins scopul propus, dar în cei 64 de ani de existenţă (1870–1934) „a revărsat

---

[12] *Cartea de aur*, Sibiu, 1910, vol. IV, p. 50.

[13] „Familia", nr. 2, 15 febr. 1870, p. 321.

[14] „Familia", nr. 29 din 20 iulie/l august 1869, pp. 337–338.

multă lumină şi bucurie şi a întărit nădejdea în viitor", contribuind în acelaşi timp la „manifestarea simțământului de cultură națională". Adunările sale au fost adevărate „academii populare ale culturii naționale române"[15].

„Sub impresiunea entuziasmului ce nu cunoaşte piedici", entuziasm stârnit de turneele teatrale venite din România şi, în special, de cel al lui Mihail Pascaly, mentorul „Familiei" preconiza în vederea strângerii de fonduri alcătuirea de comitete, filiale, precum şi organizarea de reprezentații teatrale cu diletanți, baluri şi concerte. Subliniind urgența înfăptuirii teatrului, în articolul *Să fondăm Teatrul Național*[16], Iosif Vulcan nu ezita să observe: „Ei bine, recunoaştem şi noi că şcoalele, cele puține ce sunt, se află în starea cea mai deplorabilă, dar, totuşi, susținem că fondarea unui teatru național român în Imperiul Austriac nu are mai puțină importanță decât înființarea a câteva şcoale".

Revista „Familia", începând cu numărul din 21 decembrie – 8 ianuarie 1870, devine, „totodată, organul publicațiunilor Societății pentru Fond de Teatru."

În şedința din 28 februarie 1870, în prezența unui public numeros şi a deputaților dietali români, „recunoscându-se în unanimitate necesitatea înființării unui teatru românesc", s-a ales o comisie alcătuită din cinci persoane, pentru a redacta un *Program preparativ* în vederea constituirii unei *Societăți pentru crearea unui fond spre a se înființa un teatru român.* Comitetul de cinci a fost alcătuit din Vincențiu Babeş, Iosif Hodoş (preşedinte), Petre Mihaly, Alexandru Mocioni şi Iosif Vulcan (secretar).

Programul preparativ a fost dezbătut la o întâlnire în 28 martie, iar la 5 aprilie s-a aprobat *Apelul către publicul român,* semnat de Iosif Hodoş în calitate de preşedinte şi Iosif Vulcan, secretar, document publicat în 7 aprilie 1870, nu numai în Transilvania şi Banat, ci şi la Bucureşti: „Cultura națională trebuie să fie, dar, ținta supremă, la care au să tindă toate năzuințele noastre de români. Spre a ajunge această țintă sublimă, avem să fundăm cât mai multe institute menite pentru acest scop. Teatrul național aşişderea e unul dintre aceste institute care sunt în serviciul culturii naționale... Teatrul național nu are rolul de a servi numai drept loc de distracțiune, ci misiunea sa este de a fi o adevărată şcoală de cultură națională"[17].

---

[15] Ştefan Mărcuş, *op. cit.*, p. 215.

[16] „Familia", nr. 28 din 20 iulie/l august 1869, pp. 337–338.

[17] „Familia" din 5 octombrie 1870.

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ
Nr.
A. D. XENOPOL ARAD

În acelaşi timp, deputatul Vincenţiu Babeş, casierul Societăţii, a fost „însărcinat cu redactarea unui proiect de statut", ca urmare a dispoziţiei *Programului preparativ.* De asemenea, s-au lansat „liste de contribuiri în folosul fondului teatral".

S-a făcut propunerea ca Aradul să fie ales drept sediu, dar guvernul nu a respins ideea unei reşedinţe stabile şi astfel, adunările anuale au avut loc în oraşe diferite, Aradului revenindu-i rândul abia în 27–28 septembrie 1884.

Proiectul înfiinţării „unui teatru naţional român dincoace de Carpaţi" şi crearea unei Societăţi pentru strângerea fondurilor necesare au fost iniţiative ale intelectualilor transilvăneni. Aceste iniţiative au propagat un entuziasm participativ, care a dus la convocarea unei adunări generale, la Deva. La aceasta au venit „românii din Transilvania, Banat şi părţile ungurene", înscriindu-se şaizeci de membri, care au subscris „un capital de peste 4 000 de florini"[18].

Preocuparea pentru crearea a unui teatru naţional a pus în evidenţă – prin adunarea generală de la Deva – atât expresia „opiniei publice", cât şi ingerinţele neadecvate ale guvernului ungar. Solicitarea unor drepturi elementare, într-o Europă aflată într-o profundă schimbare, a dus la diminuarea obişnuitelor opoziţii guvernamentale.

După ce statutele au fost adoptate, Societatea pentru Fond de Teatru Român a fost constituită, urmând să primească autorizaţia de funcţionare din partea guvernului. Iosif Hodoş a fost ales preşedinte, vicepreşedinte – Alexandru Mocioni, iar secretari – Iosif Vulcan şi Iosif Gal. Încă de la începuturile afirmării sale, în atenţia Societăţii s-a aflat ideea conştiinţei de neam, învederată de manifestările culturale.

Conştiinţa naţională s-a înscris ca o permanenţă în activitatea Societăţii, călăuzită de cunoaşterea trecutului istoric, a tradiţiilor de cultură şi a spiritualităţii româneşti în ceea ce era specific. Ideea de conştiinţă naţională nu era privită în sine, ca un singur rezultat teoretic, logic, ci în legătură cu realitatea istorică şi socială a celei de-a doua jumătăţi a veacului al XIX-lea, în Transilvania. Societatea pentru Fond de Teatru Român a reuşit să imprime conştiinţei de neam un caracter dinamic, activ; din această perspectivă, poate fi considerată ca fiind parte integrantă a culturii româneşti din Transilvania. S-a evidenţiat ideea de cultură naţională ca o întrepătrundere între elementul istoric şi cel de cultură, ca o continuitate între viaţa culturală

---

[18] Biblioteca Academiei, *Arhiva Ştefan Mărcuş*, nr. 888, dos. 10.

de dincolo şi de dincoace de Carpaţi, ca o afirmare a specificului naţional în cultură, ca expresie a bogăţiei în nuanţe a limbii române.

Adunările generale ale S.T.R. au fost adevărate sărbători naţionale, prilejuri de manifestare a entuziasmului pentru ideea de unitate a românilor de pretutindeni. Ele se ţineau o dată pe an, în diferite oraşe de pe întreg întinsul Transilvaniei, de la Oravița la Sighet, de la Arad şi Satu Mare la Bistrița şi Braşov. În decursul celor 45 de ani de activitate propriu-zisă, s-au ţinut 40 de adunări generale în 29 de localităţi, în unele chiar de 2–4 ori. Numai în anii 1871, 1891 şi 1894 nu s-au putut ţine adunări, din cauze obiective (dar în 1872 au avut loc două). În cadrul lor, se rosteau discursuri însufleţitoare şi mobilizatoare, disertaţii, aveau loc „concerte muzical-declamatorice" şi reprezentaţii teatrale, toate menite să alimenteze interesul pentru cauza teatrului, a culturii şi a limbii naţionale. În faţa adunării generale a membrilor societăţii, secretarul prezenta o dare de seamă asupra activităţii comitetului dintre două adunări şi supunea discuţiei publice anumite propuneri menite să îmbunătăţească activitatea societăţii, primite din afară sau preconizate de comitet, iar casierul raporta despre situaţia casei, despre încasările şi cheltuielile efectuate în decurs de un an. La această preocupare oficială, se mai adăugau şi procedurile necesare pentru alegerea comitetului pe o perioadă de trei ani, lectura proceselor-verbale ale şedinţelor, raportul comisiei de cenzori etc. Dar partea care prezenta mai mult interes – prin actualitatea problemelor discutate, dar şi prin efectul educativ al ideilor puse în circulaţie şi al sentimentelor patriotice – era aceea în care preşedintele adunării rostea discursul de deschidere, totdeauna pe o temă de interes general naţional, şi una sau două disertaţii menite să alimenteze entuziasmul şi interesul pentru cauza teatrului sau să reamintească datoria fiecărui român de a contribui cât mai mult şi prin toate mijloacele de care dispunea la sprijinirea dezvoltării culturii naţionale. Nu toate discursurile şi disertaţiile se ocupau de teatru; unele tratau aspecte variate: probleme de limbă, de cultură naţională, de artă, folclor, literatură română sau străină şi chiar botanică. Iată, informativ, câteva titluri dintr-un şir de câteva zeci: *De ce voiam s-avem un teatru naţional, Literatura noastră dramatică, Limba şi scena, Umorul poporului român, Arta şi adevărul* de Iosif Vulcan; *Datinele poporane în literatura dramatică* şi *Saturnalia* de At. Marinescu; *Lumina minţii prin cultură* de V. Babeş; *Despre educaţie* de I. Marcu; *Pesimismul în poeziile lui Eminescu* de V. Goldiş; *Din junețea lui Eminescu* de N. Petra-Petrescu, şi *Botanica la poporul român* de S. Mangiuca. Chiar dacă S.T.R.

n-ar fi realizat nimic altceva decât să adune fonduri băneşti şi să țină adunările anuale cu discursurile mobilizatoare şi cu astfel de disertații interesante şi de mare varietate tematică, credem că ar fi fost de ajuns ca să-şi justifice existența.

La împlinirea a două decenii şi jumătate de la înființarea S.T.R., Iosif Vulcan arată în *Discursul de deschidere* la adunarea generală de la Braşov (1895), că scopul măreț al Societății era acela „al deşteptării şi luminării noastre", cultura fiind aceea care urma să oglindească virtuțile acestui neam încercat de toate viforele istoriei, să aducă înaintea prezentului şi a generațiilor care cresc trecutul de luptă împotriva asupririi de orice natură ar fi fost, astfel încât teatrul să contribuie la „formarea inimei unui popor".

Împletirea elementului istoric cu actul de cultură, până la intrarea definitivă a primului în țesătura acestuia din urmă, arăta Vasile Vetişan în *Ideea de conştiință națională, în lupta pentru afirmarea culturii bihorene*[19] venea să întărească necesitatea de drept a românilor transilvăneni de a-şi dezvolta o cultură proprie.

Dând o expresie directă acestui crez, Ion Lapedatu, unul dintre susținătorii Societății, spunea în 1869: „A sosit timpul ca să scoatem trecutul nostru din paginile istoriei şi să-l întrupăm pe scenă. Obiceiurile noastre româneşti şi dulcea noastră limbă națională, prin scenă, vor deveni mai mult proprietatea noastră".

Societatea înființată era călăuzită de ideea că scena poate deveni o tribună de afirmare şi redeşteptare a conştiinței naționale. Aceeaşi scenă poate să lumineze şi să ne îndrume pe căile îndepărtate ale istoriei, să trezească epoci pierdute din existența unui neam, întrucât – arăta I. Vulcan, în *Adunarea din 1897 a Societății* de la Orăştie – „istoria noastră nu este numai ceea ce ne-au păstrat paginile ei, scrise de multe ori de nişte străini răuvoitori sau, cel puțin, fără tragere de inimă pentru noi, istoria neamului nostru ne-o tâlcuiesc tradițiunile şi legendele ce trec din gură în gură şi trăiesc din generațiune în generațiune"[20].

Un alt element, consubstanțial ideii de conştiință națională, alături de cel al istoricității în cultură, susținut de către Societatea pentru Fond de Teatru Român, este cel al unității continue dintre cultura de dincolo şi de dincoace de Carpați.

---

[19] Biblioteca Academiei, Arhiva Ştefan Mărcuş, nr. 888, dos. 10.

[20] *Cuvânt*, în *Anuarul al IV-lea al Societății...*, 1898, p. 61.

Folosind argumentele precursorilor, Societatea a stăruit pe direcția originii comune a culturii în toate provinciile româneşti. Referirile care se fac la repertoriul teatral din Țara Românească şi din Moldova, la creațiile de cultură receptate dincoace de Carpați, la numeroasele turnee ale trupelor de teatru ale lui Pascaly, Millo şi ale altora în Transilvania, aruncă o lumină binefăcătoare asupra unui trecut de viață care condiționează cultura românească în totalitatea ei, indiferent de locul unde s-a zămislit.

Când se spunea că „toate jurnalele române sunt rugate a lua în coloanele sale această publicațiune", Societatea pentru Fond de Teatru Român îşi făcea o datorie de onoare în a răspândi idealurile sale pe întreg cuprinsul țării. Este vorba despre o încercare de propagare prin presă a demersurilor de a înființa şi alte societăți de acest fel, ca şi cea de la Braşov din 1898; s-a arătat că nu numai revista „Traian", condusă de B.P. Hasdeu, a dat curs acestei dorințe a românilor transilvăneni. Vom fi îndemnați să credem că ideile lui Hasdeu au stat în atenția Societății şi au avut un rol deosebit în evoluția acesteia. După cum se ştie, Hasdeu a fost întemeietorul publicației „Foaia Societății Românismul", în care milita pentru o cultură originală, de inspirație națională. Ideea de *românism* este prezentă în diferite adunări ale Societății. În 1870, I. Vulcan arăta că ea îşi propune „dezvoltarea românismului în toate artele națiunii".

În acest scop, au fost subliniate legăturile Societății cu reprezentanții de seamă ai mişcării teatrale din Țara Românească şi cu creațiile acestora. Îndeosebi, s-a acordat o atenție sporită concepțiilor lui Eliade Rădulescu despre rolul unui teatru național.

În articolul-program al Societății, semnat de I. Vulcan, se spunea: „Să ne pătrundă şi pe noi spiritul şi convenționea lui Eliade pentru un teatru național la noi, cu sentimentul iubirii de limbă la toți fiii şi fiicele națiunii". Se aprecia că hotarele spirituale dintre cele trei provincii româneşti sunt artificiale, aleatorii şi trecătoare. Adevăratele raporturi dintre cei de dincolo şi cei de dincoace de Carpați se întemeiază pe originea comună de viață, spiritualitate şi limbă.

La jubileul de 40 ani al „Familiei", în 1904, Alex. Mocioni a spus că „există pe teren literar acelaşi spirit național în sânul vieții familiare româneşti".

Toate acestea ne duc la ideea că Societatea a ieşit din sfera unor interese locale în problemele culturii, subliniind că spiritualitatea românească include în ea valori congenere, chiar dacă aparține unor zone distinct delimitate din punct de vedere politico-administrativ.

Dând o explicație procesului de continuitate spirituală, la adunarea generală de la Sălişte în 1899, Vasile Goldiş arată că Societatea va dirija aplecările teatrale ale poporului nostru întru ajungerea scopului general de a ne apropia tot mai mult de tăria cetății, ce şi-o zideşte fiecare popor, mai ales din pietrele tari şi nepieritoare ale unei culturi temeinice şi universale".

După cum s-a arătat, adunarea generală a S.T.R. va avea loc în Arad în zilele de 27–28 septembrie 1884, dorința exprimată în paginile revistei „Biserica şi Şcoala"[21] fiind „de a da unei asemenea întruniri de interes cultural importanța ce i se cuvine şi înfățişarea unei adevărate sărbători culturale a românilor din aceste părți". Adunarea generală „va fi împreunată cu un concert ce se va ține la «Crucea Albă», în seara de 27 septembrie, şi un bal, la 28 septembrie, tot la «Crucea Albă», cu care prilej toți amicii progresului şi culturii naționale vor participa la festivitățile adunării S.T.R."

În ziua de 27 septembrie 1884, la ora 11, în sala din „pădăricea" orașului, adunarea generală a fost deschisă de către Iosif Vulcan, vicepreşedinte al comitetului, în prezența – printre alții – şi a lui Ioan Slavici, directorul jurnalului „Tribuna".

Iosif Vulcan a susținut un discurs de deschidere, care a fost primit de public cu entuziasm şi vie plăcere. În cuvântarea sa, apreciată ca „foarte frumoasă", s-a referit la scopul acesteia, la activitatea desfăşurată în anul precedent, precum şi la cea pentru anul viitor.

După cuvântarea de deschidere, dr. Nicolae Oncu salută în numele comitetului de organizare pe preşedinte şi pe membri pentru „ocaziunea dată românilor din Arad a se aduna şi conlucra pentru realizarea unui scop atât de măreț". Se citeşte apoi raportul casierului Societății, după care se alege o comisie pentru înscrierea de noi membri. Şedința de dimineață a primei zile a adunării se încheie cu fragmentul din drama *Ştefan-Vodă cel tânăr* de Iosif Vulcan, în lectura autorului, fragment care „a fost ascultat cu vie plăcere de public şi auditoriu, la fine fiind aplaudat".

La ora 14 s-a ținut banchetul în sala din „pădăricea" orașului, la care au participat 60 de persoane, iar la ora 19 a avut loc concertul în sala Hotelului „Crucea Albă" unde „era înghesuit un public ales, 800–1 000 persoane". Un participant la concert a notat: „Ne aflăm sub impresia unui sentiment de bucurie şi a unei emoții plăcute, căreia nu-i putem da expresie adevărată şi nimerită. Spre a putea descrie succesul concertului de aseară, ne simțim prea slabi".

---

[21] „Biserica şi Şcoala" din 9/21 septembrie 1884, nr. 37, p. 301.

Şi ziarul local maghiar „Alföld”[22] se referă la acest concert desfăşurat în faţa unei „săli arhipline”, publicând chiar o cronică la rubrica *Literatură, artă şi ştiinţă.* Se apreciază, în primul rând, inegalabilul cor – „fără pereche” – de la Chizătău (alcătuit din 24 bărbaţi şi 9 femei), care a primit o „recunoştinţă deosebită din partea publicului pentru cântecele româneşti şi clasice, interpretate cu sensibilitate”. Au fost remarcate, de asemenea, cântăreţele Gabriela Ionescu şi Anca Banciu, pianista Eugenia Şerb, precum şi „curata” şi „minunata voce” a lui Nicolae Popovici. În încheiere – arată cronicarul – „publicul nu a fost zgârcit cu aplauzele”, răsplătindu-i cum se cuvine pe interpreţi pentru „seara foarte plăcută” ce i-a fost oferită.

Societatea pentru Fond de Teatru Român a avut merite incontestabile în impulsionarea mişcării culturale a diletanţilor. Iosif Vulcan va mai fi prezent la Arad cu prilejul spectacolelor susţinute de membrii Societăţii Meseriaşilor Români „Progresul”[23]. Astfel, la 6 iunie 1892 a fost prezentată piesa *Ruga de la Chizătău* de Iosif Vulcan, în sala „din pădurice”. Această piesă va fi jucată cu mare succes şi în anul 1893. Piesa *Cinel-cinel* de Vasile Alecsandri va fi jucată în 9/21 aprilie 1895, în sala din Hotelul „Crucea Albă”. Reamintim, pe scurt, şi alte spectacole cu reprezentaţii teatrale care se înscriu de această dată în preocuparea programată şi pragmatică a elitei transilvănene de a propaga conştiinţa naţională, şi prin intermediul acestor organizaţii culturale ale diletanţilor: comedia *Alb sau roşu* (2/14 iunie 1895) – în sala din „pădurice”; spectacolul ţinut în 2 aprilie 1897 în „sala cea mare”; a fost recitată poezia *Coriolan* de Iuliu Grozescu, apoi a fost reprezentat vodevilul cu cântec, *Noaptea de Sf. Giorgiu.* Această piesă a fost prezentată în seara Anului Nou 1903, de către secţia meseriaşilor Asociaţiei Naţionale Arădene; se ştie că în 12/24 aprilie unele piese au fost jucate la Hotelul „Crucea Albă”, dar nu se cunoaşte care au fost acele piese.

Vasile Goldiş ne spune că reprezentaţiile teatrale „aranjate de diletanţi” au sporit considerabil: de la 38 în anul 1899, la 73 în anul 1900, la 112 în anul 1901, şi la 179 în 1903. Repertoriul a optat pentru piese din dramaturgia originală românească[24].

„Producţiunea teatrală” a meseriaşilor arădeni a fost urmată, în toate cazurile, de jocurile populare „căluşerul şi bătuta”. Unul dintre remarcabilii conducători ai diletanţilor a fost învăţătorul Nicolae Ştefu.

---

[22] „Alföld”, nr. 225 din 28 sept. 1884.

[23] În *Anuarul al IV-lea al Societăţii...*, p. 104.

[24] Idei referitoare la înfiinţarea teatrului nostru, în *Anuarul al IV-lea al Societăţii...*, p. 7.

Elitele românilor din societatea arădeană, în special, şi transilvăneană, în general, au reuşit ca în efortul de propagare a conştiinţei naţionale să integreze organizaţiile culturale ale diletanţilor în spectacolele culturale. Este uşor de observat că, pe măsură ce organizaţiile diletanţilor se integrează în spectacolele culturale, repertoriul manifestaţiilor culturale se îmbogăţeşte, prin schimburi culturale reciproce şi apar noi forme de organizare a diletanţilor. Jocurile populare şi tradiţia – integrate de către mişcarea culturală elitistă – îi conferă acesteia o specificitate românească spectaculoasă, iar obiceiurile populare copiază comportamentele urbane. Asistăm la o interesantă schimbare de optică; dacă în 1748 autorităţile au interzis şi i-au sancţionat pe ţăranii din Şiclău pentru că au cântat un cântec vechi, în perioadele din apropierea anului 1900 găsim, chiar şi în presa maghiară, exclamaţii de simpatie faţă de spectaculozitatea folclorului românesc. Tradiţiile româneşti vechi ţinute ascunse au imprimat culturii o naturaleţe care nu a mai fost sancţionată. Libertatea religioasă a acestei perioade a participat de asemenea la exersarea viguroasă a libertăţii de expresie, de creaţie şi, în final, de bunăstare.

Un moment cultural important pentru îmbogăţirea repertoriului teatral l-a constituit *inaugurarea, la 12 octombrie 1902, a Casei Naţionale.* În cuvântul de deschidere, Nicolae Oncu asemăna Casa Naţională cu un adevărat „templu de iubire şi cultivare a limbii, a jocurilor şi a admirabilelor cântece româneşti şi străine", care a impulsionat mişcarea artistică a diletanţilor, oferind cadrul necesar reprezentaţiilor teatrale.

Nu trebuie să ne aşteptăm ca activitatea teatrală a meseriaşilor români să se fi ridicat din punct de vedere artistic, la nivelul actorilor profesionişti, dar în multe privinţe a suplinit absenţa unui teatru românesc permanent la Arad. Repertoriul teatral a reuşit să crească coeziunea dintre ţărani şi meseriaşi. Acest gen de interferenţe culturale a dus şi la personalizarea vieţii arădene: românii arădeni au devenit foarte conştienţi de apartenenţa lor etnică dar, în acelaşi timp, se întreţineau într-un fel aparte şi cu celelalte etnii şi culturi. S-a întâmplat ca în Arad să existe o interferenţă etnică, fără procese de osmoză, pentru că efortul de integrare în viaţa culturală a promovat şi personalitatea individului. Deşi societatea arădeană a fost multietnică şi multiconfesională, totuşi, se poate vorbi mai degrabă de o distribuţie prin interferenţă decât de o distribuţie mozaicată. Condiţia pătrunderii noutăţilor şi a progresului a fost realizată şi de repertoriul teatral; creşterea conştiinţei naţionale, pe un fond de progres şi bunăstare, a făcut ca românii arădeni să devină mai cerebrali şi mai pragmatici în demersurile lor.

Trebuie recunoscut că teatrul arădean a participat din plin la crearea Aradului drept centru spiritual al Transilvaniei. Atât conținutul pieselor din repertoriu, cât şi aluziile şi insinuările specifice actorilor au aprins o dorință care nu s-a mai stins până la realizarea Marii Uniri. Vasile Goldiş are reale merite în organizarea turneului actorilor Agatha Bârsescu şi Constantin Radovici şi a trupei teatrale conduse de Victor Antonescu. Turneul acestei trupe la Arad a fost considerat atât un act de cultură, cât şi un act de „românism", pentru că „românii vor libertatea națională" şi „niciodată nu vor recunoaşte nici o supremație asupra lor"[25].

Ca urmare a celor prezentate, putem să credem fără nicio rezervă că Vasile Goldiş a atribuit culturii şi teatrului merite deosebite în realizarea Marii Uniri.

Societatea pentru Fond de Teatru Român a reuşit să-şi creeze puncte de legătură în majoritatea oraşelor din Transilvania şi să organizeze importante acțiuni cu caracter național la: Baia Mare (1881), Bistrița (1902), Sibiu (1905), Braşov şi Oravița (1908), Reghin (1910), Blaj (1911) şi Caransebeş (1913), acțiuni care au constituit un admirabil prilej de exprimare a idealurilor de unitate națională a românilor, fiindcă „nici o națiune n-are zi mai sfântă decât aceea când fiii şi fiicele ei, întruniți din toate părțile, îşi închină tot sufletul şi toată inima, tot elanul şi toată stăruința pentru afirmarea culturii neamului lor".

În ciuda dificultăților materiale, a îngrădirilor şi a persecuțiilor, Societatea pentru Fond de Teatru Român continuă să afirme idealul unității culturale a poporului român organizând noi şi noi acțiuni culturale. Turneele efectuate în Transilvania de marii artişti români: Zaharia Bârsan (1907), A.P. Bănuț (1910), Victor Antonescu şi Ion Brezeanu (1913) au constituit tot atâtea prilejuri de exprimare a solidarității naționale a românilor de pretutindeni.

Societățile de lectură au oferit un cadru instituțional adecvat pentru difuzarea valorilor culturii naționale. Acționând într-un spațiu larg şi asigurând caracterul de masă al mişcării artistice şi unitatea culturală a românilor, aceste asociații au constituit forme de rezistență etnică şi de păstrare a ființei naționale. Ele şi-au îndeplinit funcția națională într-un dublu sens: prin difuzarea valorilor culturii şi prin stimularea actului creator în domeniul literar-artistic. Manifestările organizate au devenit prilejuri de afirmare a solidarității româneşti şi de formare a conştiinței naționale.

---

[25] *Război şi pace*, în „Românul", II, nr. 254, 1913.

Totodată, Societățile au meritul de a fi impulsionat mişcarea artistică a diletanților, contribuind la propăşirea mişcării teatrale româneşti. În condițiile lipsei unui teatru românesc permanent, spectacolele organizate sub egida acestor societăți au întreținut vie ideea de spectacol, de manifestare cultural-artistică, interesantă în sine şi nu numai prin ineditul ei. De asemenea, au participat la propagarea ideilor menite a crea conştiința de sine a românilor şi a pregăti generații capabile să administreze, în condițiile unor exigențe culturale şi administrative tot mai mari. Vârsta fragedă a făcut să fie şi mai uşoară escaladarea piedicilor care, uneori, au constat şi în crearea, adâncirea şi încurajarea schismelor religioase între românii transilvăneni. Printre cele dintâi Societăți ale elevilor putem aminti şi pe aceea de la Liceul Romano-Catolic din Cluj, care „a năzuit să facă din teatru o şcoală de educație cetățenească şi de redeşteptare națională”[26]. Repertoriul elevilor relevă „intențiuni naționale”: piese din dramaturgia românească care au răspuns deziderateloor sociale şi naționale ale elevilor diletanți. Este de remarcat prezența covârşitoare a lui Vasile Alecsandri *(Millo director sau Mania posturilor, Muza de la Burdujeni, Baba Hârca, Paracliserul* sau *Florin şi Florica, Nuntă țărănească, Mătuşa Angheluşa),* dar şi a lui Iosif Vulcan (*Alb sau roşu, Din răscoala lui Horea, Ciobanul din Ardeal*), I. Lapedatu (*Fătâna de piatră, Tribunul*), I. Lupescu (*Vlăduțul mamei*) şi C. Dimitriad (*Pandurul cerşetor*). Repertoriul Societăților de lectură ale elevilor a fost considerat de către ziarul „Albina” un „factor potinte” de educație patriotică şi de propăşire a limbii. Ziarul „Albina” i-a încurajat pe „bravii diletanți” care, „prin dexteritatea lor, manifestă în executarea rolurilor, şi, prin alegerea pieselor celor mai naționale, lucrate în cea mai bună limbă românească, merită interesarea şi sprijinirea tuturor românilor de inimă, căci ei lucră neobosiți pentru a da ei înşişi şi a mişca şi pe cei care asistă la producțiile lor, să dea semne de viață românească”[27]. Este bine să menționăm şi încurajările din periodicele ardelene „Familia” şi „Albina”, de care au beneficiat strădaniile entuziaste ale elevilor clujeni. Şi aceste încurajări vin să arate că elitele transilvănene au acționat programat în vederea intensificării conştiinței etnice şi sociale a românilor.

Astfel de Societăți de cultură ale elevilor au ființat la Cluj, dar şi la Oradea, Blaj, Sibiu, Braşov, Năsăud, Gherla, Arad. Înființată în 26 octombrie

---

[26] Iosif Pervain, *Societatea diletanților „teatrali” din Cluj, 187[illegible]–1875*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai”, Series Philologia, Fasciculus 1, 1962, Cluj, p. 72.

[27] „Albina”, 1874, nr. 41.

1867, Societatea de Lectură a Elevilor Institutului Pedagogic-Teologic din Arad şi-a propus obiective culturale şi naționale care depăşeau preocupările didactice: „promovarea culturii intelectuale prin citirea operelor ştiințifice, esercitarea de lecturi literare, mai ales, referitoare la sfera pedagogică, în declamațiuni..."[28].

Repertoriul Tinerimii Române din Arad, din deceniile 7–8 ale veacului al IX-lea, relevă că, pe lângă preocuparea de a comunica idei, a existat şi preocuparea de a organiza manifestări culturale: „concertul împreunat cu bal" din 20 aprilie 1871, *Deşteaptă-te, române*, cântat de Cvartetul vocal național, „declamațiunea" *Ingratul,* fantezia de pian *Nebunul,* cântată de Lucreția Costa, „declamațiunea" *Movila lui Burcel* şi, în încheiere, *Coroana Moldovei şi Tătarul*[29]. Acțiunile culturale ale Societății de Lectură a Elevilor Institutului Pedagogic-Teologic din Arad se vor înmulți începând cu anul 1877: vor fi organizate mai multe şedințe publice, „serate declamatorico-muzicale", „sărbători particulare", „sărbători comemorative", „sărbători folclorice" (*maialuri*[30]) şi baluri. În programele susținute vor figura, alături de piese corale şi instrumentale, de solo-uri şi duete, şi recitări, mai ales din lirica românească. Sunt evidente preferințele pentru creațiile lui Vasile Alecsandri, Mihai Eminescu, Cezar Bolliac, Grigore Alexandrescu, George Coşbuc, Andrei Mureşanu, Iulian Grozescu.

O altă şedință publică este consemnată în 7/19 ianuarie 1881; au performat un „cor instrumental", un cor vocal şi un duet şi au fost recitate poeziile lui Vasile Alecsandri: *Visul lui Petru Rareş, Sergentul, Santinela română.* În Duminica Tomii a anului 1882, Societatea de Lectură a Elevilor Institutului Pedagogic-Teologic din Arad a organizat o nouă şedință publică, ocazie cu care au fost recitate poeziile *Odă statuii lui Mihai Viteazul* de Vasile Alecsandri, *Cum stăm* de Iulian Grozescu, şi *Sila* de Cezar Bolliac. „Biserica şi Şcoala"[31] din 1/3 mai 1888 consemnează o altă serată literar-muzicală. Din păcate însă nu se menționează programul seratei, ca de altfel nici al unei alte serate declamatorico-muzicale, împreună cu „reprezentațiunea teatrală" din 28 decembrie 1902, ora 17, desfăşurată în scopul îmbogățirii

---

[28] Arhiva Mitropolitului Ardealului, Biblioteca Institutului Teologic, manuscrise, doc. 32, Fond V. Mangra.

[29] Ştefan Mărcuş, *op. cit.*, p. 80.

[30] Menționăm *maialurile* din 4 mai 1868 din „pădăricea" Aradului, „Albina", anul III, 1868, nr. 57, şi de la Sintea, „Albina", anul III, 1868, nr. 70.

[31] „Biserica şi Şcoala", anul XII, nr. 19, 8/20 mai, 1888, p. 152.

bibliotecii şcolii. Şedinţele publice ale elevilor Institutului – din 16/28 aprilie 1880, 15/27 aprilie 1890[32] şi 28 aprilie/10 mai 1891 – au avut în program: piese muzicale corale şi instrumentale şi recitări (poeziile *Hurmuzachi* de Andrei Mureşanu, şi *Hodja Murad Paşa* de Vasile Alecsandri[33]; *Chezăşia* de Schiller, şi *Haimana* de Vasile Alecsandri).

Ceea ce au făcut arădenii, au făcut şi lipovenii. Putem menţiona „manifestarea culturală”[34] organizată de Societatea de Lectură a Elevilor din Lipova, din 29 ianuarie 1862, destinată adunării de fonduri pentru ajutorarea învăţământului românesc, precum şi şedinţa culturală din 16/28 august 1868[35], când a fost recitată poezia-manifest a lui Andrei Mureşanu, *Deşteaptă-te, române.* Manifestarea culturală a fost urmată, şi de această dată, de o suită de dansuri. Ceea ce au făcut arădenii şi lipovenii, au făcut şi pecicanii (Pecica 8 februarie 1868) şi birchişenii (Birchiş 7/20 februarie 1868). În şedinţa din 21 aprilie 1895, elevii Societăţii de Lectură din Institutul Pedagogic-Teologic arădean reprezintă drama *Despot-Vodă* de Vasile Alecsandri (actul II). Urmează şi alte piese teatrale; în 1896, în şedinţa festivă din Duminica Tomii, elevii reprezintă tragedia *Iuliu Cezar* de Shakespeare.

Programele culturale ale Societăţii de Lectură a Elevilor din Lipova au constituit lecţii de autentic patriotism care pot fi urmărite din a doua jumătate a veacului al XIX-lea şi până la Marea Unire. La *Petrecerea de vară şi serată literară* din 15/17 august, au fost recitate poeziile de mare încărcătură patriotică: *Peneş Curcanul, Odă ostaşilor români, Cântecul gintei latine* şi o disertaţie despre *Misiunea femeii*[36]. Aceleaşi preocupări pot fi identificate şi la „acţiunea culturală-socială din Măderat” din 22 august 1882, precum şi la acţiunea Tinerimii Studioase din Lipova[37], desfăşurată „în favoarea şcolilor sărace din Lipova”.

În anul 1891, Gimnaziul din Arad a organizat o „petrecere artistică”, ocazie cu care au fost prezente şi formaţiile de căluşari (2/14 februarie, „Gazeta Transilvaniei”[38]). Manifestarea artistică din 27 septembrie a fost

---

[32] „Gazeta Transilvaniei”, anul LII, 1890, nr. 74.

[33] „Biserica şi Şcoala”, anul XIII, nr. 15, din 9/21 aprilie 1889, p. 120.

[34] „Concordia”, anul II, 1862, nr. 11.

[35] „Albina”, anul III, 1868, nr. 89.

[36] „Telegraful român”, anul XXX, (282), nr. 93; disertaţia despre „misiunea femeii” a fost susţinută de către I. Tuducesu.

[37] „Gazeta Transilvaniei”, anul LIV, 1891, nr. 39.

[38] „Gazeta Transilvaniei”, anul LIV, 1891, nr. 37.

organizată în favoarea şcolii din Alba Iulia[39]; cu acest prilej a fost prezentată şi piesa lui Vasile Alecsandri, *Lipitorile satelor.*

Manifestări culturale de genul celor desfăşurate în Arad au fost propagate în toată Transilvania prin efortul elitelor culturale. Elevele internatului din Blaj – centrul spiritual al greco-catolicismului – au organizat în 21 mai 1898, la o jumătate de secol de la Revoluția din 1848, o „producțiune" muzical-teatrală[40]. Pentru ca să facă şi mai evidentă intenția de a celebra imboldul libertății născut pe Câmpia Libertății, orchestra a intonat o nouă compoziție a lui Iacob Mureşianu. După aceasta, a fost jucată şi piesa *Bianca.*

Observăm că solidaritatea promovată de manifestațiile culturale i-a determinat pe românii din Transilvania să nu mai facă efortul de a-şi ascunde dorința de libertate sub manifestările culturale, acestea identificându-se tot mai mult cu dorința lor de a-şi regăsi identitatea şi libertatea. *Unirea* se insinua ca o soluție provocatoare. Rememorarea anului revoluționar 1848 a constituit un prilej de relevare a aspirațiilor de libertate socială, de eliberare națională a românilor transilvăneni. Acțiunile Societăților de lectură[41] ale elevilor au continuat, în Arad şi în toată Transilvania, în primii ani ai secolului al XX-lea. Semnalăm manifestarea teatrală din 25–26 decembrie 1906, cu piesa *Sâmbăta morților* de T.V. Păcățian, a Reuniunii de Muzică şi Cântări din Reşița[42], precum şi reprezentarea teatrală din 26 decembrie 1906, organizată de Tinerimea Română din Birda[43]. O altă formațiune culturală, Tinerimea Română din Brad, a reprezentat în 12 iulie 1907, la Hotelul Central din Brad, piesele *Milo director sau Mania posturilor* şi *Drumul de fier.*

Elevii *Preparandiei* au continuat manifestările lor culturale, organizând numeroase şezători literare şi acțiuni cu caracter cultural. Una dintre acestea a avut loc la Şiria, o localitate prosperă din Podgoria Aradului, în 13 decembrie 1913, cu prilejul Reuniunii Învățătorilor Arădeni. După adunarea generală, a fost prezentată lucrarea dramatică *Fântâna fermecată* a învățătoarei din localitate – Maria Doboş. La aceste manifestări culturale au fost prezenți reprezentanți ai intelectualității arădene, ai Partidului Național Român şi un număr impresionant de țărani. Difuzarea valorilor artistice în acest cadru

---

[39] „Gazeta Transilvaniei", anul LIV, 1891, nr. 200.
[40] „Unirea", anul VIII, 1891, nr. 21.
[41] „Lupta", anul I, 1907, nr. 3.
[42] „Lupta", anul I, 1907, nr. 4.
[43] „Lupta", anul I, 1907, nr. 137.

îndeplinea rolul unui puternic liant sufletesc, realizând o unitate de simțire a comunității românești.

De fapt, din anul 1902 şi până la izbucnirea Primului Război Mondial, pe scena acestei instituții au fost prezentate numeroase spectacole ale Societății Meseriaşilor Români „Progresul", ale elevilor *Preparandiei* din Arad, ale „Reuniunii învățătorilor", ale asociațiilor de femei şi Societăților de lectură din zona Aradului. Astfel, menționam premiera piesei *Sărăcie lucie* de I. Vulcan, scrise la cererea Societății Meseriaşilor Români „Progresul", dar şi a celorlalte lucrări dramatice ale aceluiaşi autor: *Mireasă pentru mireasă, Ruga de la Chizătău, Alb sau roşu, Soare şi ploaie,* precum şi a unor lucrări dramatice de Teochar Alexi, A. Pop şi N. Tințariu.

După anul 1908, când Aradul devine centrul politic al luptei naționale, activitatea culturală a Casei Naționale dobândeşte noi valențe: organizarea de conferințe publice, de manifestații culturale (cântece naționale, dansuri populare şi recitări). V. Goldiş a depus eforturi susținute pentru a activiza grupul de intelectuali şi meseriaşi care făceau parte din Asociația Națională Arădeană. În 1910, el a elaborat un adevărat program de acțiune al Asociației arădene, considerând că menirea ei este de a contribui la dezvoltarea individualității culturale a românilor. Acest program se poate realiza prin impulsionarea şi diversificarea activității desfăşurate de ansamblurile corale, formațiile de teatru şi de dansuri, precum şi excursii culturale în satele arădene[44]. Însuşi V. Goldiş a organizat şi a condus o astfel de excursie la Ineu. O impresionantă manifestare culturală a avut loc în 1910 şi la Nădlac cu prilejul adunării generale a Reuniunii învățătorilor Arădeni, în localul Casei Naționale care preluase unele dintre funcțiile teatrului, în condițiile în care românii nu dispuneau de un local de teatru. La începutul anului 1911, activitățile culturale, din rândul cărora nu lipseau şi spectacolele teatrale, au fost mai dinamice. Reuniunea Femeilor din Arad a organizat un festival național care s-a bucurat de prezența unor oaspeți din Bucureşti. Tineretul şcolar şi meseriaşii din Pârneava au organizat o manifestare culturală în localul Casei Naționale. În 7 februarie 1911, I.L. Caragiale a făcut o vizită la redacția ziarului „Tribuna"[45].

Începând cu anul 1911, remarcăm apelul tot mai insistent la valorile culturii naționale. Lui N. Iorga i-a fost închinat un număr al ziarului „Românul", semnalându-se rolul pe care marele dascăl l-a jucat în

---

[44] V. Goldiş, *Problemele Asociațiunii la Arad*, în „Tribuna", anul XIV, nr. 1.

[45] „Tribuna", anul XV. 1911, nr. 20.

dezvoltarea conştiinţei naţionale. Redacţia ziarului se simţea îndreptăţită să declare că „în numele unităţii sufleteşti şi culturale a întreg neamului românesc, ne închinăm celui mai desăvârşit luptător pentru această unitate”[46]. Şi lui M. Eminescu i-au fost închinate numeroase pagini, pentru a reaminti cititorilor ziarului „Românul” că personalitatea lui stă mândră şi dreaptă în cultura română. În anii 1911 şi 1912, localităţile mai însemnate din Arad sunt vizitate tot mai des de către grupuri de artişti români.

Semnalăm activitatea prodigioasă desfăşurată de Nicu Corfescu, Şt. Mărcuş, I. Crişan, Dora Lepa, Leontina Popp, A.P. Bănuţ, Mărioara Dima şi Z. Bârsan. Reuniunea de Cântări „Doina” din Lipova, al cărei conducător era învăţătorul Iuliu Putici, a organizat în 24 iulie 1912 un concert şi o reprezentaţie teatrală. Tot în 1912 semnalăm intensificarea activităţii culturale a muncitorimii arădene. La şezătoarea muncitorească din 13 octombrie 1913 a vorbit profesorul Avram Sădeanu, iar tenorul Ionel Rădulescu a intonat cântece populare româneşti. Modalităţile de acţiune iniţiate de români pentru a suplini existenţa unui teatru naţional se dovediseră eficiente. Reuniunea Femeilor, Societatea de Lectură a Elevilor de la *Preparandie* şi Cercul Literar al Muncitorilor s-au dovedit a fi foarte active, în condiţiile create de izbucnirea ostilităţilor militare din vara anului 1914.

Mişcarea teatrală arădeană a beneficiat de aportul unei prese militante, care a oglindit cu fidelitate şi entuziasm militantismul general pentru un teatru în stare să releve spiritualitatea românilor, aspiraţiile lor naţionale.

Periodicele „Biserica şi Şcoala”, „Tribuna” şi „Românul” au înfăţişat în coloanele lor bogăţia şi diversitatea activităţii teatrale arădene. Dacă „Biserica şi Şcoala” manifesta receptivitate faţă de teatru, datorită orientării redacţionale asigurate de Roman Ciorogariu (redactor între 1901 şi 1917), „Tribuna” a fost credincioasă sieşi atunci când a militat pentru intensificarea mişcării teatrale. Astfel, au fost întâmpinate cu căldură turneele organizate de Ionel Crişan, A.P. Bănuţ, N. Băilă, Elena Bonciu-Locusteanu şi Agatha Bârsescu. Totodată, „Tribuna” a iniţiat acţiuni de suplinire a activităţii unui teatru instituţionalizat, prin Casa Naţională, casine şi turnee ale trupelor teatrale. Valoroasă s-a dovedit a fi activitatea Casinei din Lipova, care a organizat concerte şi spectacole de teatru. După 1910, tinerii oţeliţi în redacţia „Tribunei” – O. Goga, Ilarie Chendi, R. Ciorogariu şi Sever Bocu – urmăresc să imprime o notă de principialitate şi moralitate activităţii politice şi militează prin paginile jurnalului pentru extinderea acestor principii şi în

---

[46] Articolul *Dezrobitor şi întemeietor de neam*, anul I, 1911, în nr. 12.

sfera activității culturale şi, implicit, în cea teatrală. Funcția educativă a teatrului este subliniată în mod deosebit. Astfel, „Tribuna" reia pe prima pagină drept articol de fond cuvântul rostit la adunarea generală a Societății pentru Fond de Teatru Român de către Ion Micu, în ziua de 18 august 1910. Preşedintele Societății sublinia rolul teatrului în educarea şi promovarea culturală a poporului român. „Teatrul – afirmă I. Micu – este o şcoală pentru luminarea minților şi întărirea inimilor" şi trebuie să devină „un templu în care să se preamărească virtutea, dreptatea, frumosul şi adevărul etern şi să se ierte păcatele noastre strămoşeşti şi viciile noastre moderne". În continuare este precizată datoria teatrului de a exprima iubirea de neam şi lege, precum şi de a contribui la cultivarea limbii române care este „dulce ca un fagure de miere şi limpede ca apa cristalină a izvorului de munte"[47].

În 1911, ziarul „Românul" aduce o notă de originalitate în peisajul publicisticii arădene, prin interesul manifestat de directorul său, Vasile Goldiş, față de problemele culturale ale epocii. În concepția culturală şi publicistică a lui Vasile Goldiş, unitatea sufletească a românilor se realizează prin circulația valorilor culturale în ambele sensuri peste Carpați. Credincios acestei teze, Vasile Goldiş a urmărit să-i informeze pe cititorii ziarului, pe care-l conducea, despre mişcarea liberă de peste Carpați. Astfel, E. Lovinescu sublinia în paginile „Românului" valoarea artistică a poemului *Înşir´te mărgărite* de V. Eftimiu. Făcând parte din conducerea Societății pentru Fond de Teatru Român, V. Goldiş a sprijinit direct şi cu statornicie mişcarea teatrală transilvăneană. În adunarea generală de la Caransebeş din 8 noiembrie 1913, el încerca să îndrepte spre viitor atenția participanților, arătând că societatea românească se află „în pragul unor înnoiri" şi comunitatea românească este pătrunsă de ideea de a se materializa idealul său de înființare a unui teatru național, ca instituție viguroasă care să contribuie la progresul cultural al poporului. V. Goldiş a stabilit o corelație firească între libertatea națională şi existența teatrului național. Românii din Transilvania nu dispuneau de un teatru național, ca instituție existentă în configurația culturală a epocii, din cauză că nu dispuneau de libertatea națională în virtutea căreia ar fi putut înființa teatrul național, fără a aştepta aprobarea autorităților guvernamentale. Societatea pentru Fond de Teatru Român a militat pentru întărirea solidarității comunității româneşti, în slujba idealului național, iar idealul național însemna libertatea de unire cu Țara. În toamna anului 1913, după ce prestigiul european al României crescuse ca urmare a

---

[47] „Tribuna", anul XIV, nr. 101, din 9/22 mai 1910.

rolului jucat de ea în Balcani, V. Goldiş cerea participanților la adunarea de la Caransebeş să fie atenți la acțiunile lor viitoare, întrucât lumea se află la răspântia unor mari prefaceri. Pe drumul care ducea la realizarea idealului nostru național, cultura „este o armă de luptă" şi, de aceea, promovarea culturală a poporului trebuie urmărită cu vigoarea solicitată de măreția momentului istoric. V. Goldiş aprecia că românii din Ungaria au ajuns la acel grad de maturitate politică şi dezvoltare culturală încât să dispună de un teatru național. Difuzarea valorilor dramaturgiei naționale şi universale a devenit pentru ei o trebuință sufletească de care nu se mai pot lipsi. Aşa se explică faptul că turneul lui V. Antonescu a fost urmărit de un număr impresionant de oameni. Datorită capacității ei e a pătrunde în sufletele oamenilor şi de a le influența conştiința, arta dramatică – aprecia V. Goldiş – poate realiza unirea noastră culturală, care este preludiul unirii noastre politice.

În virtutea acestei teze pe care V. Goldiş o aşezase la baza activității sale publice – teza unității culturale ca preludiu al unității politice – în paginile ziarului „Românul" a fost semnalată valoarea activității pe care Liga Culturală o desfăşoară peste Carpați. În 1915, în paginile ziarului a fost reactualizată în conştiința publică românească valoarea creației a doi mari poeți naționali: Mihai Eminescu şi Vasile Alecsandri. Creatorul *Luceafărului* a lăsat moştenire comunității românești ideea solidarității naționale. Opera lui Vasile Alecsandri este izvorâtă din sufletul poetic al poporului nostru. Primele sale versuri sunt mărturii ale conştiinței naționale a neamului românesc. V. Goldiş aprecia că atunci când solidaritatea tuturor românilor în urmărirea idealului național se va realiza, ei au învins şi pot fi declarați învingători în crâncena luptă pe care au dus-o pentru dezrobirea politică şi sufletească. Marele om politic intuia zările ce urmau să se deschidă mişcării noastre naționale şi teatrului românesc, întru împlinirea misiunii sale de factor de educație şi de progres.

Mişcarea teatrală a primit o notă de activism cultural şi social prin constituirea unor echipe de artişti amatori, alcătuite din tineri studenți, învățători şi meseriaşi, care au organizat manifestări artistice în cadrul unor turnee făcute în satele arădene, în special în Podgoria Aradului. Întâlnim astfel de manifestări la Şiria, unde Reuniunea de Cântări a Meseriaşilor şi elevii *Preparandiei* din Arad au făcut din spectacolele organizate adevărate manifestări naționale. La Păuliş a fost prezentată piesa *Piatra din casă* de Vasile Alecsandri, la Buteni, piesa *Capriciul unui tată*, la Arad, Clubul Sportiv „Gloria" a organizat şi o formație teatrală care a pus în scenă

comedia lui Gheorghe Stoica *O şedinţă comunală.* Asemenea manifestări teatrale au mai avut loc şi în alte localităţi: Ghioroc, Lipova, Pecica, Ineu, Covăsânţ, Brad, Beliu, Beiuş şi altele. Reuniunea Învăţătorilor Arădeni a contribuit şi ea la dinamizarea activităţii culturale din satele arădene, prin faptul că a organizat adunările sale anuale în diferite localităţi arădene, care au devenit centre în care pulsa din plin viaţa culturală românească. Activitatea Reuniunii a primit o notă cu totul inedită prin şezătorile culturale, din care nu lipseau piese de teatru organizate în sate. Aspectul inedit constă nu în invitarea ţăranilor la manifestările teatrale, cum gândise şi procedase Iosif Vulcan, ci în organizarea unor acţiuni culturale în mediul sătesc, deci în spaţiul de existenţă şi de muncă al ţăranilor. Aceste manifestări teatrale şi culturale au devenit şi o modalitate de educaţie a adulţilor, într-o epocă de profunde îngrijorări: prima jumătate a anului 1914.

În anul 1911, au avut loc la Blaj serbările prilejuite de aniversarea unei jumătăţi de secol de la înfiinţarea Astrei. Cu acest prilej s-au întâlnit oameni de cultură de pe ambii versanţi ai Carpaţilor. În anii următori, Aradul a fost şi el centrul unor serbări culturale cu semnificaţie naţională. În 3/16 noiembrie 1912 au fost organizate festivităţi jubiliare prilejuite de aniversarea unui secol de la înfiinţarea *Preparandiei* din Arad, prima şcoală românească de pregătire a învăţătorilor prin cursuri de lungă durată. In numele Societăţii pentru Crearea unui Fond de Teatru Român, a luat cuvântul V. Goldiş, arătând semnificaţiile culturale ale acestui eveniment aniversar. A fost evenimentul care a întrunit adeziunile cercurilor şcolare transilvănene şi ale unora de peste Carpaţi: Buzău, Turnu Severin şi Cernăuţi. Menţionăm că, la aceste manifestări, Societatea era prezentă prin reprezentanţii săi, fapt care dovedeşte că rolul ei cultural intrase în conştiinţa publică. În viziunea culturologică a lui V. Goldiş, teatrul este o instituţie integrată organic în configuraţia culturală a epocii, acţionând în strânsă legătură cu ceilalţi factori de cultură naţională.

În prima jumătate a anului 1914, putem observa un evident sincronism cultural în configuraţia socială a Aradului şi a capitalei României libere, Bucureşti. La începutul lunii martie a acelui an, a fost reprezentată pe scena Teatrului Naţional din Bucureşti opera dramatica a lui O. Goga, *Domnul notar.* Librăria „Concordia" din Arad a tipărit piesa lui Goga şi a difuzat-o în cercurile culturale româneşti. Din cauza interdicţiei dictate de autorităţile guvernamentale, piesa lui O. Goga n-a putut fi reprezentată pe nicio scenă din Arad sau din localităţile apropiate. Ziarul „Românul" însă a înregistrat

evenimentul teatral de la Bucureşti şi a analizat semnificaţiile lui naţionale. Dimensiunile naţionale şi culturale ale premierei bucureştene cu *Domnul notar* au fost relevate de I. Scurtu, I. Agârbiceanu, I. Gorun şi O. Ghibu. Pe scena Naţionalului bucureştean n-a fost numai un succes al poetului sau al ardelenilor din Ţară, ci un triumf naţional, din cauză că Goga a dat în această creaţie dramatică expresie durerilor şi nădejdilor neamului său. Este meritul directorului Teatrului Naţional din capitala României, I.Al. Brătescu-Voineşti, de a fi perceput clar valoarea artistică a operei şi de a fi sesizat rolul ei educativ în întărirea conştiinţei naţionale a românilor. Piesa nu a putut fi reprezentată în Transilvania, pentru că nu exista un teatru naţional al românilor, dar semnificaţiile ei politice au trecut peste barierele artificiale care-i separau pe români.

I. Agârbiceanu a intervenit şi el în dezbaterea publică iscată de reprezentarea dramei lui O. Goga. El găseşte că meritul de căpetenie al acestei opere constă în faptul că îl face pe orice român să vadă „un crâmpei din realitatea zbuciumărilor românilor ardeleni". De aceea, povestitorul transilvănean propunea ca *Domnul notar* să fie reprezentată şi pe scenele ardelene şi să fie inclusă în repertoriul trupei lui V. Antonescu. În frământările literare provocate de imitarea servilă a unor opere străine, O.Goga a arătat de ce fel de literatură dramatică au nevoie românii, astfel încât prin creaţia literară să fie întărit sufletul naţional şi să fie amplificată energia neamului românesc, care e dornic de viaţă şi de libertate. În capitala României, spectacolul cu piesa *Domnul notar* a fost „un suport al manifestării acelor sentimente de solidaritate naţională, care au crescut până aici încât – considera I. Gorun – le vedem azi atotbiruitoare şi atotstăpânitoare". Opera dramatică a lui O. Goga a adus pe scena teatrului bucureştean Ardealul, cu năzuinţele lui de libertate naţională.

Evenimentul cultural reprezentat de spectacolul cu drama lui O. Goga a determinat şi intervenţia în presa arădeană a doi dintre prietenii săi în lupta pentru cultură şi unitate spirituală a poporului român: Onisifor Ghibu şi Ion Lupaş. Semnând cu pseudonimul G. Oprean, O. Ghibu aprecia că *Domnul notar* este o sinteză a aspiraţiilor şi a vieţii sufleteşti a poporului. Valoarea artistică a operei lui Goga constă în redarea fidelă a psihologiei ţăranului român din Ardeal. De aceea, această dramă a fost primită la Bucureşti cu mare însufleţire. O. Ghibu remarcă accentele româneşti ale acestei creaţii dramatice, fapt care a făcut ca autorul ei să fie înţeles pe deplin de către fraţii de peste Carpaţi, într-un moment de mare încordare a forţelor naţionale

în lupta pentru realizarea aspirațiilor de unitate națională. I. Lupaş considera că O. Goga nu poate fi apreciat elogios într-un cerc restrâns de prieteni, căci opera sa este o expresie a specificului vieții românești din Transilvania şi, ca atare, ea a devenit o operă care a intrat în patrimoniul valorilor naționale.

În răspunsul dat oamenilor de cultură care l-au sărbătorit la Sibiu, O. Goga sublinia că aspectul artistic al operei sale va fi definit de către critica literară. Pe el l-a preocupat însă o chestiune de alt ordin: unitatea sufletească a poporului român. Opera sa a smuls şi la Bucureşti aceleaşi note de dragoste sinceră față de țărani, ca şi în Ardealul subjugat. Acest mod unitar de receptare a aceloraşi valori artistice este un fapt definitoriu pentru unitatea noastră spirituală. Dezbaterile din „Românul”[48] referitoare la reprezentarea pe scena Teatrului Național din Bucureşti a unei creații dramaturgice ce reflecta aspecte ale vieții ardelene – pe care O. Goga le cunoscuse direct în vâltoarea luptelor politice de la Chişineu-Criş unde candidase pentru un loc de deputat în dietă – relevă un fapt semnificativ pentru funcția națională a unei opere literare autentice, în care era redat clocotul vieții românilor din Transilvania subjugată, dar care îşi căutau, prin luptă politică şi culturală, identitatea şi căile proprii de realizare a unității cu Țara. În primele luni ale anului 1914, Aradul a devenit un centru activ pe plan cultural, demonstrând dinamismul dezbaterilor privind funcția educativă a teatrului şi a dramaturgiei. În aceeaşi perioadă, care prevestea încleştarea forțelor politice din cadrul Imperiului Austro-Ungar, s-a realizat o unitate de acțiune culturală. Un spectacol de teatru a avut ecouri culturale şi politice ample în conştiința românească, ecouri care au fost amplificate şi retransmise cu mai multă vigoare de presa arădeană. Este o unitate de spirit şi de acțiune culturală, care va deveni mai penetrantă în conştiința publică din părțile Aradului prin multele spectacole de teatru din satele arădene şi prin serbările din 4 mai 1914 de la Şiria, prilejuite de dezvelirea bustului lui Ion Russu Şirianu. La aceste serbări au participat reprezentanți ai Societății Scriitorilor Români (Al. Hodoş), ai Sindicatului Ziariştilor (George Ranetti) şi ai presei din Bucureşti. Scena românească a fost reprezentată de actorul Constantin Calmuschi, de la Teatrul Național din Iaşi.

---

[48] Articolele: I. Scurtu, *Un eveniment național*, în „Românul”, nr. 42, anul IV, 1914; I. Agârbiceanu, *Domnul notar*, în nr. 43; I. Gorun, *Ardealul în Bucureşti*, în nr. 52; G. Oprean, O. Ghibu, *Octavian Goga*, în nr. 62, anul IV, 1914. Intervenția lui I. Lupaş, tot în nr. 62, din 1914. Amănunte despre sărbătorirea lui O. Goga la Sibiu, cu răspunsul său la elogiile ce i s-au adus, în acelaşi număr al ziarului „Românul”.

În vederea stimulării dramaturgiei originale – repertoriul îndeplinind în Transilvania rosturi social-educative, ca tribună de afirmare a spiritualității româneşti – Societatea pentru Fond de Teatru Român a inițiat un concurs de creație dramatică la care au fost invitați să participe oameni de cultură din Transilvania, dar şi din România liberă. La concursul din 1914 puteau fi prezentate creații tipărite sau în manuscrise inedite, elaborate în anii 1911–1913. Izbucnirea conflagrației mondiale din 1914 a împiedicat finalizarea acestui concurs. Mobilizarea generală din timpul războiului a lipsit mişcarea teatrală de principalele ei forțe de acțiune: actori, animatori şi organizatori de spectacole publice. În toamna anului 1915, legile aspre ale războiului au intrat în vigoare. Un întreg cortegiu de acțiuni represive a fost urmat de suspendarea ziarului „Românul" în martie 1916. În ciuda acestui fapt, soldații români din Transilvania plecau pe front intonând cântece naționale şi strigând: „Trăiască România!". Ei purtau tricolorul românesc la chipiul cu însemnele armatei imperiale. Era o stare de spirit la a cărei maturizare contribuise şi mişcarea teatrală. Oamenii de cultură ai Aradului l-au secondat pe V. Goldiş în eforturile lui de apărare a instituțiilor culturale şi în acțiunile lui pentru pregătirea unirii Transilvaniei cu România. La Alba Iulia, V. Goldiş – omul de cultură şi animatorul vieții teatrale transilvănene – a prezentat *Rezoluția Marii Adunări Naționale*.

Mişcarea teatrală românească din Transilvania, cu cele trei componente ale sale – text dramatic, activitate scenică şi societăți teatrale – reprezintă un element constitutiv fundamental al culturii naționale.

Deşi nu a existat o viață teatrală instituționalizată, intelectualitatea transilvăneană a intuit marile valențe formative ale teatrului şi a ocrotit mişcarea teatrală, cu un pilduitor entuziasm. Din 1778 – când în *Occisio Gregorii in Moldavia Vodae tragedice expressa* era reactualizat în conştiința publică actul uciderii domnului Moldovei – şi până la proclamația Unirii Transilvaniei cu România mişcarea teatrală a fost un puternic factor modelator, a format gustul public, l-a înflăcărat pentru idealuri nobile, i-a stimulat receptivitatea culturală şi i-a întărit conştiința națională.

De la operele dramatice pătrunse de spiritul istoriei, prin evocarea trecutului şi sublinierea unității limbii şi culturii, la piesele inspirate de realitățile vieții contemporane (a doua jumătate a secolului al XIX-lea), teatrul a constituit o tribună de rostire a sentimentelor naționale. Spectacolele teatrale au constituit veritabile lecții de educație morală şi estetică şi au venit să întărească încrederea publicului în capacitatea limbii române de a exprima idei şi sentimente înalte.

Câteva concluzii

În configurația culturală a Aradului, spectacolele teatrale au fost modalități de cultivare a dragostei față de limba română şi de valorile culturii naționale. Realizarea acestor obiective a fost urmărită prin manifestări artistice şi educative, a căror evidentă frecvență şi amploare au imprimat un caracter de mişcare culturală eforturilor depuse de români în această direcție.

Ca şi în alte părți ale Transilvaniei, în spațiul cultural al Aradului această mişcare a beneficiat de aportul valoros al unor prestigioase trupe de teatru de peste Carpați, care au transformat spectacolele prezentate în adevărate manifestări naționale. Marile turnee organizate de Pascaly, Millo şi Victor Antonescu au îndeplinit o funcție cultural-educativă, cu larg răsunet în conştiința românilor. Ele au constituit modalități active, dinamice, de integrare a spectatorilor în universul axiologic al culturii române, posibilități de cunoaştere a valorilor creatoare şi interpretative ale poporului român, precum şi de îndemn adresat românilor de a-şi manifesta sentimentele naționale. Aceste turnee au întreținut flacăra unității naționale, au dat noi imbolduri acțiunilor culturale de pe aceste meleaguri şi au format convingerea că unitatea noastră de istorie, limbă şi cultură va reuni fireştile diferențe confesionale şi politice într-o singură năzuință şi acțiune.

Entuziaştii animatori ai mişcării teatrale româneşti – Iosif Vulcan, Vasile Goldiş, Valeriu Branişte, Horia Petra-Petrescu şi alții – au înțeles posibilitățile oferite de spectacolele teatrale pentru dezvoltarea idealului unirii şi au acționat cu înțelepciune pentru sprijinirea organizării lor.

Spiritul public românesc era pregătit pentru acțiuni energice, de realizare a unirii. Înfăptuirea ei devenise o necesitate inexorabilă a istoriei. Din cele mai vechi timpuri, idealurile unirii, libertății şi independenței au însuflețit permanent poporul român, constituind „făclia care a luminat generație după generație drumul spre progres, spre o viață mai bună, liberă şi demnă". Funcția fundamentală a mişcării teatrale româneşti a constat în dezvoltarea aspirațiilor de unitate națională, în contribuția adusă alături de celelalte manifestări cultural-educative româneşti la formarea idealului unirii, ca ideal de viață pentru națiune.

Deşi mişcarea teatrală românească din Transilvania nu a dispus de un cadru instituțional propriu – din pricina măsurilor represive, când fățişe, când camuflate ale autorităților austro-ungare –, ea a exercitat o permanentă atracție în rândul maselor largi populare. Participarea directă, nemijlocită, a tuturor categoriilor sociale şi profesionale a fost încurajată, sprijinită şi

stimulată, aşa cum am văzut, de asociațiile culturale, dintre care amintim Asociația Națională Arădeană, Reuniunea Învățătorilor Arădeni, Societatea „Progresul", Societățile de lectură ale elevilor şi ansamblurile corale. Toate acestea au constituit un sistem organic de societăți culturale româneşti de masă, care, bazându-şi activitatea pe sistemul valorilor naționale, au avut ca finalitate împlinirea unirii, realizată la 1 Decembrie 1918. Prin valorile etice vehiculate, operele dramatice au ca notă definitorie persistența convingerilor iluministe ale secolului al XIX-lea. Funcția educativă, pe plan etic, era însă prioritară, iar pe plan estetic se manifesta prin dragostea față de limba română, înțeleasă ca un element specific al individualității noastre naționale.

Una dintre notele definitorii ale mişcării teatrale româneşti a fost funcția ei educativă în viața satului românesc. Spectacolele prezentate la sate au pus în evidență valorile portului şi dansului național, au determinat înființarea de „casine" care sprijineau inițiativele locale legate de teatru, organizarea de biblioteci publice şi difuzarea mai intensă a presei româneşti. Deşi n-a dispus de un cadru instituțional cu caracter adecvat, mişcarea teatrală românească a avut un program de acțiune, la a cărui colaborare şi-au adus o contribuție însemnată Iosif Vulcan, Vasile Goldiş, Valeriu Braniște şi alți fruntaşi ai luptei naționale. În configurația culturală a Aradului, mişcarea teatrală a îndeplinit funcții diverse, corelate organic între ele: factor de dezvoltare a conştiinței naționale, şcoală a moralității, focar de cultură şi de cultivare a limbii române. Meritul deosebit al mişcării teatrale româneşti din această parte a țării a fost formarea convingerii că românii au o istorie, o limbă şi o cultură unitară, pe ale cărei temelii îşi vor putea făuri unitatea politică.

Mişcarea culturală românească din părțile Aradului constituie un element component al patriotismului, al luptei sociale şi politice, duse de românii din întreaga Transilvanie.

Pasiunea cu care Alexandru Gavra a urmărit cizelarea gustului public şi formarea conştiinței naționale prin teatru a depăşit zona geografică a Aradului. El a fost un animator care a încercat să destrame țesătura structurii feudale a societății arădene şi să-i antreneze pe concetățenii săi în activități culturale ample. Viziunea panromânească a culturii, de care a fost animat, a contribuit la formarea învățătorilor în spiritul ideologiei Unirii.

Aceeaşi viziune unitară asupra culturii române a fost împărtăşită şi de Vasile Goldiş, care a slujit teatrul național cu fervoare şi încredere în realizarea unității politice a românilor.

Ceea ce trebuie subliniat este caracterul popular al mişcării teatrale arădene, care a cuprins, în rândurile interpreților, elevi, meseriaşi şi țărani. Aceste trăsături definitorii – militantismul cultural şi politic, funcția educativă, manifestată pe multiple planuri, factor de unitate națională, de difuzare de mari valori naționale şi europene – conferă mişcării teatrale arădene valoarea şi importanța care o fac obiect de investigație istorică.

De aici au pornit eforturile noastre de a aduce mai multă lumină asupra evoluției, de-a lungul timpului, a teatrului transilvănean şi mai ales a teatrului arădean, urmărind acest proces până la înfăptuirea Marii Uniri şi, mai apoi, până în prezent.

Capitolul al II-lea

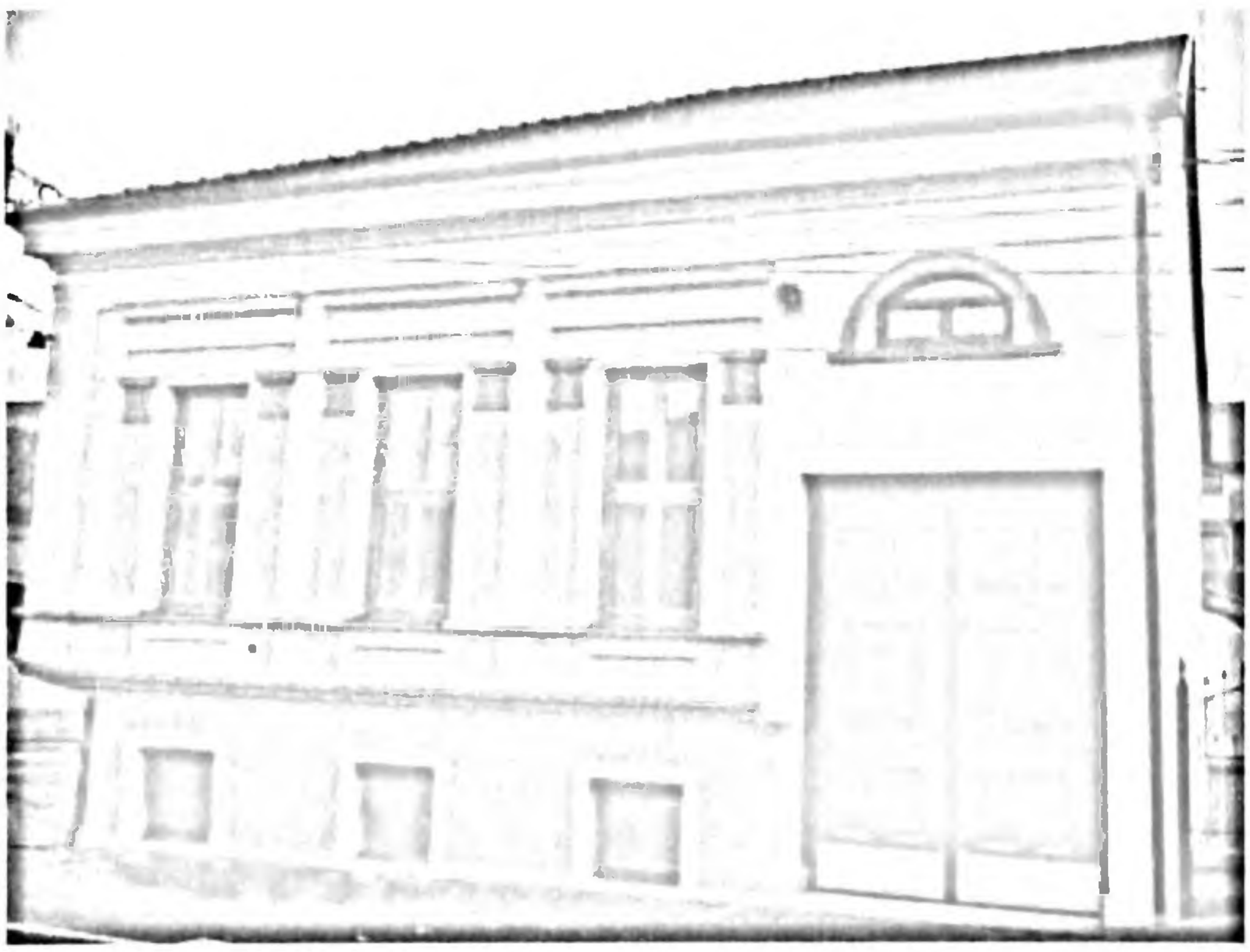
INSTITUȚII ȘI STRUCTURI INSTITUȚIONALE

II.1. Instituții

II.1.1. Preparandia

Preparandia (denumirea latină, folosită în epocă pentru desemnarea unei şcoli de învățători de nivel mediu) română din Arad a fost cea mai importantă instituție culturală din oraş, care a făcut ca, de la începutul secolului al XIX-lea, acesta să devină un principal centru de cristalizare şi de propagare a conştiinței naționale româneşti moderne, nu numai în zona de vest a actualei Românii, ci pe întreg teritoriul acesteia.

În condițiile în care, în primii ani ai veacului XIX-lea, în Europa s-au înregistrat progrese în instituționalizarea învățământului pedagogic, înființarea Preparandiei din Arad, în 3/15 noiembrie 1812, a constituit o premieră la nivel național, în ceea ce priveşte pregătirea adecvată a învățătorilor români – instituirea unor cursuri de pregătire a dascălilor, cu durata de trei luni, s-a realizat în Țara Românească şi în Moldova abia în 1831 şi, respectiv, în 1832. În perioada de mai bine de un veac, scursă până în 1918, Preparandia din Arad a fost instituția în care marea majoritate a învățătorilor naționali de confesiune ortodoxă, ce au activat în Banat şi Crişana, şi-a realizat formarea profesională, în spirit românesc.

Imobilul, recent restaurat, în care Preparandia din Arad şi-a inaugurat cursurile (situat pe actuala str. a Preparandiei, nr. 13)

Încă înainte de înființarea instituției, cei mai mulți dintre profesorii Preparandiei au făcut ca, prin eforturile pe care le-au susținut pe tărâm cultural şi confesional, viitoarea activitate a acesteia să se situeze pe linia militantismului politico-național. Aceşti intelectuali şi numeroasele contingente de elevi români pe care le-au pregătit s-au evidențiat în fruntea mişcării de emancipare a românilor ortodocşi din Arad, transformând zona într-unul dintre centrele luptei naționale din Monarhia Habsburgică şi, ulterior, din Austro-Ungaria. Edificatoare în acest sens sunt aprecierile lui Petru Maior, unul dintre corifeii Şcolii Ardelene, potrivit cărora implicarea „celor mai luminați" români în întemeierea Preparandiei a fost de bun augur pentru şcoală şi națiune.

În împrejurările în care instituția a fost înființată de autoritățile statului habsburgic, Onisifor Ghibu (pedagog şi politician originar din zona Sibiului, unul dintre cei mai activi militanți pentru realizarea Marii Uniri şi membru corespondent al Academiei Române) considera drept un adevărat „noroc" faptul că în activitatea de început a Preparandiei din Arad s-au angrenat „câțiva profesori cu suflet românesc mare, care au împlinit ei ceea ce nu era nicidecum în intenția întemeietorului şcolii." Acelaşi fruntaş național român evidenția că autoritățile de stat nu au creat instituția, ci au asigurat doar cadrele necesare constituirii acesteia, organizarea Preparandiei reprezentând în primul rând un rezultat al eforturilor primilor ei profesori. Prin demersurile pe care le-au inițiat în plan cultural şi nu numai, cadrele didactice ale Preparandiei au avut un rol hotărâtor în teoretizarea şi promovarea funcției naționale a învățământului pedagogic. Concepțiile lor progresiste cu privire la scopul acestuia au fost evidențiate de măsurile organizatorice pe care le-au inițiat, precum şi de modul în care s-au implicat în redactarea manualelor şcolare. Lucrările de interes pedagogic şi teologic, elaborate de profesorii Preparandiei, precum şi preocupările lor legate de tipărirea şi difuzarea acestora poartă amprenta militantismului național.

Instituția de învățământ a avut mereu un caracter românesc, predarea realizându-se efectiv în română, deşi, de la fondare şi până în 1845, limba oficială a Preparandiei a fost latina. Încă din deceniul trei al secolului al XIX-lea, profesorii le-au solicitat repetat reprezentanților autorităților de stat înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin, în scopul uşurării procesului de învățământ. Aceste strădanii au fost susținute în condițiile în care, din deceniul doi al aceluiaşi veac, autoritățile statului, precum şi cele ale administrației locale au statuat o serie de reglementări cu caracter şcolar ori alte acte normative, prin care să favorizeze promovarea limbii maghiare în

învățământul românesc, inclusiv în cel pedagogic. După instituirea regimului dualist, baronul Eötvös József, ministrul ungar al cultelor şi instrucțiunii publice, a cerut direcțiunii Preparandiei ca, în corespondența cu guvernul, să redacteze actele oficiale cu text paralel, român şi maghiar.

Imobilul de lângă vechea Catedrală Ortodoxă din Arad, în care Preparandia, reunită cu Institutul Teologic Ortodox Român, a funcționat începând din anul şcolar 1876/1877

De-a lungul timpului, majoritatea intelectualilor români din zona ce vest a actualei Românii, grupați în jurul instituției, au cultivat legături cu conaționalii lor din celelalte provincii istorice româneşti, angrenându-se într-o multitudine de inițiative comune, în plan cultural, bisericesc şi politic. Dintre aceşti intelectuali se detaşează personalități emblematice ale spiritualității româneşti, printre care primii profesori ai Preparandiei – Dimitrie Țichindeal (catihetul pe care Mihai Eminescu îl evoca metaforic cu titulatura de „gură de aur"), Constantin Diaconovici Loga (care a predat gramatica limbii române), Iosif Iorgovici (titularul catedrelor de matematică şi geografie) şi Ioan Mihuț (titularul catedrelor de pedagogie, metodică şi istorice) – toți, angrenați activ în demersurile de emancipare a românilor ortodocşi de sub autoritatea ierarhiei clericale sârbe, Vincențiu Babeş (profesor al Preparandiei, înainte de a deveni avocat, parlamentar şi jurnalist, susținător activ al intereselor naționale, membru al Academiei Române, încă de la întemeierea acesteia) şi mulți alții.

Preparandia din Arad a fost înființată ca „institut regesc", în cadrul căruia s-a realizat pregătirea tinerilor bihoreni, arădeni şi bănățeni pentru cariera didactică şi clericală până la întemeierea în oraş, în 1822, a Institutului Teologic Ortodox Român, autoritățile statului habsburgic menținând procesul de învățământ sub o supraveghere riguroasă.

În 1869, prin intrarea în vigoare a „Statutului organic al Bisericii Ortodoxe Române din Ungaria şi Transilvania", Preparandia din Arad, ca şcoală confesională, a intrat sub jurisdicția Consistoriului eparhial ortodox român din oraş. În anul şcolar 1876/1877 (în care la Bucureşti s-a înființat Şcoala Normală), Preparandia şi Şcoala Clericală din Arad au fost reunite într-un singur institut pedagogico-teologic-ortodox român, funcționând astfel neîntrerupt vreme de cincizeci de ani. Cele două secții, pedagogică şi teologică, erau conduse de un singur director, având în comun corpul profesoral, administrația şi internatul.

În perioada regimului dualist, rosturile naționale ale Preparandiei din Arad au fost stânjenite din ce în ce mai mult de legislația adoptată în domeniul învățământului. Violând autonomia confesională, aceasta a instituit un control din ce în ce mai strict al statului asupra educației naționalităților, conform interesului autorităților ungare, de a transforma instituțiile de învățământ în mijloace de susținere a politicii de maghiarizare. Relevant, în acest sens, este faptul că, încă din 1867, ministerul ungar al învățământului a dispus ca maghiara să devină în Preparandia o disciplină obligatorie, care să fie predată cinci ore pe săptămână. Onisifor Ghibu sintetiza elocvent această stare de lucruri, subliniind că guvernul de la Budapesta le-a asigurat românilor „numai scriptic, autonomia bisericească şi şcolară", în vreme ce urmărea să îi „maghiarizeze, tendință ce a fost mai pronunțată în anumite perioade."

Statul şi-a exercitat dreptul de control asupra Preparandiei, prin intermediul inspectorilor regeşti şi, ulterior, guvernamentali, iar biserica s-a folosit, în acelaşi scop, de comisarii consistoriali, care numeau „directorii locali" ai instituțiilor de învățământ.

În ce priveşte susținerea financiară a Preparandiei, implicarea autorităților de stat habsburgice şi, ulterior, ungare s-a mărginit la instituirea unui cadru legislativ care să permită adunarea sumelor necesare de la credincioşii români ortodocşi, fapt ce a generat luări de poziție critice. Astfel, în 1872, conducătorii comunității bisericeşti a românilor ortodocşi din Arad, Ioan Rațiu şi Demetriu Iorgovici, îşi exprimau în paginile revistei „Lumina" nemulțumirea față de decizia din acel an a administrației oraşului, ca aceasta

să nu îşi mai îndeplinească îndatoririle pecuniare față de şcolile româneşti ortodoxe. În context, aceeaşi comunitate solicita consulului oraşului să înainteze ministerului ungar al instrucțiunii o cerere în care se argumenta injustețea deciziei, invocându-se că românii ortodocşi au contribuit asemeni celorlalți locuitori, dacă nu chiar mai mult, la propăşirea Aradului. De asemenea, în anul următor, deputatul Demetriu Bonciu critica – într-o cuvântare rostită cu ocazia dezbaterii în parlamentul ungar a bugetului ministerului învățământului – faptul că şcolile confesionale româneşti nu erau sprijinite deloc de către stat sau municipii. Referitor la acelaşi aspect, redactorii revistei arădene „Lumina" îşi exprimau nemulțumirea că statul nu sprijinea institutele de învățământ ale națiunilor nemaghiare din Ungaria, ci, dimpotrivă, le obstrucționa activitatea, prin diverse dispoziții ale guvernului sau chiar prin lege.

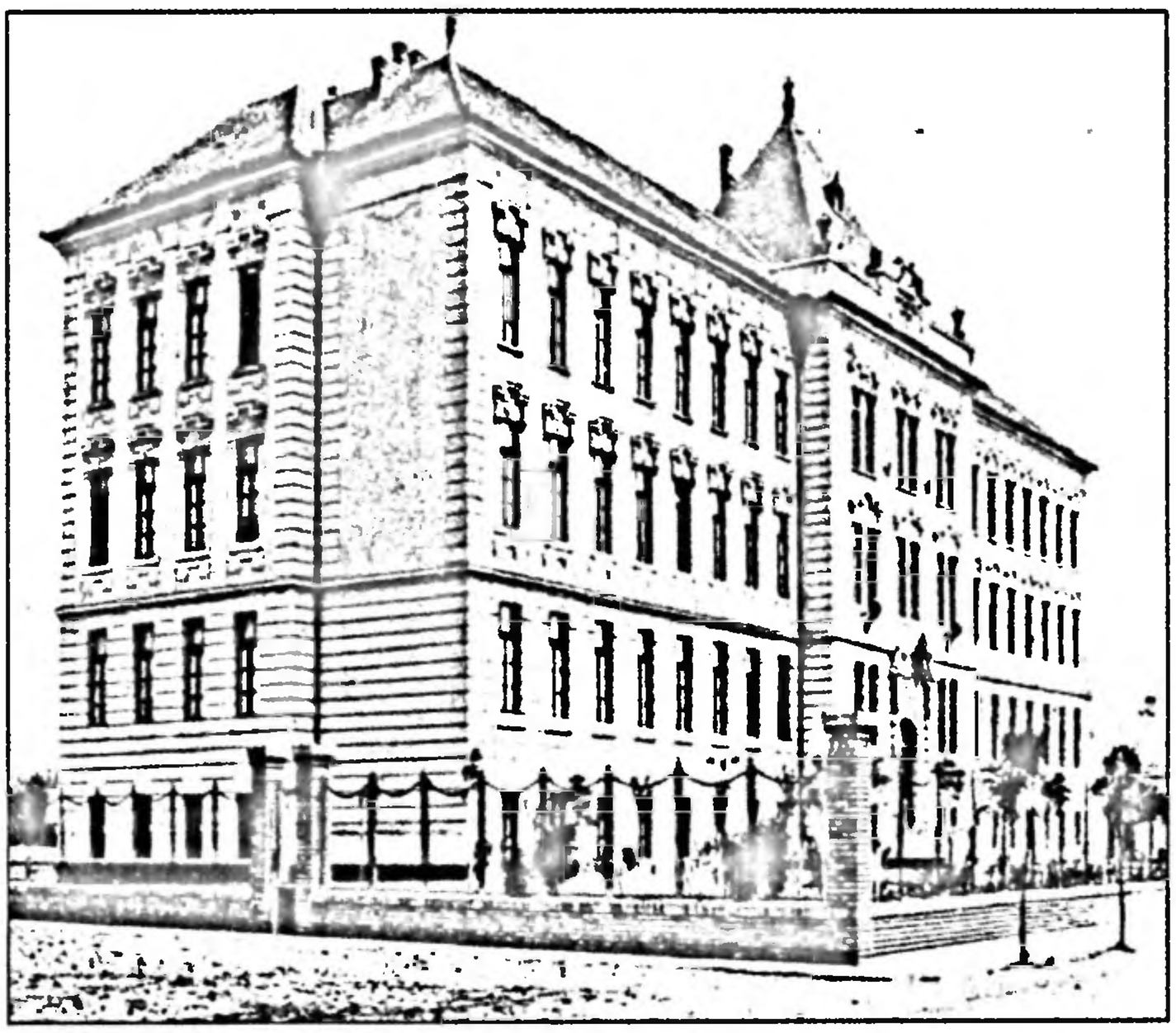
Privitor la rolul comunității ortodoxe române din Arad, în susținerea financiară a Preparandiei, încă de la înființarea instituției, Dimitrie Țichindeal observa că: „mulți din norod (...), încă din cei mai săraci, mai mult au dat din avere" pe „altarul fericirii norodului", context în care dascălul menționa contribuțiile pentru fondul şcolar ale românilor din localitățile arădene Pecica, Cicir, Micălaca, Mândruloc, Radna, Şeitin, Nădlac şi Turnu. Referitor la aceste aspecte, Teodor Botiş (originar din județul Bihor, cursant al institutul teologic din Arad şi doctor în teologie; a activat între anii 1918 şi 1938 ca director al institutului pedagogico-teologic din Arad, precum şi ca redactor al revistei „Biserica şi Şcoala" şi al ziarului „Românul") evidenția faptul că, la sfârşitul secolului al XIX-lea, în greaua lor luptă pentru existență, Institutul Pedagogico-Teologic şi profesorii lui s-au putut sprijini numai pe puterile proprii ale națiunii române, fiind obligați să suporte, în cursul renaşterii acesteia, durerile unui tratament vitreg din partea autorităților statului ungar.

După 1868, problemele legate de retribuirea cadrelor didactice şi de ocuparea catedrelor din cadrul Preparandiei au revenit, exclusiv, în sarcina bisericii, din 1876 Consistoriul ortodox român din Arad reuşind o majorare a salariilor profesorilor.

La începutul veacului următor, atacurile la adresa instituției de învățământ au continuat, atât de la nivelul guvernanților, cât şi în presa locală şi de la Budapesta, profesorii români ai institutului fiind acuzați că le lipsea sentimentul patriotic maghiar.

În pofida acestui climat, în noiembrie 1912, Preparandia, ca o componentă a institutului pedagogico-teologic, a sărbătorit împlinirea primului ei veac

de existență, într-un cadru festiv, în care serviciul divin solemn a fost oficiat de episcopul Ioan Ignatie Papp (originar din județul Bihor, a absolvit studiile teologice la Arad, activând din 1903, timp de 22 de ani, ca episcop ortodox al Aradului; în 1 Decembrie 1918, înainte de începerea Marii Adunării Naționale de la Alba Iulia, a oficiat, în calitate de suplinitor al mitropolitului ortodox al Ardealului, serviciul divin, motiv pentru care a fost poreclit „episcopul Unirii celei Mari").

Preparandia (Şcoala Normală) română din Arad

Pe perioada Primului Război Mondial, lăcaşul românesc de cultură a suferit grele pierderi umane – ca urmare a înrolărilor şi a concentrărilor succesive ale mai multor profesori şi elevi, precum şi materiale. Totodată, revenirea contelui Apponyi Albert în funcția de ministru ungar al învățământului a adus cu sine în anul şcolar 1917–1918 noi ingerințe ale statului în activitatea instituției de învățământ confesional, prin instituirea unui comisar ministerial, ce avea ca atribuții conducerea, dirijarea, controlarea şi supravegherea acesteia, a corpului profesoral şi a elevilor, în şcoală şi în afara ei.

La începutul anului şcolar 1918–1919, director al Institutului Pedagogico-Teologic a devenit Teodor Botiş, potrivit căruia, în noul climat politic marcat de Marea Unire, „epoca de lupte şi martiriu" a instituției s-a încheiat, aceasta intrând într-o fază nouă, „de viață liberă". Preparandia a fost

organizată din anul şcolar 1919/1920 în conformitate cu un decret al Consiliului Dirigent, ales în cadrul Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia, din 1 Decembrie 1918, instituția de învățământ fiind transformată într-o şcoală normală (de învățători), cu 8 clase.

Încă de la înființarea Preparandiei, în cadrul acesteia puteau fi admişi numai tineri care împliniseră 18 ani, cursurile având o durată de 15 luni, care s-a extins de-a lungul timpul, ajungând, treptat, la 4 ani.

Preparandia şi-a inaugurat cursurile în cartierul sârbesc al Aradului, într-un imobil situat pe actuala stradă a Preparandiei, la nr. 13, pus la dispoziție de către Sava Arsici, senator şi viitor primar al oraşului. Întrucât, ulterior, acesta a atribuit clădirii alte destinații, instituția şcolară şi-a desfăşurat activitatea, succesiv, în mai multe clădiri din oraş, necorespunzătoare din punctul de vedere al spațiului, precum şi al condițiilor igienico-sanitare. Această stare de fapt s-a menținut mai multe decenii. Odată cu numirea ca episcop al Aradului a lui Ioan Meția nu (originar din județul Braşov, a îndeplinit funcția de episcop ortodox al Aradului între anii 1875 şi 1898, precum şi cea de mitropolit al românilor ortodocşi din Transilvania şi Ungaria, între 1899 şi 1916; la Arad, s-a manifestat ca un sprijinitor al presei româneşti şi al învățământului național, înființând în 1879 o tipografie diecezană; s-a îngrijit de repararea şi construirea bisericilor ortodoxe din dieceză, precum şi de starea fundațiilor, creând, totodată, altele noi; ca mitropolit, a îndrumat lucrările de ridicare a Catedralei Mitropolitane şi a unei noi clădiri pentru Institutul Teologic-Pedagogic din Sibiu), autoritățile bisericeşti s-au preocupat să asigure un imobil adecvat Preparandiei, reunite cu Institutul Teologic Ortodox Român, pe un amplasament situat lângă catedrala ortodoxă din oraş. Clădirea a fost finalizată prin ofrande şi împrumuturi din unele fonduri diecezane, preparandia şi teologia mutându-se în noul local, odată cu începerea anului şcolar 1876/1877. Ca urmare a strădaniilor depuse de acelaşi episcop, în 1885 a fost finalizat un nou edificiu şcolar şi seminarial, situat în Arad, pe strada Academia Teologică, la nr. 11–13, în care Institutul pedagogico-teologic diecezan şi-a inaugurat activitatea începând cu anul şcolar 1885/1886, corespunzător cerințelor vremii. Din decembrie 1914, edificiul seminarial şi internatele Preparandiei au fost reținute în scopuri militare, pe parcursul Primului Război Mondial, instituția continuându-şi activitatea în alte localuri, în condiții improprii. Abia după intrarea în Arad a armatei române eliberatoare, în mai 1919, instituția de învățământ şi-a putut relua activitatea în vechiul sediu al palatului seminarial, reparat cu ajutorul sumelor importante, puse la dispoziție de dieceză.

Importanța Preparandiei din Arad în propășirea națiunii române a fost înțeleasă de exponenții de frunte ai acesteia încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Edificator, în acest sens, este un memoriu adresat împăratului habsburg, în 20 septembrie 1831, din Ciacova, în numele românilor „din părțile Timişoarei". În cadrul documentului, autorii acestuia subliniau că „toată luminarea românilor" putea să vină „numai de la şcolile de preparandie, în chip mijlocit ori nemijlocit".

Conştientizarea rosturilor naționale ale instituției de învățământ s-a menținut pe întreg parcursul veacului, precum şi în secolul trecut. Relevante, în această privință, sunt concluziile lui Onisifor Ghibu, care aprecia că, prin întemeierea Preparandiei, doleanțele românilor din zonă, referitoare la învățământ, au dobândit, pe lângă importanța lor pedagogică, şi o profundă semnificație politico-națională. Şi aceasta, în condițiile în care generațiile de profesori care au urmat întemeietorilor Preparandiei s-au manifestat, în timp, ca susținători ai luptei de emancipare națională, făcând ca instituția să devină unul dintre factorii care au contribuit la crearea climatului spiritual şi politic, necesar realizării Marii Uniri.

II.1.2. Institutul Pedagogico-Teologic Român Ortodox

La începutul deceniului trei al secolului al XIX-lea, activitatea Preparandiei din Arad, în privința educației preoților români, a fost continuată de o şcoală clericală, care, din anul şcolar 1876–1877, s-a reunit cu Preparandia în cadrul Institutului Pedagogico-Teologic Român Ortodox, concurând la transformarea oraşului într-un principal centru de cultivare şi propagare a conştiinței naționale româneşti.

Din momentul înființării Preparandiei, în 1812, frecventarea acesteia a reprezentat o treaptă obligatorie în pregătirea celor ce intenționau să se dedice unei cariere ecleziastice, numeroşi tineri bihoreni, arădeni şi bănățeni care au absolvit această instituție de învățământ fiind promovați ca preoți. În anii care au urmat, reprezentanți marcanți ai intelectualității române ortodoxe, dintre care s-au detaşat primii profesori ai Preparandiei, precum şi juristul Moise Nicoară, au întreprins o serie de demersuri la nivelul autorităților de stat şi ecleziastice, în vederea instalării unui român pe scaunul episcopal de la Arad. De asemenea, în scopul asigurării unei perfecționări a pregătirii teologice, într-un cadru instituționalizat propriu, conducerea Mitropoliei de la Carlovițș a purtat îndelungate tratative cu autoritățile habsburgice.

Rezultatul acestor eforturi s-a concretizat în înființarea, prin rezoluție imperială, a Şcolii Clericale Ortodoxe din Arad (menționate şi cu titulatura de „Institut Teologic"), care şi-a inaugurat cursurile în 1 noiembrie 1822, pentru tinerii români interesați să se afirme în cariera preoțească. După deschiderea şcolii, cei doritori să se dedice unei cariere ecleziastice, care absolviseră numai Preparandia, au fost obligați să urmeze şi cursurile primei instituții de învățământ, iar absolvenților de teologie, interesați să activeze ca învățători, li s-a impus să urmeze şi cursurile preparandiale.

Şcoala Clericală Ortodoxă din Arad a funcționat neîntrerupt până la Revoluția din 1848, după care activitatea ei a înregistrat o stagnare. Instituția a fost redeschisă abia din anul şcolar 1852–1853, problemele legate de organizarea şi funcționarea ei fiind reglementate, preponderent, de autoritățile clericale.

Institutul Pedagogico-Teologic care şi-a început activitatea
în anul şcolar 1885–1886

Ulterior emancipării ortodoxiei române din zonă de sub autoritatea ierarhiei clericale sârbe, în 1864 (odată cu reînființarea Mitropoliei Ortodoxe Române de la Sibiu) şi, îndeosebi, după consfințirea subordonării instituțiilor de învățământ pedagogic şi teologic față de biserică (prin „Statutul Organic al Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania", adoptat în 1868), ingerințele autorităților de stat în organizarea şi funcționarea Şcolii Clericale Ortodoxe din Arad au fost limitate.

Prin intermediul unor reprezentanți marcanți ai clerului ortodox român, numiți în fruntea instituției de învățământ, conducerea episcopiei arădene s-a implicat activ în selecționarea candidaților, programarea cursurilor, alegerea obiectelor de învățământ şi a manualelor, reglementarea problemelor de ordin disciplinar, organizarea şi supravegherea examenelor, precum şi în stabilirea condițiilor de angajare a absolvenților institutului teologic.

La scurt timp, însă, autonomia recunoscută bisericii în privința învățământului confesional a fost semnificativ restrânsă prin prevederile legislației ungare adoptate în domeniul învățământului, care le conferea inspectorilor şcolari, numiți în fiecare comitat şi remunerați de guvern, întreaga autoritate în ceea ce priveşte supravegherea tuturor şcolilor, inclusiv a celor patronate de biserică. Deşi nu aveau, potrivit legii, dreptul de a dispune direct asupra şcolilor confesionale ortodoxe, inspectorii şi-l arogau adesea.

În aceste împrejurări, spre a menține învățământul teologic şi pedagogic într-un cadru național, autoritățile bisericeşti au reuşit, începând din anul şcolar 1876–1877, o fuziune a Preparandiei cu Şcoala Clericală Ortodoxă, prin înființarea Institutului Pedagogico-Teologic Român Ortodox. Relevante, în acest sens, sunt cuvintele adresate tuturor credincioşilor din eparhie de către episcopul ortodox al Aradului, Ioan Mețianu, care sublinia că menirea noii instituții de învățământ era aceea de a contribui la „renaşterea şi regenerarea (...) bisericească-națională" a românilor.

Vreme de cincizeci de ani, într-un mod asemănător cu organizarea seminarelor ortodoxe din Sibiu şi din Caransebeş, cele două secții, pedagogică şi teologică, au fost conduse de un singur director, având în comun administrația, internatul şi corpul profesoral. În cadrul noului institut pedagogico-teologic au fost numiți noi profesori, cu pregătiri academice. În cursul studiilor, preparanzii frecventau biserica împreună cu teologii, de mai multe ori pe zi.

În anul şcolar 1823–1824, cursurile de doi ani ale Şcolii Clericale Ortodoxe au fost absolvite de peste 40 de tineri. Începând din anul şcolar 1826–1827, durata cursurilor a crescut la trei ani, colegiul profesoral admițând în instituție numai absolvenți de gimnaziu.

Implicarea unor exponenți ai preoțimii ortodoxe române în realizarea, îndrumarea sau conducerea activităților desfăşurate în cadrul Şcolii Clericale a permis bisericii să exercite o influență majoră asupra acesteia, imprimându-i o orientare națională, îndeosebi după 1864. Edificator, în acest sens, este faptul că, de-a lungul timpului, în instituția de învățământ s-a întrebuințat, ca limba de predare, româna. La înființarea şcolii clericale, gramatica

română constituia singura disciplină laică din planul de învățământ. După fuziunea cu Preparandia, la secția teologică, pe lângă gramatica română, cu exerciții, a fost introdusă şi literatura română.

Această reuşită s-a detaşat în contextul în care, din rațiuni politice, autoritățile de stat habsburgice şi, ulterior, ungare, au încercat, prin intermediul legislației adoptate în domeniu, să îşi mențină şi să-şi extindă – îndeosebi după instaurarea regimului dualist, în 1867, controlul asupra instituțiilor de învățământ confesional, în cadrul mai larg al tentativelor de transformare a şcolii într-un instrument de maghiarizare.

În primii ani de funcționare a Şcolii Clericale Ortodoxe din Arad, profesorii instituției de învățământ nu aveau o pregătire didactică, deținând şi funcții administrativ-bisericeşti, motiv pentru care activau în această calitate numai temporar, fiind schimbați în mod frecvent, în funcție de interesele ierarhiei bisericeşti.

Cei dintâi profesori ai şcolii au fost Gavril Rat (a studiat în Arad, Timişoara, Carloviț şi, ulterior, teologia, la Viena; între anii 1822 şi 1835 a activat ca profesor la Şcoala Clericală Ortodoxă din Arad; în 1831 a trecut în cinul monahal şi a adoptat numele Gherasim, devenind în 1835 primul episcop ortodox al Aradului care a introdus limba română în oficierea serviciului divin, în catedrala din oraş; în perioada arhipăstoririi sale, dieceza Aradului a dobândit caracterul unei eparhii române; după 1848, a militat pentru emanciparea ortodocşilor români din Transilvania şi zona de vest a actualei Românii de sub autoritatea ierarhiei clericale de la Carloviț, fiind caracterizat drept un „apostol zelos al românismului") şi Gavril Giuliani (anterior, a fost preot paroh în Curtici – în prezent, un oraş din județul Arad; la numirea sa în cadrul şcolii, a fost considerat drept unul dintre cei mai învățați membri ai clerului român; ulterior, a fost promovat ca protopop al Butenilor).

Începând cu anul şcolar 1839/1840, în cadrul şcolii au fost angajați ca profesori Patrichie Popescul (după ce a activat ca jurist, în 1837, a absolvit Şcoala Clericală Ortodoxă din Arad, ocupând, între anii 1839 şi 1844, funcția de profesor primar în cadrul acesteia, perioadă în care a întemeiat biblioteca instituției şi a înființat o fundație pentru îmbogățirea fondului de carte; după moartea episcopului Gherasim Rat, a fost numit administrator al diecezei Aradului, calitate în care s-a ocupat de reactivarea Şcolii Clericale Ortodoxe şi a manifestat un interes deosebit față de buna funcționare a Preparandiei) şi Ghenadie Popescu (a absolvit teologia la Arad şi științele juridice la Universitatea din Pesta, funcționând ca profesor la Şcoala Clericală

Ortodoxă din Arad între anii 1839 şi 1852; din cauza atitudinii sale naționale, ferme, în problema emancipării bisericii ortodoxe române din zonă de sub autoritatea ierarhiei clericale sârbe, a fost înlăturat din funcție şi internat în Mănăstirea Bezdin; în 1855, la invitația principelui Grigore Ghica, a plecat în Moldova, activând ca profesor la Institutul teologic din Mănăstirea Neamțului, de unde s-a transferat la Seminarul Teologic din Bucureşti).

Implicarea unor exponenți marcanți ai preoțimii ortodoxe române în realizarea, îndrumarea sau conducerea activităților desfăşurate în cadrul Şcolii Clericale Ortodoxe din Arad a permis bisericii să exercite o influență majoră asupra acesteia, imprimându-i o orientare națională, îndeosebi după reînființarea Mitropoliei Ortodoxe Române de la Sibiu, în 1864.

De-a lungul timpului, în cadrul Institutului Teologic din Arad şi-au mai desfăşurat activitatea numeroase alte personalități de seamă ale spiritualității naționale, printre care: Romul Ciorogariu (a adoptat, prin călugărire, numele Roman; a fost elev, profesor şi director al instituției de învățământ arădene, devenind senator şi membru de onoare al Academiei Române), Gheorghe Ciuhandu (a fost elev şi profesor al şcolii, publicist şi membru de onoare al Academiei Române, din 1946), Ioan Goldiş (s-a călugărit cu numele Iosif; a fost elev şi profesor al institutului între anii 1869–1873; a devenit episcop al Aradului şi membru corespondent al Academiei Române, în 1882), Aron Hamsea (călugărit sub numele Augustin, a activat la Institutul Pedagogico-Teologic Român Ortodox din Arad, ca profesor, între anii 1875 şi 1881, şi ca director, între anii 1887 şi 1901); Vincențiu Mangra (devenit, prin călugărire, Vasile, a fost elev şi profesor al institutului între anii 1875 şi 1893; s-a afirmat ca militant activ în cadrul „Mişcării Memorandiste"; a activat ca redactor la revistele arădene „Lumina" şi „Biserica şi Şcoala"; între 1916 şi 1918, a deținut funcția de mitropolit ortodox al Transilvaniei; în 1909, a fost ales membru activ al Academiei Române), Teodor Botiş (a urmat cursurile institutului arădean, în cadrul căruia a activat, după obținerea doctoratului în teologie la Cernăuți, ca profesor, precum şi ca director şi rector al acestuia, între anii 1918–1938; s-a remarcat ca autor al unei vaste şi documentate monografii a instituției; a fost membru în comitetul de redacție al ziarului „Românul" din Arad, în 1918) ş.a.

Prin intermediul acestor corifei ai clerului ortodox român, numiți în fruntea instituției de învățământ, conducerea episcopiei arădene s-a implicat activ în selecționarea candidaților, programarea cursurilor, alegerea obiectelor de învățământ şi a manualelor, reglementarea problemelor de ordin disciplinar,

organizarea şi supravegherea examenelor, precum şi în stabilirea condiţiilor de angajare a absolvenţilor institutului teologic.

Având posibilitatea de a decide referitor la programa din cadrul şcolii clericale, la inaugurarea cursurilor acesteia, autorităţile bisericeşti au decis ca în cadrul instituţiei de învăţământ să se predea, aproape în exclusivitate, obiecte de studiu strict legate de specificul acesteia.

Prin activitatea lor profesională, profesorii şcolii clericale au făcut o cauză naţională din promovarea limbii române în cadrul acesteia şi, ulterior, în Institutul Pedagogico-Teologic Român Ortodox din Arad. Totodată, profesorii şi elevii şi-au transpus demersurile iniţiate pe această direcţie, în plan publicistic, spre a aduce în atenţia opiniei publice importanţa salvgardării limbii române în învăţământ. Astfel, rolul limbii materne în eforturile de asigurare a unităţii naţiunii a fost subliniat şi în paginile revistelor „Speranţa", „Lumina" şi „Biserica şi Şcoala", insistându-se asupra caracterului unitar al limbii române, precum şi a necesităţii înlocuirii alfabetului chirilic cu cel latin.

În primii ani de funcţionare, în cadrul şcolii clericale se foloseau manuscrise, dictate de profesori în timpul prelegerilor, ori preluate de la generaţiile anterioare de elevi. Numai după emanciparea Episcopiei Aradului de sub jurisdicţia ierarhiei clericale sârbe a fost posibilă introducerea în procesul de învăţământ a unor manuale redactate de autori ortodocşi, tipărite de Tipografia Arhidiecezană din Sibiu şi cenzurate de autorităţile confesionale. În noile condiţii, profesorul Iosif Goldiş – care a publicat, în 1880, în ziarul arădean „Alföld", mai multe articole intitulate „Latinitatea limbii române" – le recomanda călduros „acelora care doreau să cunoască şi să studieze temeinic istoria ierarhiei noastre române ortodoxe", lucrarea *Vechea Mitropolie*, editată la Sibiu, în 1870, de Nicolae Popea. Acest reviriment, în sens naţional, al literaturii didactice a fost frânat însă, treptat, în anii următori, prin aplicarea prevederilor Legii nr. 28/1876, care permitea autorităţilor şcolare de stat să interzică întrebuinţarea, în instituţiile de învăţământ confesional, a manualelor româneşti, despre care se aprecia că răspândesc doctrine „contrare dreptului public al Ungariei". Implicarea autorităţilor de stat în sprijinirea Şcolii Clericale Ortodoxe din Arad s-a limitat la statuarea cadrului legislativ care să permită bisericii adunarea, de la credincioşi, a sumelor necesare.

În primele decenii de funcţionare a instituţiei de învăţământ, aceasta nu dispunea de un sediu propriu, motiv pentru care a trebuit să se multe succesiv în diverse clădiri închiriate. După accederea lui Ioan Meţianu în funcţia de episcop al Aradului, autorităţile bisericeşti s-au preocupat să

asigure un sediu adecvat Institutului Teologic, reunit cu Preparandia, într-un imobil amplasat lângă catedrala ortodoxă. Acesta a fost ridicat prin ofrande şi împrumuturi din fonduri diecezane, Institutul Pedagogico-Teologic Român Ortodox inaugurându-şi cursurile în noul local, odată cu anul şcolar 1876–1877. Prin eforturile aceluiaşi episcop, din anul şcolar 1885–1886, institutul şi-a continuat activitatea într-un imobil dotat corespunzător cerinţelor vremii, situat în Arad, pe strada Academia Teologică, la nr. 11–13. Pe perioada Primului Război Mondial, instituţia a funcţionat în alte localuri, în condiţii improprii, reluându-şi activitatea în fostul sediu stabil abia în mai 1919, după intrarea armatei române în Arad.

Importanţa Şcolii Clericale Ortodoxe şi, ulterior, a Institutului Pedagogico-Teologic Român Ortodox, în devenirea naţională a românilor din Transilvania şi din zona de vest a actualei Românii, a fost înţeleasă încă de la înfiinţarea instituţiei, despre care participanţii la lucrările Sinodului eparhial din 1908 considerau că a fost un izvor „de lumină şi cultură".

Elogiind instituţia de învăţământ „ale cărui lupte pentru emanciparea noastră bisericească şi naţională" au deşteptat sentimente de admiraţie şi însufleţire în rândul românilor, pregătind climatul spiritual premergător Marii Uniri, Teodor Botiş sublinia că şi-a închinat monografia „vrednicilor" săi înaintaşi, dascăli „smeriţi ai acestor şcoli (*n.n.* – Preparandia şi Institutul Teologic) de Dumnezeu binecuvântate", în scopul de a „vesti posterităţii gloria eternă a apostolatului şi martiriului lor pentru limbă şi religie".

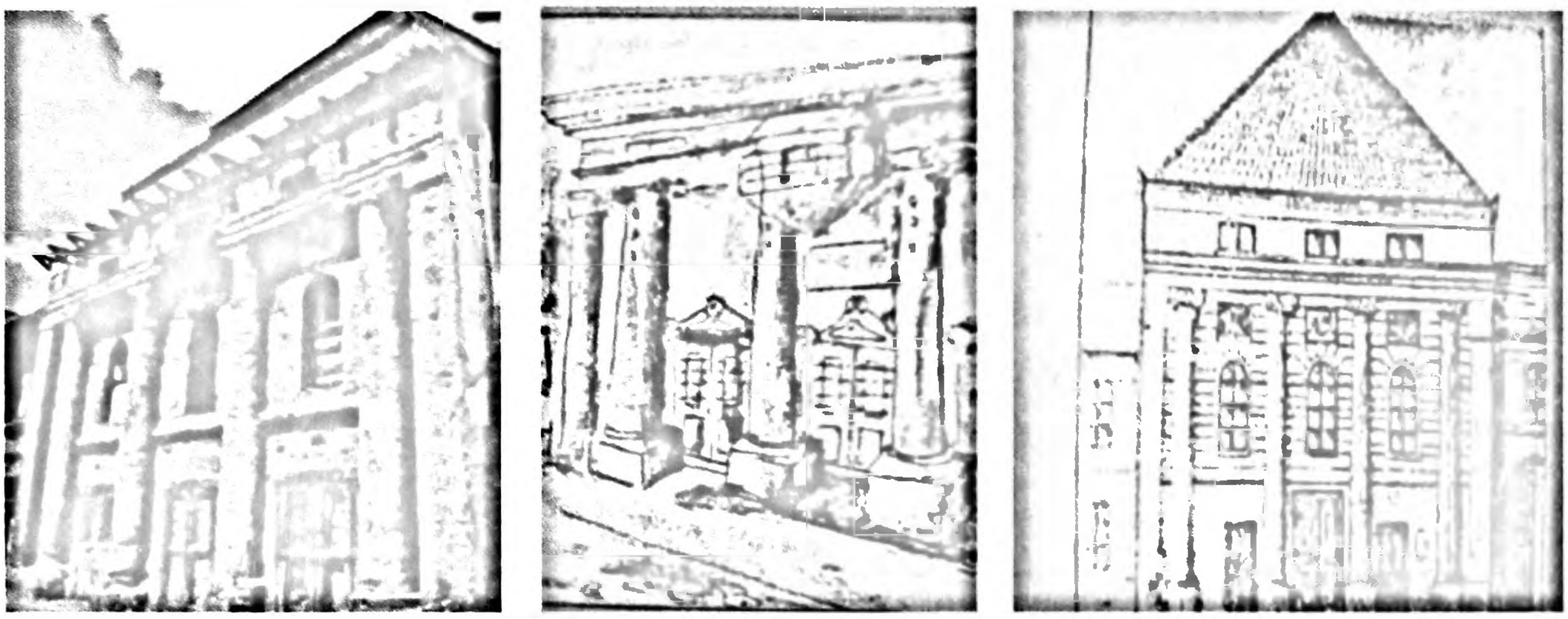
La numai câţiva ani de la Marea Unire, vocaţia educaţională şi ştiinţifică a Institutului Pedagogico-Teologic Român Ortodox din Arad a fost confirmată, în condiţiile în care, din anul şcolar 1927–1928, instituţia a fost ridicată la rangul de Academie Teologică, cu patru ani de studii, devenind, astfel, prima instituţie teologică de rang universitar din România.

II.1.3. Teatrul lui Iakob Hirschl

Deschizându-şi porţile în acelaşi an cu teatrul orăviţean (1817), putem să spunem că Teatrul lui Jakob Hirschl este cel mai vechi teatru „de piatră" din spaţiul românesc, care a contribuit la propăşirea mişcării culturale şi teatrale din această parte a ţării. Meritul incontestabil al lui Jakob Hirschl este relevat de o declaraţie a lui Joannes Kovacs, din 6 mai 1819[1]: „Declar

[1] Direcţia Judeţeană Arad a Arhivelor Naţionale, *Acta congregationis...*, nr. 2202, 1838, fila 1.

în mod cinstit, având totodată mărturia a şapte declaraţii ale unor persoane demne de încredere şi a două mărturii extrase de mine, că în comunitatea acestei cetăţi arădene, în care a locuit 33 ani, Jakob Hirschl a adus în mod constant folos binelui public fără niciun interes personal a contribuit prin averea sa la clădirea Teatrului din Arad".

Teatrul Iakob Hirschl, în prezent, şi două reprezentări grafice ale acestuia, la inaugurare

Aşa acum se înfăţişează astăzi, această clădire poartă în ea forma clasică a teatrului din secolul al XVI-lea şi al XVII-lea; atât sala cât şi scena posedă acoperiş cu suprafaţă plană. Această formă exterioară reprezintă aşa-numitul „teatru clasic". Sunt necesare câteva precizări: la Verona, în 1720, Francisco Galli Bibiena aduce o noutate în tehnica scenei prin modificarea sistemului podului de frânghii. Prin umplerea spaţiului ocupat de podul de frânghii, suprafaţa scenei se măreşte cu 1½ ori faţă de înălţimea deschiderii scenei; aceasta a făcut ca astfel scena să fie mai ridicată decât sala. Acest sistem al tehnicii scenei s-a generalizat în Europa, începând cu secolul al XIX-lea.

Specialiştii vienezi au păstrat forma clasică de construcţie a clădirii teatrului; la fel s-a procedat la construirea Teatrului din Cluj (1821), a Teatrului Nou din Arad (1874) şi, în 1877, a Teatrului Naţional. Ultimul teatru construit cu un asemenea acoperiş a fost cel din Oraviţa, în anul 1893 (cel dinainte a fost acoperişul unei magazii). Primul teatru la care a fost utilizat „acoperişul ridicat" (sistem Galli) a fost cel de la Arad, atunci când a fost reconstruit în urma unui incendiu, în anul 1885.

Faţada Teatrului lui Jakob Hirschl era personalizată de patru coloane. Între cele patru coloane, care se înălţau până la acoperiş şi împărţeau faţada în trei părţi, existau trei uşi. Uşa din mijloc a fost cea mai mare. Soliditatea

construcției este dovedită şi de faptul că, spre deosebire de teatrul orăvițean, renovările Teatrului lui Jakob Hirschl au vizat doar fațada. În această renovare – care a constat în schimbarea ferestrelor laterale, de lemn, şi în transformarea ferestrei din mijloc în balcon – poate că ar trebui să vedem mai degrabă nişte întrețineri curente, nişte adaptări sau amenajări la moda vremii şi la noile folosințe, decât nişte reparații strict necesare; balconul construit în locul ferestrei a fost folosit pentru reprezentațiile cinematografice. Faptul că aspectul exterior este identic cu cel de altădată şi că aşa-numitele cuie „țigăneşti", folosite atunci, se regăsesc şi acum pe acoperiş, sunt câteva indicii care dovedesc că exteriorul clădirii nu s-a schimbat, nici chiar acoperişul. Spectatorii intrau pe cele trei uşi şi ajungea în foaierul Teatrului, care era mic, aproximativ 2 m în adâncime şi 11,5 m în lățime. În acest foaier existau două casierii. Lângă zid, pe ambele părți, exista câte o scară îngustă care ducea la loji şi la galerie. Parterul era accesibil printr-o singură uşă.

Între cele patru ziduri solide, din cărămidă, a fost construit interiorul din lemn (fără fierărie), cu aproximativ 150 de scaune, care erau legate cu etajele I şi II, cu balconul şi galeria printr-un coridor îngust.

Sala avea o capacitate de aproximativ 350–400 locuri. Scaunele, bordurile şi draperiile lojiere erau din pluş, brodate cu franjuri. Rozeta plafonului era din butaforie împodobită cu aur. La fel şi bordurile etajelor. Impresia era de stil baroc.

Interiorul teatrului arădean era asemănător cu cel din Viena şi, ca o curiozitate, asemeni teatrelor italiene, la parter erau şase scaune înălțate pentru nobilii locali. Se dădea o „luptă" serioasă pentru obținerea acestor locuri. Mai târziu, ele au fost transformate în loji.

În ceea ce priveşte iluminarea, la fel ca şi la teatrele de altădată, se utilizau lumânări cu seu; la sărbători sau la reprezentațiile de gală se foloseau lumânări de ceară. În cabinele din dosul scenei, pentru orchestră şi pe coridoare, se foloseau mai ales opaițe.

La început încălzirea sălii s-a realizat cu o sobă mare din lut, iar mai târziu, cu o sobă din tuci. Soba era alimentată de către public chiar şi în timpul reprezentației. Dacă piesa sau evoluția actorilor decepționa, spectatorii deschideau şi închideau soba, provocând un zgomot ostentativ şi sugestiv. Uneori uşița sobei se deschidea şi pentru a ajuta la luminarea scenei. De fapt, „povestea sobei" este amintită în multe cronici, cu prilejul descrierii unor spectacole.

În ceea ce priveşte scena, ne aflăm în situația fericită de a fi în posesia planului sălii Teatrului din Arad, întocmit cu ocazia transformării acesteia în

cinematograf, în 1907. Scena era proporțională cu sala. Deschiderea scenei avea 7 m, iar pentru degajare, 2,15 m la dreapta şi la stânga, deci, în total, lățimea de 11,30 m, adâncimea de 7,45 m, iar înălțimea deschiderii (oglinda) de 8,50 m. Înălțimea totală a scenei era de 10,62 m. Atunci era suficient, dar în teatrele noastre de astăzi, la înălțimea de 8,50, este necesar un pod de frânghii de 21 m.

Mânuirea podului de frânghii era „liberă", adică fără contragreutăți. Trebuie să precizăm că Teatrul lui Hirschl păstrează încă grinzile ce au aparținut podului de frânghii de altădată. Este un fapt unic în felul său – o bucată din aceste grinzi se află depusă în Muzeul Teatrului Arădean, împreună cu un scripete din lemn găsit în pod.

Teatrul avea o cabină pentru bărbați şi alta pentru femei. Se foloseau şi încăperile de sub scenă, mai ales că în acea perioadă era în vogă utilizarea trapelor şi a diferitelor mecanisme din lemn, care au dispărut cu timpul.

Siguranța publicului şi a personalului teatrului era redusă. Din faptul că scena şi cabinele nu aveau deschidere spre curte, deducem că actorii şi alte persoane foloseau acelaşi coridor ca şi publicul.

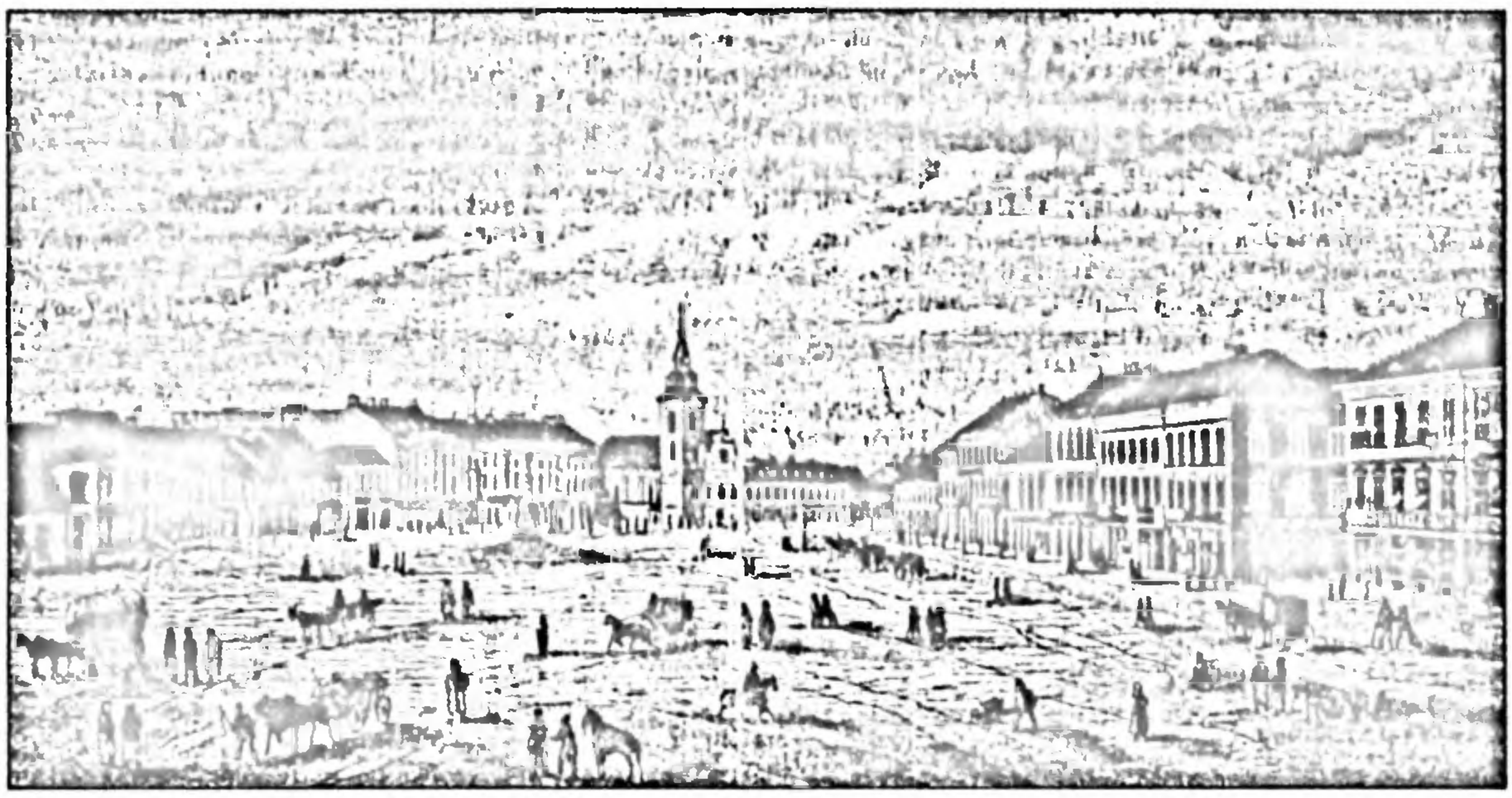
Rămâne întrebarea referitoare la cum s-a realizat siguranța publicului. Sala şi scena erau din lemn şi din butaforie, cu lumânări cu flacără deschisă, cu jocuri de artificii (foarte la modă) şi cu spectatori care – aprinzându-şi țigările chiar şi cu jar din sobă – fumau în timpul reprezentației; toate acestea pun sub semnul întrebării atât securitatea sălii, cât şi a publicului. Şi totuşi, în Teatru nu au fost incendii.

II.1.3.1. Construcția noii clădiri a Teatrului arădean (1784)

Teatrul construit de Iacob Hirschl în 1817 s-a dovedit a nu mai corespunde cerințelor culturale ale unui oraş aflat în plină dezvoltare şi nici exigențelor spectacolelor mai amplu elaborate. Sala avea o capacitate mică, ceea ce nemulțumea trupele de la mijlocul veacului al XIX-lea, unele dintre ele, cum ar fi cea a lui Szabo şi Phillipovici, au părăsit din această cauză Aradul. De asemenea, vechea clădire devenise insalubră şi mai ales nesigură, pentru că exista o singură intrare în sală, din hol, iar în eventualitatea unui incendiu, situația ar fi putut deveni tragică.

Consiliul Orăşenesc a pus pentru prima dată problema ridicării unui nou teatru în anul 1862, dar numai după patru ani, după lungi discuții şi după exprimarea a numeroase opinii, s-a definitivat locul unde urma să înceapă construcția (cel pe care se află azi), situat în anul 1874 între Hotelul

„Crucea Albă" şi Cafeneaua „König". Arădenii erau mulțumiți că s-a ales acest loc (pe care se intenționa să se construiască Primăria oraşului), deoarece era acoperit de o baltă mare, în care zilnic se adunau ciurde de vite care deranjau „inima" oraşului, dar şi pe cei care locuiau în Hotelul „Crucea Albă".

Imagine a pieței centrale a Aradului, cu clădirea Teatrului,
aşa cum era ea între anii 1874 şi 1883

Edilii se confruntau însă cu mari dificultăți financiare pentru era vorba să ridice un edificiu teatral care să satisfacă exigențele culturale ale oraşului şi să poată găzdui spectacole dintre cele mai complexe. Soluția a fost găsită prin efectuarea unui împrumut de 700 000 fl. la Bursa din Viena, care urma să fie restituit prin contribuțiile benevole ale locuitorilor oraşului. Au existat ezitări şi în privința planului şi funcționalității clădirii, conturându-se două variante posibile. Prima variantă era să se construiască o clădire destinată numai spectacolelor teatrale şi muzicale, a doua variantă prevedea ca în edificiu să existe şi un restaurant, o cafenea, prăvălii şi locuințe, pentru ca sala de teatru să fie întreținută şi prin chiria acestora. După discuții furtunoase a fost acceptată varianta a doua şi, în 3 august 1871, în urma unui concurs, lucrarea a fost încredințată arhitectului P. Skalnitzky. Construirea teatrului în stil Renaissance a început la 5 martie 1872 şi a fost încheiată în toamna anului 1874, la finisarea şi înzestrarea lui contribuind arhitectul Skalnitzky (arhitectură), inginerul din Pesta, Backö György (ornamente interioare), Eckstein din Arad (tâmplărie fină), Blazi din Arad (zugrăvire), Fialovits din Arad (tapițerie), Katinski din Viena (pictură, butaforie şi aurire), pictorul Bredor din Sankt-Petersburg şi Golo George din Pesta (mecanica scenei).

Teatrul arădean la începutul secolului al XX-lea

Constructorii austrieci au acordat o atenție deosebită sălii, recurgându-se la alte soluții decât cele curente în epocă. Arhitectul s-a îndepărtat de tradiția construcției clasice – adică, ziduri pătrate din piatră (cărămidă) şi, între acestea, sala propriu-zisă cu pereți din lemn – şi a conceput sala cu peretele rotund, în sistemul „butoi", din lemn de brad, pentru o acustică mai bună. Sala avea trei etaje, galerie, 92 de loji. La parter erau 276 de scaune şi 150 de locuri pentru stat în picioare, la etajele I şi al II-lea, numai loji, iar la etajul al III-lea, un balcon cu 72 de locuri şi galeria cu 170 de locuri. Întreaga sală avea o capacitate de 1 250 de locuri.

Sala a fost bogat împodobită cu butaforie aurie, cu perdele, draperii, scaune cu broderii de culoare bordo – culoarea clasică a teatrului – şi cu franjuri aurite. Iluminarea se făcea cu un candelabru de bronz, cu 36 de brațe (ca la Opera din Viena). În jurul lojilor se aflau brățări ce ardeau şi în timpul spectacolelor, iar parterul era luminat cu gaz. Scena avea o adâncime de 16 m, o deschidere de 10 m şi o lățime de 20 m, parametri păstrați şi astăzi. Mecanizarea scenei a fost făcută de Golo George de la *Teatrul Național* din Pesta. Ca în cazul tuturor scenelor clasice, domina lemnul. Au fost comandate mai multe garnituri de culise, decoruri (pentru camere şi salon), fundale. Consiliul Orăşenesc a înzestrat teatrul şi cu costumele necesare pentru interpretarea pieselor clasice. Pe atunci actorii foloseau costume proprii, directorul având obligația să le pună la dispoziție costumele necesare doar pentru rolurile din piesele clasice. O parte din aceste costume se află şi astăzi în recuzita teatrului, o altă parte fiind cedată Operei din Timişoara.

Au existat şi nemulțumiri din pricină că edificiul nu a fost construit în exclusivitate pentru teatru (fapt realizat abia în anul 1954, şi apoi, în anul

1960). Iată cum un ziarist arădean îşi exprima nemulţumirea, citătm: „După părerea mea, teatrul nu este frumos deloc. Arădenii ar fi dorit ca intrarea în teatru să fie prin faţă, şi nu pe strada laterală, ca acum. Teatrul propriu-zis este ascuns între două case mari ca o cazarmă. Pentru atâţia bani, teatrul putea să aibă un aspect şi mai frumos".

II.1.3.2. Incendiul şi reconstrucţia Teatrului arădean

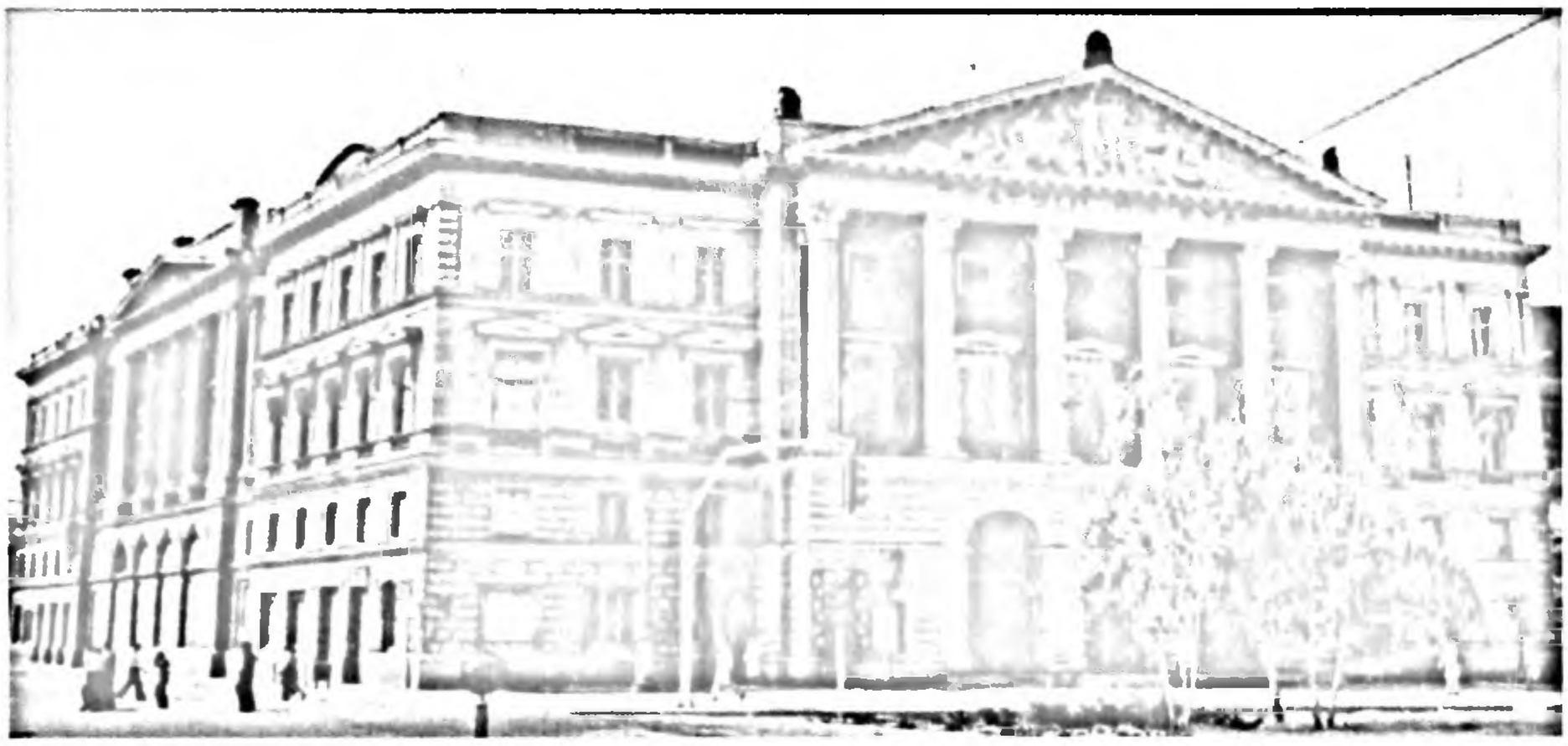
Teatrul arădean a luat foc la 18 februarie 1883 şi a ars aproape în întregime. După două zile, a apărut un foileton în ziarul local cu titlul *Necrologul Teatrului orăşenesc* (1874–1883), în care se exprimă regrete cauzate de „dispariţia acestuia", dar nu apare niciun cuvânt despre cauzele incendiului. Cercetările efectuate au stabilit că incendiul a pornit de la conducta de gaz, fapt destul de frecvent în acel timp – dovadă că din zece teatre arse, şase au avut drept cauză defecţiuni la conductele de gaze. Din fericire, în teatru nu era nimeni, fiind o zi de duminică după-amiază când nu aveau loc spectacole. Pompierii au venit târziu, cu mijloace insuficiente, motiv pentru care focul n-a putut fi stins decât după două zile. Două aripi ale clădirii, spre strada principală şi spre piaţă, nu au ars. La fel s-a întâmplat şi în anul 1957, când teatrul a ars a doua oară. Cafeneaua, restaurantul, locuinţele şi prăvăliile au rămas neatinse.

Consiliul Orăşenesc s-a întrunit imediat, hotărând refacerea teatrului pe acelaşi loc, deoarece nu dispunea de fonduri ca să-l construiască în altă parte, iar noua construcţie ar fi cerut prea mult timp.

S-au primit două oferte pentru reconstrucţia teatrului: una de la „Asphaleya", specializată în construirea de teatre din fierărie, într-o concepţie nouă, iar alta de la cunoscuta firmă „Helmer şi Felmer", căreia i se datorează peste două sute de teatre, printre care cele de la Cluj, Oradea şi Iaşi. Ofertele nu au fost acceptate, refacerea edificiului fiind realizată pe baza planului lui Halmai A.

Noul proiect viza „democratizarea" construcţiei, în sensul reducerii numărului de loji, al introducerii de balcoane la fiecare etaj şi al creării unei galerii mari, preconizându-se ca sala să aibă o capacitate de 1 200 de locuri. Sala noului teatru prezintă multe elemente de construcţie noi, faţă de cea precedentă. În foaier s-au construit două casierii pe lângă care se putea urca pe scări, la etaje. Intrarea la parter – în formă de potcoavă cu 14 rânduri de scaune şi loji – se făcea prin trei uşi: la etajele I şi al II-lea a fost redus numărul lojilor, făcându-se în locul lor balcoane, iar la etajul al III-lea s-a

renunțat în totalitate la loji, în favoarea balconului. S-a acordat o atenție deosebită galeriei. În vederea realizării celor 400 de locuri ale acesteia, s-a adus cel mai bun lemn de brad roşu, care asigură o acustică deosebită, mult mai bună decât restul sălii, putându-se auzi chiar şoaptele de pe scenă. În această nouă viziune, structura sălii avea un aspect frumos, culorile predominante erau alb-crem şi auriu, iar iluminatul se făcea cu un candelabru mare „Siemens", care funcționa cu electricitate şi gaz. Lumina electrică a fost folosită prima dată în 26 septembrie 1885.

Teatrul Clasic „Ioan Slavici", în prezent

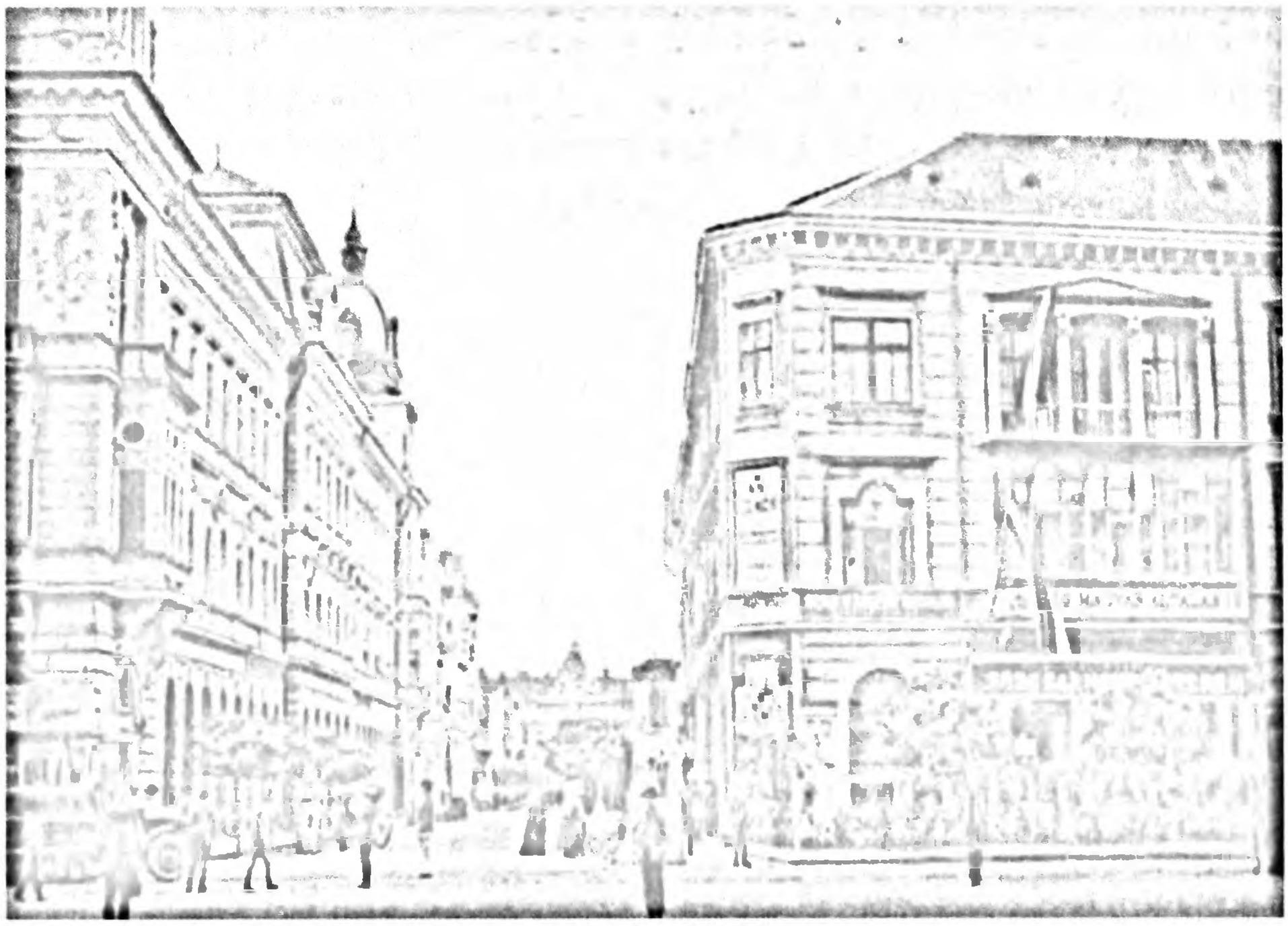
Scena a fost montată tot de tehnicianul Gallo, ca în anul 1874. Mărimea a rămas aceeaşi, dar s-a montat o cortină de fier de 80 de tone, cu o deschidere de 12 m. Scena avea o deschidere de 10 m, adâncimea de 16 m, iar lățimea de 20 m. Înălțimea deschiderii scenei (oglinda) era de 7–8 m. Ca o noutate, în construcția scenei s-a folosit fierăria, planşeul scenei din brad roşu fiind susținut de un număr mare de stâlpi de fier, montați în sistem de poduri. Podurile de frânghii, care până atunci erau din lemn, sunt de această dată din fier. Jgheaburile în care circulau contragreutățile au rămas din lemn.

În anul 1957, un incendiu a distrus din nou teatrul. Acesta va fi reconstruit în 1960, aşa cum îl vedem astăzi.

II.1.4. Banca „Victoria"

Ideea înființări unei bănci cu capital românesc la Arad, s-a născut în cadrul Societății „Progresul din Arad", condusă de către Mircea V. Stănescu, avocat şi om politic. Inițiativa concretă a aparținut însă lui Antoniu şi

Alexandru Mocioni, doi dintre cei mai avuți români din Austro-Ungaria. Cei doi latifundiari îşi aveau reşedința pe Valea Mureşului, la Bulci, în zona comunei Bata.

În dreapta imaginii, clădirea Băncii „Victoria"

În toamna anului 1886, personalități locale ale românilor arădeni au hotărât în cadrul unei întruniri înființarea unui institut de credit, cu capital românesc, care să vină în sprijinul creditării, mai cu seamă a populației româneşti. Între participanții la respectiva reuniune, îi amintim pe cei doi din familia Mocioni, pe Nicolae Oncu, Aurel Suciu, Vasile Mangra, Mircea V. Stănescu, Mihai Veliciu, Ştefan Cicio-Pop şi alții.

Adunarea de constituire a viitorului *Institut de credit şi economii, societate pe acții* a avut loc în data de 30 martie 1887. Cele 1 000 de acțiuni, cu o valoare nominală de 100 coroane, au fost cumpărate de un număr de 325 de acționari. Peste câteva zile, la 8 aprilie, a fost ales şi consiliul de conducere a băncii, în fruntea căruia a fost ales avocatul Nicolae Oncu, secondat de către Sava Raicu, unul dintre finanțiştii reputați ai timpului. Numele „Victoria", luat de către bancă, devenită a doua după Banca „Albina" din Sibiu, confirmă scopul ei, acela de a contribui la victoria libertății națiunii române din statul maghiar.

În timpul directoratului celor doi, Sava Raicu conducând efectiv banca şi pe timpul în care Nicolae Oncu a fost deputat în legislativul de la Budapesta, între 1906 şi 1910, capitalul băncii a crescut de la cele 100.000 de coroane inițiale, la 2 500 000 coroane în anul 1911. Din anul 1912, Sava Raicu a devenit director executiv al băncii, după retragerea lui Nicolae Oncu.

Pe lângă acțiunea de acordare a unor credite preferențiale agricultorilor şi meseriaşilor români, contribuind prin aceasta la ridicarea economică a românilor din comitatul Arad şi din celelalte teritorii locuite de românii din Ungaria şi Transilvania, Banca „Victoria" a sprijinit numeroase şi importante acțiuni cu simbolistică națională.

În anul 1901, Nicolae Ştefu, învățător la şcoala confesională ortodoxă română din cartierul Pârneava, a inițiat o susținută campanie de adunare a unor sume de bani, pentru ridicarea unei clădiri. În acest edificiu, harnicul învățător şi gazetar dorea să fie locul în care să organizeze activități culturale cu elevii săi, dar şi pentru necesitățile culturale ale românilor din oraşul Arad. În acțiunea sa, Nicolae Ştefu a apelat şi la sprijinul băncii „Victoria", fiind în relații de prietenie cu directorul Nicolae Oncu. Având sprijinul acestuia şi a instituției pe care o conducea, a bisericii ortodoxe române, a locuitorilor din cartier Arad, dar şi a donațiilor primite, la 12 octombrie 1902 a reuşit să inaugureze *Casa Națională*. Ziarul „Tribuna Poporului" din Arad preciza că era cel *dintâi aşezământ* (pentru români, *n.n.*) *de acest fel*. Casa Națională a devenit în timp locul unor manifestări culturale şi spirituale ale românilor, locul de conservare şi promovare a spiritului național.

În anul 1906, la Bucureşti, în Regatul României, a fost organizată o Expoziție jubiliară cu prilejul împlinirii a 40 de ani de la urcarea pe tronul României a regelui Carol I. Banca „Victoria" şi vice-directorul ei, Sava Raicu, s-au implicat în acțiunea de organizare şi finanțare pentru românii arădeni a unei excursii la Bucureşti. Sufletul acestei excursii a fost Ştefan Cicio-Pop, deputat la acea dată în Parlamentul de la Budapesta. Excursia din Arad, ca şi celelalte din Transilvania care au fost organizate cu acest prilej, a contribuit la cunoaşterea mai bună a românilor de pe cele două versante ale Carpaților, la întărirea solidarității şi unității românilor.

O altă acțiune cu rezonanță națională a avut loc în anul 1912, cu prilejul zborului demonstrativ al lui Aurel Vlaicu, desfăşurat la Arad. Ideea unui zbor demonstrativ în oraşul de pe Mureş a apărut din anul 1911 în ziarul „Tribuna". Comitetul de organizare a dat demonstrației aviatice un caracter național, prin manifestațiile pe care le-a organizat. Ziarul „Românul",

care a popularizat în cea mai mare măsură zborul lui Aurel Vlaicu la Arad, a făcut apel la români de a participa în număr cât mai mare: „*Veniți la Arad! Vlaicu sboară!*”[2].

Prezența lui Aurel Vlaicu la Arad a fost considerată o sărbătoare, iar succesele pe care le-a obținut în Austria, la Aspen, înainte de a veni la Arad, erau considerate de către acelaşi ziar „Românul” un motiv de mândrie națională. Ziarele maghiare din Arad au avut şi ele cuvinte de laudă la adresa „eroului văzduhului”, cum îl numeau pe temerarul aviator român. Conform unei mărturisiri făcute de către Ion Vlaicu, la circa 40 de ani de la memorabilul zbor din Arad, Aurel Vlaicu ar fi legat în partea din față a aripii aeroplanului o lungă panglică tricoloră, gest primit cu uimire de către mulțime, a fost apreciat din toată inima de către întreaga asistență, mai puțin probabil de către oficialitățile maghiare prezente.

Zborul lui Aurel Vlaicu a adunat la Arad atât autoritățile maghiare, prezente la demonstrația aviatică, cât şi pe liderii spirituali şi politici ai românilor arădeni. Banca „Victoria” a susținut în cea mai mare măsură finanțarea prezenței lui Aurel Vlaicu la Arad.

Banca arădeană s-a implicat şi în perioada următoare zborului în susținerea financiară a proiectelor lui Aurel Vlaicu. Mai concret, a sprijinit financiar, alături de alți arădeni, realizarea aeroplanului „Vlaicu III”.

În timpul prezenței lui Aurel Vlaicu la Arad, la propunerea lui Vasile Goldiş, a fost deschisă o listă de subscripții, în fruntea căreia s-a aflat episcopul Aradului, Ioan Ignatie Papp, pe locul următor, Banca „Victoria”, al treilea fiind Sava Raicu, directorul băncii. Comitetul constituit în acest scop l-a avut în frunte pe Sava Raicu. Acesta îi trimitea lui Aurel Vlaicu, la scurte intervale de timp, sumele colectate pentru ca să poată derula activitatea la construirea noului prototip de aeroplan. Administrarea sumelor depuse a fost făcută de către bancă în mod gratuit.

Întreaga campanie de colectare a fost finalizată în şedința din 13/26 mai 1913, când Sava Raicu, în calitatea sa de preşedinte, a prezentat în fața comitetului de inițiativă şi a celor prezenți suma obținută în urma donațiilor. Cele 18 939 coroane au fost de mare ajutor pentru Vlaicu, care a achiziționat un nou motor, mai performant. Din păcate, nu la mult timp, în luna septembrie 1913, a intervenit sfârşitul tragic al acestui pionier al aviației mondiale, fiind curmate brusc toate proiectele sale.

---

[2] „Românul”, anul II, nr. 141 din 24 iunie/10 iulie 1912, p. 1.

Prin întreaga activitatea pe care a desfăşurat-o, Banca „Victoria" a reprezentat un factor important în procesul de emancipare economică şi culturală a românilor din zona Aradului. Dispunând de o stare economică mai bună, aceştia au avut implicit posibilitatea de a-şi da copiii la şcoli, educația pe care şi-au însuşit-o făcându-i mai conştienți de drepturile lor individuale dar şi colective, ca națiune. Implicarea lor în viața politică, poate în măsură mai mare decât cea a românilor din alte zone ale Ungariei şi Transilvaniei, a contribuit la impunerea Aradului, la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui următor, ca centru politic al luptei românilor pentru drepturi naționale şi unirea cu Regatul României.

II.2. Structuri instituționale

II.2.1. Societatea pentru Fond de Teatru Român

Întemeierea Societății pentru Fond de Teatru Român (S.T.R.) a fost rezultatul efortului unitar al unor intelectuali de seamă ai vremii, însuflețiți de dorința fermă de a contribui la afirmarea şi propăşirea națiunii române. Necesitatea înființării unui teatru național pentru românii de dincoace de Carpați – arăta Iosif Vulcan în apelul „Către inteligența română de la Budapesta”[3] – se simte în întreaga românime ca „una dintre cele mai ardente” şi „realizarea ideii nu se mai poate amâna, căci fiecare minut pierdut involvă dăruire imensă şi responsabilitate mare față cu viitorul”. Era schițată astfel funcția principală a teatrului: instituție culturală menită să contribuie la progresul națiunii române. Teatrul a fost considerat întotdeauna în această parte a pământului locuit de români un templu al moralității, al lumii şi al ştiinței, aşa după cum era relevat în articolul-program *Să fondăm Teatrul Național*[4]. În cadrul societății, rolul său era acela de „cea mai mare şcoală morală, cea mai mare şcoală de educațiune”, în cadrul căreia se cultivă sentimente generoase şi se dezvoltă conştiința națională.

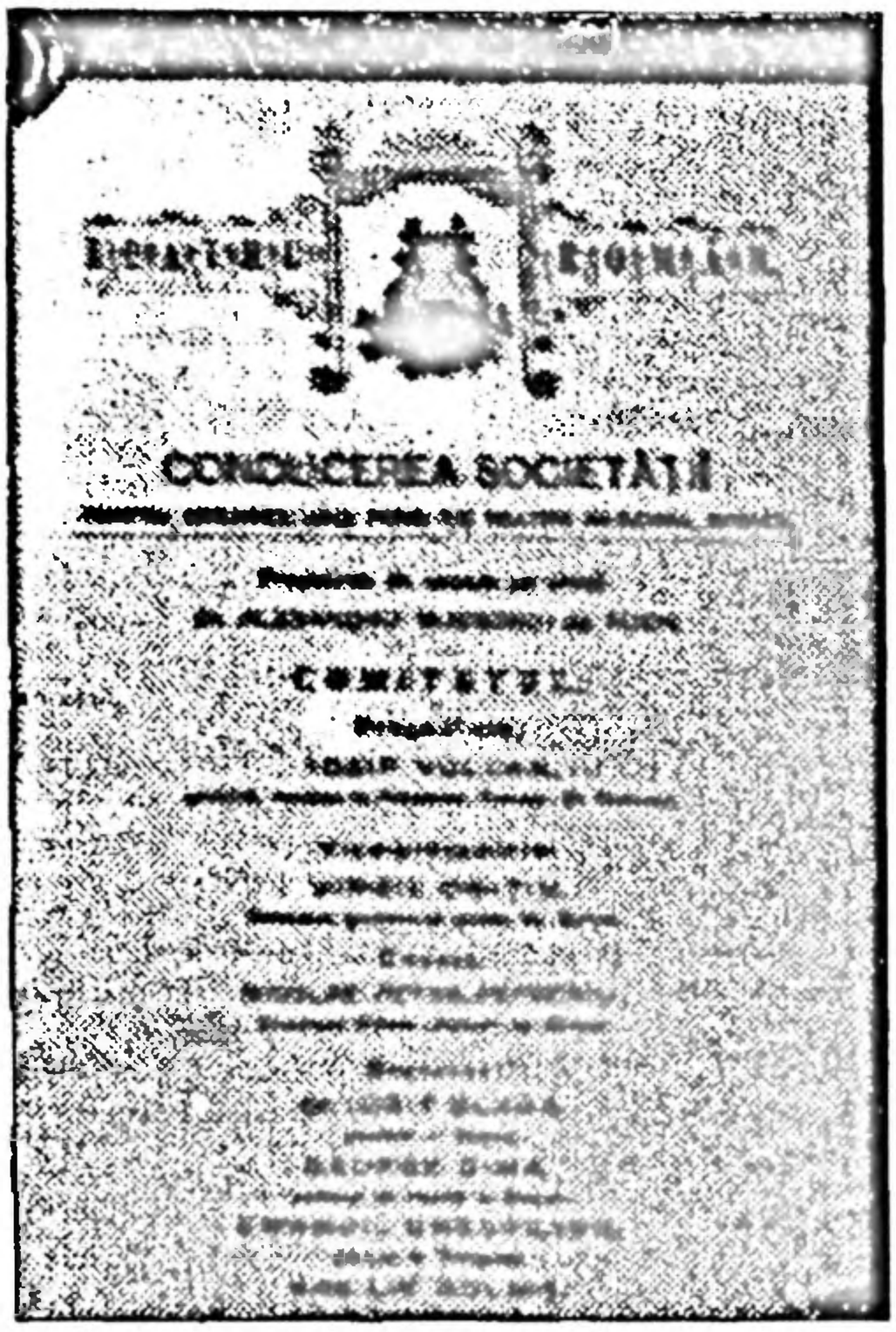
Este adevărat că Societatea pentru Fond de Teatru Român nu şi-a atins scopul propus, acela de a înființa un teatru ca instituție națională, dar în cei 64 de ani de existență (1870–1934) „a revărsat multă lumină şi bucurii şi a întărit nădejdea în viitor”, contribuind, în acest fel, la „manifestarea simțământului de cultură națională”, adunările sale generale, organizate în diferite centre fiind adevărate „academii populare ale culturii naționale române”[5].

Aradul a fost propus ca sediu permanent al Societății, dar guvernul a respins această idee şi, din acest motiv, adunările anuale au fost ținute în diferite oraşe. La Arad membrii s-au întâlnit în zilele de 27 şi 28 septembrie 1884.

Statutele fiind adoptate, Societatea pentru Fond de Teatru Român a fost constituită, urmând să primească autorizația de funcționare din partea guvernului. Preşedinte a fost ales Iosif Hodoş, vicepreşedinte, Alexandru Mocioni, secretari, Iosif Vulcan şi Iosif Gal, casier V. Babeş, iar membri, Alexandru Roman şi Petru Mihaly. Ideea înființării teatrului național românesc în Transilvania a fost sprijinită de cele mai alese spirite ale epocii.

---

[3] „Familia”, nr. 7, anul VI, din 15/25 februarie 1870, p. 321.
[4] „Familia”, nr. 29, din 20 iulie/l august 1869, p. 337.
[5] Ştefan Mărcuş, *Thalia română*, I., Timişoara, 1945, p. 215.

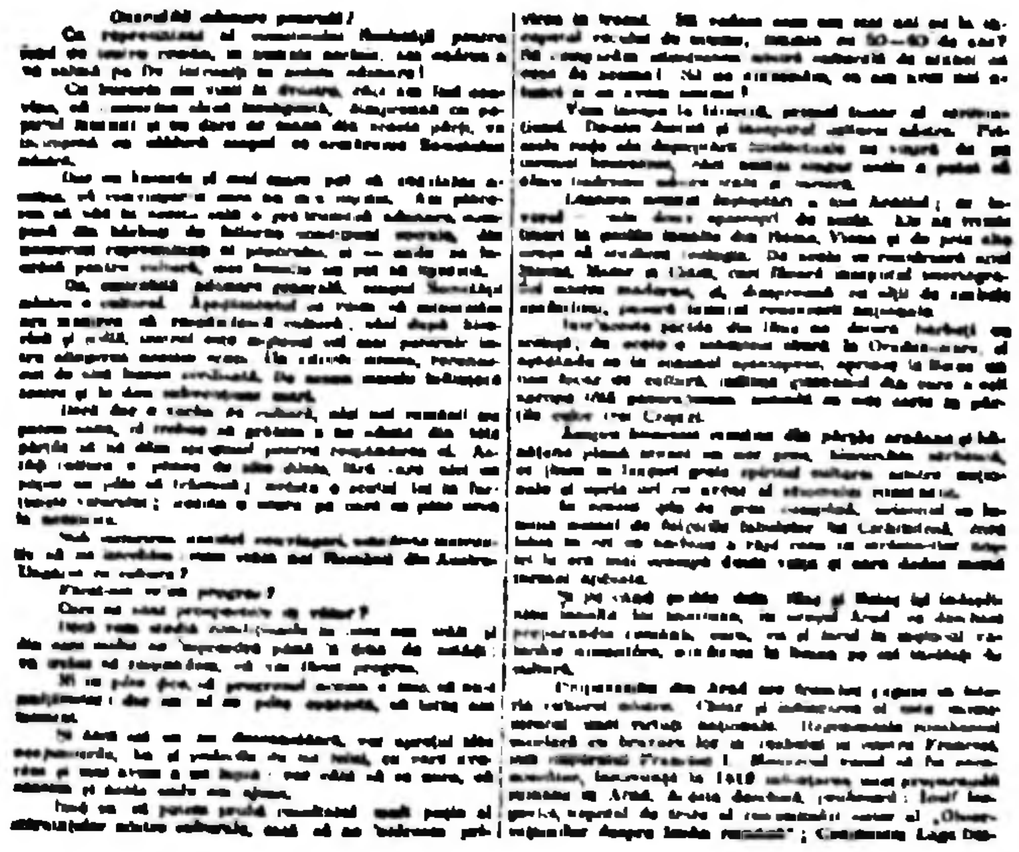

Documentul care atestă înființarea Societății pentru Fond de Teatru Român (S.T.R.)

PROGRESUL NOSTRU CULTURAL.

(Discurs presidențial, la deschiderea adunării generale a Societății pentru fond de teatru român, în Arad în 27 septembre st. n. 1884.)

Discursul inaugural al adunării generale a Societății, din 27 septembrie 1884, intitulat *Progresul nostru cultural*, susținut de Iosif Vulcan și reprodus de revista „Familia", anul XX, nr. 37, 16 septembrie/28 septembrie 1884

În ziua de 27 septembrie, în sala din „păduricea" orașului au fost deschise lucrările adunării generale de către Iosif Vulcan, în prezența, printre alții, a lui Ioan Slavici, directorul ziarului „Tribuna". I. Vulcan a rostit o alocuțiune de deschidere, primită de public cu entuziasm și urale. În cuvântarea sa, președintele Societății s-a referit la scopul acesteia, la activitatea desfășurată în anul precedent, precum și la obiectivele imediate. După cuvântul de deschidere, Nicolae Oncu i-a salutat, în numele comitetului de organizare, pe președinte și pe membrii Societății, aducându-le mulțumiri pentru „ocaziunea dată românilor din Arad de a se aduna și a conlucra pentru realizarea unui scop atât de măreț"[6]. A fost prezentat apoi raportul de activitate, după care s-a procedat la înscrierea de noi membri. Ședința de dimineață a primei zile s-a încheiat cu prezentarea unui fragment din drama *Ștefan Vodă cel Tânăr* de I. Vulcan, în lectura autorului, care a fost ascultat cu „vie plăcere de publicul și auditorul prezent". La ora două după amiază

[6] „Alföld", Arad, anul XXIV, nr. 225, 28 septembrie 1903.

s-a ținut banchetul în sala din „pădăricea" orașului, la care au participat 60 de persoane, iar la ora 7, concertul în sala Hotelului „Crucea Albă", la care au participat peste 600 de persoane, fapt care atestă larga audiență a activităților inițiate de Societatea pentru Fond de Teatru Român. Un participant la concert notează: „Ne aflăm sub impresia unui sentiment de bucurie şi a unei emoții plăcute, căreia nu-i putem da expresie adevărată şi nimerită. Spre a putea descrie succesul concertului de aseară ne simțim prea slabi"[7].

Societatea pentru Fond de Teatru Român are merite incontestabile în cultivarea gustului pentru frumos al publicului românesc şi în impulsionarea mişcării teatrale a diletanților. I. Vulcan va mai fi prezent la Arad cu prilejul spectacolelor susținute de membrii Societății Meseriaşilor Români „Progresul".

Adunările generale ale Societății... au devenit foruri culturale care dezbăteau probleme arzătoare ale epocii: apărarea limbii şi a caracterului național al şcolii, valorificarea folclorului, educația estetică a maselor populare, promovarea culturii şi dezvoltarea dramaturgiei româneşti. Ținute în diferite centre transilvănene, aceste adunări au impulsionat viața culturală locală şi au întărit solidaritatea românilor în lupta pe care o duceau pentru limbă şi naționalitate. N-au fost uitate nici măcar centrele culturale mai mici, aşa cum se vede din succesiunea localităților în care au avut loc adunările generale: Satu Mare şi Timişoara (1872), Caransebeş (1873), Oravița (1874), Reşița (1875), Lugoj (1876), Abrud (1877), Alba-Iulia (1878), Blaj (1879), Sibiu (1880), Baia Mare (1881), Sighet (1882), Lipova (1883), Arad (1884), Bocşa (1885), Şomcuta Mare (1886), Oravița (1887), Lugoj (1888), Caransebeş (1889), Orşova (1890) şi Braşov (1895).

Societatea pentru Fond de Teatru Român a editat şi un anuar al său. Primul a apărut în 1889. În anuarul din 1900, V. Goldiş a publicat o dare de seamă: *Mişcarea teatrală la noi în anul 1898.* Era aproape sfârşitul secolului şi, în decursul unui sfert de veac de activitate, Societatea... reuşise să facă din mişcarea teatrală o componentă a activității culturale a românilor. Prin conținutul şi problematica operelor dramatice prezentate în diferite spectacole, mişcarea teatrală a contribuit la maturizarea aspirațiilor de unitate națională ale românilor. Înființarea unui teatru național viza, desigur, şi progresul cultural al țărănimii, care – afirma V. Goldiş în analiza sa – „este temelia noastră națională", iar „întărirea ei culturală este condițiunea cea mai principală pentru existența noastră ca națiune română"[8].

---

[7] *Anuarul IV al S.T.R.*, 1901, p. 104.

[8] *Mişcarea teatrală*, în *Anuarul III al Societății pentru Crearea unui Fond de Teatru Român*, Braşov, 1900, p. 23.

Societatea pentru Fond de Teatru Român a urmărit şi constituirea unei trupe teatrale permanente, care să susțină spectacole în oraşele locuite de români. Societatea acorda burse în vederea pregătirii viitorilor actori ce urmau să fie cuprinşi în aceste trupe. Primul care a beneficiat de o astfel de bursă a fost Zaharia Bârsan, care a efectuat turnee şi în părțile Aradului. La Lipova a interpretat împreună cu trupa sa trei piese într-un act. Tot la Lipova a avut loc şi adunarea generală din 1906. Cu acest prilej, Zaharia Bârsan, Olga Braşoveanu şi Valeria Papp au prezentat piesele *Marinarul* şi *Slugă la doi stăpâni.* Şi adunarea generală de la Lipova s-a caracterizat prin entuziasmul popular pe care l-a stârnit prezența unor fruntaşi ai culturii şi luptei naționale, cum au fost V. Goldiş, V. Branişte, I. Vulcan şi V. Onițiu.

În mişcarea generată de această Societate, Aradul s-a înscris ca un centru activ, care prin presa sa – în special prin „Tribuna" şi „Biserica şi Şcoala" – prin oamenii de cultură arădeni – în special, prin Vasile Goldiş – şi prin puternica mişcare artistică promovată de artiştii amatori, a difuzat în masele româneşti valorile dramaturgiei naționale şi ideile pe care animatorii mişcării teatrale transilvănene le-au susținut cu fervoarea şi tenacitatea marilor deschizători de drumuri.

II.2.2. Asociația Națională Arădeană pentru Cultura Poporului Român

Între asociațiile culturale arădene se remarcă, în primul rând, Asociația Națională Arădeană pentru Cultura Poporului Român, înființată în condițiile create de regimul liberal (1860–1867) şi de creşterea interesului pentru studiul limbii şi al valorilor culturale. Asociația s-a angajat încă de la începuturile ei „să risipească bezna neştiinței, aprinzând lumina culturii în acest neam", înscriindu-şi pe stindard, ca profesiune de credință, „o cultură națională a poporului român şi înaintarea literaturii româneşti". Prin propăşirea culturii, aceasta viza de fapt împlinirea „mărețului scop al deşteptării neamului român", spre „a-i deschide calea la cea mai bună stare materială şi la cinstea ce i se cuvine între neamuri"[9].

Adunarea generală a Asociației Naționale Arădene, desfăşurată în primăvara anului 1910 – consemnată pe larg în paginile revistei „Biserica şi Şcoala"[10] – constituie un prilej de rememorare a activității desfăşurate cu „însuflețire şi dragoste" pentru „împlinirea scopului său măreț" şi anume

---

[9] „Biserica şi Şcoala", anul XXXIV, nr. 8 din 21 februarie/6 martie 1910.
[10] *Ibidem*, pp. 1–7.

„înălțarea poporului românesc la nivelul culturii europene". Preşedintele Asociației Naționale Arădene, episcopul Ioan Ignatie Papp (cunoscut ca „episcop al Unirii", deoarece a participat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia în calitate de conducător al Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania) rosteşte o alocuțiune la începutul Adunării generale, subliniind că înființarea Asociației „a fost salutată cu bucurie şi însuflețire de toate păturile societății românești", fiind sprijinită cu multă căldură „de către toți bărbații noştri iubitori de cultură şi de progres", conştienți de datoria sfântă pe care o au de a promova cultura națională. Episcopul Ioan Ignatie Papp, în calitate de președinte al Asociației Naționale Arădene, se referă pe larg la rolul acesteia ca „factor viu al înaintării culturii naționale române"[11] şi a „deşteptării neamului român..." spre a „deschide calea la mai bună stare materială şi la cinstea ce i se cuvine între neamurile ce bunul Dumnezeu ne-a aşezat pe acest pământ."[12]

Anul XXXIV. Arad, 21 Febr. (6 martie) 1910 Nr. 8.

BISERICA ŞI ŞCOALA

PE ANUL ÎNTREG ÎNTREAGA LUMINĂ, LUMINĂ ŞI SĂNĂTATE

Asociațiunea culturală din Arad.

Una dintre *formațiunile culturale* ale Asociației

În cadrul Adunării generale în discuție, devenită o adevărată „sărbătoare culturală – națională română" directorul ei, Vasile Goldiş, a atras atenția asupra importanței jertfei de sine a fiecărui membru al Asociației arădene, „de la vlădică la opincă", pentru ca poporul român să scape din „sclavia întunericului şi din robia grea a sărăciei". Cuvinte emoționante de salut şi urări de „izbândă glorioasă pentru viitor" au rostit, în numele ASTREI, (Asociația pentru literatura şi cultura poporului român din Transilvania), protopopul Hălmagiului, părintele Cornel Lazăr, iar doctor Nicolae Oncu, vicepreşedinte, alături de Roman Ciorogariu al Asociației Naționale Arădene, a reprezentat, în cadrul Adunării generale, Societatea pentru fond de teatru român.

---

[11] *Ibidem*, p. 3.
[12] *Ibidem*, p. 4.

Ne-am referit la Adunarea generală a Asociației arădene tocmai pentru că, la începutul anului 1910, aceasta trasa câteva dintre direcțiile ei de activitate rodnică în vederea propășirii neamului românesc sub stindardul unui „sfânt ideal": „Limbă şi cultură națională".

II.2.3. Asociația Culturală a Muncitorilor şi Meseriaşilor Arădeni „Progresul"

Una dintre asociațiile arădene ale diletanților este Asociația Culturală a Muncitorilor şi Meseriaşilor Arădeni „Progresul", înființată la 25 martie 1883, din inițiativa lui Mircea V. Stănescu, ca şi a lui Ioan Slavici, Petre Popovici şi Iosif Goldiş. În vederea constituirii Asociației, sunt invitați să participe la adunarea generală din 13/25 martie 1883, ce se va desfăşura în „şcoala din centru", toți „românii, fără diferență de rang şi clase"[13]. În programul manifestațiilor culturale organizate figurau, încă de la început, alături de recitări, şi piese de teatru. Astfel, la 29 iunie 1883, în „pădăricea" oraşului a avut loc „o petrecere de vară", în cadrul căreia s-au reprezentat piesele *Nunta țărănească* şi *Ciobanul din Ardeal*, care au repurtat „un succes peste aşteptare". Spectacolul este consemnat lapidar, dar cu căldură, în ziarul local[14] precizându-se că „ambele piese au fost predate cu multă desteritate şi originalitate, fapt care face onoare Societății şi zelosului conducător al secției corului, D-lui Petru Popovici".

La numai doi ani de la înființare, se apreciază că „Societatea a făcut frumoase progrese şi publicul a sprijinit-o şi înconjurat-o în toate ocaziile"[15].

În pauza balurilor sau a concertelor organizate s-a prezentat un scurt program de dansuri populare româneşti. Astfel, la petrecerea veselă şi animată din 29 ianuarie/10 februarie 1885, „12 tineri în costume naționale au dat balului o culoare curat românească"[16], la fel ca în pauza concertului şi balului din 9/21 februarie 1886, desfăşurat în prezența „unui public ales şi numeros"[17].

Aproape anual, în pădurea mare numită „Csalai", la sfârşitul lunii mai[18], Asociația „Progresul" organiza sărbătoarea populară cunoscută sub numele

---

[13] „Biserica şi Şcoala", anul VII, nr. 10 din 6/18 martie 1883, p. 82.

[14] „Biserica şi Şcoala", anul VII, nr. 27 din 3/15 iulie, 1883, p. 237.

[15] „Biserica şi Şcoala", anul IX, nr. 4 din 27 ianuarie/8 februarie 1885, p. 31.

[16] „Biserica şi Şcoala", anul IX, nr. 5 din 3/15 februarie 1885, p. 38.

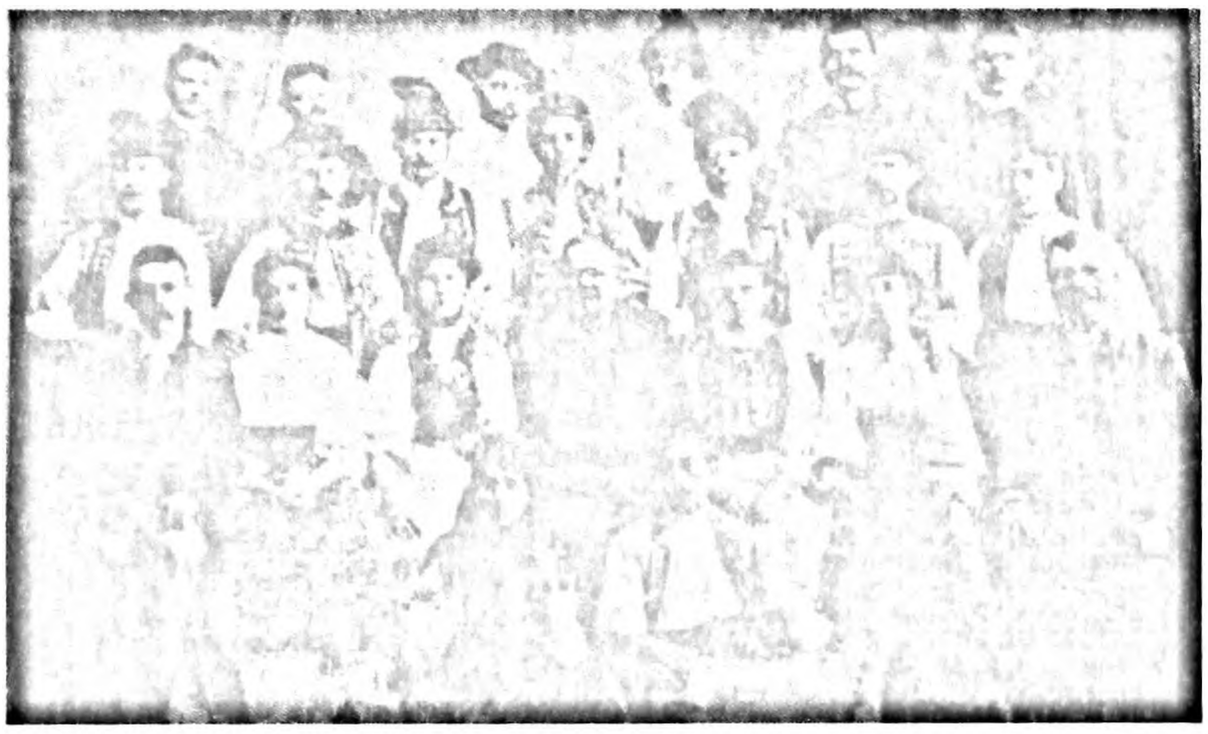
[17] „Biserica şi Şcoala", anul X, nr. 6 din 9/21 februarie 1886, p. 47.

[18] 29 mai 1888, *apud* „Biserica şi Şcoala", anul XII, nr. 21 din 22 mai/3 iunie 1888, p. 168; 21 mai/2 iunie 1890, *apud* „Biserica şi Şcoala", anul XIV, nr. 20 din 20 mai/1 iunie 1890, p. 158; 21 mai/2 iunie 1891, *apud* „Biserica şi Şcoala", anul XV, nr. 18 din 5/17 mai 1891, p. 143.

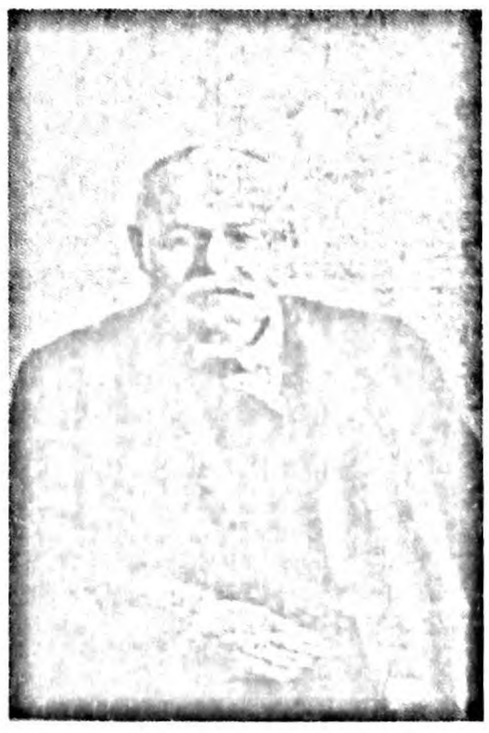
de *maial*, la care participa un public numeros din Arad şi din împrejurimi, astfel încât ea a dobândit „caracterul unei mari petreceri, adevărat româneşti”[19].

În concertele desfăşurate sub egida Asociației „Progresul” au fost invitați şi artişti din afara Aradului, astfel că la cel desfăşurat la 28 februarie 1891, în Hotelul „Crucea Albă”, au participat artiştii sibieni Agnes Brote şi Victor Holdenberg[20].

De obicei, concertele se desfăşurau în „păduricea” oraşului, iar în programul lor figurau piese corale, interpretate de cor bărbătesc şi mixt, solo-uri şi duete. Preferința muzicală mergea spre Ciprian Porumbescu, cum o vădeşte şi concertul din 25 august/6 septembrie 1891, în cadrul căruia s-a distins corul dirijat de Nicolae Ştefu, inimosul mentor al Asociației.

Corul meseriaşilor români condus de Nicolae Ştefu

Nicolae Ştefu, cunoscut şi sub pseudonimul Nicu Stejărel, unul dintre animatorii mişcării artistice a diletanților

În anul 1899, Societatea „Progresul” a meseriaşilor arădeni fuzionează cu „Asociația Națională”, impulsionând activitatea culturală a celor două structuri instituționale, pregătind climatul necesar „deşteptării şi emancipării sentimentului demnității naționale la populația românească”.

12 octombrie 1902 este un moment remarcabil în mişcarea diletanților arădeni. Se inaugurează Casa Națională menită a-i adăposti pe cei ce vor avea să-şi îndrepte calea vieții spre întărirea simțămintelor frumoase şi bune, „casa noastră românească, fața noastră” – cum spunea Nicolae Oncu, în cuvântul de deschidere[21]. Casa Națională este dorită de români, nu ca „loc de desfătare şi petrecere, ci ca loc pentru luminarea minții”, ca adevărat

---

[19] „Biserica şi Şcoala”, anul XV, nr. 5, 3/15 februarie 1891, p. 39.
[20] „Biserica şi Şcoala”, anul XV, nr. 5, 3/15 februarie 1891, p. 39.
[21] Biserica şi Şcoala”, anul XXVI, nr. 40 din 6/12 octombrie 1902, p. 336.

„templu de iubire şi cultivare a limbii, a jocurilor şi a admirabilelor cântece româneşti şi străine". Ea a fost construită „cu preţul unei munci stăruitoare şi cu frumoase jertfe" izvorâte din „dragostea către popor, voinţa tare, inimile calde şi însufleţirea pentru ceea ce au voit".

În primele două decenii ale secolului al XX-lea, pe scena Casei Naţionale se va desfăşura o activitate culturală care viza obiectivul comun tuturor acţiunilor culturale româneşti: făurirea unităţii culturale a românilor.

Repertoriul spectacolelor susţinute de artiştii amatori – fie elevi, fie meseriaşi sau plugari – s-a voit original, o tribună de afirmare a limbii, a vieţii şi a sufletului românesc de pretutindeni. Opţiunea repertorială a diletanţilor s-a manifestat, în primul rând, pentru dramaturgia românească, fiind preferate textele scurte, cu personaje puţine, piese care reflectă actualitatea fierbinte, cotidiană. În repertoriul teatrului de amatori, inspirat de dramaturgia românească, aflată ea însăşi la începuturi, se disting trei direcţii: satirică, istorică şi populară.

Chiar dacă lucrările dramatice reprezentate nu constituie, în marea lor majoritate, piese de rezistenţă ale dramaturgiei româneşti, ci, mai degrabă ilustrează epoca începuturilor acesteia, le reţinem ca fiind lăudabile intenţii de a releva rosturi social-educative, prin care se încadrează înaltei concepţii despre menirea teatrului. Acest repertoriu original românesc a pregătit îndelung „terenul" pentru instituţionalizarea teatrului românesc în Transilvania, a dezvoltat conştiinţa naţională şi a format un public fidel idealurilor şi aspiraţiilor unui teatru de elevată ţinută artistică.

II.2.4. Casa Naţională

În partea de vest a oraşului Arad, se află situat un cartier care, la începutul secolului al XX-lea, avea o populaţie majoritar românească. La recensământul din anul 1900, din totalul de 53 03 locuitori câţi au fost înregistraţi, 16,3% erau români, 70,4% maghiari, 9,5% germani, 2,6% sârbi, iar restul, de 1,2%, era format din slovaci, croaţi etc. O mare parte din români locuiau în respectivul cartier. Din păcate, nu avem la dispoziţie date care să ne indice cu mai multă claritate ponderea lor, dar faptul că ziarul „Românul" îl denumea în epocă *suburbiul românesc al Aradului*[22], credem că este suficient să considerăm că aici era concentrată o mare parte din populaţia românească a oraşului.

[22] Românul", anul I, nr. 27 din 4/17 febr. 1911, p. 1.

Aici se afla şi o şcoală confesională primară ortodoxă română. La începutul secolului al XX-lea, învățătorul şcolii era Nicolae Ştefu, cunoscut şi sub numele de Nicu Stejărel. Acesta, pe lângă activitatea didactică, a desfăşurat şi o importantă activitate publicistică, având un condei de temut. În acelaşi timp, a fost şi un promotor al culturii româneşti, organizând spectacole corale şi de teatru, precum şi serbări cu şcolarii săi, prin intermediul cărora a promovat cultura românească şi a dezvoltat sentimentul național al elevilor şi al acelora care asistau la spectacolele puse în scenă de el. Tocmai din acest motiv, el a resimțit acut nevoia de a avea la dispoziție o sală dotată cu o scenă, pe care să poată să îşi susțină spectacolele.

Începând cu anul 1901, a desfăşurat o susținută campanie de adunare a unor sume de bani, care să fie utilizați pentru edificarea unei clădiri, care să servească ca loc de promovare a culturii şi a conştiinței naționale.

Fiind în relații de prietenie cu Nicolae Oncu, director al Băncii „Victoria" din Arad, un luptător pentru drepturile românilor din Ungaria, dar şi susținător al culturii, reuşeşte să îl convingă pe acesta să sprijine inițiativa ridicării unui edificiu, care să slujească nevoilor culturale ale românilor din oraşul de pe Mureş. În calitatea sa de preşedinte al comitetului parohial ortodox român, Nicoale Oncu a donat un teren aflat în apropierea şcolii lui Nicolae Ştefu.

După acordarea donației, Nicolae Ştefu, sprijinit în primul rând de locuitorii români din Pârneava, de alți învățători din cartier şi din alte părți, de intelectualii români ai urbei şi din comitat, a organizat nenumărate spectacole, mai ales corale, în Arad, dar şi în mediul rural. Sumele încasate cu acest prilej, chetele care au fost inițiate de către el, diferitele donații venite de la fruntaşii români din oraş şi din împrejurimi, suma obținută de la autoritățile locale au asigurat posibilitatea ridicării şi inaugurării clădirii. Pe lângă fondurile obținute, un rol important l-a avut participarea directă a elevilor şi pârnevenilor la muncile propriu-zise.

În urma acestui efort colectiv, la data de 12 octombrie 1902, a fost inaugurată Casa Națională cum a fost denumit acest centru cultural al românilor din oraşul Arad. La sfințirea acestui *dintâi aşezământ de acest fel*, după cum menționa ziarul arădean „Tribuna Poporului", au fost prezente o serie de personalități ecleziastice, politice, economice şi culturale ale românilor arădeni de la acea vreme.

În anii următori, Casa Națională a fost locul unor manifestări culturale şi spirituale ale românilor din zona Aradului, locul unde se întruneau românii şi se auzeau cântecele şi jocurile populare româneşti. A fost locul de conservare şi promovare a spiritului național.

Sediul Casei Naționale

Dar Casa Națională a fost şi locul unor manifestări politice naționale importante. Pe scena acesteia au fost auzite vocile unor importanți lideri ai luptei naționale a românilor din Transilvania şi Ungaria.

Una din cele mai importante acțiuni politice care s-au desfăşurat la Casa Națională a fost cea din data de 16 februarie 1911.

Cu prilejul consfătuirii convocate la Budapesta de către comitetul Partidului Național Român în ziua de Sf. Nicolae a anului 1910 s-a hotărât organizarea mai multor „adunări poporale". În conformitate cu hotărârea luată, la Arad, în Casa Națională, urma să aibă loc pe data de 3/16 februarie 1911, prima dintre aceste adunări.

La adunarea de la Casa Națională au participat reprezentanți ai românilor din comitatele Arad, Békés şi Cenad, care au fost mobilizați şi conduşi spre Arad de către liderii lor locali, adică de către preoții şi învățătorii lor. Problemele care au fost discutate se refereau la situația politică, drepturile limbii româneşti, votul universal fără nicio deosebire şi proiectul de rezoluție a adunării.

Ca şi astăzi, presa a avut un impact important în mobilizarea energiilor românilor din cele trei comitate. Ziarul „Românul" a publicat în perioada de dinaintea adunării articole care au anunțat importanța evenimentului care urma să se desfăşoare la Casa Națională din Pârneava. Pentru a uşura şi grăbi pătrunderea mesajului publicației oficiale a P.N.R. în rândul populației, numerele care cuprindeau articole referitoare la adunarea de la Arad au fost distribuite gratuit, fiind precizat că era un „număr poporal".

Îndemnurile de participare lansate de ziarul „Românul” nu puteau să nu fi avut ecou în rândul populației românești: „veniți Români la adunarea cea mare, veniți mulți, veniți toți, să se cutremure dușmanii la vederea flăcărilor ce izvorăsc din ochii voștri aprinși de mânia nedreptăților, cele suferiți ca să se audă departe, departe și peste hotarele acestei țări protestul vostru bărbătesc și hotărârea voastră de a lupta până la sfârșit pentru drepturile răpite de la voi de răutatea vremilor și a oamenilor. Lăsați femeile și copilașii voștri acasă cu dorul binelui de mâne în suflet, dar voi veniți, Români, toți la adunare, căci lupta se poartă pentru moștenirea pruncilor voștri”[23].

Rezultatul intensei propagande a fost că în dimineața zilei de 16 februarie, prin gara de la Arad, au început să sosească de pe la orele 7, românii din cele trei comitate. Conform convocatorului publicat în „Românul” din 28 ian./10 febr., care s-a distribuit ca „număr poporal”, urmau să participe 288 de alegători români aparținând P.N.R., la care se adăugau și câțiva membri de seamă din conducerea partidului. Din trenurile de dimineață, care la solicitarea organizatorilor au avut mai multe vagoane în componență ca de obicei, au coborât țăranii conduși de preoții și învățătorii lor, acestora alăturându-se avocații, comercianții și industriașii români. Se pare că ultimele trei categorii au fost mai bine reprezentate, având în vedere posibilitățile lor financiare, superioare plugarilor, care le permiteau să suporte cheltuielile pe care le presupunea o deplasare cu trenul, la zeci de kilometri de domiciliu.

ANUL XXVI. ARAD, 8/13 Octomvre 1902. 40.

BISERICA și ȘCOALA.

Foaia bisericească școlastică, literară și economică.

Apare odată în căptămână: DUMINECA.

PREȚUL ABONAMENTULUI: PREȚUL INSERȚIUNILOR:

Casa Națională.

„A murit Mateiu, a perit dreptatea“, — aceste dureroase cuvinte au răsunat în curs de veacuri prin țara noastră; dar când semnul dreptății se ridică în statua de bronz, și ndă-post se ridică cultura virtuților strămoșești în »Casa Națională,« cu inima înălțată putem rosti cuvintele: De-acum să ne inspirăm și noi să muncim, pentru a readuce în fiyanul vieții ceea-ce dintr'o mână suverană, cu schimbarea vremilor, ajuns-a în mâna mulțimei!

Conștiința și demnitatea proprie sunt motivele puternice, cari resolc stăpânirea — binelui. Acestea vr avea să le cultive „*Casa Națională*“; și nu va fi Român în țara aceasta, care să nu întrezărească prin ceața vremilor trecute modelul întrupărea virtuților creștine-românești, în ospele de bronz, înceățișat la Cluj.

Fericită coincidență!

Moment de însuflețire să fie aceasta pentru noi și îndemn pentru a prețui toate comorile noastre cu cari națiunile.

Inaugurarea *Casei Naționale* din Arad s'a făcut Duminecă la 12 Octombre a. st. urmând serviciul divin P. C. Sa dl Roman R. Ciorogariu.

Solemnitatea inaugurării a fost înălțătoare. După sfințirea apei și stropirea »Casei Naționale« s'au ținut următoarele cuvântări:

ROMÂNUL

[23] „Românul”, anul I, nr. 27 din 4/17 febr. 1911, p. 1.

Delegațiile care soseau erau întâmpinate şi conduse la Casa Națională, de tineri arădeni, implicați în mişcarea națională. Strada principală a Aradului, care ducea de la gară, spre centrul oraşului, s-a umplut pentru un timp de forfota acelora care, îndrumați de tineri români arădeni, îşi îndreptau paşii spre cartierul Pârneava, care a devenit pentru câteva ore un fel de Mecca a românilor din cele trei comitate. „Străinii priveau uimiți la cetele de români, îmbrăcați în hainele lor albe de aba, cum înaintează încet, tăcuți, liniştiți, maiestoşi prin strada principală a Aradului şi cum îşi iau calea... spre Casa Națională, care se află în Pârneava, suburbiul românesc al Aradului”[24]. Până către ora 9.30, sala Casei Naționale a fost aproape plină, deşi începerea adunării a fost fixată pentru ora 11.00. Alături de hainele specifice țăranilor români, stăteau reverendele preoților şi costumele negre ale intelectualilor români.

La adunare au reuşit să vină şi unii dintre conducătorii P.N.R. din alte comitate ale Transilvaniei. A fost prezenți Vasile Lucaciu, a cărui apariție pe scenă, alături de Ştefan Cicio-Pop, a fost întâmpinată cu mult entuziasm. De la Orăştie a sosit chiar în dimineața adunării, Aurel Vlad, precum şi Victor Bontescu de la Hațeg.

Marii absenți au fost Alexandru Vaida-Voevod, împiedicat să vină din motive de sănătate, Iuliu Maniu şi Teodor Mihali, reținuți de probleme de ordin politic ori personal.

La ora 11.00 pe scena Casei Naționale, alături de aceşti musafiri ai Aradului, se mai aflau arădeni marcanți ai mişcării naționale: Ştefan Cicio-Pop, Vasile Goldiş, Iustin Marşieu, Iancu Cornel (ultimii doi fiind notarii adunării) şi alții. Mulți dintre ei au fost însoțiți de soțiile ori fiicele lor, care au luat şi ele loc pe scenă, chiar dacă unele au fost obligate să stea în picioare din cauza lipsei de spațiu.

În numele comitetului organizator, a luat cuvântul Vasile Goldiş, care l-a propus ca preşedinte al adunării pe Ştefan Cicio-Pop, propunere primită cu mare entuziasm de către participanți, confirmând încă o dată popularitatea de care se bucura acesta în rândul românilor. Adunarea a fost deschisă tocmai de către el, anunțând şi ordinea de zi a adunării, la care urma să se dezbată aspecte referitoare la:

1. situația politică în Ungaria;
2. drepturile limbii româneşti;
3. problema votului universal;
4. adoptarea unei moțiuni.

---

[24] „Românul”, anul I, nr. 27 din 4/17 febr. 1911, p. 1.

După aceasta, cei desemnați să ia cuvântul au dezbătut temele respective. Fiecare intervenție s-a bucurat de aprobarea participanților, care au ascultat cu mare atenție orientările conducerii politice a românilor din Transilvania, în chestiunile anunțate.

Înainte de prezentarea moțiunii adunării, Vasile Goldiş a dat citire telegramelor de adeziune trimise la Arad din diferite părți ale Transilvaniei şi din Bucureşti. Telegrama trimisă din Bucureşti a fost semnată de către Aurel C. Popovici, C. Diaconovici, Valeriu Puşcariu, Simion Mândrescu, Th. Nicolau, D. Popovici, I. Scurtu, I. Morandini, Alex. Lăpedatu, G. Juga, Aurel Vlaicu, Şt. Bogdan, Luca Russu, Cornel Axentie, Ignatie Mircea, I. Moțioiu, I. Stinghe.

Telegrame au sosit şi din partea preşedintelui partidului, Gheorghe Pop de Băseşti şi ai altor fruntaşi politici ai românilor din Transilvania: Teodor Mihali din Dej, Iuliu Maniu plecat la Budapesta, Aurel Lazăr din Oradea, Nicolae Şerban din Făgăraş, Constantin Lucaciu. Au mai fost trimise telegrame pe adresa adunării, din Berzava, Braşov, Cluj, Pancevo şi Şomcuta Mare.

Adunarea a hotărât să trimită o telegramă lui Gheorghe Pop de Băseşti, semnate în numele adunării de către Ştefan Cicio-Pop.

În încheiere, Ştefan Cicio-Pop s-a adresat participanților la adunare în numele arădenilor. El rosteşte cuvinte de mulțumire în primul rând „iubiților" țărani, care, în ciuda iernii, nu au pregetat să se aştearnă la drum pentru a arăta că sunt alături de conducătorii lor. Prin aceasta ei au dovedit că sunt „un popor cu conştiință națională, care ştie să prețuiască drepturile sale, şi ştie să-şi prețuiască şi pe bărbații săi"[25] conform afirmațiilor fruntaşului arădean.

În al doilea rând, a mulțumit preoților şi învățătorilor, pe care-i socotea „conducătorii firești", care sunt alături de popor, fiind hărăziți de Dumnezeu, spune Ştefan Cicio-Pop, să fie nedezlipiți de țărani.

În al treilea rând, a mulțumit pentru prezența lor, conducătorilor naționali, veniți din alte părți ale Transilvaniei.

În final, îi îndeamnă pe participanți să se întoarcă la casele lor în pace, pacea fiind, în concepția sa, „o plantă foarte gingaşă care trebuie îngrijită de dimineața până sara şi cine numai o atinge cu mâni spurcate la rădăcină, nu pace vrea, ci perirea plantei gingaşe. Pace să fie în inimile voastre, dar pacea creştinească, iar nu pacea umilitoare, pacea de sclav"[26], adică aceea care este impusă celor supuşi.

---

[25] „Românul", anul I, nr. 27 din 4/17 febr. 1911, p. 1.

[26] *Ibidem.*

Concluzia sa a fost că poporul român a ajuns la un nivel care să-i permită să se conducă singur, să-şi ia destinul în mâna sa, pentru a se îndrepta spre fericire şi mulțumire, împlinind astfel voința lui Dumnezeu.

Adunarea de la Arad a reprezentat o nouă formă de luptă a românilor din Transilvania. Prin intermediul „adunărilor poporale", Partidul Național Român a implicat în această luptă într-o măsură mult mai mare poporul, care a devenit parte activă a unui proces revedicativ, în care până nu demult erau implicate doar un număr restrâns de persoane. Adunările au refăcut legătura dintre popor şi conducătorii săi, arătând guvernanților maghiari o solidaritate românească, peste încercările lor de dezbinare.

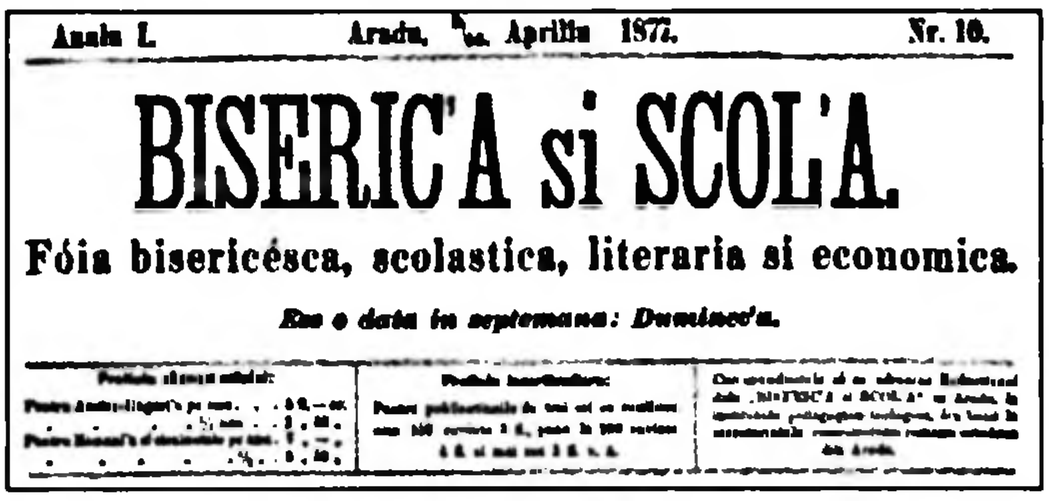
II.2.5. Reuniunea Învățătorilor Arădeni

În condițiile instituirii regimului dualist austro-ungar, în 1867, reprezentanții de frunte ai elitelor clericale şi laice româneşti, de la apus de Carpați, s-au preocupat să găsească modalități cât mai eficiente de a contracara tentativele de maghiarizare inițiate de autoritățile de stat, cu predilecție în domeniul învățământului, încă din 1868. În acest scop, concomitent cu trecerea aşa-numitelor şcoli populare româneşti sub patronajul şi scutul, dar şi în răspunderea bisericii – prin transformarea lor în şcoli confesionale, s-a acționat şi în vederea coagulării luptei naționale, în primul rând în plan politic, precum şi în domeniile social, cultural şi spiritual, prin înființarea mai multor reuniuni, societăți şi alte forme asociere.

Pe astfel de coordonate, în ambianța creată prin constituirea, în 1861, a Asociației Transilvane pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român (ASTRA), în 1863, a Asociației Naționale arădene ca „soră mai mică" a ASTREI, şi, în 1866, a Academiei Române, primii redactori ai revistei arădene „Speranța", în majoritate studenți sau profesori ai Institutului Teologic Ortodox Român din Arad, susțineau în 1869, programatic, că asocierea „nutreşte (...) conştiința națională" şi reprezintă „baza culturii". Citând din „Hora unirii" a lui Vasile Alecsandri, editorii conchideau că scopul tuturor formelor de asociere trebuie să fie național.

În acest context, pentru românii de la apus de Carpați a devenit necesară în mod prioritar şi înființarea unor structuri asociative care să îi reunească pe învățători, categorie profesională care, alături de preoți, avea posibilitatea să propage de la nivelul elitelor intelectuale spre marea masă a populației conştiința națională modernă, precum şi dezideratul realizării libertății şi unității româneşti.

În condițiile în care, în 28 august 1869, conducătorii „Reuniunii învățătorilor" din tractul (*n.n.* – ținutul) Dobrei au lansat, în paginile „Speranței", un „Apel" către colegii lor din provincia mitropolitană ortodoxă română, în scopul creării unor reuniuni învățătoreşti, regionale şi provinciale, iar, în 1870, a fost întemeiată „Reuniunea învățătorilor din tractul protopopesc al Lipovei", demersuri similare au început să fie întreprinse şi în multe alte localități din Bihor, Crişana şi Banat, cu încurajarea ierarhiei ortodoxe române.

Anulu I. Aradu, 1/13 Aprilie 1872. Nr. 10.

BISERIC'A si SCOL'A.

Fóia bisericésca, scolastica, literaria si economica.

Ese o data in septemana: Dumineca.

Pretiulu alianiei urmatoriu:

Pentru Austro-Ungari'a pe anu . . . 5 fl. — cr.
" " pe ½ anu . . . 2 " 50 "
Pentru Romani'a si strainetate pe anu . 7 " — "
" " " pe ½ anu . 3 " 50 "

Pretiulu inserțiuniloru:

Pentru publicarea de trei ori cu unu cuventu mai multu cu 7 cr., pana la 100 cuvente 5 fl. si mai sus 5 fl. v. a.

Reuniunea invetiatoriloru din dieces'a Aradului tienù Joi in 31 Martiu c. v. siedinti'a anunciata in unulu din nrii precedinti. Dintre obiectele cele mai insemnate, ce se pertractara cu acésta ocasiune inregistràmu urmatórele doue: Adunarea decise a infientiá o fóia didactica, in carea se se publice precletiuni didactice cu scopu de a se inlesní invetiatorii in propunerea obiecteloru prescrise dupa planulu de invetiamentu. Acésta fóia va aparé odata in luna sub titlulu de „Minte si Inima" si va constá 2 fl. pre anu. Salutàmu cu bucuria acésta decisiune a adunarii si i-dorimu celu mai bunu succesu! A doua decisinne este: ca adunarea se faca o rogare catra consistoriu, si prin acest'a catra sinodulu diecesanu, in carea sè se róge acest'a, ca pre viitoriu la ocuparea posturiloru de profesori in institutulu preparandialu sè se tiena contu de invetiatorii bine meritati pre terenulu invetiamentului, si sè se inainteze si dintrensii la posturile de profesori. (A concurá pentru atari posturi nu este eschisu nimenea, daca intrunesce conditiunile puse in concursu.)

Astfel, în aprilie 1872, au fost puse bazele „Reuniunii generale a învățătorilor români greco-ortodocşi din eparhia Aradului", având-i în frunte pe Vincențiu Babeş (avocat şi publicist, fost cursant al Institutului Teologic Ortodox Român din Arad, şi, ulterior, fondator al Partidului Național Român din Transilvania şi al Academiei Române), în funcția de preşedinte – pe care a deținut-o mai mulți ani, precum şi pe Ioan Popovici-Desseanu (avocat arădean, asesor bisericesc şi animator al mişcării politico-naționale şi teatrale româneşti) şi Georgiu Popa (om de presă român, referent şcolar al Consistoriului ortodox român din Arad), ca vicepreşedinți.

Reuniunea învățătorilor români din Arad, care s-a constituit ca o societate puternică, din structura ei făcând parte şi profesori ai Preparandiei şi alți intelectuali, şi-a propus ca principale obiective „înaintarea învățământului" şi promovarea culturii poporului român.

Interesați de activitatea pe care ar fi putut să o desfăşoare în cadrul Preparandiei, învățătorii arădeni, întruniți în şedința din 31 martie 1877 a reuniunii lor, au decis să solicite sinodului diecezan, prin intermediul consistoriului, ca, în viitor, la ocuparea posturilor de profesori în această instituție de învățământ, să se țină cont şi de dascălii care s-au distins prin meritele şi experiența acumulată în domeniu.

Ca urmare a înmulțirii unor astfel de preocupări, Teodor Ceontea (profesor al Preparandiei din Arad, autor al „Enciclopediei Române" – prima enciclopedie românească, publicată la Sibiu, în trei volume, între anii 1898 şi 1904, sub egida ASTREI, şi viitor preşedinte al Reuniunii) îşi exprima satisfacția în legătură cu faptul că învățătorii români au înțeles necesitatea înființării de reuniuni proprii, manifestându-şi speranța că această idee va câştiga noi aderenți.

În cadrul adunărilor Reuniunii s-au discutat probleme precum înființarea de gimnazii şi biblioteci româneşti ori crearea unor fonduri şcolare episcopale sau parohiale, în scopul asigurării unei salarizări corespunzătoare a învățătorilor.

Pe lângă activitățile de interes strict profesional, Reuniunea a organizat manifestări culturale în sate, angajându-i pe educatori în „opera de prosperare culturală" a acestora. De asemenea, Reuniunea a organizat spectacole folclorice şi reprezentații teatrale, veniturile astfel obținute fiind destinate fondului propriu şi „Casei Naționale" din Arad.

Inițiativele Reuniunii au ocupat spații largi în paginile oficiosului Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului, revista „Biserica şi Şcoala", a cărei redacție îşi anunța cititorii în legătură cu faptul că, în 31 martie 1877, adunarea Reuniunii a decis să înființeze o „foaie", în care să se publice prelegeri didactice şi care să apară lunar, cu titlul de „Minte şi inimă".

Ca oficios al Reuniunii, revista lunară, întemeiată de Giorgiu Popa, a început să apară la 22 mai 1877, în Arad, sub redacția preotului învățător Ioan Cioară, din Micălaca (în prezent, cartier al Aradului), fiind publicată până în 31 mai 1878. Conducerea şi colaboratorii periodicului, în majoritate oameni ai şcolii, au atras atenția asupra unor deficiențe din învățământ, au încercat să suplinească lipsa manualelor, prin publicarea unor planuri de lecții şi îndrumări metodice, tratând şi probleme din alte domenii de activitate.

După ce Reuniunea s-a reorganizat sub conducerea lui Teodor Ceontea, din toamna anului 1904, prin eforturile redactorului Iosif Moldovan (a predat în cadrul Preparandiei arădene şi a activat ca preşedinte al Reuniunii între 1906–1919; în 1940, a publicat o monografie a Reuniunii), a început să apară la Arad, ca oficios al acesteia, revista lunară „Reuniunea învățătorilor români de la şcoalele poporale confesionale ortodoxe din protoprezbiteriatele Arad, Chişineu, Şiria, Boroşineu, Buteni, Radna şi Hălmagiu".

Printre sprijinitorii Reuniunii s-au remarcat personalități precum: Vasile Goldiş (fruntaş politic originar din Arad, director al ziarului „Românul"

şi organizator al Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia; a fost membru în Consiliul Dirigent – organ executiv ales în cadrul acesteia, şi în mai multe guverne ale României, precum şi membru de onoare al Academiei Române), Ioan Suciu (avocat arădean şi militant politic cu un rol important în organizarea Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia), Nicolae Oncu (membru în comitetul național al Partidului Național Român şi director al Băncii „Victoria" din Arad), Iustin Marşeu (militant național, primul prefect român al județului Arad, numit în funcție de Consiliul Dirigent, în martie 1919), episcopul Ioan Ignatie Papp (originar din județul Bihor, a absolvit studiile teologice la Arad, activând din 1903, timp de 22 de ani, ca episcop ortodox al Aradului; în 1 Decembrie 1918, înainte de începerea Marii Adunării Naționale de la Alba Iulia, a oficiat, în calitate de suplinitor al mitropolitului ortodox al Ardealului, serviciul divin, motiv pentru care a fost poreclit „episcopul Unirii celei Mari"), Gheorghe Ciuhandu (inspector şcolar al diecezei Aradului şi preot, a avut un rol important în desfăşurarea Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia; a devenit membru de onoare al Academiei Române), mai mulți profesori ai Institutului Pedagogico-Teologic Român Ortodox din Arad, precum şi numeroşi alți învățători şi preoți.

Semnificația profund națională a activităților Reuniunii învățătorilor români din Arad a fost elocvent subliniată de Roman Ciorogariu (a avut numele de botez Romul; a fost elev, profesor şi director al Institutului Pedagogico-Teologic Român Ortodox din Arad, devenind senator şi membru de onoare al Academiei Române), care vedea în adunările generale ale acesteia „o nouă scânteie a vieții noastre naționale".

De-a lungul existenței ei, până în ajunul înfăptuirii Marii Uniri, Reuniunea a cultivat constant spiritualitatea românească şi a susținut imperativul realizării unității naționale. Purtând în decembrie 1918 noua denumire de „Reuniunea învățătorilor de la şcolile populare confesionale ortodoxe române din protopopiatele arădene", organizația şi-a trimis delegați la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. Astfel, învățătorii Iosif Moldovan şi Nicolae Cristea, din Mândruloc (județul Arad), au dobândit statutul de „membri de drept" ai acesteia.

Importanța națională a Reuniunii a rezultat nu numai pe parcursul ființării ei, încununate de reprezentarea la Actul Marii Uniri, ci şi din moştenirea pe care a lăsat-o, ca punct de plecare şi nucleu, în perspectiva constituirii, în septembrie 1919, a „Asociației Învățătorilor din Județul Arad".

II.2.6. Reuniunea Femeilor Române Arădene

Scriitorul macedoromân Ion Arginteanu[27] scria în 1904: „În anul 1811, împăratul Austriei a acordat dreptul pentru deschiderea a trei şcoli normale de învățători, una pentru românii din Arad, alta pentru sârbi şi a treia pentru colonia macedoromână din Budapesta". Din ceea ce Ion Arginteanu ne spune în continuare putem să realizăm că femeile macedoromâne posedau, pe lângă un remarcabil nivel cultural, şi un neobişnuit spirit de inițiativă: „La 1815 femeile române din capitala Ungariei au întemeiat o Societate, ca să strângă fondul necesar pentru întreținerea şcoalei. Erau înscrise 33 de membre. Dintr-o odă tipărită în limba germană la 1819 şi adresată cu ocazia Anului Nou domnilor şi doamnelor, cetățeni şi cetățene de națiune română din Pesta, se pot vedea sforțările pe cari coloniştii macedoromâni din Ungaria le făceau pentru a se cultiva şi lumina pe dânşii şi a face cunoscută națiunea română în străinătate".

Ar fi un fapt remarcabil să aflăm că aceste femei, capabile să se organizeze pentru a construi un mediu cultural apt să le promoveze interesele, au fost inițiatoarele mişcărilor feministe de emancipare.

Ion Arginteanu citează şi articolul *Societatea Femeilor Române din 1815*, publicat de O. Lugoşanu în 1894, în ziarul „Revista nouă". Interesant este şi faptul că această Societate funcționa, aşa cum ne spune Ion Arginteanu, şi în 1904: „Calendarul românesc apărut în Pesta, la 1821, îi laudă peste măsură[28] pentru iubirea lor de neam şi limbă românească. Priviți, scrie acest calendar, la românii din Macedonia, de sub stăpânirea crăimei Ungariei, măcar că n-au crescut între români, dar cu mare bucurie au alergat la cultura neamului lor. Şcoala macedoromână înființată la începutul secolului al XIX-lea şi întreținută prima dată cu fondurile adunate de Societatea Femeilor din Pesta, există până astăzi".

Dacă aceste informații ar fi mai bine analizate, poate am putea afla scopurile şi motivele pentru care Curtea Vieneză a fost influențată sau interesată să creeze o astfel de instituție în mediul românesc. Scrierile lui Ion Arginteanu pot constitui obiectul unor cercetări ce pot oferi răspunsuri care ar depăşi cu mult spațiul „faptului divers" şi al ştirilor de senzație.

---

[27] Ion Arginteanu, *Istoria românilor macedoneni (din timpurile cele mai vechi până în zilele noastre)*, Bucureşti, 1904, din Fondul de Carte al Bibliotecii Județene „A.D. Xenopol" din Arad.

[28] Pe macedoromâni.

Asemenea Reuniunii Învățătorilor Arădeni, Reuniunea Femeilor Române Arădene, înființată în 31 ianuarie 1884, își propune să stimuleze „contribuția culturală a femeilor". Din fondurile adunate prin donații, conferințe și manifestări cultural-artistice, Reuniunea Femeilor intenționa să creeze „institutul românesc, școala poporală superioară de fete; școala poporală elementară, cu internat, pentru educațiunea fetelor române"[29]. Și Statutele Reuniunii Doamnelor Române din Lugoj, cu care Reuniunea Femeilor Române Arădene avea legături și afinități, prevedeau organizarea de „manifestațiuni culturale"[30]. Menționăm acțiunea cultural-artistică din 10/22 februarie 1890, în cadrul căreia s-a prezentat, alături de piese interpretate de cor și orchestră, și piesa *Drăcușorii* de P. Dulfu[31].

În vederea împlinirii acestor admirabile deziderate, președinta Reuniunii, Hermina Popovici-Desseanu, și colaboratoarele sale, Letiția Oncu și Aurelia Beleș, au organizat numeroase manifestări culturale în cadrul cărora se purtau costume populare, tricolor românesc și se interpretau cântece populare.

Reuniunea Femeilor s-a preocupat și de organizarea unor serate muzical-literare. Una dintre acestea a avut loc în 26 ianuarie/7 februarie 1886, în prezența „unui public ales". În programul seratei se aflau piese corale și instrumentale, precum și recitări, „pe deplin îndestulat"[32].

Sărbătoarea populară numită *maial*, desfășurată potrivit tradiției la sfârșitul lui mai, a fost organizată din inițiativa aceleiași Reuniuni a Femeilor Arădene. Astfel, în 21 mai/2 iunie 1891, a avut loc sărbătoarea maialului, „o petrecere cercetată de un public ales și foarte numeros din Arad și provincie, o petrecere cu deplin succes, cum, de mulți ani, nu s-a mai văzut nici la Arad. Petrecerea a fost animată și a avut întru toate caracterul unei petreceri adevărat românești"[33]. Maialul din anul următor[34] a fost organizat tot din inițiativa Reuniunii, în sala din „păduricea" orașului, arătându-se a fi o „petrecere dintre cele mai succese". Acest maial – consemnează revista „Biserica și Școala"[35] – este o „nouă dovadă că publicul nostru îmbrățișează tot mai cu căldură cauza Reuniunii Femeilor Române și a Asociației Naționale Arădene".

---

[29] *Statutele Reuniunii femeilor române din Arad și provincie*, Arad, 1909, p. 3.
[30] „Foaie pentru minte, inimă și literatură", 1862, nr. 133.
[31] „Gazeta Transilvaniei", nr. 47, an. LIII, 1890.
[32] „Biserica și Școala", anul X, nr. 4, 26 ian/7 febr. 1886, p. 31.
[33] „Biserica și Școala", anul XV, nr. 21 din 26 mai/7 iunie 1891, p. 116.
[34] 30 mai 1892.
[35] „Biserica și Școala", anul XVI, nr. 33 din 7/19 iunie 1892, p. 182.

În imagine, entuziastele membre ale asociației

În primele două decenii ale veacului trecut, Reuniunea Femeilor Române Arădene a desfăşurat o activitate intensă, în calitate de organizator sau co-organizator la aproape toate evenimentele culturale ce au avut loc sub egida Asociației Naționale Arădene pentru Cultura Poporului Român, dar şi a Asociației Culturale a Muncitorilor şi Meseriaşilor Arădeni „Progresul". Astfel, revista „Biserica şi Şcoala"[36] consemnează faptul că Reuniunea Femeilor Române „aşezase cununa cea mai înălțătoare" cu prilejul Adunării generale a Asociației Naționale Arădene pentru Cultura Poporului Român, în sensul că la sfârşitul acesteia a organizat o „petrecere fermecătoare" în care „parcă s-a întrupat toată poezia românească". Costumele naționale ale protagoniştilor „se contopiseră în ochii privitorului în deplină armonie de culori", creând o atmosferă „plină de vrajă", ce nu va fi uitată nicicând, potrivit precizării autorului articolului în discuție care nu semnează însă un amplu articol de peste şase pagini.

În mod sigur, Reuniunea Femeilor Române Arădene, alături de celelalte asociații culturale şi-a adus o contribuție meritorie la întreținerea „focului sacru al unității naționale", a solidarității românilor din această parte de țară.

---

[36] „Biserica şi Şcoala", anul XXXIV, nr. 8 din 21 februarie/6 martie 1910, p. 7.

II.2.7. Societățile de lectură ale elevilor

Preocuparea tot mai mare pentru cultura teatrală a dus la crearea unei solidarități care a diminuat considerabil diferențele şi schismele confesionale sau religioase pe care autoritățile le-au creat sau le-au folosit ca bariere în realizarea idealurilor etnice şi comunitare. În contextul declanşat de mişcările de emancipare, diferențele religioase au reprezentat pentru elevi mai puține obstacole decât au reprezentat pentru adulți. Idealul comun şi fondul spiritual omogen au făcut ca românii romano-catolici şi greco-catolici să facă pe plan cultural şi social ceea ce făceau ortodocşii majoritari. Încă în anul şcolar 1858–1859, viitorul om politic şi publicist, Mircea Stănescu, un merituos militant pentru ideea de unitate națională a românilor, a avut inițiativa, pe când era elev al gimnaziului de stat din Arad, de a înființa o societate de lectură a elevilor români din cursul superior care îşi propunea cultivarea limbii materne, înainte chiar de a fi fost introdusă de autorități.

Câțiva ani mai târziu, începând cu anul şcolar 1867–1868 (26 octombrie 1867), tinerimea clericală a înființat, sub „oblăduirea" profesorului primar Mircea Romanul, Societatea de lectură a teologilor români greco-ortodocşi din Arad. Şedințele Societății se desfăşurau săptămânal, iar lucrările tinerilor teologi precum şi cuvântările bisericeşti sau „opurile" literare, ce urmau să fie prezentate în cadrul acestora trebuiau să primească încuviințarea unei comisii alcătuite din trei membri nominalizați de profesorii Institutului. De fapt, toți elevii Institutului teologic erau membri ai Societății de lectură, fiind numiți „membri ordinari" ce aveau obligația de a prezenta o lucrare literară sau o „traducere de interes pentru literatura noastră". Alături de „membri ordinari", în cadrul Societății de lectură, activau „membri părtinitori" (susținători) şi „membri onorari", aleşi ca urmare a activității desfăşurate „pentru biserică, pentru literatură şi pentru societate."

În primul an de activitate au fost susținute 29 de şedințe, 38 de „cuvântări oratorice", dar şi poezii şi „novele originale sau traduse".

Revista Societății de lectură a teologilor, prima publicație periodică românească din Arad, a apărut în 1/3 februarie 1869 – „Speranța" – a publicat în paginile ei, lucrări literare, studii şi articole, informații din viața bisericească şi şcolară dar şi a „întregii vieți publice româneşti". După aproape trei ani, revista Societății de lectură a teologilor îşi încetează apariția, locul ei fiind luat în 1/18 august 1872 de către „Lumina", „foaia" oficială a diecezei Aradului.

Edificiul situat în Arad, pe strada Academia Teologică, la nr. 11–13, în care Institutul Pedagogico-Teologic Diecezan şi-a inaugurat activitatea începând cu anul şcolar 1885/1886

Societatea de lectură a Institutului teologic era una singură pentru secția pedagogică cât şi pentru cea teologică până în anul 1908, când se va despărți, alcătuind entități distincte, în Societatea secției pedagogice fiind admişi, ca membri, şi elevii din cursurile inferioare, care fuseseră excluşi în anul 1901, potrivit Statutului de organizare şi funcționare. Cele două secții ale Societății de lectură ale Institutului foloseau împreună biblioteca şi Cabinetul de lectură ce conținea, pe lângă cărți, şi reviste în limbile română, maghiară şi germană. Preşedinte al Societății de lectură a fost profesorul de teologie Augustin Aron Hamsea.

Societatea de Lectură a teologilor Institutului Pedagogic-Teologic din Arad, înființată la 26 octombrie 1867, şi-a propus realizarea unor obiective culturale şi naționale care au integrat preocupările didactice ca pe un mijloc în realizarea unui scop. Scopul a fost „promovarea culturii intelectuale, prin citirea operelor ştiințifice, (...) de lecturi literare, mai ales, referitoare la sfera pedagogică în declamațiuni..."[37].

---

[37] Arhiva Mitropolitului Ardealului, Biblioteca Institutului Teologic, manuscrise, doc. 32, Fond V. Mangra.

Pe lângă scopul de „comunicare a ideilor”, Societatea de lectură a avut, de asemenea, în atenție organizarea unor manifestări culturale. De obicei, unul dintre reprezentații din ultimul an al Societății prezenta în fața publicului o „disertație”, urmată de o acțiune culturală: recitări, piese teatrale, piese corale şi instrumentale precum sărbători folclorice şi dansuri populare.

Societățile de lectură au militat cu entuziasm şi cu consecvență pentru formarea viitorilor învățători, ca posibili mentori culturali în satele transilvănene. Este foarte probabil ca învățătorii Preparandiei arădene, formați în spiritul manifestărilor cultural-artistice tradiționale, să fi fost şi printre mentorii Societății de Diletanți şi ai corurilor sătești ce au cunoscut, în Crişana şi Banat, o dezvoltare nemaiîntâlnită în alte părți ale Transilvaniei, promovând în acest fel sentimentul de unitate națională.

II.2.8. Trupele de diletanți

Fără îndoială, trupele de diletanți, care acționau în aproape toate comunele din zona Aradului, îşi propuneau să realizeze, prin activități culturale, marele deziderat al Unirii cu Țara. Astăzi, termenul „diletant” are o accepție uşor peiorativă, dar în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, formațiile de diletanți, fie că este vorba despre trupe teatrale, despre coruri sau despre formații muzicale instrumentale, au format generații de-a rândul în spiritul iubirii de neam şi patrie, creând o atmosferă de efervescență creatoare şi un cadru organizat al micilor şi marilor acțiuni culturale, care, în fond, au întreținut vie, flacăra idealului de unitate națională.

Absența unui teatru românesc profesionist permanent în zona Aradului a fost suplinită prin activitatea diletanților (tineri şi vârstnici), în cadrul unor manifestări culturale, ce au constituit adevărate sărbători naționale, la care participa cu entuziasm întreaga colectivitate.

Activitatea entuziastă a diletanților poate fi urmărită la Şiria, Covăsânț, Hălmagiu, Lipova, Nădlac, Pecica, Şeitin, Semlac, Şiclău, Socodor şi Păuliş.

La Şiria, activitatea diletanților a dobândit o reală anvergură, astfel că, Iosif Vulcan, binecunoscutul editor al „Familiei”, a scris la solicitarea artiştilor amatori piesa *Sărăcie lucie*, fiind prezent chiar la premiera acesteia. De asemenea, spectacolul cu piesa *Mireasă pentru mireasă* l-a avut prezent la Şiria chiar pe autorul ei, Iosif Vulcan, precum precizează revista „Biserica şi şcoala”[38]: „...piesa... a fost executată... cu destulă preciziune” iar „Publicul

[38] „Biserica şi Şcoala”, anul I, nr. 20, 11/23 august 1877, p. 230.

şi-a exprimat deplina sa mulţumire prin aplauzele ce le secerară diletanţii în decursul executării piesei." La sfârşitul reprezentaţiei, publicul l-a chemat pe scenă pe Iosif Vulcan, spre „a-l saluta" cu „mare bucurie şi cu urări «să trăiască», ce păreau că nu voiesc a mai lua fine". A fost aplaudat îndelung şi corul condus de inimosul învăţător Nicolae Ştefu, care, între acte, „a executat cu multă precizie şi tact, mai multe piese naţionale". Autorul articolului în discuţie, căruia nu-i cunoaştem numele, deoarece nu-l semnează, notează însă că ar fi bine să se realizeze, în continuare, „astfel de petreceri, prin care se dezvoltă gustul estetic şi se promovează sentimentul naţional şi de solidaritate în poporul român."[39]

Anulu I. Aradu, 15/27 Augustu, 1877. Nr. 29.

BISERIC'A si SCOL'A.

Fóia bisericésca, scolastica, literaria si economica.

Ese o data in septemana: Dumineca.

Pretiulu abonamentului: Pentru Austro-Ungari'a pe anu . . . fl. — cr. . . ½ anu . . 1 . 50 . Pentru Romani'a si strainetate pe anu . 7 . — . . . ½ . . 3 . 50 .

Pretiulu inserţiuniloru: Pentru publicarea de trei ori cu contenu cam 150 cuvinte 3 fl., pana in 300 cuvinte 4 fl. si mai sus 4 fl. v. a.

Corespondintiele cătra se adresedia Redactiunea dela „BISERIC'A si SCOL'A" in Aradu, la limbistiulu pedagogiu-teologicu, dra banii la secretariatulu consistoriului romanu ortodocsu din Aradu.

= O petrecere romanésca arangiata in folosulu scólei. Dumineca in 7/19 l. c. se dete in opidulu Siri'a o productiune teatrala impreunata cu o petrecere de dantiu. Unu amicu alu fóiei nóstre, descriendu-ne acésta petrecere, la care a participatu ca óspe, ne spune, cà a semtitu o mare placere, si a fost pe deplinu satisfacutu atâtu cu resultatulu productiunei câtu si cu alu petrecerei de dantiu. Pies'a „Mirésa pentru Mirésa", compusa de Iosifu Vulcanu a fost esecutata, dupa cum ni se spune, cu destula precisiune. Publiculu si-a esprimatu deplin'a sa multiamire prin aplausele ce le secerara diletantii in decursulu esecutarei piesei. Dintre diletante ni se amintesce dr'a Sidonia Secasianu, carea pentru istetimea, gustulu si delicati'a, cu carea a esecutatu rol'a sa, a atrasu cu deosebire asupra-si atentiunea publicului. Dintre juni amintimu pre dnii Georgiu Mladinu si Stefanu Petcoviciu. Asemenea merita tóta recunoscinti'a dnulu invetiatoriu Nicolau Stefu, conducetoriulu corului, carele intre acte a esecutatu cu multa precisiune si tactu mai multe piese nationali. La finea productiunei presentandu-se pre scena in urm'a dorintiei publicului autoriulu piesei esecutate, dlu Iosifu Vulcanu, fù salutatu de publicu cu mare bucuria si urări „se traiésca" ce parèu, cà nu voiescu a mai luá fine. Venitulu curatu alu acestei productiuni destinatu pentru scól'a de fetitie romana confessionala din Siri'a si pentru corulu vocalu de acolo se urca la sum'a de 130 fl. v. a. Amiculu nostru incheiandu esprima dorinti'a, ca se dea Dumnedieu se putemu vedé in multe locuri arangiandu-se asemenea petreceri! La ce noi adaugemu, cà ar fi in adeveru de doritu, ba unu modilocu fórte insemnatu intru desvoltarea nóstra, daca am poté vedé si inregistrá astfeliu de petreceri, prin cari se desvólta gustulu esteticu si se promóvéza semtiulu nationalu si de solidaritate in poporulu nostru.

Repertoriul trupelor de diletanţi cuprindea, alături de piesele lui Vasile Alecsandri şi Iosif Vulcan, „lucrări" poporale, „lucrări" dramatice scrise de autori locali, monologuri, poezii, îndeosebi ale lui Vasile Alecsandri, dar şi piese muzicale, corale şi instrumentale.

Numeroasele spectacole prezentate de diletanţi, în special în primele două decenii ale veacului trecut, la Arad dar şi în comunităţile săteşti, au constituit adevărate şcoli de educaţie patriotică şi artistică, augumentând conştiinţa solidarităţii naţionale şi pledând prin vers, prin cânt sau prin joc popular pentru ideea de unitate naţională a românilor transilvăneni.

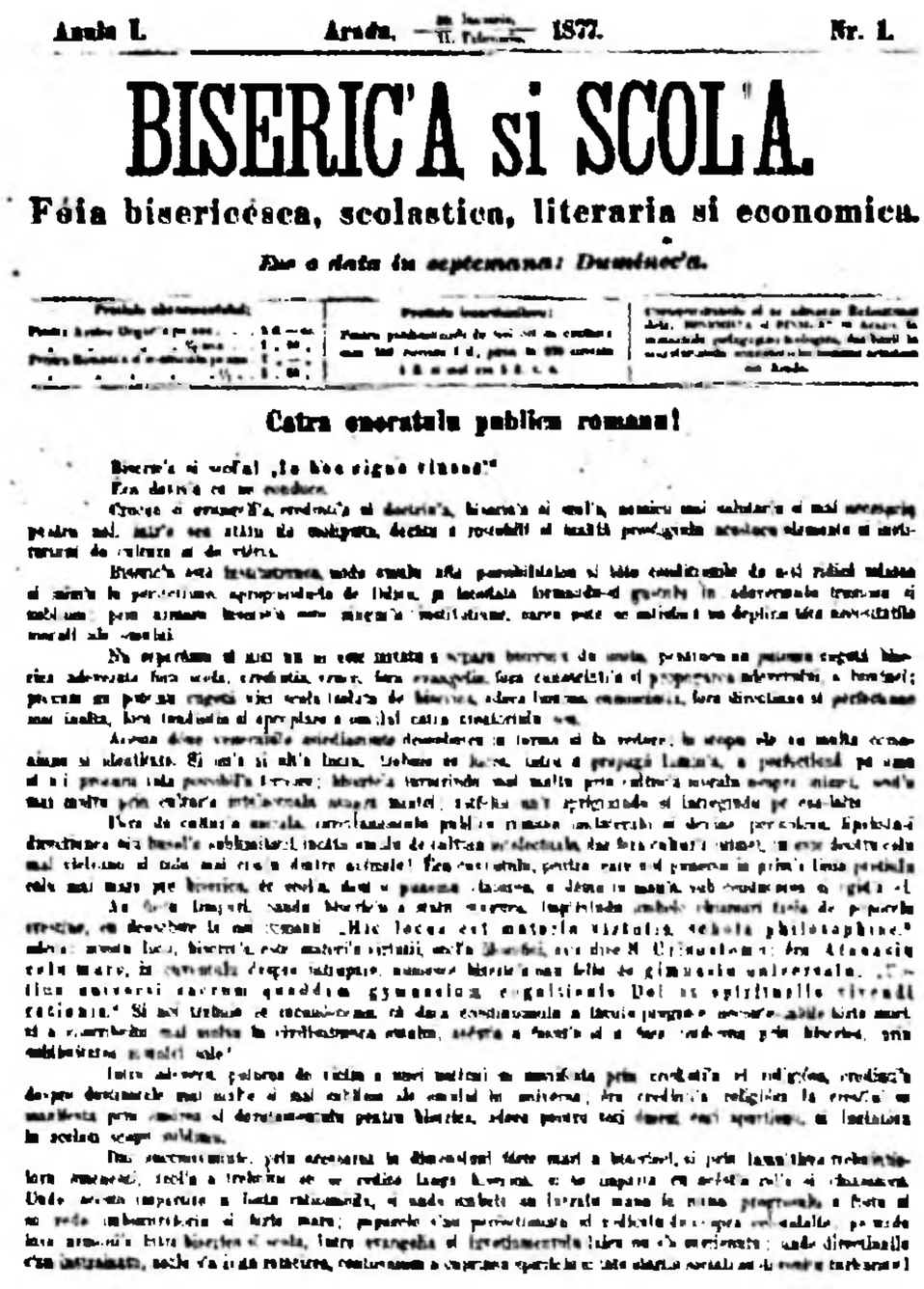
[39] *Ibidem.*

Capitolul al III-lea

REVISTE (în ordine alfabetică)

III.1. Revista „BISERICA ŞI ŞCOALA”

Pe direcţiile preconizate de redactorii „Speranţei” şi „Luminii”, revista „Biserica şi Şcoala” – cu subtitlul „Foaie bisericească, scolastică, literară şi economică”, a apărut săptămânal, începând din 30 ianuarie/11 februarie 1877, ca oficios al eparhiei ortodoxe române a Aradului. Periodicul, care s-a dovedit a fi cea mai longevivă revistă locală, a văzut lumina tiparului, cu mici întreruperi, până în iunie 1948, avându-i printre redactori pe Vasile Mangra, Augustin Hamsea, Constante Gurban, Roman Cioro-gariu, Teodor Botiş, Gheorghe Ciuhandu şi Ilarion V. Felea.

Anulu I. Arade, 11. Februariu 1877. Nr. 1.

BISERIC'A si SCOL'A.

Fóia bisericéscă, scolastica, literaria si economica.

Ese o data in septemana: Dumineca.

Catra onoratulu publicu romanu!

Vasile Mangra, ca prim redactor, a fost inspiratorul numelui şi al programului revistei, conform căruia menirea acesteia era aceea de a-i inspira poporului conştiinţa de sine, spre „a-i asigura o poziţie mai bună, un viitor mai fericit”. Totodată, în decembrie 1877, an în care România a luptat pentru câştigarea independenţei sale ca stat, redacţia periodicului a evidenţiat imperativul ca „atenţia tuturor să fie îndreptată asupra învăţământului şi asupra administrării lui raţionale”, argumentând că, în acele timpuri, românii, ca naţiune, îşi puteau afla „mântuirea”, numai prin Şcoală.

Consecvenţi acestui program, promotorii revistei nu s-au limitat numai la consemnarea şi dezbaterea unor chestiuni de interes local ori pentru toţi românii din Ungaria, ci au imprimat periodicului şi o orientare îndreptată spre conştientizarea acestora în legătură cu aspectele care îi apropiau de conaţionalii lor din România, pe multiple planuri. În spirit naţional, primii redactori ai periodicului subliniau că se impunea ca preoţii şi învăţătorii să se sacrifice, ca să îi emancipeze pe români din „întunericul produs de lanţurile iobăgiei”, întrucât libertatea putea fi câştigată numai pe calea luminării poporului, prin educaţie. Astfel, în 1877, „Biserica şi Şcoala” a

reprezentat o tribună de la nivelul căreia Ioan Meţianu, episcopul ortodox român al Aradului, îi conştientiza pe toţi protopopii, preoţii şi inspectorii şcolari din dieceza sa, în legătură cu faptul că învăţământul era pentru poporul român o chestiune „de urgenţă şi de existenţă". În acest context, revista a continuat campania de presă susţinută de predecesoarele ei, „Speranţa" şi „Lumina", în vederea menţinerii caracterului confesional al învăţământului românesc de la apus de Carpaţi. Invocând faptul că, de-a lungul istoriei, Biserica şi Şcoala au asigurat menţinerea religiei ortodoxe şi a limbii române, ca elemente definitorii ale naţiunii, redactorii îşi manifestau îngrijorarea că românii aveau să fie deznaţionalizaţi, dacă ar fi fost educaţi în şcoli comunale sau de stat, de către dascăli străini. În paginile periodicului arădean, conaţionalii erau, de asemenea, avertizaţi că, în situaţia în care executivul ungar şi-ar fi permis ingerinţe în organizarea învăţământului religios, românii de la apus de Carpaţi ar fi fost supuşi riscului deznaţionalizării, prin impunerea în şcoală a limbii maghiare şi a religiei calvine. Redactorii conchideau că, de aceea, supravieţuirea credinţei ortodoxe şi conştiinţa apartenenţei naţionale a românilor erau periclitate prin aplicarea prevederilor Articolului de lege nr. XXXVIII din 1868, referitor la şcolile populare, act normativ adoptat de autorităţile statului ungar la un an de la instituirea regimului dualist. Concomitent cu rosturile naţionale ale menţinerii şcolilor populare sub tutela bisericii ortodoxe române, redactorii şi colaboratorii revistei au susţinut înfiinţarea, la toate nivelurile şi îndeosebi la cel superior, a unor instituţii de învăţământ, apte să asigure educaţia tinerilor români în limba maternă.

Pe coordonate similare, „Biserica şi Şcoala" a oglindit în paginile ei activitatea Asociaţiei Naţionale Arădene pentru Cultura Poporului Român, despre care sublinia că şi-a propus încă de la înfiinţare să aprindă „lumina culturii" în rândurile românilor, însuşindu-şi ca profesiune de credinţă să promoveze cultura „naţională a poporului român". De asemenea, revista şi-a informat cititorii în legătură cu spectacolele puse în scenă de diverse trupe de diletanţi, sub egida Asociaţiei Meseriaşilor Arădeni „Progresul" – în repertoriile cărora învăţătorul Nicolae Ştefu a inclus creaţii dramatice semnate de Vasile Alecsandri, a Reuniunii Învăţătorilor Arădeni, precum şi a Societăţilor de Lectură ale Elevilor din Arad. Totodată, periodicul a consemnat manifestările culturale ale Reuniunii Femeilor Române Arădene, evidenţiind, astfel, contribuţia mişcării culturale a românilor din zona Aradului la realizarea climatului spiritual premergător Marii Uniri.

Comparativ cu ideile propagate programatic de inițiatorii şi susținătorii revistelor „Speranța" şi „Lumina", redactorii revistei „Biserica şi Şcoala" au acordat o pondere cu mult mai semnificativă publicării unor articole care să propage şi să consolideze conştiința națională română modernă, în rândul românilor de la apus de Carpați. În acest scop, ei au difuzat şi dezbătut pe spații mai ample ştiri referitoare la evoluții politice, culturale şi bisericeşti din România, menite să promoveze sentimentul unității naționale în rândul tuturor cititorilor români.

Astfel, încă din primul an de apariție a periodicului, redactorii acestuia au publicat cu consecvență, în mai multe numere, ştiri despre desfăşurarea luptelor purtate de armata română, în timpul Războiului de Independență. Şi ulterior, ei au oglindit în paginile revistei cele mai marcante evenimente, ce aveau o semnificație națională pentru cititorii lor. Dintre acestea, în 1918, s-au detaşat prin importanța lor: intrarea armatei române în Transilvania, Unirea Basarabiei cu România, manifestul prin care se anunța constituirea Consiliului Național Român Central şi a gărzii naționale la Arad, manifestul prin care opinia publică internațională era informată în legătură cu decizia românilor din Transilvania, de a se uni cu conaționalii lor din România, precum şi Rezoluția Marii Adunării Naționale de la Alba Iulia, prin care se „decreta" această unire.

Redactorii revistei „Biserica şi Şcoala" au susținut şi generalizarea folosirii alfabetului latin şi redactarea periodicelor româneşti de la apus de Carpați, în conformitate cu normele ortografice stabilite de Academia Română. Astfel, în 1883, Vasile Mangra a redactat revista pe care o conducea potrivit acestora, contribuind, prin această inițiativă, la înfăptuirea unității culturale a românilor. Argumentând că limba folosită în cărțile bisericeşti este un factor principal în conservarea națiunii şi că românii din Ungaria resimțeau de multă vreme necesitatea unei reforme în literatura bisericească, același redactor a adus la cunoştința cititorilor ideea lui Calinic Miclescu, mitropolitul României, de a dispune publicarea unei noi ediții a cărților bisericeşti, care să fie tipărite cu alfabet latin.

Invocând ca model organizarea învățământului şi metodele moderne de predare, introduse în România de Ministerul Cultelor şi Instrucțiunii Publice, redactorii revistei „Biserica şi Şcoala" evidențiau exemplul oferit de activitatea învățătorului şi a preotului Ion Ionescu, de la Şcoala primară a Doamnei Bălaşa, din Bucureşti, care şi-a valorificat experiența acumulată în activitatea didactică, într-o lucrare de pedagogie, folosită ca manual. Totodată,

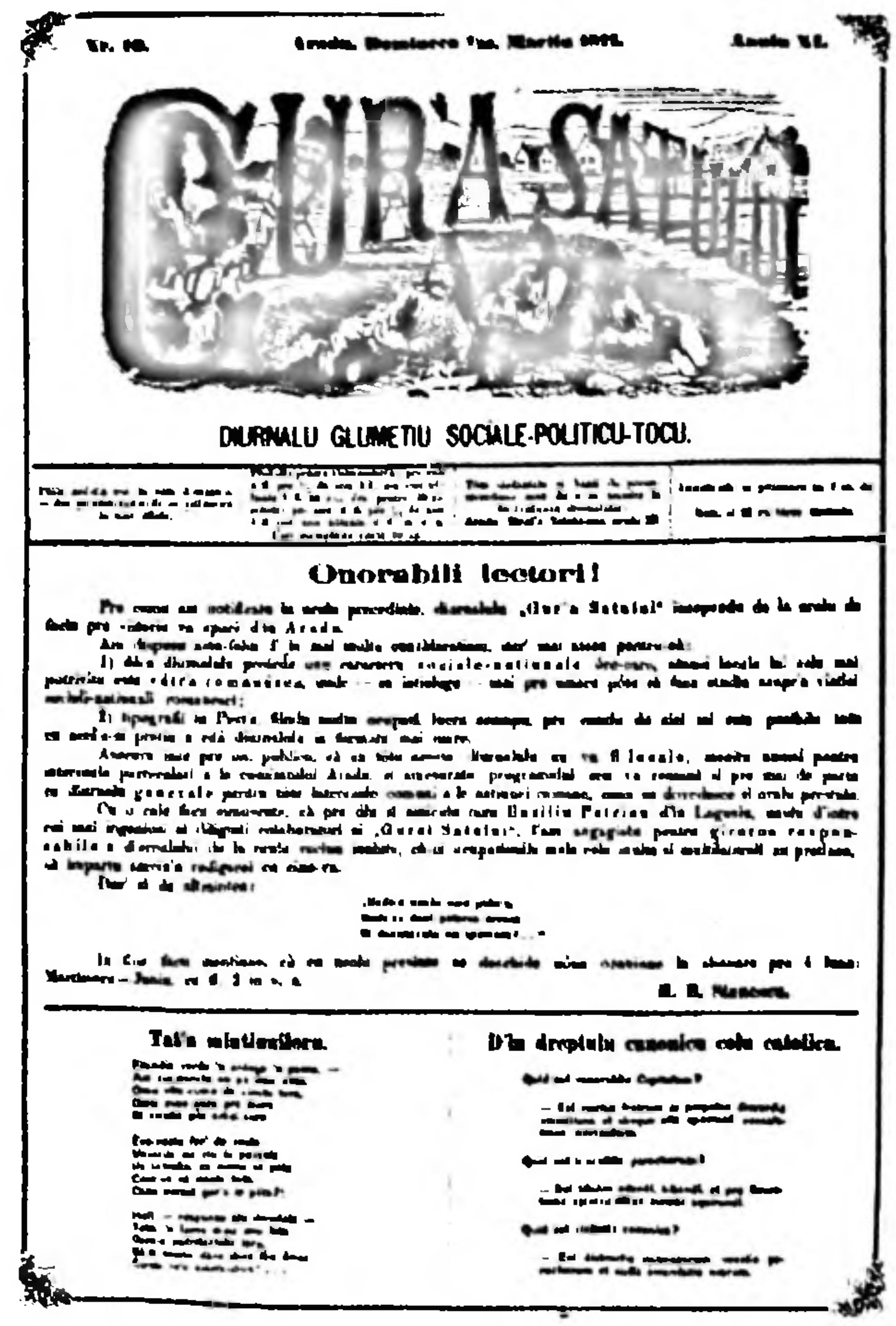
în paginile periodicului arădean au fost rezervate spații ample şi celorlalte forme de învățământ din România şi din alte provincii istorice româneşti. Astfel, cititorii au fost informați, printre altele, despre „Statistica şcolilor din România, la sfârşitul anului 1876–77", precum şi despre organizarea instituțională a educației naționale în Dobrogea în cadrul unor articole semnate de profesorul Nifon Bălăşescu.

Prin contrast, în 1877, redactorii revistei „Biserica şi Şcoala" consemnau ştirea că, în acelaşi an, ministrul ungar al cultelor şi instrucțiunii publice a emis un ordin prin care interzicea folosirea, în instituțiile de învățământ de la apus de Carpați, a mai multor lucrări didactice româneşti, pe motivul că acestea conțineau şi răspândeau „doctrine false şi contrare (...) dreptului public al Ungariei". Nu întâmplător, aceste manuale erau următoarele: „Istoria Ungariei", de Meletie Drăghici, apărută la Timişoara, în 1874, „Cartea de lectură românească pentru şcolile româneşti", de Visarion Roman, editată la Sibiu, în 1873, şi „Geografia țărilor de sub coroana Ungariei", de Demetriu Varna, publicată în acelaşi oraş, în 1875.

În virtutea aspectelor prezentate mai sus, se poate conchide că finalitatea națională a discursului de presă al publiciştilor care au asigurat apariția revistei „Biserica şi Şcoala" îl situează din ce în ce mai evident sfera militantismului cultural şi politic, susținut plenar de către exponenții de frunte ai intelectualității româneşti arădene.

Contribuția ideilor astfel propagate la coagularea, în rândul românilor arădeni şi, în general, a conaționalilor de la apus de Carpați, a unui climat spiritual favorabil înfăptuirii Marii Uniri a fost cu atât mai importantă cu cât, încă din primul an de apariție a revistei, redactorii acesteia evidențiau sprijinul „moral şi material cu care publicul a binevoit să îmbrățişeze" eforturile lor. Edificatoare în acest sens sunt aprecierile episcopului Roman Ciorogariu, potrivit cărora „Biserica şi Şcoala" a reprezentat o „carte deschisă a istoriei culturale contemporane", un „râu de îndrumări" pentru cei care căutau „adevărul şi dreptatea". Acelaşi ierarh sublinia că strădaniile redactorilor revistei au reprezentat o dovadă a faptului că aceştia au sacrificat „totul pentru națiune".

III.2. Revista „GURA SATULUI”

DIURNALU GLUMETIU SOCIALE-POLITICU-TOCU.

Onorabili lectori!

Tal'a ministeriloru.

D'in dreptulu canonicu celu catolicu.

În condițiile în care autoritățile statului ungar considerau că promovarea intereselor politico-naționale româneşti – ce vizau alipirea la România a teritoriilor de la apus de Carpați, locuite majoritar de români, submina ordinea internă a Ungariei dualiste, în primele decenii ale noului regim, propagarea acestora s-a realizat în zona Aradului, nu numai prin intermediul presei pedagogice şi bisericeşti, ci şi în paginile presei declarat literare.

Prima revistă cu caracter pretins satirico-umoristic, care a susținut în fapt militantismul național românesc, într-o pondere determinantă în primii ani de apariție, dar şi ulterior, a fost hebdomadarul „Gura Satului”, ce a apărut la Arad, din martie 1871, avându-l ca redactor-şef şi responsabil pe avocatul, deputatul şi publicistul arădean, Mircea Vasile Stănescu. Acesta a condus periodicul până în 1881, când prima serie a revistei a încetat să mai apară. Eforturile lui Mircea Vasile Stănescu au continuat strădaniile vizionarului jurist, scriitor şi publicist bihorean, Iosif Vulcan, care a înființat periodicul la Pesta, în 1867, anul înființării Austro-Ungariei, ca stat. Este notabil că, între anii 1872 şi 1875, printre redactorii revistei figura şi marele literat Ioan Slavici, care îşi continua, astfel, demersurile politico-naționale româneşti, susținute anterior în presa arădeană bisericească. Din octombrie 1879 şi până la sfârşitul anului 1880, revista a apărut la Gherla, pentru ca, între ianuarie şi iulie 1881, ea să fie editată la Arad şi Gherla. După ce Ion Russu-Şirianu, nepot al lui Ioan Slavici, profesor, publicist şi deputat, întemeietor al periodicului arădean „Tribuna poporului”, a încercat să reînvie revista în ianuarie 1900, a doua serie a „Gurii Satului” a văzut lumina tiparului la Arad, între anii 1901 şi 1903. Atunci, avocatul Ioan Suciu, unul dintre principalii organizatori ai

Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia, din 1 Decembrie 1918, a deținut funcția de proprietar-editor al revistei, iar Nicolae Ştefu (care semna „Nicu Stejărel"), dascăl, compozitor şi om de presă arădean, a fost redactor responsabil al acesteia. Reviste cu acelaşi nume au mai apărut în perioada 5 ianuarie 1912 – 19 septembrie 1914, precum şi în cursul anului 1934, ca suplimente ale altor periodice arădene.

Îndesoebi în primii lui ani de apariție, hebdomadarul a avut un caracter preponderent politic, spațiul editorial al acestuia fiind consacrat într-o măsură covârşitoare propagării unor ştiri sau comentarii cu conotații naționale româneşti. Redactorii şi-au prezentat revista drept un periodic literar, afirmând deschis că, în Ungaria dualistă, era „genial" să publici adevărul, fără să devii victima unui proces de presă. De aceea, Mircea Vasile Stănescu sublinia că periodicul era „unicul de felul său" pentru românii de la apus de Carpați.

Jurnaliştii „Gurii Satului" au publicat informații privitoare la evoluții din toate provinciile istorice româneşti, dezideratul libertății şi al unității naționale constituind o constantă în paginile revistei.

Comparând regimul dualist cu un „frig cumplit" care producea „sărăcie nespusă", redactorii „Gurii Satului" au criticat acid parlamentul şi executivul de la Pesta, demascând caracterul antiromânesc al legislației şi politica de maghiarizare pe care cele două instituții au promovat-o. De asemenea, ei le-au atras atenția cititorilor în legătură cu faptul că autoritățile ungare au reuşit să îşi asigure supremația asupra românilor recurgând la diferite metode, dintre care foarte eficientă s-a dovedit a fi dezbinarea societății lor.

Redactorii „Gurii Satului" şi-au îndemnat constant conaționalii să lupte pentru dobândirea statutului economic, social, politic şi cultural, care li se cuvenea. Ilustrativă este atitudinea pe care au adoptat-o în primăvara anului 1868, când publiciştii le reproşau românilor supunerea tăcută față de opresorii străini: „la cruzii apăsători,/ sunteți, zău, prea răbdători/ şi, la cei ce vă tot vând,/ v-aplecați pân-la pământ,/ (...) Apoi să vorbim curat:/ vina înşişi v-ați purtat,/ ați purtat şi o purtați,/ căci prea slabi vă arătați."

Totodată, jurnaliştii au propagat programatic imperativul orientării românilor din Ungaria spre conaționalii de dincolo de Carpați, în vederea unirii Transilvaniei cu România. În toamna anului 1869, redacția „Gurii Satului" parafraza îndemnul la unire al lui Vasile Alecsandri, mobilizându-i pe românii de pretutindeni să se unească în cuget şi simțiri. În primii ani de apariție a hebdomadarului, paginile acestuia au fost străbătute de intraductibilul „dor din România,/ ca-n țară să nu mai fie/ decât libertate vie". Pe aceste

coordonate, redactorii s-au străduit să cultive în rândul cititorilor lor un sentiment de ataşament faţă de simbolurile naţionale româneşti şi, în primul rând, faţă de drapelul tricolor. În aceeaşi perioadă, pentru jurnaliştii revistei, începutul fiecărui an a reprezentat o ocazie de propagare a speranţei că obţinerea independenţei ar fi fost un prim pas în realizarea unităţii politico-statale a tuturor românilor. Exprimându-şi constant încrederea că statul român va supravieţui şi se va consolida, indiferent de schimbările regimului său politic, în vara anului 1868, redactorii îşi manifestau convingerea că: „Biata ţară românească,/ suferi-va şi-a trăi,/ însă, totuşi, n-a muri."

În împrejurările în care legislaţia presei din Ungaria a devenit din ce în ce mai represivă, aspectele de natură politică au subzistat în paginile „Gurii Satului", dar ponderea lor a cunoscut treptat o diminuare, în favoarea temelor literare.

În 1874, când avocatul Francisc Hossu-Longin, viitor membru al conducerii Partidului Naţional Român şi ginere al lui Gheorghe Pop de Băseşti, a devenit, în calitate de editor al „Gurii Satului", victima unui proces de presă, fiind condamnat de curtea de juraţi din Debrecen (Ungaria) şi închis timp de o lună în cunoscuta „închisoare a ziariştilor" din oraşul ungar Vác, Mircea Vasile Stănescu a început o colectă, în scopul ajutorării militantului român care luptase pentru o „cauză curat naţională". În 1875, redactorii revistei arădene au criticat poziţia Tribunalului regesc din Arad, care a respins o acţiune sub pretextul că actele dosarului erau redactate în română, catalogată drept o „limbă străină". Şi în anii următori, jurnaliştii au demascat încercările autorităţilor de stat de a impune folosirea limbii maghiare, şi de a interzice utilizarea limbii române. În acest context, în 1879, ei au protestat împotriva legii învăţământului promovate de ministrul ungar al cultelor şi educaţiei, Trefort Ágoston, act normativ prin care studierea limbii maghiare devenea obligatorie în toate şcolile.

Concomitent cu străduinţele depuse în acest sens de editorii revistei „Biserica şi Şcoala", în 1877, şi redactorii „Gurii Satului" au publicat constant informaţii despre desfăşurarea Războiului de Independenţă al României, adresându-le cititorilor îndemnuri să îi ajute, inclusiv pecuniar, pe militarii români răniţi. Ca urmare a victoriilor armatei române, editorii revistei le transmiteau conaţionalilor imperativul ca, în viitor, să înveţe să îşi folosească limba maternă la fel ca în România, „căci e de nădejde". De asemenea, jurnaliştii şi-au reînnoit apelurile la unitatea românilor, argumentând explicit

că renumitul demnitar al statului român, Mihail Kogălniceanu, dorea „să împreuneze Ardealul cu România”.

În paginile revistei arădene au început să fie publicate pe spații din ce în ce mai ample texte cu valoare literară, aparținându-le unor autori din zonă, precum Mircea Vasile Stănescu, Iulian Grozescu, Francisc Hossu-Longin ş.a., dar şi creații ale unor renumiți scriitori din România, printre care Vasile Alecsandri, Grigore Alexandrescu, Dimitrie Bolintinianu, I.C. Fundescu şi Alexandru Macedonski.

În ce priveşte audiența de care a beneficiat „Gura Satului”, este notabil că, deşi, aparent, revista le era adresată îndeosebi țăranilor, redactorii au orientat-o prioritar spre intelectualitatea românească, aptă să discearnă mesajul nuanțat al articolelor. În 1870, Mircea Vasile Stănescu scria că publicul revistei era alcătuit din „amicii noştri de principii şi cei personali”, hebdomadarul având numeroşi simpatizanți în oraşe importante sau localități mai mici din Transilvania şi din zona de vest a actualei Românii, precum şi în celelalte provincii istorice româneşti.

Strădaniile jurnaliştilor „Gurii Satului” au fost continuate de redactorii revistei satirico-umoristice „Cucu”, care a apărut la Arad în perioada anilor 1910–1911. În paginile acestui periodic, care a văzut lumina tiparului neregulat, între anii 1905 şi 1920, avându-l ca prim redactor pe Nicolae Ştefu, au fost propagate articole cu caracter politico-național românesc. „Cucu” a beneficiat de audiență îndeosebi în rândul învățătorilor şi al intelectualității române din Arad, în general. În mediul acesteia, Nicolae Ştefu era apreciat, datorită eforturilor lui publicistice, ca fiind un „educator şi luptător cu scrisul pentru drepturile poporului nostru, asuprit de dominația străină asupra Transilvaniei”.

III.3. Revista „LUMINA”

LUMINA.

Foiŭ bisericéscă, scolastică, literară și economică

Organu oficiale alu eparchiei romane gr. or. aradane.

Institutulu pedagogicu din Arada.

Climatul spiritual care a făcut posibilă înfăptuirea Marii Uniri a fost, în bună măsură, rodul strădaniilor depuse de fruntaşii arădeni ai mişcării politico-naționale românești.

Proveniți în cele mai numeroase cazuri din rândurile învățătorimii, ale preoțimii şi, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, tot mai mult din rândurile juriştilor, aceştia s-au implicat activ în propagarea conştiinței naționale în rândurile conaționalilor de la apus de Carpați. În acest context, un rol din ce în ce mai important a revenit presei românești din Arad, care a cunoscut, în pofida opreliştilor ridicate de autoritățile statului ungar, în primul rând prin intermediul unei legislații restrictive în domeniu, o dezvoltare unitară cu fenomenul publicistic din România. În condițiile în care,în primii ani ai dualismului, promovarea corespunzătoare a intereselor româneşti prin intermediul presei politice a fost extrem de riscantă, ea s-a realizat în paginile periodicelor cu caracter bisericesc, pedagogic sau declarat literar.

Publicarea, în august 1872, a primului oficios al eparhiei ortodoxe a Aradului, intitulat „Lumina”, a continuat eforturile profesorilor şi studenților de la Institutul Teologic Ortodox Român, concretizate prin editarea, în 1869, a „Speranței”, primul periodic românesc tipărit în actualul municipiu Arad.

Apariția „Speranței” a survenit în împrejurările în care, între anii 1865 şi 1867, societatea de lectură din cadrul preparandiei ortodoxe din Sibiu a editat o „foaie” cu acelaşi titlu, în 1868, la Iaşi, a fost publicată „Foaia oficială a mitropoliei”, iar, în 1874, la Bucureşti, a văzut lumina tiparului „Biserica Ortodoxă Română”.

Inițiatorii şi principalii colaboratori ai „Speranței” şi ai „Luminii” au fost în majoritate studenți sau profesori de la Institutul Teologic Ortodox Român din Arad, precum şi alți exponenți marcanți ai intelectualității române locale, strâns legați, prin activitatea lor profesională, de promovarea învățământului pedagogic şi confesional.

„Speranța” a fost editată începând din februarie 1869, bilunar, în scopul de a răspunde unui mai vechi interes, resimțit de „clerul răsăritean, mai ales din părțile Ungariei (*n.n.* – comitatele vestice, alipite Ungariei înainte de instituirea regimului dualist, în 1867), Banatului şi ale Transilvaniei”. Întârzierea momentului în care a apărut periodicul era justificată sugestiv de redactori, prin invocarea demersurilor întreprinse în vederea aprobărilor „din partea jurisdicției politice”.

Subintitulată „Foaie literar-bisericească”, revista, publicată sub auspiciile „Societății de lectură a teologilor români din Arad”, a fost rezultatul strădaniilor unui colectiv de redacție, alcătuit din teologii Constante Gurban, Ioan Beşan, Iustinian Cerneț şi George Morariu. Periodicul a apărut doar sub redacția acestuia din urmă începând din octombrie 1869, principalii colaboratori fiind Ioan Beşan şi Gherasim Şerb. După o întrerupere de un an, determinată în mod declarat de „lipsa mijloacelor materiale”, în ianuarie 1871, „Speranța” a fost reeditată de un colectiv de teologi din Arad, ca redactori figurând succesiv Gherasim Şerb, Mihai Sturza şi Vincențiu (devenit, prin călugărire, Vasile) Mangra. Relevant în privința calității articolelor publicate în paginile revistei este faptul că, din 1871, printre colaboratori acesteia s-a numărat şi unul dintre marii clasici ai literaturii române, Ioan Slavici. Edificator este, de asemenea, că primul episcopul ortodox român al Oradiei, Romul (devenit, prin călugărire, Roman) Ciorogariu, fost elev, profesor şi director al Institutului Teologic Ortodox Român din Arad, devenit senator şi membru de onoare al Academiei Române, aprecia că „Speranța” a fost un germen din care s-a plăsmuit revista „Biserica şi Şcoala”, „sufletul tinerimii clericilor din Arad, din care a ieşit primul organ bisericesc de publicitate la românii ortodocşi ciscarpatini”.

Ideea transformării revistei în oficios al eparhiei a apărut pe fondul ecoului de care a beneficiat „Speranța” în rândurile cititorilor români din zona Aradului şi nu numai. Astfel, în martie 1872, Vincențiu Babeş (pe atunci, avocat şi publicist, fost cursant al Institutului Teologic Ortodox din Arad, şi, ulterior, fondator al Partidului Național Român din Transilvania şi al Academiei Române), Ioan Popovici-Desseanu (avocat arădean, în casa

căruia, în 1868, au fost găzduiți animatorul mişcării teatrale româneşti, Mihai Pascaly, şi poetul Mihai Eminescu) şi Ioan Goldiş – devenit, prin călugărire, Iosif – (cursant, profesor şi director al aceluiaşi institut arădean, viitor episcop ortodox al Aradului şi membru corespondent al Academiei Române) au întocmit un proiect, potrivit căruia „Lumina" – ce urma să fie o proprietare a eparhiei arădene, avea să apară ca „foaie bisericească, scolastică, literară şi pentru economie", de două ori pe săptămână. Potrivit acestui proiect, „Lumina" a fost publicată începând din august 1872, sub redacția lui George Popa, asesor consistorial şi referent şcolar. Din mai 1873, funcția de redactor i-a revenit profesorului Iosif Goldiş, iar, din martie 1874, lui Vasile Mangra. Continuându-şi activitatea pe care a desfăşurat-o ca susținător al „Speranței", Ioan Slavici s-a remarcat şi în calitate de colaborator al „Luminii". Astfel, în 1874, viitorul clasic al literaturii române evidenția în paginile revistei că rostul instituțiilor de învățământ ortodoxe româneşti îl reprezenta „paza naționalității".

În condițiile în care consistoriul arădean suporta costurile impuse de editarea revistei, ca oficios al eparhiei ortodoxe române arădene, în vara anului următor, aceasta şi-a încetat apariția din cauza unor „grave" probleme materiale.

Intrucât, cu rare excepții, şcolile confesionale de la vest de Carpați, patronate de Biserică, reprezentau singurul cadru instituțional, propice conservării şi promovării, la toate nivelurile de învățământ, a limbii şi a spiritualității române, „Speranța" şi „Lumina" au constituit o tribună de afirmare a intereselor româneşti, prin intermediul culturii.

Redactorii au insistat programatic în paginile celor două reviste asupra conotațiilor politico-naționale ale chestiunilor de interes bisericesc şi şcolar pe care le-au abordat. Ilustrativ, în acest sens, poate fi modul în care, în încercarea de a combate tendințele de maghiarizare a românilor, redactorii „Speranței" subliniau faptul că clericii care se ocupau de înregistrarea în matricole a numelor de botez aveau față de națiunea lor datoria de a-şi îndeplini această sarcină cât mai corect, evitând să schimonosească numele româneşti „după dialecte sau pronunții străine".

Analizele consacrate necesității menținerii caracterului confesional şi, implicit, național al instituțiilor de învățământ româneşti s-au detaşat prin frecvența lor şi amploarea spațiului care le-a fost rezervată în cele două periodice. Publiciştii au insistat, totodată, asupra integrării preocupărilor pedagogice şi teologice într-un sistem de educație națională, cu un accent

deosebit pe dezvoltarea învățământului în limba română. Şi dificultățile cu care se confruntau instituțiile de învățământ româneşti, din punctul de vedere al spațiului şi al dotării corespunzătoare, au beneficiat de o atenție specială din partea redactorilor. Ei au asigurat, de asemenea, informarea clerului, a altor categorii de intelectuali, precum şi a opiniei publice româneşti, în general, în legătură cu preocupările actuale din România, în domeniul pregătirii pedagogice şi teologice, precum şi privitor la evenimente religioase sau culturale importante, punând un accent deosebit pe semnificația națională a acestora.

Se poate conchide că, în paginile „Speranței" şi ale „Luminii", se detaşează o continuitate în modul de tratare a acestor probleme, urmărindu-se din ce în ce mai evident argumentarea finalităților lor naționale, aspect relevat şi de trimiterile din ce în ce mai ample şi mai numeroase la realizările conaționalilor din România, în plan spiritual şi politic.

Cele două reviste s-au bucurat de o largă apreciere în rândul intelectualilor români din zona Aradului şi nu numai, beneficiind de o notabilă susținere financiară din partea acestora. „Speranța" a avut printre abonații ei numeroşi preoți, jurişti, învățători, profesori, adeseori consistoriali şi alți reprezentanți ai intelectualității româneşti. În acest sens, un cleric afirma într-o corespondență că bucuria produsă de apariția revistei a fost „pretutindeni" mare, cea mai animată de eveniment fiind „junimea studioasă de toate categoriile: teologii, gimnaziştii, preparanzii". Redactorii constatau, de asemenea, că periodicul beneficia de o receptare „călduroasă" în toate teritoriile locuite majoritar de români, situate la apus de Carpați. Dintre cei care au elogiat revista şi importanța acesteia s-au detaşat prestigioase personalități, precum George Barițiu, renumitul om de presă şi militant național, Procopie Ivacicovici, episcop ortodox al Aradului pentru două decenii, şi Andrei Şaguna, mitropolit ortodox român al Ardealului şi membru de onoare al Academiei Române. Revista „Lumina" a beneficiat de un ecou similar. Astfel, numeroşii ei cititori, învățători, preoți sau alți intelectuali români exprimau în corespondențele pe care le adresau redacției elogii referitoare la activitatea şi importanța culturală a periodicului, pe care îl apreciau ca fiind deosebit de folositor din punct de vedere național.

III.4. Ziarul „ROMÂNUL”

Acest cotidian arădean, emblematic pentru strădaniile conducătorilor politici ai românilor de a desăvârşi Marea Unire, a apărut pe fondul unor diferențe de opinii survenite în anii 1910–1911, în cadrul Partidului Național Român (P.N.R.), cu privire la modalitățile în care trebuia continuată lupta națională. Membri mai tineri ai partidului, printre care Octavian Goga, Ilarie Chendi, Sever Bocu, Onisifor Ghibu[1] ş.a., s-au pronunțat pentru o poziție intransigentă, în vreme ce alți membri, printre care Vasile Goldiş, Ioan Suciu, Vasile Lucaciu şi Ştefan Cicio-Pop, s-au străduit să mențină unitatea de acțiune a românilor din Ungaria dualistă.

Palatul ziarului „Românul” şi tipografia „Concordia”, aflată la subsolul acestuia

În aceste împrejurări, în 1 ianuarie 1911, mai mulți reprezentanți ai P.N.R. au înființat la Arad ziarul „Românul”, demers situat în continuarea strădaniilor depuse de redactorii „Tribunei Poporului” – devenite „Tribuna”. Inițiativa a transformat oraşul în cel mai important centru politic al românilor de la apus de Carpați, de unde s-a anunțat opiniei publice iminenta prăbuşire a Austro-Ungariei şi s-a pregătit propagandistic Marea Unire. Din cauza politicii editoriale, orientate ferm spre susținerea fără rezerve a intereselor naționale româneşti, pe perioada Primului Război Mondial, între 28 februarie/ 12 martie 1916 şi 26 octombrie/8 noiembrie 1918, apariția „Românului” a

[1] Pedagog şi publicist sibian, unul dintre cei mai activi politicieni români implicați în realizarea Marii Uniri; a devenit membru corespondent al Academiei Române.

fost suspendată de autoritățile ungare. Ulterior, ziarul a văzut lumina tiparului până în 1938, cu câteva întreruperi.

Din primul comitet de conducere al ziarului făceau parte figuri marcante ale mişcării naționale românești, precum: Vasile Goldiş – ca director, avocații arădeni Ioan Suciu, Iustin Marşieu şi Romul Veliciu, precum şi Ştefan Cicio-Pop, Vasile Lucaciu, Teodor Mihali[2], Alexandru Vaida-Voevod[3], Iuliu Maniu[4], Aurel Vlad[5], Aurel Lazăr[6] ş.a.

Dintre conducătorii mişcării naționale românești de la apus de Carpați, care au publicat în „Românul", s-au detaşat şi Ilie Măcelariu[7], George Barițiu[8], Vincențiu Babeş[9], George Pop de Băseşti[10], Vasile Lucaciu, Eugen Brote[11], Aurel Suciu[12] şi Ioan Rațiu[13]. De asemenea, unul dintre cei mai importanți colaboratori ai „Românului" a fost, încă din 1911, istoricul Nicolae Iorga, ale cărui contribuții, şi în calitate de politician de frunte al României, au determinat parțial o reorientare a politicii externe a statului român, prin crearea unei atmosfere favorabile constituirii României Mari.

Din primul an de apariție a ziarului, redacția acestuia s-a aflat în Arad, pe strada Vasile Goldiş (fostă Zrínyi, la nr. 1/a), într-un imobil în care a

---

[2] Avocat şi vicepreşedinte al P.N.R.

[3] Medic şi membru în parlamentul ungar din partea P.N.R.; în octombrie 1918, a citit în legislativul de la Budapesta rezoluția Comitetului Executiv al partidului, prin care se proclama dreptul națiunii române din Austro-Ungaria de a-şi alege „aşezarea ei printre națiunile libere"; a făcut parte din Consiliul Dirigent, organ executiv ales în cadrul Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia.

[4] Avocat şi membru în parlamentul ungar din partea P.N.R.; a fost principal organizator al Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia şi membru în Consiliul Dirigent.

[5] *n.a.* – avocat şi membru în legislativul ungar din partea P.N.R.; a fost membru în Consiliul Dirigent.

[6] Avocat bihorean; a fost membru în Marele Sfat Național şi în Consiliul Dirigent.

[7] Magistrat şi preşedinte al Partidului Național al Românilor din Transilvania.

[8] Publicist şi revoluționar paşoptist; a fost membru fondator şi preşedinte al Academiei Române.

[9] Absolvent al Institutului Teologic Ortodox Român din Arad, devenit parlamentar, avocat şi magistrat la Budapesta; a fost fondator şi preşedinte al Partidului Național al Românilor din Transilvania.

[10] Jurist, membru în parlamentul ungar, unul dintre liderii mişcării memorandiste şi preşedinte al P.N.R. între 1902–1918.

[11] Economist şi publicist; vicepreşedinte al P.N.R. şi unul dintre liderii mişcării memorandiste.

[12] Fruntaş al P.N.R. şi unul dintre conducătorii mişcării memorandiste.

[13] Avocat, unul dintre principalii autori ai Memorandumului adresat în 1892, în numele națiunii române din Transilvania, împăratului austriac Franz Joseph; a fost preşedinte al P.N.R. între 1892 şi 1902.

funcționat şi Institutul tipografic „Concordia”, al cărui director a fost Vasile Goldiş şi a fost înființat în scopul editării cotidianului, precum şi al tipăririi altor publicații românești. În această tipografie, au văzut lumina tiparului majoritatea actelor oficiale ale Marii Uniri.

ANUL VII. ARAD, Mercuri 7/20 Noemvrie 1918. Nr. 10.

ROMÂNUL

Către popoarele lumii

Naţiunea română din Ungaria şi Transilvania, înnăbuşită de veacuri în robie ungurească şi sufleteşte de către clasa stăpânitoare a poporului maghiar, eliberată acum din valvârtejul prin strălucita învingere a armelor, cari s'au luptat pentru dreptăţile civilizaţiei umane împotriva principiului barbar al opresiunii naţionale şi de clasă, înaintea guvernului opresorilor de până aci a declarat voinţa sa de a se constitui în stat liber şi independent spre a-şi putea valorifica nestingherit bogăţiile sale în serviciul culturei şi al libertăţii omeneşti.

Guvernul opresorilor de până aci a denegat aderarea sa la dreptăţile firesci ale naţiunii române şi în faţa dreptului firesc al fiecărei naţiuni de a fi stăpână asupra sa şi a teritoriului locuit de dânsa, guvernul opresorilor opune forţa brutală a statului opresător.

De veacuri clasa opresătoare a poporului maghiar a sfâşiat trupul naţiunii noastre prin curi străine, iar dela întăptuirea constituţionalismului încă din 1867 scopul mărturisit al politicei de guvernământ în statul ungar a fost deznaţionalizarea noastră naţională. Prin colonizări fără rost pe pământul strămoşesc al nostru, prin maghiarizarea necruţătoare a fiilor şcolilor noastre, prin înmulţirea cu sila a numărului maghiarilor, prin înpilarea pe teritorul românesc a sutelor de mii de unguri pribegiţi, prin împedecarea poporului nostru de a-şi mulţumi nevoile sale industriale, s'au maghiarizat oraşele şi s'a împestriţat etniceşte teritorul locuit de naţiunea română prin mijloace artificiale şi în scopul bunului şi nimicirii noastre.

Această stare de lucruri, pricinuită prin opresiune şi samavolnicie, acum guvernul maghiar o invocă de justificare a opresării sale la hotărârea naţiunii române de a se întemeia pe pământul său strămoşesc statul său liber şi independent. Starea pricinuită prin crima săvârşită până acum împotriva libertăţii noastre naţionale acum se prezintă ca o justificare a noului atentat, ce se întreprinde împotriva existenţei noastre.

Ne trebuie să ne luăm dreptul nostru cu forţa, dar conştienţi de hotărârii suntem să jertfim viaţa pentru libertatea noastră, în ziua, când vărsătorim învingerea civilizaţiunii asupra barbariei, şi aşteptăm legiuirea internaţională, care va înlocui forţa brutală prin dreptate şi va înlătura pretinsele semnărie stăpânitorilor neamuri, naţiunea română se înalţă dela mijloacele barbare la regularea raporturilor dintre popoare, ei iată pretinderi înaintea lumei întregi împotriva bărbăţiei guvernului maghiar, care a avut în curând a supune naţiunea română dominaţiunei străine şi o împiedecă dela constituirea sa în stat liber şi independent.

Naţiunea română din Ungaria şi Ardeal nu dăruieşte o simpatie sau alor neamuri. Ispăşită cu desăvârşire [illegible] clasă istorică stăpânitoare naţiunea română prin [illegible] sale înseamnă întruparea democraţiei celei mai desăvârşite. Ea hotărăşte [illegible] strămoşesc naţiunea română pe cale a asigura [illegible] popor deplină libertate naţională şi organizarea sa în stat liber şi independent o va face numai pe temeiurile democraţiei, care va asigura totodată şi altor alături pe teritorul său egalitatea condiţiunilor de viaţă, unicul mijloc al desăvârşirei omeneşti.

Naţiunea română din Ungaria şi Transilvania însă [illegible] nerecunoaşterea îndreptăţirii pretenţiunilor sale prin [illegible] de neînvinse urmări pentru viitorul [illegible] împotriva revendicărilor maghiare asupra

Aux peuples de l'Univers

La nation roumaine de la Hongrie et de la Transylvanie, [illegible] dans l'esclavage corporel et moral par les classes dirigeantes du peuple magyar, et affranchie maintenant de son [illegible] par suite de la glorieuse victoire des armes portées au nom de la civilisation humaine contre le principe barbare de l'oppression nationale et de classe — vient de déclarer devant le gouvernement de ses anciens oppresseurs, sa résolution de se constituer en un Etat libre et indépendant, pour pouvoir mettre librement ses forces au service de la liberté et de la civilisation humaine.

Le gouvernement des anciens oppresseurs a refusé d'accepter cette revendication de la nation roumaine et ses droits naturels de toute nation, de pouvoir disposer librement dans les questions concernant ses propres affaires et celles du territoire habité par elle, le gouvernement des oppresseurs oppose la force brutale de l'Etat oppresseur.

Depuis des siècles la classe dominante du peuple magyar déchiré par des éléments étrangers [illegible] de notre nation, depuis la constitution de 1867, le but déclaré de la politique gouvernante hongroise était notre anéantissement national. Par des colonisations sans motif sur la terre de nos ancêtres, par la magyarisation sans merci de tous les Roumains qui ont été obligés d'avoir des relations directes avec le gouvernement hongrois, par l'invasion de milliers et de milliers d'émigrés de toute sorte en territoire roumain, et empêchant notre peuple de pouvoir lui aussi à ses besoins industriels en augmentant les villes, et [illegible] à l'aide de moyens artificiels, guidé par le but [illegible] barbare de notre anéantissement, en poursuivant d'éléments étrangers le territoire habité par la nation roumaine.

C'est par cette situation, créée par l'oppression et de la force criminelle, que le gouvernement hongrois veut justifier son opposition à la résolution de la nation roumaine, de pouvoir se constituer en un Etat libre et indépendant sur la terre de ses ancêtres. Cette situation créée par des crimes commis jusqu'à présent contre notre liberté nationale, devrait justifier la nouvelle attentat qu'on veut tenter contre nous.

Nous devrons vaincre ou périr par la force, mais, hiérarchie nous voulons rendre à sacrifier jusqu'à notre vie pour la liberté nationale. — A l'heure présente, lorsque nous célébrons la fête de la victoire de la civilisation sur la barbarie et que nous attendons les décisions de l'équité internationale qui devra faire valoir la justice en lieu de la force brutale et faire disparaître partout les vestiges des gouvernements autocratiques, — la nation roumaine se garde de prendre vengeance aux moyens barbares dans le règlement des relations entre les peuples, mais — devant l'univers entier — elle proteste contre l'acte criminel du gouvernement hongrois qui, même en ce moment, veut forcer la nation roumaine sous une domination étrangère et l'empêcher de se constituer en un Etat libre et indépendant.

La nation roumaine de la Hongrie et de la Transylvanie ne veut pas régner sur d'autres peuples. L'acte [illegible] privé d'une classe dominante historique, la nation roumaine est, dans son entier sens, l'incarnation de la plus parfaite démocratie. En prenant de la force de son ancêtre, la nation roumaine est prête à assurer aux autres peuples une complète liberté nationale, comme Etat libre et indépendant, elle ne manquera de réussir à assurer à tous les habitants vivant sur son territoire l'égalité des conditions de vie, unique moyen du perfectionnement.

La nation roumaine de la Hongrie et de la Transylvanie ne peut pas ne pas reconnaître que les [illegible] ainsi que leur [illegible] entièrement pourront être suivies d'une [illegible] pour l'avenir contre les revendications des [illegible]

En articolul intitulat „Către români!”, publicat pe pagina de titlu a primului număr al ziarului, din ianuarie 1911, şi semnat, în numele Comitetului Central Executiv al P.N.R., de George Pop de Băseşti, preşedinte, Teodor Mihali, vicepreşedinte, şi Vasile Lucaciu, secretar general, înființarea cotidianului, ca oficios al partidului, care servea „interesele politice ale națiunii

române din Ungaria şi Transilvania”[14], era considerată drept un act de moralitate. În condițiile în care legislația ungară dualistă refuza recunoaşterea românilor ca o națiune, redacția afirma că obiectivul „Românului” îl constituia „deşteptarea şi întărirea conştiinței naționale, prin luminarea sufletelor asupra marelui adevăr, că drepturile naționale sunt condiția neapărat necesară pentru progresul economic şi cultural, pentru fericirea oricărui popor (...).” De asemenea, în articolul „Programul nostru”, redactorii precizau că: „o națiune asuprită şi primejduită chiar în existența sa națională nu poate avea decât un singur partid: partidul care pretinde recunoaşterea şi asigurarea ființei sale naționale, în cadrele Statului unde trăieşte”.

În acest scop, cititorii ziarului au fost informați programatic nu numai cu privire la cele mai importante evoluții politice de la apus de Carpați, ci şi din România, relevante în plan național. Astfel, în coloanele „Românului” au apărut permanent rubrici intitulate elocvent „De la frații din România”, „Ştiri din România” ş.a. Totodată, redactorii s-au preocupat de cultivarea ataşamentului cititorilor față de însemnele naționale româneşti, edificator fiind articolul intitulat „Tricolorul”, publicat pe pagina de titlu a unui număr al ziarului, din aprilie 1911. În textul acestuia, jurnaliştii subliniau că roşul, galbenul şi albastrul sunt „semnul vădit al ființei noastre româneşti, al iubirii noastre pentru neamul românesc”, motiv pentru care îşi exprimau hotărârea de a purta şi pe mai departe tricolorul românesc ca „semn al voinței” lor „nestrămutate de a rămâne români (...) în vecii vecilor”.

Redactorii au criticat dur caracterul antiromânesc al legislației ungare şi politica de maghiarizare a naționalităților, promovată de executivul maghiar. Relevant în acest sens este articolul intitulat „Chestiunea națională”, publicat într-un număr al ziarului, din septembrie 1912, în care erau blamate legea privind aşa-numita „egală îndreptățire a naționalităților”, adoptată în 1868 – ce nu le recunoştea românilor din Ungaria statutul de națiune, precum şi legea electorală din 1874 – ce le refuza multor români dreptul de vot, pe motivul necunoaşterii limbii maghiare. Redacția a adoptat o poziție similară şi în ce priveşte politica de maghiarizare susținută de autoritățile ungare în domeniul învățământului şi în cel confesional.

În mai multe numere ale ziarului din 1913, se considera că războiul balcanic din acel an a reprezentat o victorie a eternului „principiu al naționalității”, motiv pentru care monarhia austro-ungară trebuia „să fie foarte

---

[14] Prin referirea distinctă la Transilvania, se contestau prevederile Articolului de lege nr. XLIII, adoptat în 1868, prin care se legifera uniunea cu Ungaria a fostului principat autonom al Transilvaniei şi desființarea acestuia din urmă, ca entitate statală autonomă.

respectuoasă" față de acesta. În virtutea unor astfel de argumente, jurnaliştii afirmau că românii de la apus de Carpați trebuiau „să înceapă numaidecât o serie de acțiuni politice, pretinse de setea înfăptuirii idealului național".

Întrucât, în condițiile intrării României în Primul Război Mondial împotriva Austro-Ungariei, directorul „Românului", Vasile Goldiş, a refuzat semnarea declarației de fidelitate față de guvernul ungar, act calificat de către autoritățile ungare drept o dovadă a lipsei de patriotism, în martie 1916, apariția ziarului a fost suspendată.

În contextul în care, în toamna anului 1918, Consiliul Național Român Central şi-a stabilit sediul la Arad, „Românul" şi-a reînceput apariția şi a dat publicității toate documentele acestuia, în care se afirma principiul autodeterminării națiunii române. Cele mai multe articole de fond au surprins, sub generice precum „Către națiunea română", „Două acte istorice", „Către popoarele lumii", „Convocare", „Toată suflarea românească să grăbească la Alba Iulia", „Zi de sărbătoare", „Proclamarea unității" ş.a., dezideratele fundamentale ale națiunii, imediat premergător, în timpul şi după desfăşurarea Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia.

În ajunul încheierii Primului Război Mondial, „Românul" şi-a reluat apariția, redacția publicând în primul număr, publicat în 26 octombrie/ 8 noiembrie 1918, articolul intitulat simbolic *Înviere*. Constatând că desfăşurarea primei conflagrații mondiale îndreptățeau „pretențiile de veacuri ale națiunii române la deplină libertate națională", conducerea P.N.R. afirma public că națiunea română din Ungaria dorea să îşi exercite dreptul firesc de a dispune singură şi liber de soarta ei. În consecință, P.N.R. contesta dreptul executivului şi al legislativului ungar de a considera că pot reprezenta interesele națiunii române la apropiatele tratative de pace, fiindcă românii puteau încredința apărarea drepturilor lor naționale „numai unor factori desemnați de propria lor adunare națională". În acelaşi număr al ziarului, a fost publicat şi manifestul intitulat „Către națiunea română", semnat de Ştefan Cicio-Pop, în care se sublinia că, începând cu acel moment, toți românii din Ungaria dualistă erau reprezentați de Consiliul Național Român, compus din Teodor Mihali, Vasile Goldiş, Alexandru Vaida-Voevod, Ştefan Cicio-Pop, Aurel Vald şi Aurel Lazăr, precum şi de reprezentanți ai Partidului Social-Democrat Român. Fără echivoc, se preciza că „fiecare soldat român, dezlegat de jurământul dat împăratului, are liberă voie să intre în sfatul militar național român (garda națională română)" şi „să poarte simbolul mândru al suveranității naționale, tricolorul", fiind supus „numai şi numai Consiliului

Național Român". În acest context, se anunța constituirea, în subordinea Consiliului Național Român din Arad, a „gărzii naționale române" pe întreg teritoriul locuit de românii din Ungaria dualistă, în scopul susținerii ordinii, precum şi al împiedicării „jafurilor, omorurilor şi volniciilor". Dorința românilor de a se constitui într-un „stat liber" a fost reluată şi în alte numere ale „Românului", apărute în cursul lunii noiembrie 1918, inclusiv în manifestul intitulat „Către popoarele lumii" şi publicat în limbile română şi franceză, afirmându-se dorința națiunii române de a-şi exercita „prea-firescul drept de a se uni în chip desăvârşit."

În condițiile în care ideea legitimării democratice a actului unirii, printr-o adunare populară, a fost susținută încă din primul an de apariție a ziarului, în paginile căruia se argumenta că „mişcarea maselor trebuie să dea nu numai justificarea, ci şi îndemn conducătorilor", în noiembrie 1918, redacția „Românului" a publicat o convocare a conaționalilor la „Adunarea Națională a națiunii din Ungaria şi Transilvania la Alba Iulia, cetatea istorică a neamului nostru, pe ziua de duminică, în 18 noiembrie – 1 decembrie a.c., la orele 10."

În primul număr al ziarului, din decembrie 1918, sub genericul „Proclamarea unității naționale", se menționa că „Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, prin glasul alor o sută de mii de Români, decretează alipirea la România pentru vecie a Ardealului, Banatului şi teritoriului românesc din țara Ungurească." Desfăşurarea acestui eveniment de o importanță crucială pentru națiunea română a fost prezentată şi în mai multe numere ulterioare ale „Românului".

În contextul eforturilor de pregătire, la nivel mental, a receptivității cititorilor față de iminentele demersuri care aveau să conducă la realizarea unității politice a tuturor românilor, jurnaliştii au publicat constant şi o serie de articole menite să sublinieze unitatea limbii române literare şi, totodată, să propage imperativul răspândirii cât mai largi a publicațiilor româneşti, îndeosebi prin intermediul instituțiilor de învățământ şi al asociațiilor culturale.

Oficiosul P.N.R. a beneficiat de o largă audiență în toate teritoriile locuite majoritar de români, încă din primul an al apariției sale. În acest sens, redacția îşi anunța cititorii că „mai mulți scriitori cu adevărat mari ai românilor" au promis că vor sprijini munca acesteia „de a restabili solidaritatea națională a tuturor românilor din Ungaria şi Transilvania". În acelaşi an, marele clasic al literaturii române, Ion Luca Caragiale le mulțumea „din toată inima d-lor Delavrancea, Vlahuță, Coşbuc şi Brătescu-Voineşti", care

publicaseră, alături de el, creații literare proprii, „într-un număr festiv al *Românului*", oferindu-le astfel cititorilor ziarului prilejul de „a se bucura de aşa giuvaere literare în frumoasa limbă românească".

În toamna anului 1912, „Românul" îşi informa cititorii în legătură cu declarația publică prin care scriitorii Ion Agârbiceanu, Octavian Goga, Ilarie Chendi, Onisifor Ghibu, Ion Lupaş ş.a. îşi exprimau decizia de a sprijini activitatea publicistică a ziarului, consimțind expres ca, în viitor, să contribuie „din toate puterile la propaganda politică" susținută în coloanele acestuia.

În ajunul izbucnirii Primului Război Mondial, într-un „Apel către toți românii buni", publicat de redacția oficiosului P.N.R., aceasta evidenția că „Românul" era susținut de cei mai de frunte scriitori ai națiunii române, motiv pentru care jurnaliştii şi-au dat „osteneli enorme" ca ziarul „să devină ceea ce trebuie să fie: lumina vieții (...) româneşti şi cel mai înflăcărat organ pentru propaganda aspirațiilor" lor naționale.

Largul ecou al „Românului" s-a amplificat în cursul lunii decembrie 1918, când, pe mai multe pagini au fost publicate adeziuni la Marea Unire. Dintre acestea s-a detaşat mesajul Academiei Române, care, ca instituție ce reprezenta „de la întemeierea ei, unitatea culturală a românilor de pretutindeni", trimitea „salutul ei frățesc Consiliului Dirigent al Adunării care a proclamat unitatea politică a românilor din Transilvania, Banat şi Țara Ungurească, prin actul lor, gândul statornic al neamului nostru."

III.5. Revista „TRIBUNA POPORULUI”/ „TRIBUNA” (1904)

Promovarea corespunzătoare, prin intermediul presei, a intereselor naționale ale românilor din Austro-Ungaria a fost facilitată de coagularea mișcării lor politice, în cadrul Partidul Național Român (P.N.R.), înființat în 1881. În condițiile în care, până în 1905, acesta a adoptat ca tactică electorală „pasivismul”, refuzând să participe la alegerile din statul dualist, întrucât legislația austro-ungară îi defavoriza evident pe români, militantismul național s-a manifestat îndeosebi în plan propagandistic, prin înființarea unor periodice cu caracter din ce în ce mai pronunțat politic.

TRIBUNA POPORULUI

1903

De Anul-nou

TRIBUNA POPORULUI

DIN DIETA.

LA POPMOL.

Un prim pas semnificativ în acest sens a fost întreprins de către marele clasic al literaturii române, arădeanul Ioan Slavici, care a înființat în primăvara anului 1884, la Sibiu, ziarul intitulat grăitor „Tribuna”. Cotidianul a apărut acolo până în aprilie 1903, când strădaniile redacției acestuia au fost duse mai departe de inițiatorii periodicului „Tribuna Poporului” – transformat din 1904 în „Tribuna”, din Arad. Noul ziar (a devenit cotidian abia din 1907, după ce, inițial, apăreau doar 5 numere pe săptămână) a văzut lumina tiparului până în februarie 1912, când a fuzionat, prin absorbție, cu oficiosul P.N.R., intitulat „Românul”, care apărea la Arad din 1911.

„Tribuna Poporului" a contribuit la activizarea şi radicalizarea politică a conducătorilor românilor de la apus de Carpaţi, care au constituit, astfel, ceea ce numim „generaţia Marii Uniri". Periodicul a apărut în împrejurările în care, după înfiinţarea P.N.R., o parte a conducerii de atunci a acestuia, care decidea orientarea politică a „Tribunei" de la Sibiu, preconiza o continuare a pasivismului electoral. La începutul anului 1896, mai mulţi publicişti, printre care Ioan Russu-Şirianu[15], Ilarie Chendi[16] ş.a., au fost înlăturaţi din redacţia „Tribunei", din cauză că se pronunţau pentru o atitudine politică activă, participarea partidului în alegeri, precum şi o colaborare cu Partidul Naţional Liberal din România.

O parte dintre aceştia, în frunte cu Ioan Russu-Şirianu, au editat „Tribuna Poporului" la Arad, începând cu 1/13 ianuarie 1897 (un număr de probă a văzut lumina tiparului de Crăciun, în 1896), până în 1904, când periodicul şi-a schimbat numele în „Tribuna". Printre motivele pentru care Aradul a fost ales ca loc de publicare a „Tribunei Poporului", un rol determinant le-a revenit, în mod cert, originii arădene a lui Ioan Russu-Şirianu, precum şi tradiţiei create în cele două decenii premergătoare, prin apariţia periodicelor „Speranţa", „Lumina", „Biserica şi Şcoala" şi „Gura Satului". Este posibil ca, la rândul ei, editarea cu succes a „Tribunei Poporului" şi a „Tribunei" la Arad să fi contribuit la stabilirea sediului P.N.R. în oraş, acesta devenind, astfel, locul de unde s-a organizat Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia, din 1 Decembrie 1918, şi, implicit, unul dintre principalele centre de concepţie politică a Marii Uniri.

Redactorul-responsabil al „Tribunei Poporului" (ce îl avea ca proprietar şi editor pe Aurel Popovici Barcianu) a fost Ioan Russu-Şirianu, care a activat anterior în redacţia periodicului „Românul", din Bucureşti (împreună cu C.A. Rosetti şi Vintilă Brătianu), precum şi ca director al ziarului „Tribuna", din Sibiu (din cauza conţinutului articolelor pe le-a publicat în paginile acestuia din urmă, a fost nevoit să execute 6 luni de închisoare, la Szeged – Ungaria). La înfiinţarea cotidianului arădean au contribuit substanţial şi memorandiştii Vasile Lucaciu şi Vasile Mangra, precum şi Roman Ciorogariu, Nicolae Oncu[17], Sava Raicu[18] ş.a. În 1905, după alegerea lui Ioan Russu-

---

[15] Nepot al lui Ioan Slavici şi membru în parlamentul ungar.

[16] A devenit ulterior unul dintre principalii exponenţi ai „Sămănătorismului" şi angajat al Bibliotecii Academiei Române.

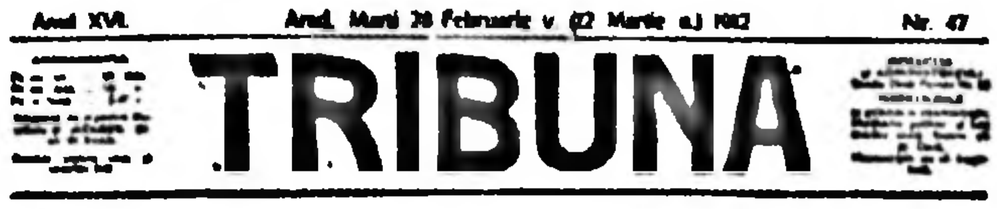
[17] Membru în comitetul naţional al P.N.R. şi director al Băncii „Victoria" din Arad.

[18] Secretar al aceleiaşi bănci şi viitor membru în Marele Sfat Naţional – organ legislativ provizoriu, ales în cadrul Marii Adunări Naţionale de la Alba Iulia.

Şirianu ca deputat în parlamentul ungar, funcţia de redactor-responsabil i-a revenit economistului Sever Bocu[19]. Alături de acesta din urmă, şi alţi publicişti români au activat ca redactori ai „Tribunei”.

TRIBUNA

„TRIBUNA"

Anul XVI. Arad, Marți 26 Februarie v. (12 Martie n.) 1912 Nr. 47

TRIBUNA

„TRIBUNA"

– 6 Ianuarie n. 1897 – 12 Martie n. 1912. –

Cu numărul de astăzi, după cum se poate citi şi în actele publicate pe paginile următoare, ziarul nostru încetează să mai apară independent, el fuzionând cu organul oficiului al partidului nostru naţional.

Aducând la cunoştinţa cetitorilor noştri aceasta ştire, le mărturisim din inimă pentru puterea sprijin ce ni-l'au dat vreme de aproape zece ani de zile, aşa cum am fost noi: adevărul „Tribunei", dar totdeauna cauza fără de prihană a viitorului nostru naţional.

Cetitorii noştri nu ne vor uita.

Redactorii „Tribunei":

Sever Bocu

Iuliu I. Schlegel — Ioan Mantau — Gh. Stoica — Eugen Goga

Radu Cârvaş — Iuliu Gheorghe.

Un rol important în redactarea şi în asigurarea unui ecou cât mai amplu al periodicului l-au avut şi corespondenţii acestuia din Bucureşti, Budapesta, Viena, Berlin, Roma şi Paris.

Redacţia „Tribunei Poporului” şi, ulterior, a „Tribunei” din Arad a funcţionat succesiv pe str. Ioan Russu-Şirianu, la nr. 1 – până în 1900 –, şi pe str. Mihai Eminescu, la nr. 17, iar, din 1909, în nou construitul Palat al „Tribunei”, situat tot pe str. Mihai Eminescu, la nr. 37.

Noul sediu al „Tribunei”, a cărui ridicare a fost posibilă cu ajutorul unor sume colectate din România de Sever Bocu şi de soţia sa, precum şi al unui împrumut obţinut din partea Băncii arădene „Victoria”, a constituit, prin însăşi inaugurarea sa, în toamna anului 1909, un prilej de afirmare manifestă a dorinţei de unitate politico-naţională a tuturor românilor. Edificator în acest sens este faptul că, la eveniment au participat importanţi conducători ai administraţiei locale şi ai presei centrale din România. Potrivit unei consemnări, cu acea ocazie, Vasile Lucaciu a subliniat că „arădenii îşi cunosc misiunea pentru viitorul lor”, argumentând că ei au ridicat la un nivel superior

[19] Originar din judeţul Arad şi viitor conducător al P.N.R., care, în 1917, a editat ziarul intitulat „România Mare”, pentru prizonierii de război români deţinuţi în lagăre.

„steagul" de până atunci al „Tribunei". Tot atunci, a fost înființat şi „Sindicatul presei româneşti din Transilvania", prezidat de poetul Octavian Goga, organizație care a strâns, din donații, fonduri pentru ajutorarea jurnaliştilor care căzuseră victime ale unor procese de presă.

În articolul intitulat *Din trecutul „Tribunei"*, publicat în ultimul număr al ziarului, din martie 1912, se preciza că în temeliile palatului „Tribunei" era zidit un act în care se consemna pentru posteritate că periodicul arădean era „menit să lucreze pentru apărarea şi reintegrarea națiunii româneşti în drepturile ei istorice" pe pământul străvechi românesc şi „pentru izbânda deplină şi finală a cauzei sale, şi pentru stăpânirea desăvârşită şi de veci a limbii, culturii şi naționalității româneşti" la apus de Carpați. Redactorii „Tribunei" îşi exprimau dorința ca generațiile viitoare, care aveau să citească acel document, să vadă visul lor împlinit, precum şi toate gândurile lor „sfinte şi tainice aievea şi deplin izbândite".

Palatul ziarului „Tribuna", inaugurat în anul 1909

Conform celor evidențiate de redactorii „Tribunei Poporului" încă din numărul de probă al acesteia, dezideratul lor era acela de a întreprinde tot ce se putea „pentru propăşirea cauzei naționale". În acest scop, se preconiza întreținerea unor „legături strânse cu cei mai încercați sprijinitori" ai acesteia.

„Tribuna Poporului" şi-a propus din primul său an de apariție să lupte pentru „emanciparea națională pe baze sigure şi durabile", promovând timp de peste un deceniu o politică națională, în slujba aspirațiilor de libertate şi de unitate ale românilor. Ilustrativ este că, în ianuarie 1897, redactorii periodicului evidențiau că obiectivul lor era acela de a închina întreaga lor putere „unei munci rodnice naționale", fără să se lase abătuți de pe această cale de „prigonirile stăpânirii ungureşti". Prefigurând viitoarea tactică electorală activistă a P.N.R., jurnaliştii precizau că românii din Ungaria dualistă au adoptat o nouă poziție şi intenționau să-şi continue lupta, ceea ce impunea, însă, modificarea unor legi „prea asupritoare" pentru ei. Importanța periodicului era justificată invocându-se imperativul ca românii, „în mijlocul cărora ungurii din Arad sunt numai o picătură", să dispună de un ziar care să îi reprezinte nu doar pe cei „peste jumătate de milion de români din eparhia Aradului", ci şi „interesele generale româneşti".

Şi ca urmare a eforturilor întreprinse de redactorii „Tribunei" arădene, în 1905 conducătorii politici ai românilor din Ungaria dualistă au renunțat la pasivism, adoptând activismul electoral, schimbare oglindită în scurt timp prin accederea mai multor fruntaşi ai mişcării naționale în parlamentul de la Budapesta. Pe lângă această mutație, articolele publicate de Ioan Russu-Şirianu, Ioan Slavici, Vasile Goldiş[20], Ioan Suciu[21], Ştefan Cicio-Pop[22], Gheorghe Ciuhandu[23], Roman Ciorogariu, Vasile Lucaciu, Vasile Mangra ş.a. au susținut prestația acestora în legislativul ungar, reflectând, totodată, cele mai importante evenimente, relevante din punctul de vedere al susținerii intereselor politice româneşti.

După ce, în anii 1910–1911, în cadrul P.N.R. s-au conturat două orientări politice, în funcție de opiniile susținătorilor acestora, cu privire la modul în care urma să fie continuată lupta națională, în jurul „Tribunei" din Arad s-au

---

[20] Fruntaş politic originar din Arad, viitor director al ziarului „Românul" şi organizator al Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia; a fost membru în Consiliul Dirigent – organ executiv ales în cadrul acesteia, şi în mai multe guverne ale României, precum şi membru de onoare al Academiei Române.

[21] Avocat arădean şi militant politic cu un rol important în organizarea Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia.

[22] Avocat arădean şi membru al Consiliului Național Român Central al P.N.R.; a fost vicepreşedinte al Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia, membru în Consiliul Dirigent şi ministru în mai multe cabinete ale României.

[23] Inspector şcolar al diecezei Aradului şi preot, a avut un rol important în desfăşurarea Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia; a devenit membru de onoare al Academiei Române.

grupat adepții unei poziții intransigente în raport cu executivul ungar, printre care Octavian Goga, Sever Bocu, Onisifor Ghibu[24], Ilarie Chendi ş.a. Alți colaboratori ai ziarului, printre care Vasile Goldiş, Ioan Suciu, Ştefan Cicio-Pop, Vasile Lucaciu ş.a., au încercat să mențină unitatea de acțiune a românilor.

„Tribuna Poporului" şi, ulterior, „Tribuna" au contribuit şi la sudarea unității culturale a tuturor românilor, publicând în paginile lor contribuții ale marilor clasici ai literaturii române, Mihai Eminescu, Ion Luca Caragiale, Ioan Slavici, precum şi ale altor prestigioşi scriitori, precum George Coşbuc, Octavian Goga, Vasile Alecsandri ş.a.

În 1910, între conducerea P.N.R. şi susținătorii „Tribunei" au survenit o serie de disensiuni, context în care au fost întreprinse preparative pentru apariția unui nou ziar care să reprezinte interesele partidului. Acestea s-au finalizat prin publicarea la Arad, începând din 1911, a ziarului „Românul", ce a apărut ca oficios al P.N.R., sub conducerea lui Vasile Goldiş. Ca urmare a unor tratative purtate între conducătorii P.N.R., ai „Tribunei" şi ai „Românului", cu medierea lui Constantin Stere[25], redacția „Tribunei" anunța în numărul 47 din 27 februarie/12 martie 1912 că, începând din acel moment, avea să fuzioneze cu „Românul", ca „organ autorizat" al P.N.R.

În articolul intitulat „Înfrățirea sufletelor", jurnaliştii „Tribunei" îi îndemnau pe toți românii să „strângă rândurile" şi să se reculeagă pentru a putea lupta uniți „războiul" spre care îi îndemnau timpurile şi la care îi chema datoria, „sub steagul care de trei decenii" concentra „nădejdile milioanelor" de români, „pline de credință". Redactorii, în consonanță cu „neamul întreg", îşi exprimau dorința ca „încrederea deplină şi îngăduința să intre iarăşi în rândurile" românilor.

Relatând despre succesul tratativelor, la încheierea cărora a avut loc un moment festiv, în cadrul căruia o orchestră a interpretat „Deşteaptă-te, române!", redacția „Tribunei" reproducea discursul rostit cu acel prilej de Constantin Stere. În cuvântarea sa, publicistul dădea glas unui sentiment profund al unității naționale româneşti, afirmând: „Am trecut Carpații şi sunt pe ceastălaltă margine a românimii şi sunt tot acasă. Nu vă miraţi, deci, că m-am simțit îndemnat să vin în mijlocul vostru. Frații, dacă se ceartă, alt

---

[24] Pedagog originar din Sălişte a Sibiului şi militant politic, care a fost condamnat de justiția ungară, în contumacie, la moarte; a avut un rol marcant în realizarea statului național unitar român, devenind membru corespondent al Academiei Române.

[25] Rector al Universității din Iaşi, conducător al revistei „Viața Românească" şi participant activ la unirea Basarabiei cu România; a fost ales post-mortem membru al Academiei Române.

frate îi împacă." Totodată, vorbitorul a subliniat următoarele: „Partidul Național Român nu luptă aici numai pentru românii de dincoace de Carpați, ci pentru întregul neam românesc. Lupta ce se duce aici este aceea a avangardei neamului nostru întreg. Să nu-i fie, deci, nimănui a ruşine a-şi descoperi capul înaintea acestui partid. El reprezintă națiunea în lupta sa de avangardă şi față de națiune oricine are numai datorii, Comitetul național poartă steagul acestui partid, în jurul lui să vă strângeți cu toții."

Pe coordonate similare, Vasile Goldiş, directorul ziarului „Românul", îşi exprima satisfacția în legătură cu faptul că, „în mijlocul luptei", românii s-au putut „recunoaşte frate pe frate", fiind readuşi la o bună înțelegere deplină de „interesele mari" ale neamului lor.

În ce priveşte ecoul „Tribunei Poporului" şi, ulterior, al „Tribunei", este notabil că acestea au fost tipărite în tiraje nemaicunoscute până atunci de alte ziare de la apus de Carpați. Audiența de care s-au bucurat acestea în Ardeal şi în Banat a fost amplificată de faptul că apariția „Tribunei Poporului" a fost anunțată în periodicele „Gazeta Transilvaniei", din Braşov, şi „Dreptatea", din Timişoara. De asemenea, cele două ziare arădene au beneficiat de o largă receptare şi în România, „Tribuna Poporului" publicând permanent o rubrică cu ştiri de acolo.

Capitolul al IV-lea

PERSONALITĂȚI (în ordine alfabetică)

IV.1. Sever BOCU (1874–1951)

S-a născut la 19 noiembrie 1874, în localitatea Şiştarovăţ, din comitatul Timiş, astăzi în judeţul Arad. A fost publicist şi om politic.

Sever Bocu a frecventat şcoala primară la Şiştarovăţ, unde l-a avut învăţător pe tatăl său, Gheorghe Bocu. Studiile medii le-a efectuat la Lipova, după care s-a înscris la Liceul de stat din Arad, unde limba de predare a fost limba maghiară. Înainte de susţinerea bacalaureatului a fost exmatriculat din cauza refuzului său de a purta pe piept culorile drapelului statului maghiar. Şi-a continuat studiile la Academia Comercială din Viena şi la Şcoala de Înalte Studii de la Paris.

A desfăşurat o importantă activitate publicistică, fiind redactor la „Tribuna", atât în perioada sibiană, cât şi în cea arădeană. Criticile sale la adresa guvernanţilor maghiari, din cauza politicii lor naţionaliste, i-au adus numeroase procese de presă, fiind deseori apărat de avocatul Ioan Suciu. În anul 1912 se mută cu familia de la Arad, în România, la Constanţa.

Sever Bocu a fost membru al *Comitetului celor 12* constituit la Iaşi în 1917, organ al refugiaţilor ardeleni în România, care acţiona pentru unitatea tuturor românilor. A editat în 1917 ziarul „România Mare" pentru prizonierii de război români, aflaţi în lagărele din Rusia. În ianuarie 1918 a luat parte la înfiinţarea Comitetului românilor din Austro-Ungaria. Ajuns la Paris, după încheierea păcii de la Buftea, s-a alăturat Consiliului Naţional al Unităţii Române. Aici s-a ocupat mai ales de problema Banatului şi de combaterea propagandei naţionaliste sârbe, pentru a obţine cât mai mult din Banat în favoarea Serbiei. A fost redactor-şef al publicaţiei „România Mare", care a apărut la Paris începând cu luna ianuarie 1919. A publicat o lucrare despre Banat, care a fost utilizată ca sursă de informare la Conferinţa de pace de la Paris, în problema unirii Banatului cu România.

A fost condamnat la moarte de către autorităţile din Ungaria pentru activitatea sa în *Comitetul celor 12*.

După Unire, a acționat pentru păstrarea integrității Banatului în granițele sale naturale. A fost ales de mai multe ori deputat în Parlamentul României, ca reprezentant al bănățenilor. A promovat interesele Banatului, acționând pentru descentralizarea politică, afirmând că este el un „regionalist". Din acest motiv a criticat faptul că ardelenii şi bănățenii erau numiți, doar izolat, în instituțiile centrale. A fost ministru fără portofoliu al Banatului, în timpul primei guvernări a Partidului Național Țărănesc (1928–1931).

În anul 1939 a publicat primul volum din lucrarea sa memorialistică, *Drumuri şi răscruci*, volumul al doilea văzând lumina tiparului în anul 1945.

După instaurarea regimului comunist, la alegerile din 1946, a fost singurul țărănist ales în județul Timiş-Torontal. În luna mai 1950 a fost arestat de către Securitate şi internat la Sighetul Marmației, unde şi-a găsit sfârşitul la 21 ianuarie 1951, fiind înmormântat în Cimitirul Săracilor, conform documentelor întocmite de către oficialități.

IV.2. Ştefan CICIO-POP (1865–1934)

Avocat şi om politic, Ştefan Cicio-Pop a fost preşedinte al Consiliului Național Român Central, al cărui sediu a fost în casa sa din Arad. A participat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, deschizând lucrările acesteia. În Consiliul Dirigent a fost vicepreşedinte şi şef al Resortului Armatei şi Siguranței Publice. În primele guverne de după Marea Unire este numit ministru de stat pentru Transilvania. Între 10 ianuarie 1920 şi 12 martie 1920 a deținut funcția de Preşedinte ad-interim al Consiliului de Miniştri, înlocuindu-l pe Alexandru Vaida-Voevod, titularul funcției, plecat la Conferința de Pace de la Paris. La alegerile din noiembrie 1919 a fost ales deputat în Parlamentul României, ocupând scaunul de deputat, cu excepția perioadei 1926–1927, până la moartea sa. În două rânduri (23 decembrie 1928 – 30 aprilie 1931; 10 august 1931 – 18 noiembrie 1933) a deținut funcția de preşedinte al Camerei Deputaților.

Şcoala primară şi o parte din clasele de liceu le-a urmat la Gherla, apoi la Sibiu, unde şi-a luat bacalaureatul. A urmat cursurile facultăților de ştiințe juridice din cadrul Universităților din Viena şi Budapesta, studii încheiate în anul 1889 cu un doctorat în drept. A obținut în 1891 titlul de avocat şi s-a stabilit la Arad, unde, în acelaşi an, a început să profeseze avocatura, fiind cunoscut ca „avocatul românilor”. A fost unul dintre avocații care i-au apărat pe memorandişti în procesul de la Cluj, din anul 1894.

A fost prezent în toate luptele naționale, fie dezvăluind străinătății adevărata față a politicii naționale ungare, fie ca orator în parlament sau apărător temut în procese de „înaltă trădare” intentate românilor, sârbilor şi slovacilor. Timp de mai bine de 30 de ani i-a apărat pe ziarişti ardeleni târâți în fața justiției de către autoritățile vremii. A fost membru marcant al Partidului Național Român, făcând parte din delegația care a înaintat *Memorandul* împăratului de la Viena, în anul 1892.

În anul 1894 a susținut cauza românilor din Transilvania la Conferința de la Haga a Uniunii Interparlamentare. Cu mult curaj a dezvăluit nelegiuirile săvârşite de guvernanții maghiari față de naționalitățile din Ungaria. A participat la Congresul Naționalităților asuprite din Austro-Ungaria, ținut în august 1895 la Budapesta. Proiectul de program citit de Ştefan Cicio-Pop, adoptat de Congres, a cimentat alianța românilor, sârbilor şi slovacilor în lupta lor comună pentru drepturi politice şi naționale, pentru reprezentarea în Parlamentul maghiar corespunzător cu numărul populației.

În şedința din 10 ianuarie 1905 a P.N.R. ținută la Sibiu s-a pronunțat pentru renunțarea la tactica politicii pasive a partidului său şi adoptarea căilor de luptă activă pe tărâm parlamentar. A fost ales în noul Comitet Executiv al Partidului Național Român.

Între 1905 şi 1918 a fost deputat în Parlamentul de la Budapesta din partea P.N.R., ales de fiecare dată în cercul electoral Şiria (județul Arad). A fost unul dintre cei mai longevivi parlamentari români. A combătut cu fermitate toate impulsurile guvernanților maghiari împotriva românilor şi a celorlalte naționalități. Chiar şi adversarii săi politici i-au recunoscut marele talent de orator, dublat de o voce pătrunzătoare.

În decursul Primului Război Mondial a rămas printre puținii deputați români în parlamentul unguresc, continuând să susțină neînfricat interesele co-naționalilor săi dar şi pe cele ale celorlalte naționalități asuprite. A avut îndrăzneala să intervină în favoarea prizonierilor sârbilor întemnițați încă de la începutul războiului, în cetatea Aradului.

Atunci când intelectualii români din Ardeal, Banat, Crişana şi Maramureş au fost victimele represaliilor instituite de guvern, ca urmare a intrării României în război de partea Antantei împotriva Puterilor Centrale, a protestat vehement în Parlamentul de la Budapesta, cerând eliberarea celor închişi în lagărul de la Şopron.

La 12 octombrie 1918 a luat parte la Oradea la şedința secretă din casa lui Aurel Lazăr. Cu acest prilej a fost redactată *Declarația de auto-determinare a românilor din statul maghiar*, citită de către Alexandru Vaida-Voevod la 18 octombrie, în Parlamentul Ungariei. La începutul întrunirii, Ştefan Cicio-Pop a făcut o prezentare a situației politice.

Când, la sfârşitul lunii octombrie 1918, s-a constituit la Budapesta Consiliul Național Român Central, a fost unul din cei 12 membri, fiind ales preşedinte al acestui organism. În data de 2 noiembrie, C.N.R.C. şi-a stabilit sediul la Arad în casa lui Ştefan Cicio-Pop.

În calitate de preşedinte, a participat la tratativele care au avut loc la Arad în zilele de 13–14 noiembrie1918, alături de alți membri ai C.N.R.C., cu delegația guvernului ungar, condusă de ministrul naționalităților, Oszkár Jászi.

În timpul pregătirilor pentru Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, Ştefan Cicio-Pop a trimis o scrisoare feldmareşalului Mackenzen, cerându-i ca „...în vederea Adunării constituante a poporului român transilvănean" să oprească trecerea trupelor germane aflate în retragere, pentru a evita orice ciocnire între soldații armatei germane şi miile de români ce se vor aduna la Alba Iulia.

După anul 1918, pe lângă activitatea desfăşurată în cadrul Consiliului Dirigent până la desființarea acestuia în aprilie 1920, a fost ministru în trei guverne, din anii 1919–1920 şi prim-ministru interimar, în timpul guvernului condus de către Alexandru Vaida-Voevod, plecat la Conferința de pace de la Paris. A fost ales, cu o singură excepție, deputat până la deces, fiind şi preşedinte al Camerei Deputaților în timpul guvernării Partidului Național Țărănesc, din anii 1928–1931 şi 1932–1933.

Sfârşitul vieții celui căruia românii îi spuneau în semn de respect „Baciul" a intervenit în data de 16 februarie 1934. A fost înmormântat cu funeralii naționale, la care au participat, după unele aprecieri, peste 50 000 de persoane. Este înmormântat în Cimitirul „Eternitatea" din Arad.

IV.3. Roman CIOROGARIU (1852–1936)

Urmaş al moților care au luptat la răscoala condusă de Horea, Cloşca şi Crişan, viitorul episcop al Oradiei Mari s-a născut în ziua de 19 decembrie 1852, în localitatea Pecica din județul Arad. Familia îşi avea rădăcinile în satul bihorean Onciu, înaintaşii săi căzând victime măsurilor luate de către autoritățile habsburgice după răscoala din 1784, când au strămutat în Câmpia Aradului mai multe familii de moți.

Tatăl său, Dimitrie Ciorogariu, un gospodar recunoscut, motiv pentru care a fost ales primar, şi-a crescut cei patru copii cu soția sa, Maria, într-o atmosferă de moralitate şi respect față de luptele duse decătre cei din neamul lor. Dinspre mamă se înrudea cu familia luptătorului arădean pentru numirea unui episcop român în fruntea Episcopiei Aradului, Moise Nicoară.

Şcoala primară a urmat-o în localitatea sa de naştere, după care a plecat la Arad, Bratislava şi Hódmezővásárhely, unde a urmat celelalte trepte de şcolarizare. A obținut bacalaureatul la liceul din ultima localitate amintită de noi. Cursurile superioare de teologie le-a efectuat la Arad, în cadrul Institutului Teologic, pe care l-a absolvit în anul 1877, iar cele de drept, la Academia de drept din Oradea. Rezultatele obținute în timpul şcolarizării au fost recompensate de către Consistoriul arădean, care i-a oferit o bursă pentru un an, timp în care a studiat psihologia şi pedagogia la Universitatea din Leipzig. După aceasta, şi-a desăvârşit pregătirea în domeniul filosofiei şi al teologiei, la Universitatea din Bonn.

Reîntors în oraşul Arad în anul 1879, a ocupat diferite funcții administrative în cadrul Consistoriului care i-a oferit bursa, ca, în anul 1880, să intre în atenția episcopului Ioan Mețianu, care l-a numit profesor interimar la Institutul teologic. Spiritul său novator, de-a dreptul revoluționar pentru standardele epocii respective în domeniul metodelor de predare, l-a adus în

conflict cu superiorii săi. În consecință, a fost în atenția unei comisii de anchetă conduse de către Vicențiu Babeş. Având o personalitate puternică, nu a renunțat la principiile sale, urmarea fiind înaintarea demisiei în anul 1884. Fiindu-i refuzată, a continuat activitatea didactică până în anul 1889, când catedra sa de teologie a fost scoasă la concurs, fiind acordată altei persoane. În acelaşi an, s-a angajat casier la Banca „Victoria", prima bancă românească din Arad, la întemeierea căreia a şi participat în anul 1887.

Calitățile sale pedagogice l-au adus înapoi la Institutul teologic, începând cu anul şcolar 1891–1892, fiind numit profesor definitiv de acelaşi episcop Ioan Meţianu, interesat de consolidarea şcolii şi a culturii din eparhia sa.

Roman Ciorogariu, în calitatea sa de profesor, a acționat pentru dezvoltarea la tinerii pe care îi educa a unui sentiment național puternic. Rezultatele străduniilor s-au regăsit cu prilejul marilor acțiuni cu caracter național, desfăşurate de către românii din Transilvania până la Marea Unire, dar şi în participarea la consolidarea actului de la 1 Decembrie 1918.

Calitățile sale pedagogice l-au recomandat şi pentru deținerea unor funcții în ierarhia învățământultui românesc din Arad. Între anii 1900 şi 1901, a fost referent şcolar, iar între 1901 şi 1917, a deținut funcția onorantă de director al Institutului pedagogic-teologic din Arad.

Conştient de faptul că dezvoltarea unui popor se face şi prin cultură, a activat în conducerea Asociației Naționale din Arad pentru Cultura Poporului Român, iar în anul 1902, a participat la înființarea „Casei Naționale", în „suburbiul românesc al Aradului", cum a afirmat ziarul „Românul" despre cartierul Pârneava.

Paralel cu activitatea didactică, s-a remarcat şi ca publicist. Remarcăm în acest sens, colaborarea sa, în calitate de redactor între 1901–1917, la revista Episcopiei Ortodoxe a Aradului, „Biserica şi Şcoala". Cea mai rodnică colaborare a fost însă cu ziarul „Tribuna", la înființarea căruia a participat în anul 1896, când a apărut sub numele de „Tribuna Poporului". Începând cu ianuarie 1904, publicația şi-a schimbat denumirea în „Tribuna".

Colaborarea la „Tribuna", unde multe din articole au fost semnate cu pseudonimul „uncheaşul", a însemnat o contribuție la fixarea liniei politice a publicației şi la modelarea conştiinței politice româneşti, alături de alți colaboratori importanți, care au format grupul „tribuniştilor" sau a „tinerilor oțeliți", foarte critici la adresa acțiunilor întreprinse de către conducerea Partidului Național Român. Prin articolele şi acțiunile sale, a promovat

activismul politic, prin intrarea românilor în lupta parlamentară. A fost apreciat pentru condeiul său de către contemporani, care îl considerau ca fiind unul dintre cei mai sclipitori jurnalişti.

Roman Ciorogariu a fost şi o prezență activă în viața politică arădeană şi ardeleană. Prezența sa în viața politică este semnalată cu ocazia mişcării memorandiste. În anul 1892 a fost ales în delegația arădenilor care au fost prezenți la Sibiu, la şedința P.N.R. la care s-a hotărât înaintarea către împăratul de la Viena a unui *Memorandum*. În acest context, a participat, alături de alți lideri politici arădeni, la popularizarea ideilor cuprinse în *Memorandum*, în cadrul unor adunări cu caracter public.

Scoaterea în afara legalității a activității P.N.R. nu l-a împiedicat pe Roman Ciorogariu să îşi continue acțiunea în domeniul politic. În anul 1895, a participat la Congresul naționalităților de la Budapesta, care a pus bazele colaborării între români, sârbi şi slovaci, în lupta pentru obținerea de drepturi naționale în cadrul statului maghiar. În acelaşi an a fost ales în adunarea congregației comitatensă (consiliul județean) calitate în care a acționat alături de ceilalți membrii români, pentru recunoaşterea, între altele, a utilizării limbii române în cadrul dezbaterilor congregației. După ce a fost ales în anul 1901 în conducerea locală a P.N.R., în anul 1912 a devenit şi membru al comitetului național al partidului.

După anul 1917, când a fost ales vicar episcopal la Oradea, legăturile sale cu Aradul au devenit mai mult simbolice. El şi-a continuat activitatea ca lider spiritual şi politic al orădenilor. În toamna anului 1918, Roman Ciorogariu a coordonat activitatea Consiliului Național Român din Bihor.

După Unire, a fost ales în unanimitate, în octombrie 1920, episcop al reînființatei Episcopii a Oradiei, calitate în care s-a remarcat printr-o serie de realizări în slujba credinței strămoşeşti şi a credincioşilor din eparhia pe care o păstorea. În anul 1921, a fost ales membru de onoare al Academiei Române.

Roman Ciorogariu a lăsat pentru generațiile de după el câteva lucrări importante pentru cercetătorii care doresc să înțeleagă mai bine acțiunea generației unirii: *Spre prăpastie* (Arad, 1911); *Zile trăite* (Oradea, 1926) şi *Tribuna şi tribuniştii* (Cluj, 1934).

La 23 ianuarie 1936, după o viață închinată slujirii lui Dumnezeu şi a neamului său, a părăsit lumea aceasta, trecând dincolo, pe tărâmul nemuririi.

IV.4. Ioan FLUERAŞ (1882–1953)

Ioan Flueraş s-a născut în data de 2 noiembrie 1882, în localitatea Chereluş din comitatul (județul) Arad, într-o familie modestă de lucrători ai pământului. Primele patru clase le-a urmat la şcoala confesională din localitate. După terminarea şcolii primare, a fost dat de părinți la un meşter rotar din localitatea Pâncota, important centru comercial al comitatului Arad, pentru a învăța o meserie. La vârsta de 19 ani, în anul 1901, după însuşirea meseriei, a dat examenul de calfă, ceea ce însemna că era un lucrător calificat. În aceste condiții, s-a putut angaja ca rotar la un atelier aflat în punctul numit „Boul Roşu". De aici, plecau şi soseau la vremea respectivă poştalioanele din diferite direcții, cum ar fi Seghedin, Timişoara, Deva şi alte oraşe. Era un loc în care se aflau numeroşi lucrători de diferite profesii, necesare pentru repararea poştalioanelor.

Fiind într-un asemenea mediu, a intrat în contact cu mişcarea socialistă şi s-a înscris în Partidul Social Democrat. În anul 1903, a plecat la Budapesta unde a rămas până în anul 1918. În scurt timp, a devenit un membru activ al Secției Române a P.S.D. din Ungaria. Această conduită l-a recomandat de a fi candidatul social-democraților la alegerile din anul 1905, când a candidat în circumscripția Chişineu-Criş. Unul din contracandidații săi a fost Ioan Russu-Şirianu, care a candidat şi a fost ales din partea Partidului Național Român. În anul următor a fost ales în Comitetul Central al P.S.D., având în responsabilitatea sa problemele legate de presă şi propagandă. Deci, nu întâmplător, în anul 1911 a devenit redactor responsabil al publicației „Adevărul" de la Budapesta, organ al socialiştilor români din Ungaria. A deținut această funcție până în anul 1914, când ziarul a fost suspendat de către autoritățile maghiare. În timpul Primului Război Mondial a fost mobilizat la o fabrică de avioane, care era situată pe insula Csepel. La sfârşitul războiului, fiind demobilizat, s-a ocupat împreună cu Iosif Jumanca, un alt lider al socialiştilor români din Ungaria, de reeditarea ziarului „Adevărul".

Încă de la adunarea de la Arad, din anul 1908, s-a constatat un înteres al mişcării socialiste de colaborare cu mişcarea națională, cel puțin în problema votului universal. În anul 1918, la începutul lunii octombrie, socialiştii români au fost preocupați tot mai mult de rezolvarea problemei naționale a românilor din statul maghiar. În consecință, au luat legătura cu conducerea Partidului Național Român, pentru o colaborare care să contribuie la împlinirea dezideratului național. Rezultatul apropierii dintre cele două partide a fost constituirea la 30 octombrie 1918 la Budapesta a Consiliului Național Român Central, format din şase reprezentanți ai P.N.R. şi şase reprezentanți ai P.S.D. Între reprezentanții socialiştilor s-a aflat şi Ioan Flueraş.

În perioada care a urmat, a participat la toate acțiunile premergătoare Marii Adunări de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918. A acționat în cadrul Consiliului Național Român Central, care şi-a mutat sediul la Arad, a participat la tratativele de la Arad din zilele de 13 şi 14 noiembrie 1918, dintre delegația C.N.R.C. şi delegația guvernului maghiar condusă de către Oszkár Jászi. A participat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, fiind ales în Marele Sfat Național. În aceeaşi zi, a fost ales şi secretar general al P.S.D. În ziua de 2 decembrie a fost ales şi în Consiliul Dirigent, fiind şef la Resortul Ocrotiri Sociale şi Igienă. A rămas în cadrul Consiliului Dirigent până la data de 4 august 1919, când, împreună cu Iosif Jumanca, şi-a dat demisia ca urmare a hotărârii P.S.D. de a înceta colaborarea cu P.N.R.

După părăsirea Consiliului Dirigent, între anii 1921 şi 1926 a fost redactor responsabil al publicației, „Tribuna socialistă" din Cluj, iar în anul 1920 a făcut parte din delegația României la Conferința de Pace de la Paris, susținând împreună cu Iosif Jumanca adeziunea socialiştilor la unirea Transilvaniei cu România.

În perioada interbelică, a continuat să activeze în cadrul mişcării social democrate din România. Se pare că relațiile sale cu socialiştii din Vechiul Regat nu au fost din cele mai bune. În anul 1928 a candidat ca şi deputat în Parlamentul României pe listele Partidului Național Țărănesc, fiind ales.

După anul 1945, a refuzat colaborarea cu Partidul Comunist Român, cu toate că Petru Groza i-a propus postul de Ministru al Muncii în guvernul pe care l-a format la 6 martie 1945. Această atitudine a plătit-o cu viața, autoritățile comuniste arestându-l în toamna anului 1948, fiind judecat şi condamnat la 15 ani de temnță grea pentru „crimă de înaltă trădare". În timpul detenției, a refuzat şi propunerea de autodefăimare a întregii sale activități, în schimbul eliberării sale şi a altor socialişti. După ce a fost purtat prin mai multe închisori, a fost asasinat în închisoarea de la Gherla de către doi torționari, la 7 iunie 1953.

IV.5. Alexandru GAVRA (1797–1884)

Profesor şi director al Preparandiei, Alexandru Gavra s-a dovedit a fi, aşa cum preciza Teodor Botiş[1] peste jumătate de veac, „stâlpul acestui institut". A redactat protocoalele şi actele conferinţelor profesionale, a administrat „casa fundaţională" dăruită institutului de Sava Arsici, iar ca director a desfăşurat o lăudabilă şi îndelungată activitate de reorganizare şi propăşire a învăţământului, bucurându-se de aprecierile colegilor, elevilor precum şi a intelectualilor şi a oficialilor arădeni.

Profesor şi director al Preparandiei, Alexandru Gavra a lărgit considerabil aria activităţii sale prin acţiunile culturale iniţiate în îndelungata sa activitate.Un sector important al acestei activităţi este reprezentat de realizările în domeniul dramaturgiei. Prima dintre cele două lucrări dramatice ale sale este *Monumentul Şincai-Clainian – „a bărbaţilor celor ce pentru lauda naţiei româneşti toată viaţa şi-o jertfîră"*, publicată la Buda, în 1844.

Piesa este precedată de o *Explicaţie* şi de o *Precuvântare. Explicaţia* cuprinde informaţii despre unele personaje mitologice pe care cititorul le întâlneşte în piesă: Jupiter, Juno, Minerva, Thanatos, Imen, Charibdis şi Pluton. Valoroase sunt informaţiile prezentate de Gavra despre sprijinitorii acţiunii sale. El a fost ajutat în acţiunea de tipărire a operelor lui Şincai şi Clain de către Gherasim Raţ, episcopul Aradului, de parohul Moise Noacul, directorii şcolari Dimitrie Constantini, Uroş Volici şi Moise Fulea. Gavra întreţinea strânse legături cu librarul Hristache Ioanide din Bucureşti, profesorul Pavel Câmpeanu, originar din Otlaca Aradului, şi librarul D. Nica, ambii din Iaşi, cu protopopii Nicolae Man din Sibiu, şi Ioan Munteanu din Oradea,

---

[1] Teodor Botiş, *Istoria Şcoalei Normale (Preparandia) şi a Institutului Teologic Ortodox Român din Arad*, Editura Consistorului, Arad, 1922, p. 329.

precum şi cu profesorul Nicolae Bălăşescu din Bucureşti. Intensele relaţii culturale la care se referă Al. Gavra acopereau întregul spaţiu românesc, ceea ce însemna că, sub acest raport, se creaseră între români legături culturale puternice care contribuiau în mod hotărâtor la întărirea conştiinţei lor naţionale.

Autorul dramei înţelege continua devenire a omului în timp şi spaţiu şi, în acest proces de continuă transformare, el ridică problema „răsplătirii" spiritelor alese, care au contribuit la progresul neamurilor. Figurile care i-au reţinut atenţia sunt marii corifei ai Şcolii Ardelene, Şincai şi Clain. Gavra propune românilor să nu le ridice celor doi învăţători şi luminători de neam un monument „din frângăcioşii graniţi şi din rujinăciosul metal ce sunt toate supuse piericiunii", ci unul alcătuit „dintr-un material mai trainic decât adamatul", care să nu poată fi distrus nici de „nepărtinirea climei, nici de migraţiile sau sălbăticiile popoarelor, dar nici de rămăşiţele stihiilor". Acest monument, propus de Al. Gavra pentru a fi închinat celor doi mari luceferi culturali ai Transilvaniei, „va răsări din tipăritele a lor cărţi şi se va întemeia chiar pe lespezile inimilor noastre". Acest monument cultural „va fi în toate laturile între români şi prin căşile lor din mai multe monarhii şi într-un acelaşi timp în vederea mai multor milioane de oameni şi în mai multe unghiuri ale Europei, oraşe, sate şi cetăţi va fi pus".

Profesorul arădean a intuit rolul unificator al spiritului românesc pe care-l va îndeplini tipărirea operelor celor doi învăţaţi ardeleni. De asemenea, el a atribuit operei lor istorice un rol valoros în cunoaşterea istoriei românilor de către popoarele europene. De aceea, Al. Gavra urmărea ca opera sa dramatică, închinată celor doi mari istorici ardeleni, să fie difuzată printre românii de pretutindeni.

Profesorul arădean atribuie cărţii sale un rol cultural-educativ pe planul cultivării „în inimile cele crude, naţionalitate şi dragoste către poporul nostru, precum şi îndemn către învăţătură". Observăm că Al. Gavra a atribuit cărţii sale o finalitate dublă: întărirea conştiinţei naţionale a tineretului şi promovarea literaturii naţionale. El se referă la cultivarea dragostei faţă de cartea românească în rândurile poporului român care, dacă nu e deprins „în cetania românească, banii săi mai bucuros îi jertfesc pentru alte cărţi streine". De aceea, el consideră că „prietenii naţiei noastre" trebuie să acţioneze cu energie pentru a înzestra literatura română cu cărţi folositoare, care să contribuie prin conţinutul lor şi la întărirea conştiinţei naţionale. Adresându-se con-

temporanilor săi, A. Gavra le cere să nu precupețească jertfe pentru progresul neamului, căci, dacă „nu vom jertfi care cum putem binelui național, care cu bani, care cu trudă, care cu sfaturi, nu vom izbuti, ca încă cu ochii noştri ne vom vedea potopul şi sângele a ni se amalgamiza în alte popoare".

Al. Gavra este un pregătitor al spiritului revoluționar paşoptist, cerându-le contemporanilor săi să nu-şi uite limba strămoşească.

Angajat în procesul de formare a învățătorilor, directorul *Preparandiei* din Arad schițează şi un portret al românului care trebuie urmărit prin actul educativ. Gavra dorea ca românul să fie respectat şi vrednic de prețuirea celorlalte nații.

Se poate reține că lui Al. Gavra îi era dragă ideea unității de acțiune a tuturor românilor şi întărirea spiritului de solidaritate națională, dorind ca, prin „difuzarea" ideii unității etnice să pregătească generația ce s-a făcut auzită pe Câmpia Libertății prin afirmația „Vrem să ne unim cu țara!".

Monumentul Şincai-Clainian constituie o dramă „mitho-literară" scrisă în versuri însoțite de cântece, care preamăreşte activitatea patriotică a celor doi reprezentanți ai Şcolii Ardelene, precum şi a profesorului preparandial, D. Țichindeal, şi precizează, cu îndreptățită mândrie patriotică: „Frumoasă şi roditoare țară se vede a fi România", iar românii sunt apreciați „drept oameni de cinste şi cu evlavie".

Al. Gavra apreciază „ştiința, râvna şi statornicia" lui Şincai şi Clain, pe care îi consideră „doi martiri ai nației", cărora le închină drama sa „mitho-literară", „adevărat originală". Samuil Clain este considerat „podoaba tuturor românilor şi mângâierea noastră". Petru Maior este numit „protopopul cel zdravăn şi plin de merit", iar Gheorghe Şincai, „doctorul teologiei şi al filozofiei", este admirat pentru laborioasa sa activitate de cercetare a celor mai vestite biblioteci din Roma şi Viena, vreme de 34 de ani.

Alexandru Gavra se dovedeşte a fi nu numai un moralist, un profund cunoscător al „resorturilor intime ale existenței umane", ci, în primul rând, un mare patriot, un om care a intuit spiritul veacului său şi a avut încredere în ideea că nația e făuritoare de istorie în Europa veacului al XIX-lea. Editarea monumentalelor cărți ale lui Şincai şi Clain constituie o admirabilă pildă de patriotism. El are meritul de a fi intuit, încă la jumătatea veacului al XIX-lea, că unirea țărilor române va deveni un fapt ce se va împlini în viitor.

O altă lucrare dramatică elaborată de Al. Gavra este *Adăogiri la teatrul românesc*, care a rămas în manuscris, deşi autorul ei intenționa să o publice tot în 1844 la Tipografia Universității Ungureşti. Şi această lucrare este

dedicată memoriei celor doi învățați ardeleni şi, de aceea, Gavra a considerat-o ca fiind partea din urmă a *Monumentului Şincai-Clainian.* Cartea este închinată de autor directorului şcolii, Dimitrie Constantini, în semn de prețuire a activității pe care el a desfăşurat-o pentru progresul şcolii.

Adăogiri la teatrul românesc are în structura sa un *Cuvânt înainte* adresat cititorului, şi „scheletul", adică planul lucrării dramatice. În cuvântul adresat cititorului el arată că şi noua lui lucrare relevă strădania de a vedea lumina tiparului o operă „în limba maicii".

Planul lucrării este prezentat sub forma unui preambul explicativ. Aici, se exprimă în principal frământarea autorului legată de ideea dezvoltării literaturii româneşti prezente şi viitoare.

Reținem aşadar că Al. Gavra promovează idei noi privind educația tineretului, dezvoltarea literaturii şi promovarea culturală a românilor. Sub raport tematic, *Adăogiri la teatrul românesc* formează un tot unitar cu *Monumentul Şincai-Clainian.* Ambele opere dramatice conțin aceeaşi problematică: dezvoltarea literaturii române în Transilvania şi, mai ales, manifestul cultural premergător Revoluției Paşoptiste.

IV.6. Iosif Ioan GOLDIŞ (1862–1934)

Absolvent strălucit al teologiei la Arad, Iosif Ioan Goldiş urmează apoi studii juridice şi filosofice, fiind licenţiat a trei instituţii de învăţământ superior (Arad, Debreţin şi Pesta), ceea ce va face să dobândească o vastă cultură, apreciată de intelectualii Aradului şi nu numai. Gheorghe Popa, comitele suprem al Aradului, îl numeşte, în anul 1864, notar al treilea la comitat, iar trei ani mai târziu, este desemnat vicecomite de către congregaţie, în unanimitate, ca vicenotar prim al judeţului. Dar mitropolitul Andrei Şaguna îl sfătuieşte să renunţe la cariera „civilă" în favoarea celei bisericeşti, caurmare a faptului că în dieceza Aradului era nevoie de „bărbaţi cu pregătire mai înaltă." Episcopul Pricopie Ivaciovici îi dă încuviinţarea de a activa atât ca profesor de limba şi literatura română la Institutul teologic, cât şi în administraţia bisericească.

Optând pentru „tagma călugărească", primeşte numele de Iosif (cel de naştere fusese Ioan) şi este învestit pe rând în funcţii administrative: secretar consistorial, referent în senatul bisericesc, diacon, protodiacon, iar cu prilejul Rusaliilor din 1875 este înaintat la „treapta" de sincel şi apoi la cea de protosincel. Renunţă la catedra de la Institutul teologic şi, la propunerea episcopului Miron Românul este numit profesor de limba şi literatura română la liceul de stat („gimnaziu, reale şi pedagogicul") din Arad, un post foarte important în vederea „educaţiunii româneşti", îndeplinind şi misiunea de catihet al elevilor ortodocşi români ai şcolii. Pentru o perioadă foarte scurtă îndeplineşte calitatea de director al Institutului teologic, preocupat fiind să introducă o mai bună administrare, după modelul şcolilor străine, dar şi să optimizeze activitatea procesului de învăţământ prin introducerea aşa-numitelor conferinţe didactice. Având în vedere că se afla şi la institutul teologic, şi la Liceul de stat, reproşându-i-se un posibil „conflict" de interese, renunţă la Institut şi rămâne neîntrerupt, până în anul 1892, profesor de

limba şi literatura română la Liceul de stat din Arad. În acelaşi an, sinodul eparhial îl alege vicar episcopal la Oradea, iar câțiva ani mai târziu, în 2/14 mai 1899, este ales episcop al diecezei Aradului prin votul liber al sinodului eparhial, fiind apreciat drept „un bărbat blând, umilit, modest din seamă afară, nepretențios, drept, bun la inimă, calm, treaz, cumpătat la vorbă şi faptă, zelos, sincer, iubitor de pace, foarte afabil şi prietenos față de toți şi, mai presus de toate, însuflețit de tot ce e bun şi nobil, îndeosebi este mare amic al culturii."[2] De asemenea, Iosif Goldiş are merite şi pe terenul literar prin colaborarea la ziarul „Speranța" şi prin redactarea organului de presă oficial al diecezei („Lumina"), dar, mai ales, prin atitudinea sa de apărare temeinică a latinității limbii române, fapt ce determină alegerea sa ca membru al Academiei române. Să reținem şi faptul că a donat Institutului Teologic valoroasa sa bibliotecă, iar prin fundația ce-i poartă numele a lăsat diecezei un fond de sprijin pentru elevii săraci dornici de a-şi continua studiile.

[2] „Tribuna Poporului", anul III, nr. 89, 8/20 mai 1899, p. 3, *apud.* Pavel Vesa, *op. cit.*, p. 150.

IV.7. Vasile GOLDIŞ (1862–1934)

Vasile Goldiş s-a născut la Mocirla din județul Arad, la 12 noiembrie 1862, în familia preotului Isaia Goldiş, care a păstorit în mai multe parohii din preajma locului de naştere a viitorului lider național. Cei care s-au ocupat de biografia sa nu sunt unanimi în privința numărului de frați pe care l-ar fi avut Vasile Goldiş. Unii vorbesc de două surori, Gheorghe Şora, principalul său biograf amintește de un frate şi două surori, iar istoricul Silviu Dragomir, care l-a cunoscut pe V. Goldiş în timpul vieții sale, de şase frați şi surori.

Clasele primare au fost absolvite la sfârşitul unui adevărat periplu educațional. A urmat clasa I la şcoala confesională românească din Cermei (jud. Arad), unde i-a fost învățător chiar tatăl său, care era şi preot. În clasa a doua s-a înscris la şcoala romano-catolică din localitate, unde s-a deprins cu limba maghiară. Clasa următoare a făcut-o în limba germană din localitatea Horea, tot din județul Arad, la acea dată Banatul Nou. În fine, clasa a patra a absolvit-o în limba română, la Arad.

La Arad, s-a înscris la liceu, iar după absolvirea lui, în anul 1881, a devenind student la Facultatea de litere şi filosofie a Universității din Budapesta. În următorul an, s-a transferat la aceeaşi facultate de la Universitatea din Viena. După doi ani, s-a întors la facultatea budapestană, pe care a absolvit-o în anul 1886. Pe timpul studiilor, s-a bucurat de o bursă oferită de către Episcopia Ortodoxă a Aradului, care i-a acoperit nevoile materiale doar într-o mică măsură. În timpul studiilor a activat în societățile „Petru Maior" din Budapesta şi „România Jună" din Viena, societăți ale studenților români din cele două capitale ale statului bicefal.

La finalul studiilor i s-a promis un post de profesor la o şcoală din Budapesta şi chiar un post bine remunerat în administrație, cu condiția să-şi declare loialitatea față de statul maghiar. A refuzat cu hotărâre, renunțând şi la doctoratul pe care nu l-a obținut niciodată, părăsind Budapesta, dar făcând

următoare profeție: „Voi pleca din Buda, dar voi reveni şi voi face totul ca de aici să rostesc răspicat dorința nației mele". Şi aşa s-a întâmplat!

După părăsirea capitalei, s-a stabilit pentru o vreme la Caransebeş, unde a obținut un post de profesor la Preparandia de aici. Pentru parcursul lui politic, a fost importantă întâlnirea cu apărătorul drepturilor naționale, generalul Traian Doda, al cărui secretar a fost o vreme.

În anul 1889, îşi continuă cariera didactică la Gimnaziul ortodox român din Braşov, unde a predat istoria, româna şi latina. În perioada braşoveană, a elaborat şi manuale şcolare, care au evidențiat şi calitățile sale de pedagog şi de cunoscător, mai ales al istoriei.

Ataşamentul său față de națiunea română din Transilvania nu a rămas neobservat de către autoritățile maghiare, mai ales cu prilejul procesului *Memorandului* de la Cluj din anul 1894. În acele zile a desfăşurat o acțiune de propagandă în favoarea memorandiştilor.

Deteriorarea sănătății sale şi întronarea unchiului său Ioan Goldiş în scaunul episcopal de la Arad au grăbit decizia de a se reîntoarce în spațiul său natal. În consecință, în toamna anului 1901, revine în Arad, unde a primit funcția de secretar consistorial, în paralel, fără să fie retribuit, a funcționat până în anul 1905 ca profesor şi director al Şcolii superioare de fete.

Venirea lui V. Goldiş la Arad a coincis cu începutul afirmării aici a unui grup de tineri politicieni, adunați în jurul ziarului „Tribuna Poporului", mai apoi „Tribuna", care se vor impune în prima linie a luptei naționale. Vasile Mangra, Ştefan Cicio-Pop, Roman Ciorogariu, Ioan Suciu, sunt doar câțiva din cei cărora i s-a alăturat proaspătul revenit în oraş. Este foarte posibil ca în decizia lui Goldiş de a se „repatria" să fi contat şi acest aspect. Aradul se impunea tot mai mult ca centru politic al românilor din statul ungar. După Sibiul sfârşitului de secol al XIX-lea, când autoritățile maghiare au decapitat conducerea Partidului Național Român, Aradul era, pentru profesorul cunoscut datorită convingerilor sale politice, locul în care acestea puteau fi materializate.

Vasile Goldiş se integrează rapid în viața politică arădeană, unde se solicita tot mai mult abandonarea tacticii „pasiviste" şi intrarea liderilor politici în lupta politică parlamentară. În consecință, la Conferința națională a P.N.R., din 10 ianuarie 1905 de la Sibiu, a făcut parte din delegația Aradului, susținând abandonarea tacticii „pasiviste", ceea ce s-a şi întâmplat.

La alegerile parlamentare din anul 1906, profeția făcută de el în anii studenției, pe care a consemnat-o în jurnalul său, s-a împlinit. A revenit la

Budapesta în postura de deputat din partea Partidului Național Român, susținând, prin discursurile rostite la tribuna Parlamentului Ungariei, cauza națiunii române, dar şi a celorlalte națiuni nemaghiare. Unei oferte de convertire venită din partea guvernanților, care îi promiteau o funcție de consilier ministerial al învățământului, a răspuns că: „Nu am venit să-mi câştig vreun os de ros, ci am venit să lupt pentru drepturile națiunii mele". O manieră excepțională, care ar trebui să fie valabilă şi astăzi, de a înțelege rosturile unui parlamentar, trimis de alegătorii săi să îi reprezinte.

În anul 1910, urma să înceapă un nou ciclu electoral. A candidat din nou în cercul electoral Radna. Abuzurile săvârşite de guvernul condus de către Khuen-Héderváry Károly l-au împiedicat să obțină un nou mandat de deputat.

În următoarea perioadă, Vasile Goldiş s-a concentrat pe activitatea de ziarist şi director al noului ziar înființat la Arad, pentru a reprezenta punctul de vedere al conducerii P.N.R. în disputa cu celălalt ziar arădean, „Tribuna". Primul număr al ziarului „Românul" a văzut lumina tiparului la începutul lunii ianuarie 1911.

A continuat să manifeste intransigență față de guvernanții maghiari, în dese prilejuri. Ca ziarist sau participant la adunările populare („poporale", cum erau ele denumite în epocă), împreună cu celalți lideri naționali a combătut cu dârzenie excesele guvernanților împotriva naționalităților din statul ungar. În februarie 1911, a participat la prima dintre adunările populare care au fost inițiate de către conducerea P.N.R., pentru a explica românilor politica partidului şi a întări legătura dintre partid şi popor. Urcarea lui pe scena Casei Naționale din cartierul arădean Pârneava a fost întâmpinată cu entuziasm de către participanți. Era încă o dovadă a popularității de care se bucura.

Vasile Goldiş s-a dovedit a fi şi un teoretician avizat al problemei națiunilor. În anul 1912 a publicat la Arad lucrarea intitulată *Despre problema naționalităților*, din care cititorul poate să constate spiritul democratic de care era animat autorul.

În timpul Primului Război Mondial, conducerea P.N.R. a decis ca, pe timpul derulării evenimentelor, să renunțe la lupta politică. Din acest motiv, activitatea lui Vasile Goldiş s-a concentrat mai mult în jurul ziarului „Românul". După intrarea României în război, a refuzat să semneze în numele ziarului o declarație de fidelitate față de Imperiul Austro-Ungar, ceea ce atras după sine suspendarea lui. Oricum, Ministerul de Interne al Ungariei a decis suspendarea ziarului începând cu data de 10 martie 1916. Acesta a reapărut începând cu data de 7 noiembrie 1918.

Istoricele evenimente din toamna anului 1918 au însemnat pentru Vasile Goldiş momentul deplinei sale afirmări, activitatea desfăşurată propulsându-l în galeria „părinților patriei". În data de 12 octombrie 1918 a participat la şedința secretă din casa lui Aurel Lazăr de la Oradea. Vasile Goldiş a definitivat *Declarația de independență* a națiunii române din Transilvania şi Ungaria, care a fost citită de către Alexandru Vaida-Voevod în Parlamentul de la Budapesta, în data de 18 octombrie. Peste cîteva zile, la 30 octombrie, s-a constituit la Budapesta Consiliul Național Român Central, din care a făcut parte şi Vasile Goldiş, ca reprezentant al P.N.R. La începutul lunii noiembrie, acest organism şi-a stabilit sediul la Arad, în casa lui Ştefan Cicio-Pop.

În perioada următoare, Vasile Goldiş a acționat în cadrul C.N.R.C. dar a coordonat şi activitatea ziarului „Românul", care a reapărut începând cu data de 7 noiembrie, după cum am mai amintit. A participat la redactarea notei ultimative remisă guvernului maghiar de către C.N.R.C. în data de 9 noiembrie. De asemenea, a avut un rol activ în derularea tratativelor de la Arad din 13–14 noiembrie, dintre delegația guvernului maghiar, condusă de către Oszkár Jászi, şi delegația lărgită a C.N.R.C. El a fost cel care a fost intervievat de către reprezentanții presei sosiți la Arad şi a susținut o conferință de presă la finalul tratativelor. În data de 20 noiembrie a publicat în paginile „Românului" manifestul C.N.R.C., *Către popoarele lumii*, în care era exprimată dorința de neclintit a românilor din Transilvania de a se uni cu Regatul României. Cu siguranță a avut o contribuție importantă la redactarea acestui document, aşa cum a avut şi în cazul redactării textului de convocare a Marii Adunări Naționale.

Momentul de vârf al activității sale în slujba națiunii române din Transilvania a fost prezentarea, în fața celor 100 000 de români adunați la Alba Iulia, a *Rezoluției* de unire cu România. Acest document fundamental în devenirea istorică a statului român a fost redactat tot de către Vasile Goldiş. Nu în zadar este considerat ideologul unirii.

După Adunarea de la Alba Iulia, Vasile Goldiş a fost ales în Marele Sfat Național Român şi în Consiliul Dirigent, fiind vicepreşedinte al acestuia. În cadrul Consiliului Dirigent, a fost şef de resort la Culte şi Instrucțiune Publică. În data de 12 decembrie 1918, a fost numit în fruntea delegației ardelene care a prezentat Regelui Ferdinand, Rezoluția de unire adoptată la Alba Iulia.

De asemenea, a făcut parte din primele guverne ale României Mari, conduse de către Ion I.C. Brătianu, Arthur Văitoianu şi Alexandru Averescu.

În perioada 17 decembrie 1918 – 28 decembrie 1918 şi 18 martie 1920 – 19 martie 1920, doar pentru o zi, a fost ministru fără portofoliu al Ardealului. După aceasta, intrând în partidul lui Alexandru Averescu, ca urmare a despărțirii de P.N.R., a ocupat între 30 martie 1926 – 4 iunie 1927 funcția de Ministru al Cultelor şi Artelor în guvernul averescan.

După anul 1920, rolul politic al lui Vasile Goldiş în cadrul României Mari, pentru edificarea căreia a luptat din răsputeri, s-a diminuat în mod evident. Dificultățile de adaptare la moravurile vieții politice din Vechiul Regat, conflictul pe care l-a avut cu Iuliu Maniu, preşedintele P.N.R. din cauza liniei politice pe care o imprima partidului au fost factorii care l-au determinat să părăsească partidul pe care l-a slujit peste 20 de ani şi să se retragă din viața politică. Să mai amintim că a fost ales şi deputat în Parlamentul de la Bucureşti, în două rânduri.

Şi-a petrecut ultimii ani ai vieții la Arad, conducând destinele ASTREI în calitate de preşedinte. A deținut această funcție între 1923 şi 1932.

Măcinat de boală de mai mult timp, a murit în ziua de 10 februarie 1934. I-au fost organizate funeralii naționale, iar ziua înmormântării a fost declarată zi de doliu național. A fost înmormântat la Arad.

IV.8. Iuliu GROFŞOREAN (1861–1947)

Iuliu Grofşorean s-a născut la 11 octombrie 1861, în Comloşul Mare, județul Timiş. A fost învățător şi om politic.

A absolvit şcoala primară în Comloşul Mare, iar în anul 1879 s-a înscris la Preparandia din Arad, absolvind cursurile acesteia în anul 1882.

Începând cu data de 1 septembrie a aceluiaşi an a fost numit învățător la Leucuşeşti (jud. Timiş). După peregrinări pe la şcolile din Comloşul Mare şi Cuvin (jud. Arad), în noiembrie 1884 este numit prin decret al Consistoriului arădean, după susținerea unui concurs, învățător la Galşa. A rămas la această şcoală până în anul 1927, când s-a pensionat.

Din însărcinarea Consistoriului arădean a desfăşurat o bogată şi importantă activitate de inspector teritorial, întocmind rapoarte referitoare la situația şcolilor „poporale" (primare) din zonă.

A activat ca membru al Partidului Național Român, militând pentru drepturile românilor din Transilvania. Pentru atitudinea sa, în anul 1891 a fost trimis în judecată, fiind acuzat de către procuror de „aghitare contra națiunii maghiare". Tribunalul îl condamnă la un an de închisoare dar, apărat de Ştefan Cicio-Pop, Înalta Curte de Casație îl absolvă de vină. Când România a declarat război Austro-Ungariei la 27 august 1916, autoritățile maghiare l-au arestat şi l-au internat în lagărul de la Şopron. A fost eliberat în luna mai 1918. Reîntors acasă îşi continuă activitatea politică. Meritele sale au fost recunoscute de către liderii politici arădeni şi de către locuitorii din Galşa şi împrejurimi, fiind ales delegat cu credențional pentru Marea Adunare Națională de la Alba Iulia.

A fost ales delegat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, din 1 Decembrie 1918. A făcut parte din Marele Sfat Național, fiind pe lista cu propuneri citită de către Alexandru Vaida-Voevod, în fața Marii Adunări Naționale.

A fost şi autor de manuale. A publicat, printre altele, *Gramatica pentru şcoalele poporale*, *Limba maghiară. Manual pentru elevii şcoalelor poporale române*, împreună cu Iosif Moldovan, *Manual de Cetire pentru elevii şcolilor poporale*, împreună cu Iosif Moldovan şi Nicolae Boşcaiu. Toate au cunoscut mai multe ediţii.

A decedat la 8 octombrie 1947, la Galşa, judeţul Arad.

IV.9. Vasile MANGRA (1850–1918)

Vasile Mangra a văzut lumina zilei la 25 mai 1850 în comuna Sălişte – Săldăbagiu din județul Bihor. În localitatea natală a urmat şcoala primară la Ginta, comuna Căpâlna, unde a studiat în limba maghiară. Şcoala secundară a frecventat-o la Beiuş şi Oradea-Mare, după care, începând cu anul şcolar 1869–1870, s-a înscris la institutul teologic din Arad. După absolvirea studiilor de teologie, s-a înscris la Academia de drept de la Oradea-Mare, pe care a frecventat-o doar un an. Începând cu anul şcolar 1875–1876, a fost numit profesor la Institutul teologic din Arad. În anul 1879 a intrat în monahism, fiind hirotonit la mănăstirea Hodoş-Bodrog de către episcopul Ioan Meţianu, primind numele de Vasile.

La 1 martie 1882, a fost numit director al Institutului pedagogic-teologic, ca urmare a pensionării antecesorului său. În această funcție a rămas până la începutul anului şcolar 1883/1884. Ca profesor, a fost titularul Catedrei de Ştiințe teologice practice şi a susținut cursurile de istorie şi drept canonic. Cursurile sale au reprezentat, ori de câte ori avea ocazia, o incursiune în problema națională, viitorii preoți fiind educați în ideea ataşamentului față de națiunea română. La 1 mai 1888, a fost destituit de la catedră, datorită legăturilor sale cu cei de la „Tribuna" din Sibiu şi pentru propaganda făcută acestei publicații. Această suspendare însă a fost de scurtă durată, el fiind reprimit în rândul cadrelor didactice de la Institut. Activitatea didactică şi-a încheiat-o la 1 septembrie 1893, când a fost înlăturat de la catedră, din cauza presiunilor exercitate de către guvern asupra consistoriului, ca urmare a opiniilor sale politice. Pentru a conferi legalitate respectivei hotărâri, în cancelaria Institutului pedagogic-teologic din Arad, i-a fost organizat un proces de destituire de către conducerea institutului. Printre altele, a fost acuzat că şi-a neglijat atribuțiile didactice, prin deplasarea în localitățile comitatului pentru a face propagandă *Memorandului* şi că s-a

deplasat la Viena cu delegația memorandistă. La această acuzație, Vasile Mangra a răspuns: „Am luat parte în deputațiunea memorată în virtutea drepturilor şi dorințelor mele ca cetățean şi membru al Bisericii ortodoxe române, al cărui caracter național şi autonomic, dator este fiecare creştin ortodox român să-l susțină şi să-l apere pe toate terenurile legale şi morale". Le reamintea colegilor săi datoria pe care trebuie să o aibă față de națiunea şi biserica ortodoxă română.

Vasile Mangra a desfăşurat o importantă activitate ca gazetar, încă din anii studenției. A colaborat la publicația oficială a Episcopiei Aradului, ziarul „Lumina", pe care l-a şi redactat începând cu 5 martie 1874. După ce episcopul Ioan Meția nu a înființat în locul „Luminei", ziarul „Biserica şi Şcoala", a fost redactorul acesteia, până în anul 1878. A continuat să colaboreze şi după ce nu a mai fost redactor. După mutarea la Arad a „Tribunei" de la Sibiu, unde a început să apară din anul 1897, sub numele de „Tribuna Poporului", a devenit un colaborator constant al acesteia. A intrat astfel în grupul „tribuniştilor", care au susținut constant reluarea luptei parlamentare de către Partidul Național Român. Cei de la „Tribuna Poporului" şi apoi „Tribuna", din ianuarie 1904, erau cunoscuți pentru accentele lor critice la adresa conducerii oficiale a P.N.R.

Vasile Mangra a fost implicat în viața politică a românilor ardeleni, debutul fiind făcut în viața politică a românilor arădeni. În anul 1883 a fost ales între cei 23 de membri ai Comitetului Central al P.N.R. Arad. În această calitate, a primit mai multe însărcinări, de care s-a achitat în mod corespunzător, dovedind că este activ şi dedicat cauzei naționale. Astfel, Vasile Mangra se alătura generației tinere de politicieni arădeni, care a impus Aradul în prim-planul vieții politice din Transilvania. La alegerile pentru dieta Ungariei din anul 1884, a fost desemnat candidat din partea P.N.R.

O implicare importantă a avut Vasile Mangra în acțiunile premergătoare şi apoi în cele care s-au încheiat cu depunerea *Memorandului*, la curtea de la Viena, în anul 1892. Când s-a hotărât întocmirea unei *Replici* la documentul întocmit la Cluj de către profesorul Moldován Gergely, ca *Răspuns* la *Memoriul* studenților bucureşteni din anul 1890, în care era prezentată situația românilor din Transilvania, Vasile Mangra a fost rugat să furnizeze informații referitoare la situația din şcolile româneşti, provocată de legislația şcolară a guvernului maghiar. Informațiile furnizate au fost apoi utilizate de către Aurel C. Popovici, care a întocmit *Replica*.

Comitetul central al P.N.R. i-a solicitat lui Vasile Mangra pregătirea unei delegații din partea comitatului Arad, care să intre în componența

delegației care urma să se deplaseze la Viena în cursul lunii mai 1982. Astfel, Vasile Mangra a făcut parte din delegația de 300 de persoane care a înaintat *Memorandul* împăratului de la Viena, care a refuzat să îl citească. Reîntors din capitala imperiului, a continuat să organizeze demonstrații în locuri publice, în favoarea drepturilor națiunii române din Transilvania şi Ungaria. În acest fel, şi-a câştigat popularitate în rândul românilor care l-au perceput ca pe un lider al luptei naționale, dar şi în rândul maghiarilor, care l-au considerat unul dintre cei mai hotărâți adversari. Din acest motiv, autoritățile maghiare au solicitat consistoriului arădean îndepărtarea lui de la Institutul pedagogic-teologic.

Cu toate acestea, el a continuat să organizeze ample manifestații de protest, cum a fost şi cea din 2 mai 1894 din piața catedralei ortodoxe române, care a depăşit, prin cei 10 000 de participanți, granițele comitatului Arad. La începutul anului 1894, Vasile Mangra a fost ales între cei 25 de membri ai comitetului central al P.N.R., care să poată asigura conducerea partidului în caz că membrii săi vor fi condamnați în procesul de la Cluj.

În perioada următoare, s-a antrenat în viața politică a românilor din Transilvania şi părțile ungurene, mai ales după decapitarea conducerii P.N.R. în urma condamnărilor pronunțate în procesul memorandist de la Cluj, din anul 1894. După interzicerea de către autorități a activității P.N.R., Vasile Mangra a fost ales preşedinte al Comitetului executiv, într-o vreme în care, condamnările pronunțate la Cluj şi interzicerea activității P.N.R. anunțau o criză la nivelul conducerii mişcării naționale. Din aceste motive, Vasile Mangra a organizat la Arad şi Sibiu, în toamna anului 1894, întruniri la care participanții au discutat despre urmările interzicerii activității P.N.R. În acelaşi scop, a convocat o adunare generală la Sibiu, pentru data de 28 noiembrie 1894. Printre altele, în rezoluția adunării, propusă de către Vasile Mangra, s-a exprimat ideea necesității convocării unui congres al naționalităților.

În consecință, a avut un rol important în pregătirea, organizarea şi convocarea congresului naționalităților de la Budapesta, desfăşurat la 10 august 1895. La congresul la care au fost puse bazele colaborării dintre românii, sârbii şi slovacii din Ungaria, a participat şi arădeanul Ştefan Cicio-Pop, în calitate de notar.

După acest moment, grupul de politicieni de la Arad va reprezenta o voce care se va impune tot mai mult în conducerea mişcării naționale a românilor din Transilvania şi Ungaria.

Grațierea memorandiştilor şi revenirea lor la conducerea P.N.R., la vârful partidului a declanşat o criză. Preşedintele Ioan Rațiu a hotărât, în

acest context, schimbarea conducerii ziarului „Tribuna", care l-a criticat de mai multe ori pentru modul în care conducea partidul, insistând în tactica pasivistă, stabilită prin programul partidului din anul 1881.

Schimbarea redacției „Tribunei" de la Sibiu slăbea pozițiile grupării care susțineau schimbarea tacticii partidului, între aceştia fiind şi grupul de tineri politicieni activi de la Arad. În această situație, Vasile Mangra a început să acționeze pentru înființarea unui nou ziar la Arad, care să promoveze ideile celor care doreau o nouă abordare a luptei pentru drepturile naționale ale românilor.

Demersurile lui Vasile Mangra şi a altor persoane angajate în mişcarea națională românească au dat roade şi, în cele din urmă, la 6 ianuarie 1897 a apărut numărul de probă al „Tribunei Poporului".

După apariția „Tribunei Poporului", Vasile Mangra, prin activitatea sa şi materialele publicate, a acentuat necesitatea schimbării tacticii de luptă a P.N.R., prin trecerea la activism. În acest fel, disensiunile dintre grupul de la Sibiu, condus de către Ioan Rațiu, şi cel de la Arad, s-au accentuat. Ziarul arădean a continuat să susțină activismul şi pe adepții activismului, aşa cum s-a întâmplat şi în anul 1899, cu prilejul alegerii lui Iosif Goldiş ca episcop al Aradului. Acesta era cunoscut ca un susținător al grupului de la Arad, motiv pentru care s-a bucurat de sprijinul lui Vasile Mangra şi al celor de la „Tribuna Poporului".

În cele din urmă, la conferința din ianuarie 1905 de la Sibiu, punctul de vedere al grupului de la Arad a fost acceptat de către conducerea P.N.R., prin declararea activismului politic.

Începând cu anul 1900, după instalarea lui la Oradea-Mare ca vicar episcopesc, Vasile Mangra, sfătuit şi de politicieni aflați în România sub influența cercurilor conducătoare de aici, mai ales a liberalilor, cum a fost cazul lui Eugen Brote, începe să fie tot mai mult adeptul unei apropieri de oamenii politici maghiari. Apropierea sa a fost mai ales de Tisza István, lider al Partidului Liberal. Această reorientare a opțiunilor sale politice a culminat prin înscrierea sa în Partidul Național al Muncii, al cărui candidat a fost la alegerile din anul 1910. Candidând în cercul electoral Ceica, a reuşit să obțină un scaun de deputat în Parlamentul de la Budapesta.

În paralel cu activitatea politică, a urmărit să urce în ierarhia preoțească, candidând la diferite funcții. Chiar dacă nu i-au fost sorții favorabili de fiecare dată, nu s-a dat bătut, dând dovadă de tenacitate la fel ca şi în politică. În anul 1899, îl sprijină, împreună cu cei de la „Tribuna Poporului",

pe vicarul Iosif Goldiş, care candida la scaunul de episcop. Pentru acest gest, a fost recompensat de către noul episcop cu diferite funcţii. L-a numit referent adjunct în senatul bisericesc, i-a încredinţat redactarea ziarului „Biserica şi Şcoala", îl hirotoneşte protosincel şi impune alegerea lui de către Sinodul din 1900, ca vicar episcopesc în districtul Oradea-Mare.

În anul 1902, scaunul episcopal al Aradului a devenit vacant în urma morţii lui Iosif Goldiş. În aceste împrejurări, Vasile Mangra a candidat, fiind ales episcop al Aradului la 12 iunie 1902, însă autorităţile maghiare nu au validat alegerea. La repetarea alegerilor, a fost ales Ignatie Papp. Nu a fost descurajat de acest eşec şi, în 1906, a devenit arhimandrit.

În anul 1916, sprijinit de către guvernul maghiar, a fost ales mitropolit al Ardealului, ocupând scaunul mitropolitan până la 1 octombrie 1918, când a decedat la Budapesta.

Vasile Mangra a desfăşurat o importantă activitate şi în plan ştiinţific. Printre cele mai importante lucrări, amintim *Sava II Brancovici*, publicată la Arad în 1906 şi *Ierarhia şi Mitropolia bisericii române din Transilvania şi Ungaria*, apărută la Sibiu în 1908. Meritele sale ştiinţifice au fost recunoscute de către Academia Română, care l-a ales membru în anul 1909.

În ciuda reorientării sale politice, pentru care a fost aspru condamnat de către contemporani, dar mai mult de posteritate, nu putem să nu subliniem rolul deosebit de important pe care l-a avut Vasile Mangra în impunerea Aradului ca centru al vieţii politice a românilor din Transilvania şi Ungaria la începutul secolului al XX-lea.

IV.10. Iustin MARŞIEU (1879–1955)

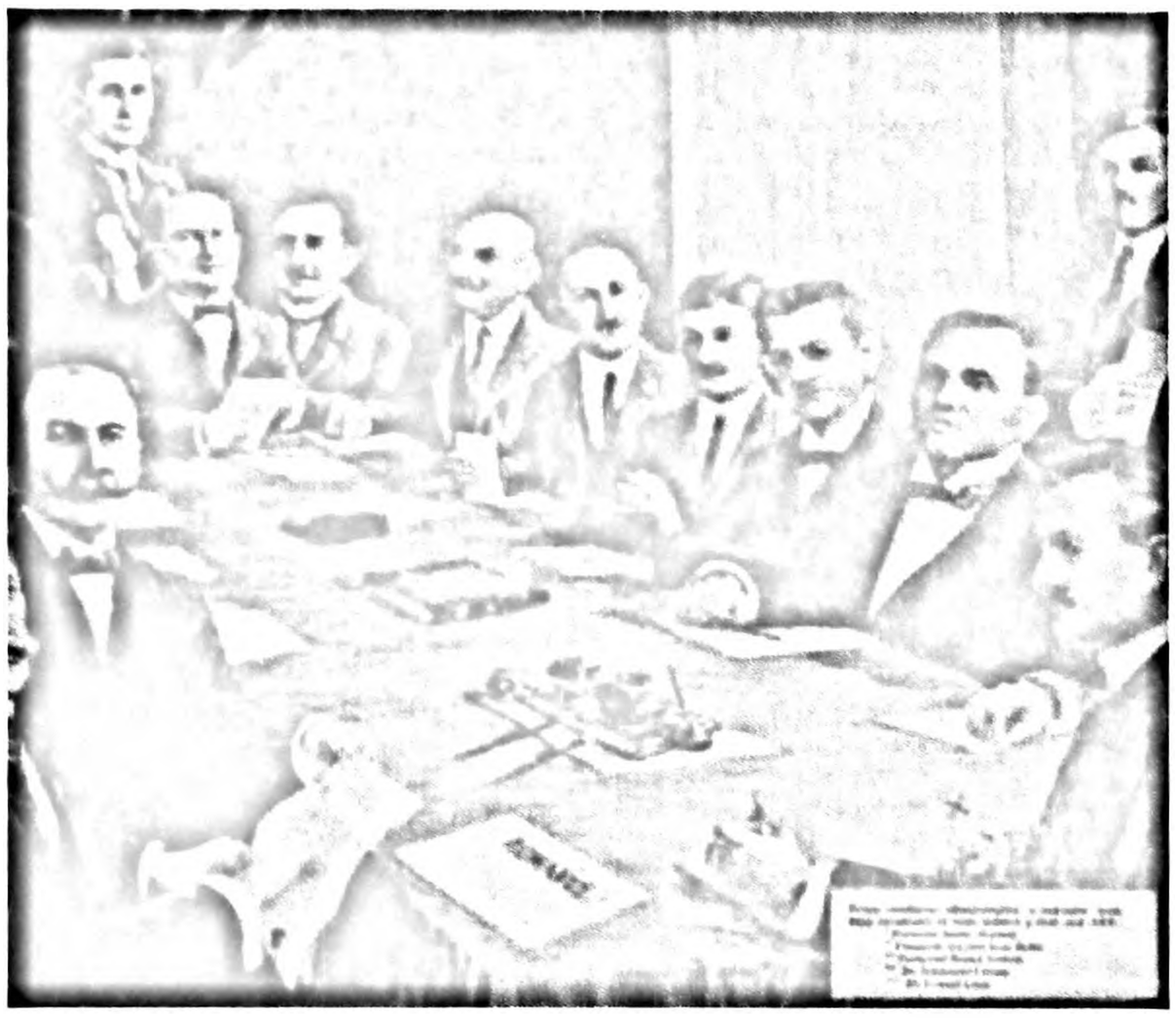

Iustin Marşieu, primul prefect al Aradului, s-a născut la data de 19 iunie 1879, în localitatea Socodor, din județul Arad. A urmat şcoala primară confesională la Chişineu-Criş, după care s-a înscris la Gimnaziul şi Liceul greco-catolic din Beiuş. Studiile superioare de drept au fost urmate la Oradea şi la Universitatea din Budapesta, aici obținând şi diploma de doctor, în anul 1903. După absolvire s-a întors la Chişineu-Criş, unde şi-a efectuat practica profe-sională în biroul avocațional al unui alt mare luptător arădean pentru drepturile românilor din Transilvania, Mihai Veliciu. În anul 1905 a susținut examenul de avocat după care şi-a deschis propriul birou în Arad.

Alături de preocupările profesionale a fost interesat şi de viața politică, devenind membru al Partidului Național Român. Prima luptă pe care a susținut-o a fost în anul 1906 când a candidat în cercul electoral Sântana la un loc de deputat în Parlamentul de la Budapesta. Această primă tentativă de a intra în arena luptei directe pentru națiunea română din Transilvania s-a terminat cu un eşec pentru tânărul Iustin Marşieu.

Acest lucru nu l-a demoralizat, a continuat activitatea politică şi în toamna anului 1907 a reuşit, ca reprezentant al P.N.R., să obțină un loc în Congregația Comitatensă (consiliul județean) a Aradului. La alegerile comitatense următoare, din 1910 şi 1913, a reuşit să iasă iarăşi învingător în lupta cu candidatul susținut de către autorități. În congregația comitatensă a susținut din răsputeri drepturile românilor din comitatul Arad. Tot în anul 1910 a desfăşurat şi o puternică campanie pentru alegerea lui Octavian Goga în Parlamentul de la Budapesta, care a candidat în cercul electoral Chişineu-Criş.

Împreună cu alți lideri politici arădeni a participat, către sfârşitul anului 1910, la înființarea ziarului „Românul", care a început să apară la Arad din anul 1911, devenind publicația oficială a P.N.R. A făcut parte din con-ducerea şi comisia de control ale acestei publicații.

Iustin Marşieu (dreapta, jos) împreună cu consilierii noii administraţii româneşti din Arad, în iunie 1919

În noiembrie 1918 a fost ales vice-preşedinte al Consiliului Național Român al comitatului Arad, calitate în care s-a ocupat de organizarea noilor structuri locale româneşti de putere. În această calitate, a participat la Adunarea Națională de la Alba Iulia.

La 24 martie 1919 a fost numit de către Consiliul Dirigent prefect al oraşului şi județului Arad. Nu a putut să-şi exercite atribuțiile imediat, deoarece guvernatorul francez al Aradului, general Gondrecourt, a refuzat să-i recunoască autoritatea. Din acest motiv, el a putut să fie prefect doar peste județ, nu şi peste oraşul Arad. În aceste condiții a ținut prima şedință administrativă abia în luna mai, în localitatea Radna (aproxi-mativ 30 km de oraşul Arad).

A deținut funcția de prefect până în data de 1 mai 1920. Primele sale măsuri s-au referit la asigurarea ordinii publice şi la aprovizionarea cu alimente a populației. A acționat pentru preluarea administrației româneşti din mâinile autorităților maghiare, contribuind la consolidarea acesteia după 1 Decembrie 1918.

Cu prilejul unei conferințe a funcționarilor din județul Arad, desfăşurată în ziua de 18 iunie 1919, a afirmat a va urmări ca „toți cetățenii să fie egal tratați, să nu se facă distincție confesională sau națională, şi să sprijine interesele tuturor locuitorilor şi să facă astfel ca fiecare cetățean să se simtă bine în România Mare". A mai fost prefect în timpul guvernării național țărăniste, în perioada 20 noiembrie 1928 – 3 martie 1931.

Fiind considerat „duşman al poporului" a fost arestat şi încarcerat de către regimul comunist la Rahova, Văcăreşti şi Sighet unde a şi decedat în ziua de 19 decembrie 1955. Este înmormântat în Cimitirul „Eternitatea" din Arad.

IV.11. Ioan METȚIANU (1828–1916)

Viitorul Mitropolit al Ardealului s-a născut la Zărneşti, în comitatul, respectiv județul Braşov, în ziua de 9 mai a anului 1828, într-o familie de învățător. Tatăl său, Bucur Meținanu, a fost şi cântăreț bisericesc. Dacă mai amintim că mama sa Maria, a fost fiică de protopop, nou născutul avea toate atuurile de a urma o carieră în ierarhia bisericească.

Clasele primare le-a efectuat la şcoala din localitatea natală, cele gimnaziale la Braşov, cele liceale la Cluj, ca, în anul 1847, să se înscrie la Institutul Teologic din Sibiu, pe care l-a absolvit în anul 1850.După o scurtă perioadă de activitate în administrația de stat, fiind notar la Bran şi apoi la Zărneşti, în noiembrie 1853 şi-a început cariera preoțească, după ce a fost hirotonit şi a fost câțiva ani preot la Râşnov, ca, din 1857, să fie preot la Zărneşti. În anul 1858 a devenit administrator protopopesc în protopopiatul Bran, funcție pe care a deținut-o până în anul 1874, când a fost ales vicar şi preşedinte al Consistoriului eparhial de la Oradea.

Până la alegerea lui ca episcop al Aradului, Ioan Meținanu a îndeplinit diverse funcții, care l-au calificat pentru viitoare înalte funcții pe care le-a ocupat în Biserica Ortodoxă Română din Transilvania. În anul 1865 a devenit deputat în Dieta Transilvaniei de la Cluj, fiind ales şi membru al Sinodului Arhidiecezan de la Sibiu şi membru al Congresului Național Bisericesc al Mitropoliei Ardealului. La moartea mitropolitului Andrei Şaguna, a fost ales în comisia de scrutin a Congresului Național Bisericesc, prezidat de episcopul Aradului, Procopie Ivaşcovici. După ce acesta a devenit candidat de mitropolit, Ioan Meținanu a fost ales în fruntea Congresului Național Bisericesc, care l-a ales mitropolit pe Procopie Ivaşcovici în anul 1873.

Devenind vacant scaunul episcopal de la Arad, a candidat fără succes în decembrie 1873 la funcția de episcop. A fost ales Miron Romanul, care, în anul 1875, a devenit mitropolit al Ardealului în locul lui Procopie

Ivaşcovici, plecat la Carloviț pentru a fi patriarhul tuturor ortodocşilor din Austro-Ungaria. În aceste împrejurări, Ioan Meţianu a candidat din nou la scaunul episcopal de la Arad, în care a fost ales la 14 februarie 1875. În ziua respectivă, în catedrala Aradului s-au adunat un număr de 55 de deputați ai sinodului eparhial, din care, 43 au votat în favoarea sa. Peste câteva zile, în 23 februarie 1875 a fost tuns în monahism la Mănăstirea Hodoş-Bodrog, luând numele monahal de Ioan. La 23 martie 1875, a fost confirmat de regele Ungariei, Franț Iosif, care era şi împăratul Austriei, iar la 30 martie a fost hirotonit la Sibiu ca episcop, de către mitropolitul Miron Romanul. Instalarea sa ca episcop al Aradului a avut loc în Duminica Tomii, pe 20 aprilie 1875. În cuvântarea rostită cu acel prilej, a lăsat să se înțeleagă că în timpul păstoririi sale va încerca să contribuie la propăşirea materială şi culturală a enoriaşilor diecezei sale.

Activitatea sa în domeniul bisericesc a însemnat întărirea vieții bisericeşti, prin înmulțirea protopopiatelor, a consolidării prestigiului preoților în parohiile lor, prin zidirea de biserici şi şcoli şi o bună administrare a averii bisericii.

Această preocupare s-a materializat în ridicarea a zeci de noi biserici, în repararea celor existente, ridicarea unei construcții lângă catedrala episcopală, ori cumpărarea unor case necesare Episcopiei.

În aceeaşi vreme, s-a îngrijit de valorizarea ori înființarea de noi fundații, a căror avere a crescut, ceea ce a permis acordarea unor stipendii şi desfăşurarea unor acțiuni de binefacere şi într-ajutorare a preoților şi a tinerilor dornici de studiu.

Episcopul Ioan Meţianu a acordat o atenție deosebită propăşirii poporului său prin şcoală, motiv pentru care a fost preocupat de dezvoltarea învățământului confesional. Ideile sale cu privire la rosturile educației şcolare au fost expuse în lucrarea pe care a publicat-o la Budapesta, în anul 1878, intitulată *O voce în ora supremă către clerurile române şi fruntaşii poporului român în cauza instrucțiunii populare*. Observăm că se adresează în egală măsură, atât conducătorilor spirituali, cât şi celor laici ai poporului român, pentru a le trezi interesul întru ridicarea națiunii române prin educație şi cultură. Din acest motiv, el s-a opus proiectului de lege din anul 1882, care prevedea introducerea limbii maghiare în învățământul primar.

În vremea sa a crescut numărul şcolilor confesionale săteşti, numite „poporale", cărora le-a asigurat şi numărul corespunzător de învățători. În momentul plecării sale de la Episcopia Aradului, în 1899, erau înregistrate 430 de şcoli confesionale, față de 359, câte erau în anul 1878.

Nu întâmplător, preocuparea sa s-a îndreptat spre formarea de preoți şi învățători bine pregătiți, care să poată să osteneasc㠄 la ridicarea spirituală a fiilor de țărani români şi să fie exemple demne de urmat de către membrii comunităților în care trăiau. Din aceste motive, încă de la începutul păstoririi sale, a pus problema ridicării unei clădiri noi, în care să funcționeze Institutul Teologic şi Preparandia. În aprilie 1875, Sinodul eparhial a hotărât ridicarea unei clădiri în partea dreaptă a catedralei. A fost momentul în care cele două unități de învățământ s-au unit începând cu anul şcolar 1876/1877, sub denumirea de Institut pedagogic-teologic diecezan.

Nu a uitat nici profesorii de la cele două unități de învățământ. Acestora le-a mărit salariile, le-a asigurat burse de studii pentru o calificare cât mai înaltă, iar pentru învățători a promovat perfecționarea acestora prin conferințe învățătoreşti şi centrele metodice.

Pentru a asigura mijloacele necesare instruirii elevilor de la şcolile „poporale", a înființat cu forțe materiale proprii o tipografie diecezană, unde să fie tipărite manuale noi, cu costuri cât mai mici. Tipografia, care a început să funcționeze din anul 1879, a asigurat şi tipărirea cărților bisericeşti, necesare preoților şi credincioşilor ortodocşi români din eparhia sa, dar şi din altele, aflate în cuprinsul Austro-Ungariei. Pentru a asigura difuzarea cărților tipărite, în anul 1894 a înființat şi o librărie diecezană, care funcționează şi în zilele noastre.

În intențiile episcopului a fost şi înființarea unui Gimnaziu. Demersurile inițiate în acest sens în anul 1885 au fost însă respinse de către guvernanții maghiari.

Tot din dorința de ridicare spirituală a credincioşilor în fruntea cărora a fost ales a înființat publicația „Biserica şi Şcoala", al cărui prim număr a apărut în februarie 1877. Şi tot din acelaşi motiv, a propus tipărirea unui *Calendar diecezan*. Începând cu anul 1880, a promovat ideea înființării „Reuniunilor de lectură şi de cânt", a corurilor plugarilor ortodocşi şi a bibliotecilor şcolare.

Moartea mitropolitului Miron Romanul, în octombrie 1898, a însemnat şi sfârşitul episcopatului lui Ioan Meția nu, ales în scaunul mitropolitan de la Sibiu în decembrie 1898. În martie 1899, îşi începea o nouă păstorire, de data aceasta, în fruntea tuturor ortodocşilor români din Ardeal şi Ungaria. În alegerea sa a contat, cu siguranță, modul în care a reuşit să conducă treburile din cadrul diecezei Aradului.

Cei peste 20 ani petrecuți în fruntea Episcopiei Aradului au reprezentat o perioadă de întărire a vieții canonice şi naționale româneşti din dieceză.

Măsurile inițiate de către vrednicul episcop au contribuit cu siguranță la pregătirea generației de arădeni, care au înțeles poate mai bine direcția spre care trebuia să se îndrepte națiunea română din Transilvania. Poate că direcția spre care s-a îndreptat mişcarea națională a românilor la începutul secolului al XX-lea, în cadrul căreia românii arădeni au avut un rol incontestabil, a fost şi un rezultat al modului în care Ioan Meţianu a înțeles să-şi îndeplinească misiunea sa pastorală. Fără îndoială, grija sa pentru întărirea bisericii naționale, pentru dezvoltarea culturală a credincioşilor săi şi, nu în ultimul rând, pentru îmbunătățirea stării sale materiale, au fost premise care au făcut posibil ca printr-un efort comun, printr-o solidaritate istorică, să se realizeze marele act al unirii tuturor românilor într-un singur stat național.

IV.12. Emil MONȚIA (1882–1965)

Avocat, om politic şi compozitor, Emil Monția s-a născut la 6 ianuarie 1882 în comuna Şicula, județul Arad. A participat, după intrarea României în război împotriva Puterilor Centrale, la formarea corpului de voluntari ardeleni, alcătuit din prizonierii români din armata austro-ungară, aflați în lagărul de la Darnița de lângă Kiev. A fost semnatarul „Declarației de la Darnița" din 26 aprilie 1917, în care se solicita unirea Transilvaniei cu România.

A urmat şcoala primară la Şicula şi Arad unde a început şi studiile liceale, continuate, între 1893 şi 1899, la Timişoara. Tot aici a făcut în particular studii muzicale cu profesori cehi şi germani. În anul 1899 s-a înscris la Academia de Drept Administrativ din Oradea, pe care a absolvit-o în 1903. După finalizarea studiilor superioare a efectuat serviciul militar la Viena, între anii 1904 şi 1905. Profită de şansa care i s-a ivit şi îşi desăvârşeşte studiile muzicale. În anul 1905 a obținut titlul de doctor în ştiințe juridice la Universitatea din Cluj, iar examenul de avocat l-a susținut în anul 1907, la Universitatea de la Budapesta.

În anul 1907 şi-a deschis un birou de avocatură la Şiria, o localitate ai cărei locuitori erau foarte activi din punct de vedere politic. În acest cerc electoral, Ştefan Cicio-Pop a candidat pentru parlamentul de la Budapesta şi Bucureşti, începând cu anul 1905.

Încă din anii studenției a aderat la Partidul Național Român, contribuind la alegerea ca deputat al lui Ioan Suciu iar mai apoi a lui Ştefan Cicio-Pop.

La izbucnirea Primului Război Mondial a fost mobilizat, iar în anul 1915, pe frontul din Galiția, a fost luat prizonier şi dus în Rusia. Pe teritoriul Rusiei, Emil Monția a îndeplinit diverse misiuni pentru organizarea batalioanelor de voluntari ardeleni şi bucovineni aflați în lagărul de la Darnița, de lângă Kiev. La întoarcerea în România, pentru serviciile aduse, a fost înaintat la gradul de căpitan.

Ziua de 1 Decembrie 1918 îl găseşte la Iaşi. A fost numit de către Consiliul Dirigent consilier pe lângă Ministerul Agriculturii din Bucureşti. După desființarea Consiliului Dirigent, prin decretul din 4 aprilie 1920, dat de guvernul condus de către Alexandru Averescu, a fost numit inspector general administrativ la Ministerul Agriculturii şi Domeniilor, contribuind la realizarea reformei agrare din anul 1921.

În anul 1920 a participat ca membru fondator la înființarea *Societății compozitorilor români*. După anul 1927, s-a dedicat exclusiv activității de folclorist şi compozitor. Este cunoscut, printre altele, pentru prelucrarea colindelor pentru voce şi pian, pentru romanțele compuse şi, nu în ultimul rând, pentru operele pe care le-a compus. Dintre acestea, *Fata de la Cozia* a avut un succes deosebit în epocă.

IV.13. Moise NICOARĂ (1784–1861)

Juristul, profesorul, scriitorul şi traducătorul Moise Nicoară, primul român ortodox din Imperiul Habsburgic cu studii academice complete, a fost un reprezentant de seamă al intelectualității laice românești, care s-a remarcat prin rolul coordonator pe care şi l-a asumat timp de un deceniu, în acțiunile vizând emanciparea conaționalilor de aceeaşi credință din Crişana şi Banat, de sub autoritatea ierarhiei şi a Mitropoliei sârbe de la Carloviț. Demer-surile susținute în acest sens până în 1815, în primul rând de către Dimitrie Țichindeal, primul profesor senior al Preparandiei (şcoala de învățători) din Arad, au fost continuate de Moise Nicoară, care s-a situat în fruntea mişcării pentru numirea unui episcop român în oraş. Transformând zona într-unul dintre centrele luptei naționale din monarhia habsburgică, Moise Nicoară a consolidat colaborarea cu profesorii Preparandiei, fapt ce a făcut din lupta pentru scaunul episcopal ortodox de la Arad şi un prilej de susținere a doleanțelor românești în domeniul educației. Potrivit concluziei formulate de Moise Nicoară, în urma experienței acumulate în anii în care s-a aflat în fruntea acestei mişcări, „în toată curgerea lucrului românilor pentru episcop român, a fost pomenire de şcoli (...). Dară aci a fost privință şi referință mai totdeauna, mai ales la Preparandia de la Arad, ca şi la culmea sau la rădăcina acelor şcoli."

Moise Nicoară s-a născut la Gyula (în Ungaria) în 1784, într-o familie de români, înnobilată în secolul al XVII-lea. Viitorul militant național a urmat cursurile gimnaziale la Oradea şi la Arad, după care a audiat prelegeri de drept la Pesta, Bratislava şi Viena, absolvindu-şi studiile în 1807.

În capitala austriacă, Moise Nicoară – care a ajuns să cunoască pe parcursul vieții peste zece limbi străine – a învățat şi limba turcă, din dorința de a-şi desfăşura ulterior activitatea în diplomație.

După o scurtă perioadă, în care a ocupat un post de funcționar la cancelaria comitatului Békés (din Ungaria), în 1809, în timpul luptelor purtate

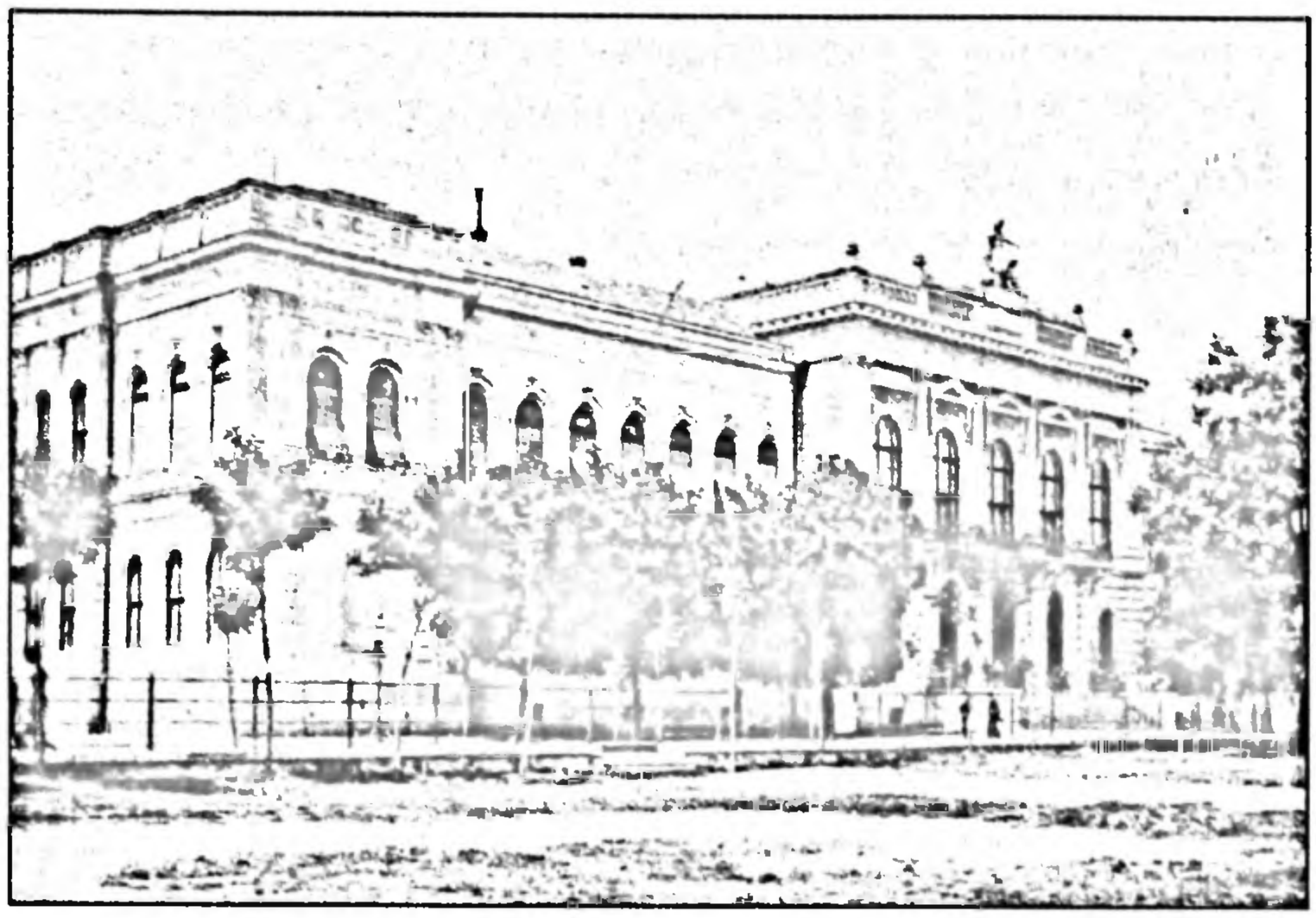
de trupele austriece împotriva lui Napoleon Bonaparte, s-a înrolat ca voluntar în armata habsburgică, dobândind gradul de locotenent.

Între 1810 şi 1814 a locuit la Bucureşti, perioadă în care a activat timp de un an ca profesor de latină şi germană la şcoala lui Ioan Gheorghe Caragea, domnitorul Țării Româneşti, întreținând, totodată, relații amicale cu poeții Nicolae şi Iancu, din vechea familie boierească a Văcăreştilor.

După o scurtă perioadă petrecută la Constantinopol, în 1815, Moise Nicoară a plecat la Viena, plasându-se în fruntea luptei inițiate în urmă cu doi ani, în vederea instalării unui român pe scaunul episcopal ortodox al Aradului. În condițiile în care s-a întreținut în capitala austriacă din diverse donații, în 1817, autoritățile vieneze au emis un ordin prin care parohiilor româneşti din Banat şi Crişana li se interzicea să îl mai susțină pecuniar. Guvernanții au încercat, totodată, să îl discrediteze pe militantul național, prin răspândirea unor zvonuri conform cărora acesta ar fi utilizat sumele primite în folos personal. Din cauza datoriilor acumulate, în 1818, Moise Nicoară a fost nevoit să părăsească Viena.

În 1819, an în care Moise Nicoară i-a trimis împăratului un „recurs" acuzator, solicitând să i se elibereze actele necesare plecării din Imperiul Habsburgic, militantul român, considerat de autorități drept un agitator periculos, a fost declarat bolnav psihic şi întemnițat la Arad şi la Gyula, fiind eliberat în septembrie 1821. Relevant este un document de epocă, emis de autoritățile administrației locale ungare, potrivit căruia Moise Nicoară era „stăpânit de un zel fanatic de a elibera poporul valahic, luptând împotriva asupritorilor", astfel încât era posibil 0gca, „prin noi tulburări", acesta „să îndrăznească dincolo de limite". Din cauza unor asemenea temeri, autoritățile l-au arestat din nou în 1824, timp de circa 7 luni, aprobându-i abia în 1825 să părăsească Imperiul Habsburgic.

După escale la Bucureşti şi Iaşi, unde le-a solicitat fără succes principilor Țării Româneşti şi Moldovei înființarea unei catedre de latină, la care să fie numit profesor, Moise Nicoară a plecat la Constantinopol, revenind în Muntenia, în 1833. Acolo, a funcționat până în 1835, ca revizor al şcolilor, adoptând numele de „Nicorescu". Din 1838, Moise Nicoară a activat la Iaşi, precum şi în Rusia, la Chişinău, Odessa şi Petersburg. Între 1840 şi 1850, a trăit la Constantinopol, revenind din nou la Bucureşti, unde s-a stins, în sărăcie, în 1861, după o viață pe care a considerat-o „o necontenită luptă" pentru „neamul" său românesc. În timpul neobositelor sale peregrinări în străinătate, Moise Nicoară s-a preocupat continuu să aducă la cunoştința diverselor foruri şi personalități cu care a intrat în contact doleanțele naționale cele mai importante ale românilor.

Colegiul Național „Moise Nicoară” din Arad,
una dintre cele mai prestigioase şcoli ale României

Rolul de coordonator pe care Moise Nicoară şi l-a asumat în lupta pentru înscăunarea unui episcop român la Arad nu a avut numai conotații religioase, ci şi puternice semnificații culturale şi chiar politice, întrucât deținătorul acestei funcții, recunoscute de autoritățile de stat, era în situația de a solicita şi, eventual, obține drepturi naționale pentru coreligionarii lui.

Implicarea lui Moise Nicoară în aceste demersuri a avut loc în condițiile în care, după moartea ultimului episcopul sârb al Aradului, în 1815, funcția pe care acesta o deținuse a rămas vacantă până în 1829. Reuşind să strângă adeziuni din mai multe sate din eparhia Aradului, în 1815, Moise Nicoară a plecat la Viena, ca să-i prezinte împăratului habsburg o petiție prin care se cerea numirea unui episcop ortodox român la Arad. În acest scop, militantul român a activat în capitala austriacă, cu unele întreruperi, timp de peste doi ani. Ca urmare a strădaniilor lui, în august 1816, s-a instituit o comisie care să verifice la fața locului, timp de trei luni, toate revendicările legate de numirea unui episcop român. În împrejurările în care aceasta nu şi-a încheiat verificările la timp, Moise Nicoară i-a înaintat împăratului un memoriu cu propuneri de eficientizare a lucrărilor comisiei şi a primit, ulterior, asigurări că problema va fi rezolvată conform doleanțelor româneşti.

Din cauza repetatelor tergiversări în soluționarea acestora, în vara anului 1819, Moise Nicoară a elaborat în latină, sub semnătură proprie, un „Recurs” – un adevărat rechizitoriu adresat împăratului, pe care l-a expediat poştal din Arad şi care a fost înregistrat la Cabinetul Imperial din Viena în 28 august 1819. Constatând cu amărăciune şi revoltă că „românii tot cu

aşteptarea vor fi", întrucât promisiunile monarhului s-au dovedit a fi „numai umbră şi abur", militantul român i se adresa acestuia cu următoarele cuvinte: „nedreptatea ți-am cunoscut-o fără măsură, iar dreptatea nu pot crede a fi dorită sufletului tău". Moise Nicoară îi mai reproşa suveranului: „din toate se poate cunoaşte şi dovedi că nu te îngrijeşti de vreun bine" al românilor, solicitându-i documentele necesare, ca să poată pleca „de-a pururi" din Imperiul Habsburgic.

Concomitent cu lupta pe care a purtat-o în vederea numirii unui român în funcția de episcop ortodox al Aradului, Moise Nicoară a întreprins şi demersuri menite să afirme şi să consolideze caracterul românesc al Preparandiei din oraş. Elocvent, în acest sens, este un recurs înaintat împăratului în 27 noiembrie 1815, document în care Moise Nicoară sublinia acest aspect, evidențiind necesitatea ca membrii clerului național să fie promovați dintre absolvenții instituției de învățământ.

Rolul pe care militantul şi l-a asumat în această privință a fost recunoscut în mediul clericilor ortodocşi români din zonă. Astfel, într-o „Scrisoare" care i-a fost adresată lui Moise Nicoară în numele „protopopilor şi preoților din Eparhia Aradului", document semnat în aprilie 1816, la Chişineu (în prezent, oraşul Chişineu-Criş, din județul Arad), autorii îşi manifestau surprinderea față de disponibilitatea inspectorului sârb al şcolilor ortodoxe, „de a mijloci" introducerea limbii sârbe în Preparandie, pe care o denumeau „Institutul Neamului nostru". Autorii scrisorii îşi argumentau poziția, prin invocarea faptului că împăratul a înființat preparandii separate pentru români şi sârbi, astfel încât fiecare „nație să poată" învăța „în limba sa cele trebuincioase".

Sintetizând semnificația tuturor eforturilor pe care le-a depus, Moise Nicoară mărturisea în însemnările sale cu caracter autobiografic următoarele: „Viața mea a fost o necontenită luptă pentru neamul meu. Român născut din tată şi mamă, numele acesta mi-a fost pururea sfânt (...) Am socotit (...) să mă silesc biet neamului meu". Militantul național conchidea că toate strădaniile sale au avut drept scop să afle „cum s-ar putea veni mai bine în ajutorul neamului românesc".

Deşi rezultatele demersurilor întreprinse de Moise Nicoară, în vederea emancipării românilor de sub autoritatea ierarhiei bisericeşti sârbe, nu s-au produs imediat, acestea au contribuit în mod cert la înființarea şcolii clericale ortodoxe române la Arad, în 1822. Ele trebuie să fi concurat, de asemenea, la accederea, în 1829, a primului român, Nestor Ioanovici, pe scaunul episcopal ortodox al Aradului.

Aceste realizări îndreptățesc aprecierile elogioase la adresa lui Moise Nicoară, publicate în 1866, în revista „Familia", de către Iosif Vulcan (renumit jurist, publicist, scriitor şi animator cultural, originar din Bihor, care a trăit între anii 1841 şi 1907, devenind membru al Academiei Române). Potrivit acestora, Moise Nicoară a fost „un luceafăr pe orizontul (...) națiunii române", „un bărbat devotat până la moarte cauzei sfinte" a acesteia, un militant „zelos şi înțelept, care s-a luptat pentru bunăstarea bisericii şi națiunii sale, care n-a ostenit şi şi-a sacrificat viața pentru ridicarea poporului său asuprit". Iosif Vulcan mai preciza că, „împreună cu câțiva contemporani mai zeloşi", Moise Nicoară „s-a ostenit pentru dobândirea drepturilor politice, de care (...) poporul era lipsit, dar, mai ales, pentru eliberarea bisericii române răsăritene" de sub autoritatea ierarhiei clericale sârbe.

De-a lungul timpului, importanța istorică a eforturilor depuse de militantul român pe plan național a fost înțeleasă şi evidențiată şi de alți specialişti. Conform considerațiilor publicate în revista „Biserica şi Şcoala", la sfârşitul anului 1907, de către Vasile Mangra (originar din județul Bihor, profesor şi director al Institutului Teologic Ortodox din Arad, redactor al revistelor arădene „Lumina" şi „Biserica şi Şcoala", participant activ la Mişcarea Memorandistă, membru al Academiei Române – din 1909, şi mitropolit ortodox al Transilvaniei, între 1916 şi 1918), Moise Nicoară „a fost un om epocal, prin prestațiile şi spiritul său, superior tuturor contemporanilor săi".

Spre sfârşitul perioadei interbelice, Eduard I. Găvănescu (director al Liceului Pedagogic din Arad, între 1954 şi 1961, şi primul rector al Institutului Pedagogic de doi ani, înființat pe lângă liceu, în 1959) elogia, la rândul său, personalitatea lui Moise Nicoară, despre care susținea că a fost, la începutul veacului al XIX-lea, „unul dintre puținii mari soli ai conştiinței naționale, ce atunci se trezea". Devotatul pedagog român din Arad aprecia că, în lupta „dramatică" şi „inegală" pe care a purtat-o cu ierarhia sârbească şi cu „toată nemeşia ungurească a comitatului", Moise Nicoară a sacrificat „totul, sănătate şi situație materială".

Tot atunci, Ascaniu Crişan, publicist şi fost director al Liceului „Moise Nicoară" din Arad, evoca în termeni similari „figura de granit" a militantului român, despre care considera că a stat „neclintit ca un stejar", în furtuna pe care a dezlănțuit-o „îndărătnica lui stăruință pentru cauza dreaptă a românilor".

În acelaşi context, se detaşează prin pertinența şi valoarea ei ştiințifică şi contribuția Corneliei Bodea (istoric originar din județul Arad, membru al Academiei Române), care a elaborat şi publicat în 1943 o monografie dedicată personalității lui Moise Nicoară, pe care îl caracteriza drept un „martir al unei cauze naționale".

IV.14. Nicolae ONCU (1843–1914)

Nicolae Oncu s-a născut în anul 1843, în comuna Baia de Criş, localitatea Râşca din actualul judeţ Hunedoara, în familia unor ţărani români. A început să frecventeze cursurile şcolii primare din localitatea Ţebea, după care, la Beiuş, Lugoj şi Oradea pe cele secundare. Studiile superioare le-a efectuat la Facultatea de drept a Universităţii din Viena, ca beneficiar al unei burse acordate de Fundaţia „Transilvania" şi la Universitatea din Bruxelles, unde a şi obţinut titlul de doctor în drept.

Având titlul de doctor, a început să profeseze avocatura, după ce s-a stabilit la Arad, unde şi-a deschis un cabinet de avocatură. Aici, la Arad, a întâlnit grupul de tineri angajaţi în mişcarea pentru obţinerea de drepturi în favoarea naţiunii române. Încă din anii studenţiei, a fost interesat de soarta românilor din Transilvania şi Ungaria, de ridicarea lor culturală, economică şi de recunoaşterea drepturilor naţiunii române de către autorităţile maghiare. În timpul studiilor de la Viena, i-a întâlnit pe Mihai Eminescu şi Ioan Slavici, participând la înfiinţarea Societăţii „România Jună". Ioan Slavici a fost primul preşedinte al acestei societăţi, înfiinţată în martie 1871.

Preocupat de îmbunătăţirea situaţiei naţiunii române, în toamna anului 1886, împreună cu alţi fruntaşi ai românilor arădeni, Mihai Veliciu, Mircea V. Stănescu, Alexandru Mocioni, Antoniu Mocioni, Aurel Suciu, Ştefan Cicio-Pop şi alţii a participat la înfiinţarea Băncii „Victoria", cu un capital majoritar românesc, de 100 000 de coroane. În aprilie 1887, a fost ales de către consiliul de administraţie primul director al băncii. Se înfiinţa astfel o instituţie românească, care a fost în slujba românilor, contribuind la ridicarea economică a acestora. În acelaşi timp, banca a sprijinit cu mijloacele sale proprii, mişcarea naţională. Spre exemplu, l-a sprijinit pe învăţătorul Nicolae Ştefu de la şcoala confesională din cartierul arădean Pârneava să ridice o sală de spectacole în apropierea şcolii. „Casa Naţională", cum i s-a spus sălii

respective, a fost inaugurată la data de 12 octombrie 1902 şi a devenit în scurt timp, cu ocazia unor serbări şcolare, a unor baluri româneşti, ori a întrunirilor politice, un loc de manifestare a spiritului național românesc.

În cadrul activității lui Nicolae Oncu, un moment important l-a reprezentat participarea ca membru fondator, alături de alți lideri arădeni, la întemeierea la Arad a ziarului „Tribuna Poporului".

În calitate de membru al organizației comitatense a Partidului Național Român, Nicolae Oncu, adept al activismului politic, a participat la alegerile pentru adunarea comitatensă (consiliul județean) a comitatului Arad. La alegerile din anul 1895, a fost ales în acest organism local. În data de 15 decembrie 1895, cu ocazia unei întruniri la care au participat deputații P.N.R. Arad din adunarea comitatensă, a devenit membru al Clubului Central Electoral. La alegerile din anul 1898 a candidat în cercurile electorale Radna şi Olari, fiind ales din nou deputat în adunarea congregației comitatului Arad.

După intrarea în urma conferinței P.N.R. din ianuarie 1905 în lupta parlamentară, la alegerile din anul 1906, Nicolae Oncu a fost desemnat candidat național în cercul electoral Iosăşel. Desfăşurând o bună campanie electorală, s-a bucurat de o largă popularitate şi a reuşit să fie ales, cu 2014 voturi, deputat în Parlamentul de la Budapesta. Contracandidatul său, fost deputat guvernamental, a obținut doar 163 de voturi.

În luna ianuarie a anului 1908, în cadrul unei întruniri a deputaților P.N.R. din Transilvania, Banat şi Ungaria, care a avut loc la Budapesta, s-a hotărât înființarea secției române a Clubului parlamentar al naționalităților. Nicolae Oncu a fost ales unul dintre vicepreşedinți. S-a stabilit ca sediul secției să fie la Arad. În acest context, poliția a solicitat parlamentului ridicarea imunității parlamentare a acestuia, şi a celorlalți parlamentari români din Arad, pe motivul că au încălcat ordonanța referitoare la interzicerea asocierii pe motive partidiste. În cadrul anchetei care a urmat, Nicolae Oncu şi ceilalți deputați au negat dreptul guvernului de a se amesteca în activitatea Clubului Parlamentar. În cele din urmă, acuzații au fost absolviți de învinuiri.

Cu acelaşi prilej au mai fost acuzați şi de convocarea unei adunări cu caracter politic. Nicolae Oncu a fost exonerat de respectiva învinuire, pe motiv că nu a participat la festivitățile de deschidere a Clubului parlamentar.

Alegerile parlamentare din anul 1910 au fost un dezastru pentru conducerea P.N.R., în comparație cu cele din anul 1906. În acest context, s-a declanşat conflictul dintre ziarul „Tribuna", care a acuzat conducerea partidului de lipsă de competență şi activitate. Cu toate că Nicolae Oncu gravita în

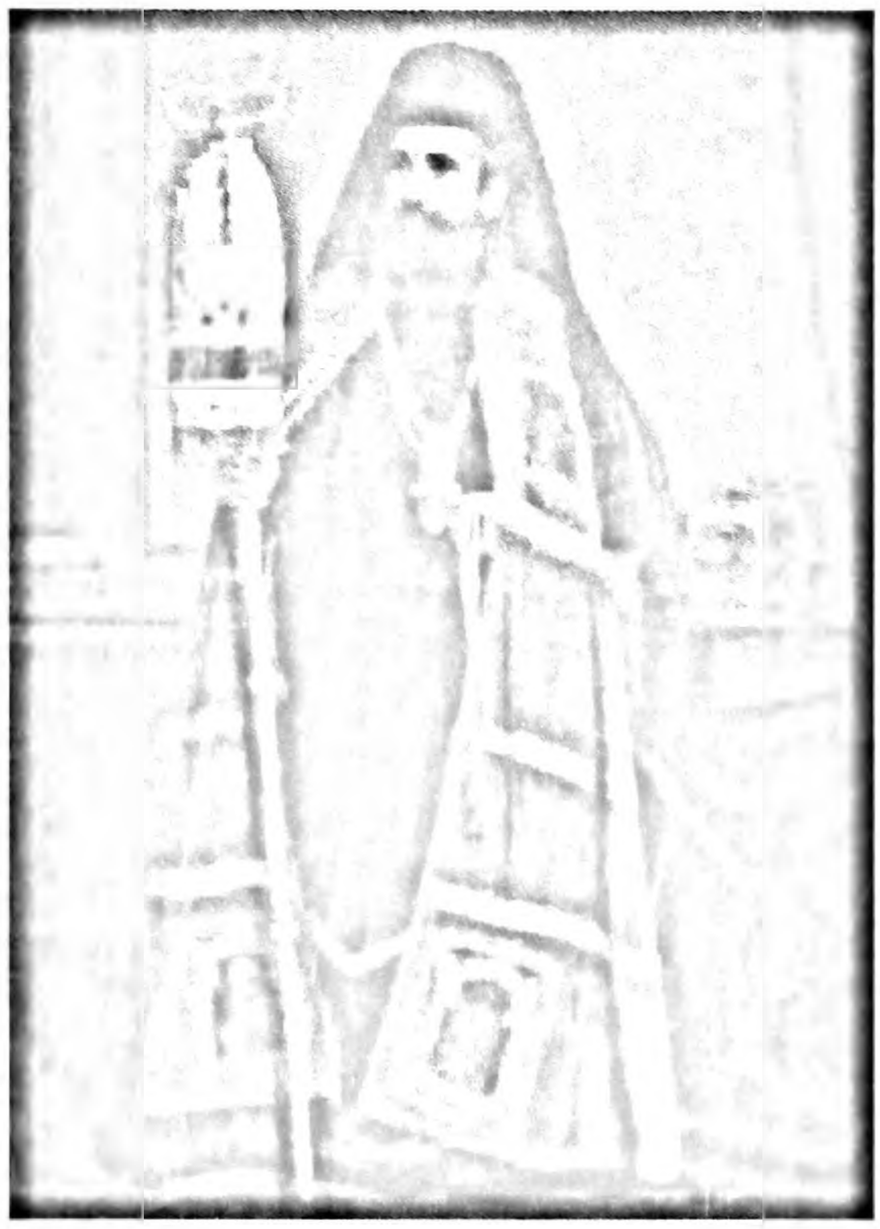
jurul „Tribunei", el a aprobat activitatea depusă ce către Comitetul Central Electoral. Pe de altă parte, l-a acuzat pe Vasile Mangra că este cauza conflictului care a apărut, deoarece trecerea lui în tabăra guvernului ar fi determinat respectiva situație din partid.

Cu toate că a fost preocupat de menținerea solidarității partidului, dar şi de imprimarea unei atitudini mai combative a partidului în lupta sa pentru drepturile naționale ale românilor aflați sub administrația guvernului de la Budapesta, unii din liderii partidului l-au considerat pe Nicolae Oncu printre vinovații de criza din partid. Alexandru Vaida-Voevod, în broşura *Mangra, Tisza şi Tribuna*, publicată la Braşov în anul 1911, socotea că Nicolae Oncu şi Roman Ciorogariu ar fi declanşat, prin atitudinea lor, conflictul dintre „Tribuna" şi conducerea partidului. Acutizarea conflictului l-a determinat pe N. Oncu să demisioneze din Comitetul național, în iunie 1911. În acelaşi an, el a demisionat şi din funcția de director al Băncii „Victoria", conducerea fiind preluată de către vicepreşedintele acesteia, Sava Raicu.

Conflictul s-a încheiat în cele din urmă ca urmare a medierii lui Constantin Stere. Prin acordul de la Arad, din 5 martie 1912, Nicolae Oncu şi alți demisionari au fost cooptați în Comitetul Național al partidului. De asemenea, s-a hotărât fuzionarea ziarului „Tribuna" cu proaspătul înființat „Românul", care devenea astfel oficiosul P.N.R.

Nu la mult timp, în anul 1914, la vârsta de 71 ani, Nicolae Oncu, care a fost unul dintre reprezentanții de marcă ai generației de politicieni arădeni ce şi-au pus viața şi averea în slujba națiunii române, a trecut în lumea celor veşnice, fiind înmormântat în satul în care a văzut lumina zilei.

IV.15. Ioan Ignatie PAPP (1848–1925)

Ioan Ignatie Papp s-a născut la 1 ianuarie 1848, Pociovalişte, judeţul Bihor. La 8 noiembrie 1918, episcopul Ioan Ignatie Papp a recunoscut la Arad, împreună cu episcopul Miron Cristea al Caransebeşului, Consiliul Național Român Central ca unicul reprezentant politic al românilor din Ungaria şi Transilvania. La 1 Decembrie 1918, în biserica din Alba Iulia, înaintea începerii Marii Adunări Naționale a oficiat Sfânta Liturghie la sfârşitul căreia a rostit „Cel ce a înviat din morți şi a înviat astăzi şi neamul românesc, Hristos adevăratul Dumnezeu". Membrii Consiliului Dirigent au depus jurământul în prezența lui Ioan Ignatie Papp. După adunare, Ioan Ignatie Papp şi Consistorul eparhial arădean s-au pus la dispoziția Consiliului Dirigent. A prezidat primul Congres Național Bisericesc al Mitropoliei Ardealului de după realizarea Marii Uniri, ținut la Sibiu, la 23 februarie 1920. I se spune şi „episcopul unirii", alături de episcopul unit Iuliu Hossu.

Ioan Ignatie Papp a frecventat şcoala primară la Curățele (județul Bihor), cursurile gimnaziale la Beiuş, iar în 1871 a absolvit Institutul Teologic de la Arad. În anul 1900 este tuns în monahism la Mănăstirea Hodoş-Bodrog, primind numele Ioan. În timpul păstoririi episcopului Iosif Goldiş, a ocupat diverse funcții la centrul eparhial. În anul 1903, protosinghelul Ioan Ignatie Papp a fost ales episcop al Aradului, în urma decesului lui Iosif Goldiş, survenit în 1902 şi a nerecunoaşterii de către guvernul de la Budapesta a alegerii lui Vasile Mangra ca episcop. A rămas în fruntea Episcopiei Aradului până la moartea sa. În urma decesului mitropolitului Ardealului Vasile Mangra, la 14 octombrie 1918, Ioan Ignatie Papp a deținut pe perioada vacanței scaunul şi funcția de mitropolit, până la alegerea lui Nicolae Bălan, în anul 1920. La congresul de la Sibiu din februarie 1920, a făcut pledoarie pentru reformarea şcolilor normale, înființarea facultăților de teologie, reînființarea

episcopiilor istorice şi organizarea Bisericii Ortodoxe Române, în noile condiții de după anul 1918.

Ca episcop a refuzat fastul şi a dus o viață modestă, fiind un chivernisitor al averii bisericeşti, un ctitor neobosit şi un luptător aprig pentru autonomia Bisericii Ortodoxe, a şcolilor confesionale din eparhia sa. În anul 1915 a tipărit în două ediții *Cartea de rugăciuni* în 26.000 exemplare, pe care a distribuit-o gratuit în spitale, instituții de corecție, preoților militari şi altora, aflați în nevoi.

A fost preocupat de refacerea materială a Episcopiei Aradului. In timpul păstoririi sale, a fost ridicată, lângă reşedința episcopală, o clădire în care a funcționat, începând cu anul 1913, Şcoala civilă de fete. În această clădire a avut loc şedința istorică în care s-a decis convocarea Marii Adunări Naționale de la 1 Decembrie 1918. Catedrala episcopală din Arad a beneficiat în timpul său de numeroase reparații. Pentru clopotnița Mănăstirii Hodoş-Bodrog a comandat un clopot, confecționat din captură de război, care răsună şi astăzi. Nu a uitat nici localitatea natală Pociovalişte, unde a ctitorit o biserică în care a şi fost înmormântat într-o criptă de sub altar, la 21 ianuarie 1925.

IV.16. Petru PIPOŞ (1859–1913)

Strălucit student, bursier al fondului „Şaguna", premiat pentru lucrările sale de seminar, apreciat de profesori şi colegi, doctor în filozofie în anul 1882, la numai 23 de ani, Petru Pipoş a fost considerat „podoaba Preparandiei"[3], „cel mai mare dascăl al acesteia şi o mândrie pentru toate timpurile"[4]. Cu toate că a fost solicitat să rămână ca student „cel dintâi" şi mai târziu invitat de către Titu Maiorescu la Bucureşti, unde i s-a propus „o poziție mai înaltă şi un cerc de activitate mai larg", Petru Pipoş a preferat să rămână la Preparandia arădeană pe care a slujit-o „cu zelul şi abnegațiunea unui preot al științei, timp de 32 de ani (1881–1912)[5].

Îi urmează la catedra de pedagogie „zelosului" profesor dr. Lazăr Petrovici, predând toate disciplinele științelor peda-gogice obligatorii pentru şcolile normale şi, mai mult decât atât, a elaborat pentru fiecare dintre acestea „manualele corespunzătoare tuturor cerințelor didactice şi științifice" şi anume, *Psihologia şi logica*, *Pedagogia*, *Didactica*, *Metodica*, *Istoria pedagogiei*. Aceste manuale au constituit un reper bibliografic pentru toate şcolile normale româneşti.

Dr. Petru Pipoş a predat științele pedagogice nu numai la Preparandia, ci şi la Şcoala de fete diecezană, unde, în calitate de profesor şi director, este preocupat de organizarea şi „regenerarea" ei, având rezultate demne de toată lauda.

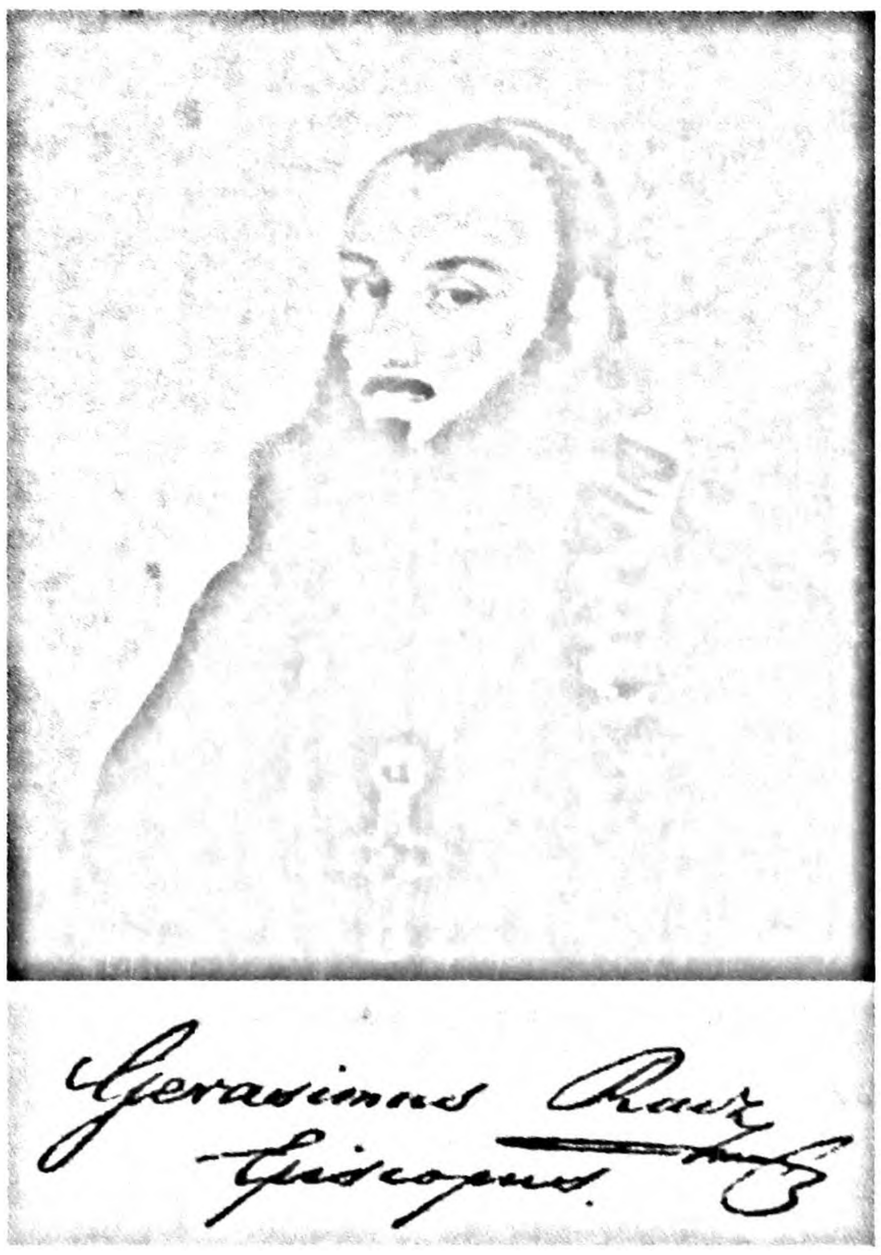
---

[3] *Ibidem*, p. 137.
[4] *Ibidem*, p. 405.
[5] *Ibidem*, p. 206.

Membru în conducerea Asociației arădene şi asesor în senatul şcolar al consistorului eparhial, dr. Petru Pipoş şi-a închinat întreaga viață culturii, științei, având o singură „țintă: să dea strălucire catedrei sale". A trăit în singurătate, aproape izolat, asumându-şi un destin al omului de știință, dedicat, în totalitate, până la sacrificiu, studiului şi cercetării în științele pedagogice şi în filozofie.

De asemenea, a colaborat la ziarele „Educatorul" din Bucureşti, la „Biserica şi Şcoala" din Arad şi a susținut conferințe despre şcoală şi „educațiune", conferințe considerate adevărate „sărbători culturale" – de aceea au fost publicate în broşuri – fiind apreciate în mod deosebit, dovadă că „au deşteptat viu interes în cercurile pedagogice româneşti."

IV.17. Gherasim RAȚ (1793–1850)

Viitorul episcop al Aradului s-a născut în anul 1793, în localitatea Roit, din comitatul (județul) Bihor. Familia copilului Gavril, cum a fost botezat la naştere, îşi avea originile în Transilvania, undeva în zona Teiuşului. Când a împlinit vârsta cuvenită, a frecventat şcolile din Oradea, Timişoara şi Carloviț, după care a urmat cursurile teologice la Universitatea din Viena.

După absolvire, a fost preot şi protopop în Peşteş, județul Bihor, iar între 1822 şi 1835, a fost profesor la Institutul Teologic din Arad, fiind printre primii profesori ai instituției românești proaspăt înființate.

În anul 1826 a fost numit asesor al consistoriului din Arad. În acelaşi timp, a fost *de jure* şi protopop al parohiei Peşteşului din comitatul Bihor, administrată *de facto* de către parohul din Oradea-Mare. Rămânând văduv în anul 1831, a intrat în monahism cu numele Gherasim, ajungând arhimandrit la mănăstirea Racovaț. În această situație, a renunțat la protopopiatul Peşteşului.

La 3 februarie 1835, a fost numit de către împărat episcop al Aradului.

Numirea lui Gherasim Raț şi cu adeziunea autorităților comitatense a venit după o perioadă de cinci ani de vacanță episcopală. După moartea episcopului Nestor Ioanovici, primul episcop român al Aradului, curtea imperială de la Viena a tergiversat numirea unui nou episcop ortodox, din motive care țineau de interesele acesteia de răspândire a greco-catolicismului. La data de 25 martie 1835, a fost sfințit ca episcop la Carloviț, iar la 18 aprilie a început păstorirea efectivă. Instalarea lui oficială a tot fost amânată din motive de ordin financiar, mitropolitul sârb de la Carloviț emițând ordinul de numire la 15 august 1838.

În fața noului episcop, venit după o sedisvacanță de cinci ani, stăteau în față o serie de probleme care îşi aşteptau rezolvarea. Nu puteau să fie uitați nici enoriaşii din nația sa, care se aflau confesional sub jurisdicția

ierarhiei sârbeşti de la Carloviț, iar politic şi social sub administrația habsburgică şi sub apăsarea grofilor unguri.

La instalarea sa oficială, a solicitat autorităților să i se permită să dețină un sigiliu inscripționat în limba română. Cererea sa a fost însă respinsă de către autorități. Această primă cerere, care viza întărirea caracterului românesc al diecezei, a fost un indiciu al uneia dintre direcțiile care au caracterizat păstorirea sa.

Păstorirea sa a cunoscut şi evenimentele din timpul revoluției de la 1848–1849. In perioada respectivă au fost accentuate acțiunile de separare a bisericii ortodoxe române din Transilvania şi părțile ungureşti de Mitropolia de la Carloviț.

Măsurile luate de către vrednicul vlădică au avut darul de a contribui la consolidarea unei conştiințe româneşti în formare, a ortodoxiei româneşti în interiorul ei, dar şi în raporturile cu alte confesiuni.

Printre rezultatele episcopatului său trebuie să amintim întărirea caracterului românesc al episcopiei Aradului, dar mai ales a centrului acesteia, în care au fost promovați clerici cu o bună pregătire spirituală. A scos complet limba slavonă din biserica episcopală din Arad, limba română devenind limbă liturgică. În localitățile din episcopia sa, în care trăiau alături de români ortodocşi şi sârbi, liturghia se oficia în limba sârbă într-o singură săptămână din nouă. În celelalte opt era utilizată limba română. Introducerea limbii române ca limbă liturgică a reprezentat un pas în acțiunea de despărțire de ierarhia sârbă.

În acelaşi sens, trebuie să amintim şi atitudinea episcopului Gherasim Raț față de hotărârea Dietei maghiare din sesiunea 1839–1840, prin care se prevedea obligativitatea introducerii limbii maghiare în administrația bisericească şi civilă. Potrivit hotărârii, la trei ani de la promulgarea legii urma ca şi matricolele bisericeşti de stare civilă – matricolele de botezați, de decedați şi de cununați – să fie redactate în limba română. Exista, astfel, pericolul maghiarizării numelor celor care urmau să fie înscrişi în ele. Având ca argument faptul că preoții români, mai ales din mediul rural, nu cunoşteau limba maghiară, a făcut recomandarea ca preoții să întocmească un exemplar în limba română, după care, în registrele originale, cu rubricatura în limba maghiară, să completate cu ajutorul unui cunoscător al limbii maghiare. Extrasele din registrele vechi urmau să fie redactate în limba în care au fost redactate, adică în limba română. A fost o modalitate prin care episcopul a evitat cât a putut maghiarizarea numelor credincioşilor

români ortodocşi din dieceza Aradului. Când a început revoluția de la 1848–1849, una din primele măsuri luate a fost înlăturarea registrelor matricole redactate în limba maghiară.

După înfrângerea revoluției, Gherasim Raț a continuat acțiunea sa împotriva ierarhiei sârbeşti. L-a sprijinit pe episcopul Andrei Şaguna în demersurile sale întreprinse pe lângă curtea imperială, pentru restabilirea Mitropoliei Ortodoxe Române a Ardealului şi ieşirea de sub jurisdicția Mitropoliei sârbeşti de la Carloviț.

În timpul episcopatului său, a avut în vedere şi dezvoltarea Preparandiei şi a Institutului Teologic de la Arad, pentru ca acestea să pregătească preoți cât mai capabili, care să devină lideri spirituali ai comunităților românești în care urmau să păstorească.

Măsurile adoptate în plan canonic au avut ca rezultat, între altele, reîntoarcerea la ortodoxie a numeroase localități care, în timpul vacanței scaunului episcopal, au aderat la confesiunea greco-catolică. De asemenea, au avut darul de a contribui la înnoirea şi democratizarea bisericii ortodoxe române din zona Aradului.

Multe din reformele inițiate în timpul păstoririi sale au fost hotărâte cu prilejul sinoadelor eparhiale din 1849 de la Chişineu-Criş şi a celui de la Arad, din anul 1850. A murit în data de 15 august 1850, iar înmormântarea a fost săvârşită pe data de 29 august, de către 40–50 de preoți, după cum este menționat în documentele vremii. Şi tot potrivit lor, la slujba de înmormântare au participat oficialitățile civile şi militare ale oraşului Arad, fiind înhumat în cripta de sub vechea catedrală a Aradului. În anul 1861, când aceasta a fost dărâmată, rămăşițele sale au fost reînhumate în cripta de sub biserica mănăstirii Sf. Simeon Stâlpnicul, din Arad-Gai.

Măsurile sale au contribuit şi ele la dezvoltarea şi consolidarea spiritului național, a conştiinței drepturilor naționale colective a românilor din zona Aradului.

IV.18. Moise RIŞCUȚIA (1883–1959)

Moise Rişcuția s-a născut la 18 septembrie 1883, la Rişculița, în comitatul (județul) Hunedoara. A urmat şcoala primară la Rişculița, localitatea sa natală, după care a fost elev la Şcoala Gimnazială română din localitatea hunedoreană Brad. După absolvire a hotărât să urmeze cariera militară, înscriindu-se la Şcoala de ofițeri activi de infanterie de la Sibiu. În anul 1902 a absolvit şcoala militară, fiind repartizat cu gradul de cadet-aspirant în armata austro-ungară, la Regimentul 92 infanterie din Boemia.

După absolvirea şcolii militare s-a înscris la Institutul de geografie militară de la Viena, frecventând cursurile de geografie şi topografie. A mai urmat şi Şcoala de călărie şi Şcoala de Procurori militari de la Timişoara.

În anul 1903, a fost avansat la gradul de sublocotenent, fiind transferat în garnizoana de la Arad, unde era cantonat Regimentul 33 infanterie al armatei austro-ungare. Şi-a continuat cariera militară la garnizoana din Foça (Bosnia), unde a fost mutat în anul 1910, an în care a fost avansat la gradul de locotenent.

La izbucnirea Primului Război Mondial a fost readus la Regimentul 33 infanterie din Cetatea Aradului, participând la luptele din Galiția şi Podolia. În luna decembrie 1914 a fost rănit şi luat prizonier de către armata rusă şi a fost dus în lagărele din Rusia Centrală.

În anul 1915, Moise Rişcuția a fost transferat în lagărul din gubernia Riazan. Aici a fost preşedinte al Comitetului pentru ajutorarea prizonierilor din gubernie, care funcționa sub patronajul Crucii Roşii daneze. În această funcție s-a preocupat să asigure ajutoare pentru prizonieri, în interesul lor efectuând mai multe călătorii pe teritoriul Rusiei.

În timp ce se afla prizonier la ruşi, Ministerul de Război austriac l-a avansat la gradul de căpitan cu începere de la data de 1 ianuarie 1915.

În anul 1918, după încheierea păcii de la Brest-Litovsk, Moise Rişcuția a contribuit din plin la repatrierea prizonierilor prin Comisia austro-ungară

de repatriere. El s-a repatriat printre ultimii prizonieri din lagărul său, după ce s-a convins că marea majoritate a acestora au fost eliberați. Repatrierea sa a fost realizată la data de 11 octombrie 1918.

La întoarcerea din prizonierat, după constituirea Consiliului Național Român Central, care și-a stabilit sediul la Arad în casa lui Ștefan Cicio-Pop, s-a pus la dispoziția acestui organism, depunând jurământul de credință față de acesta. A fost însărcinat de către Ștefan Cicio-Pop, președintele Consiliului Național Român Central, cu menținerea ordinii în satele din comitatul Arad locuite de către populația română.

În calitatea de comandant al Gărzilor Naționale Române din Arad a elaborat Statutul de organizare și funcționare al Gărzii Naționale Române din Arad, care a fost aprobat de către Ștefan Cico-Pop și publicat în ziarul „Românul" din 8 noiembrie 1918. Acesta a devenit obligatoriu pentru toate cele 26 de Gărzi Naționale județene din Transilvania.

Activitatea sa în fruntea Gărzii Naționale Românești din Arad i-a adus arestarea de către autoritățile maghiare, în februarie 1919. Acestea au continuat să stăpânească Aradul și după 1 Decembrie 1918, în oraș fiind prezente trupele franceze. Curtea Marțială de la Seghedin l-a condamnat la moarte. La 3 martie a fost eliberat ca urmare a intervenției ataşatului militar francez de la Budapesta. A fost arestat din nou, reușind să se salveze și de această dată.

După aceste episoade de mare intensitate, a plecat la Sibiu unde s-a înrolat în armata română, fiind încadrat ca ajutor de comandant la *Regimentul 18 Vânători*. A participat cu *Regimentul de Voluntari Horea* la campania din 1919–1920 din Ungaria, iar în luna mai 1920 a devenit comandantul *Regimentului 87 Infanterie Satu Mare.*

În anii de după 1920 și-a continuat cariera militară în armata română, participând și la al Doilea Război Mondial, până în anul 1943. În anul 1947 a fost ridicat la gradul de colonel în rezervă, ca veteran de război.

Între 1938 și 1940 a îndeplinit funcția de ajutor de primar al municipiului Arad.

Pe parcursul carierei sale a fost decorat de mai multe ori cu medalia *Crucea comemorativă cu baretă*, medalia *Victoria Marelui Război pentru civilizație*, medalia *Ferdinand cu spade pe panglică*, ordinul *Coroana României*.

La 1 noiembrie 1959 a decedat, fiind înmormântat în Cimitirul „Eternitatea" din Arad, în parcela rezervată personalităților.

IV.19. Miron Moise ROMANUL (1828–1898)

Moise Romanul a văzut lumina zilei în data de 23 august 1828, în comitatul Bihor, la Mezieş. Taina slovelor o desluşeşte la început la şcoala din localitatea în care s-a născut. A continuat apoi la Beiuş, iar din 1846, la Institutul teologic ortodox din Arad. După absolvirea acestuia în anul 1849, a început să activeze în cadrul consistoriului eparhiei Arad. A fost, pe rând, vicenotar, notar şi asesor. Activitatea la consistoriu, pe lângă rezolvarea problemelor curente, a constat şi în aranjarea arhivei acestuia. A avut înțelepciunea de a profita de această oportunitate, făcând copii după documente pe care le-a considerat importante pentru istoria eparhiei şi a credincioşilor săi ortodocşi români.

În anul 1857 a fost tuns în monahism la mănăstirea Hodoş-Bodrog, primind numele Miron. În acelaşi an a fost hirotonit diacon, apoi protodiacon în anul următor, ca, în 1863, să devină singhel şi protosinghel în 1864.

Anul 1857 s-a dovedit a fi semnificativ în biografia viitorului episcop al Aradului. Chiriacul locului, viitorul mitropolit al Ardealului şi apoi patriarh la Carloviț, Procopie Ivaşcovici, îl numeşte profesor la Institutul Teologic din Arad. În această calitate, a susținut cursul de teologie pastorală, fiind preocupat de a asigura cursuri bine documentate, cu o bibliografie bogată, chiar dacă în manuscris, pentru o pregătire cât mai bună a viitorilor preoți.

Capacitatea sa de se exprima în scris a exersat-o şi în publicistică, colaborând la ziarele româneşti ale vremii („Telegraful Român”, „Federațiunea”, „Concordia”, „Albina”), dar şi la cele maghiare din Arad.

Calitățile lui Miron Romanul au intrat în atenția lui Andrei Şaguna, care, în anul 1865, îl include pe lista posibililor candidați pentru Episcopia de la Caransebeş, care a fost înființată atunci. Nu a ajuns episcop, dar în anul 1869, la scurt timp după ce a devenit deputat în parlamentul Ungariei, a fost numit inspector şcolar în comitatul Caraş. Începând cu anul 1870, când

a fost ales preşedinte al Consistoriului eparhial de la Oradea, a cunoscut o perioadă de ascensiune în ierarhia ecleziastică, devenind arhimandrit în 1871 şi vicar episcopesc în 1872. De aici mai trebuia să facă încă un pas pentru a ajunge episcop.

În anul 1873, episcopul Aradului, Procopie Ivaşcovici, a devenit mitropolit al Ardealului, în locul lui Andrei Şaguna, trecut la veşnicie. Vacantarea scaunului a deschis calea alegerii unui nou episcop. Alegerile au avut loc în noiembrie 1873, în catedrala din Arad. Delegații sinodali au avut de ales dintre trei candidați, Miron Romanul, sprijinit în presă şi de către Ioan Slavici, fiind ales episcop al Aradului.

Episcopatul său, din cauza întârzierii hirotonirii şi instalării în scaunul episcopal, a durat doar câteva luni, în perioada februarie – decembrie 1874. În ultima lună a anului, a fost ales mitropolit al Ardealului în locul lui Procopie Ivaşcovici, care a devenit patriarh la Carloviț. A stat în scaunul mitroplolitan până în octombrie 1898. În calitate de mitropolit a promovat în continuare drepturile românilor din Transilvania. În anul 1882 s-a opus proiectului de lege care prevedea introducerea limbii maghiare în învățământul primar.

O importantă activitate, motiv pentru care l-am şi inclus pe Miron Romanul în prezenta lucrarea, a fost aceea de susținător al drepturilor naționale ale românilor din Transilvania şi Ungaria. Această atitudine i-a adus alegerea, în anul 1861, în comitetul comitatului Arad, ca reprezentant al românilor. Aceleaşi rațiuni au stat, probabil, şi la baza hotărârii de a fi inclus de către mitropolitul Andrei Şaguna în delegația Bisericii Ortodoxe Române, care s-a deplasat la Viena, pentru a-l omagia pe împărat, pentru despărțirea ierarhică de biserica ortodoxă sârbă şi reînființarea Mitropoliei Ardealului.

Fiind cunoscut pentru opiniile sale, în anul 1865, la alegerile dietale, Miron Romanul a fost ales ca reprezentant al românilor din comitatul Arad, alături de alți patru deputați români.

După anul 1867, când au loc schimbări în viața politică din Transilvania şi implicit a românilor din această provincie, a pus în fața factorilor politici ai acestora noi abordări în fața noilor provocări. Miron Romanul a înțeles noua direcție a vieții politice şi, în luna mai 1867, a convocat alături de un alt conducător al românilor, o întrunire a liderilor românilor din comitatul Arad. În noile condiții, trebuiau realizate câteva clarificări referitoare la atitudinea românilor.

Această primă întrunire a fost urmată de convocarea unei adunări a românilor în data de 26 noiembrie 1867, prilej cu care a fost înființat la Arad

un partid politic. Având în vedere că la 7 februarie 1869 s-a înființat la Timişoara Partidul Național Român din Banat şi Ungaria, iar la 23 februarie 1869, la Miercurea Sibiului au fost puse bazele Partidului Național Român din Transilvania, putem afirma că arădenii au înființat primul partid politic al românilor din Transilvania şi Ungaria. Miron Romanul a fost unul dintre cei doi preşedinți.

Din această poziție, în anul 1869 a candidat pentru parlamentul de la Budapesta, fiind ales în cercul electoral Chişineu-Criş. În acest cerc, românii au dovedit, pe parcursul timpului, solidaritate şi conştiință națională, fiind aleşi de mai multe ori deputați români în parlamentul ungar.

Însărcinările primite pe linie bisericească l-au ținut pentru o vreme departe de acțiunile politice ale românilor. Totuşi, la 9 mai 1872, a fost prezent la o adunare la care a fost definitivat un program de acțiune comun al arădenilor şi bihorenilor. După acest an, activitatea sa a fost mai mult pe tărâm ecleziastic.

La 16 octombrie 1898, după o lungă suferință, şi-a încheiat activitatea pentru care a fost hărăzit.

IV.20. Mircea V. STĂNESCU (1841–1888)

Unul dintre cei mai importanți promotori arădeni ai intereselor naționale românești, căruia i-a revenit un rol major în pregătirea climatului spiritual şi politic ce a făcut posibilă înfăptuirea Marii Uniri, a fost Mircea Vasile Stănescu (1841–1888), fiu al unui preot ortodox român, din actualul cartier arădean Micălaca.

În anii în care a fost elev la gimnaziul din Arad, Mircea Vasile Stănescu (care semna Emeric Basiliu Stănescu) a girat publicarea unui almanah pe anul 1859. Sub genericul „Muguri", volumul conținea mai multe creații cu ambiții literare, reunite prin eforturile „junimii clericale şi studioase" din clasele gimnaziale superioare.

Mircea Vasile Stănescu şi-a continuat studiile la Viena, unde a urmat cursuri de drept. În acea perioadă, în 1860, omul de cultură arădean a publicat o culegere de poveşti, cu titlul *Proză poporală, poveşti culese şi corese de Emeric Basiliu Stănescu Arădanul, tomul I.* În acelaşi an, a finalizat şi volumul de poezii intitulat *Buchet de simțăminte naționale*, ce a văzut lumina tiparului la Arad. Lucrarea i-a fost dedicată avocatului Ioan Popovici, care a activat ca director al Preparandiei din oraş, între anii 1853 şi 1864.

Viitorul avocat şi-a continuat şi a finalizat, în 1866, studiile juridice la Pesta, după ce, pentru o perioadă, a urmat cursurile Institutului Clerical Ortodox Român din Arad. Publicistul a întemeiat în capitala ungară, în 1861, revistele umoristice „Tutti Frutti" – ce a apărut timp de şase luni, ca prim periodic de acest gen, publicat de românii de la apus de Carpați în limba maternă – şi, ulterior, „Strigoiul". Acesta din urmă a fost editat trei semestre, până în octombrie 1863, fiind înlocuit de revista „Umoristul", ce-l avea ca redactor-şef pe Iosif Vulcan.

În 1862, Mircea Vasile Stănescu a devenit membru al „Asociației Naționale Arădene, pentru cultura poporului român" (o organizație înființată

după modelul ASTREI din Sibiu, ce activa în Crişana şi Banat, în scopul promovării culturii româneşti), menținându-şi această calitate până la sfârşitul vieții.

După absolvirea studiilor, Mircea Vasile Stănescu s-a remarcat şi ca om politic, participând activ la cele mai importante adunări bisericeşti şi administrative din Arad, în cadrul cărora şi-a pus talentul oratoric în serviciul intereselor politico-naționale româneşti.

La începutul anului 1870, militantul arădean, care candida în vederea obținerii funcției de deputat, s-a bucurat de susținerea electorală a colectivului redacțional al revistei „Gura Satului" – periodic politic românesc ce apărea la Pesta din 1867, avându-l ca redactor-şef pe Iosif Vulcan. În paginile hebdomadarului s-a subliniat că programul politic promovat de Mircea Vasile Stănescu era unul extrem de progresist în epocă, întrucât avocatul român din Arad se pronunța pentru lărgirea dreptului de vot, inclusiv pentru femei. Pe durata campaniei electorale, fruntaşul politic român le-a fost prezentat alegătorilor din Cercul Chişineului (situat în actualul județ Arad) – în care a candidat, ca „un român adevărat", care urma să se manifeste cu curaj în calitate de deputat, situându-se în stânga spectrului politic, pe poziții hotărât național-româneşti.

Începând cu nr. 27 din iulie 1870 al revistei „Gura Satului", Mircea Vasile Stănescu şi-a asumat funcția de redactor-şef al revistei, subliniind fără echivoc în paginile acesteia că editarea periodicului – a cărui conducere s-a mutat la Arad, de la începutul anului 1871 – reprezenta un act de „luptă națională". În această funcție, deputatul arădean a menținut orientarea imprimată revistei de Iosif Vulcan, propagând în rândul cititorilor români imperativul promovării idealurilor naționale, de libertate şi unitate, concomitent cu critici dure împotriva conaționalilor care abandonaseră aceste deziderate, precum şi la adresa guvernanților unguri, fără a-i menaja pe unii dintre cei mai înalți demnitari ai statului. Relevant este că, în primul număr al revistei „Gura Satului", pe care l-a girat ca redactor-şef, se preciza subversiv convingerea conducerii revistei că „a venit timpul" ca românii să mai poată juca după notele lor, întrucât destul jucaseră până atunci după cum le-au „fluierat *alții*...". La sfârşitul aceluiaşi an, Mircea Vasile Stănescu se angaja ca, şi pe viitor, revista să-şi urmărească obiectivul, şi anume înfierarea „dezbinătorilor şi vânzătorilor de națiune, fie de la palat, fie de la colibă." Redactorul-şef justifica militantismul jurnaliştilor pe care îi conducea, constatând că, de la instaurarea regimului dualist austro-ungar, situația românilor nu s-a ameliorat, ci „a devenit mult mai critică".

În calitate de conducător al revistei „Gura Satului", Mircea Vasile Stănescu a întreținut legături active cu conaționalii de la sud şi răsărit de Carpați, militând pentru realizarea unității politice a tuturor românilor. Ilustrativ este faptul că, la sfârşitul lui decembrie 1870, redacția îşi informa conaționalii că, în capitala României, „a apărut un jurnal nou, sub titlul *Poşta Română*", redactat de Iulian Grozescu. Ştirea era interpretată subversiv în paginile revistei „Gura Satului", ai cărei jurnalişti constatau cu un curaj vizionar: „ce vremuri am ajuns: prin împărăția Ostrungurească, acum, umblă poşta română cruciş şi curmeziş?!" Promotor activ al solidarității naționale a românilor de pretutindeni, în vara anului 1871, Mircea Vasile Stănescu a fost şi unul dintre conducătorii delegației de arădeni care a participat la Serbările de la Putna. Închinate unității româneşti, precum şi elogierii personalității lui Ştefan cel Mare, manifestările au fost organizate de un comitet avându-l ca preşedinte pe arădeanul Ioan Slavici şi, drept secretar, pe Mihai Eminescu.

După ce Mircea Vasile Stănescu a preluat conducerea revistei „Gura Satului", jurnaliştii revistei au subliniat importanța mobilizării cât mai urgente a reprezentanților politici ai românilor arădeni, în scopul combaterii acțiunilor maghiarizatoare, promovate tot mai agresiv de către guvernanții unguri. Astfel, redactorii revistei „Gura Satului" au început să manifeste o preocupare constantă față de necesitatea ca în Arad, comitat în care populația era covârşitor românească, să fie numit un comite suprem român, precum şi în legătură cu imperativul ca în comunele româneşti să se aleagă notari români, iar limba română să fie utilizată curent. În acest scop, conaționalii erau încurajați să lupte pentru libertate şi pentru celelalte drepturi de care ar fi trebuit să beneficieze, afirmându-se cu curaj că, în pofida temerilor autorităților politice maghiare, vremea în care „coroana ungurească,/ iar va sta să mucezească" avea să vină în curând.

În vederea desfăşurării eficiente a activității sale redacționale, Mircea Vasile Stănescu s-a menținut la curent în mod constant cu evoluțiile politico-naționale din regiune. În acest scop, el şi-a asigurat circa doi, trei aderenți loiali, în fiecare comună arădeană şi din împrejurimi, reuşind să cunoască exact stările de lucruri din toate satele româneşti, din zonele Aradului, Cenadului, precum şi din nordul actualului județ Timiş.

Câştigându-şi o largă popularitate printre românii arădeni, în virtutea angajamentului pe care l-a dovedit anterior în slujba intereselor politico-naționale româneşti, Mircea Vasile Stănescu a fost reales ca deputat şi în următorul ciclu parlamentar, ce a început în 1872. Ilustrativ, în acest sens, este faptul că, în cadrul unei ceremonii ocazionate de o cununie ce a avut loc

în actualul oraş Curtici, din județul Arad, parlamentarul a fost aclamat continuu de către numeroşi țărani români din localitate. Cu ocazia respectivă, Mircea Vasile Stănescu a rostit o alocuțiune în care a subliniat că toate familiile româneşti nou întemeiate aveau obligația să slujească trei altare, consacrate familiei, Bisericii Ortodoxe Române şi ataşamentului față de propria națiune.

În mod cert, recunoaşterea de care se bucura deputatul, care avea în Arad un birou avocațial, era şi o consecință a concepției sale conform căreia țăranii români posedau, spre deosebire de membrii celorlalte etnii nemaghiare din zonă, o putere subconştientă de a se împotrivi deznaționalizării, cu toate că nu dispuneau de situația materială şi nici de pregătirea intelectuală a acestora din urmă. Mircea Vasile Stănescu critica, totodată, poziția unor intelectuali români, despre care aprecia că nu se angajează suficient în susținerea luptei naționale, manifestând prea multă timiditate, circumspecție şi foame de înavuțire. În consecință, fruntaşul politic estima că doar strădaniile țăranilor, susținuți de intelectualii devotați în mod dezinteresat cauzei româneşti, ar fi putut conduce la îmbunătățirea situației românilor, ca națiune. Referitor la popularitatea de care beneficia Mircea Vasile Stănescu la nivel local, Ioan Suciu, care a început să activeze din 1882 ca secretar în biroul avocațial al deputatului, considera că acesta s-a transformat, în timp, într-un exemplu de viață al tuturor tinerilor români din Arad.

Ca avocat, Mircea Vasile Stănescu l-a apărat pe Ioan Poruț, redactor-şef adjunct al „Federațiunii" – ce apărea la Pesta, în procesul de presă care i-a fost intentat de autoritățile ungare. După pronunțarea sentinței de condamnare a acestuia din urmă, în decembrie 1870, a organizat o chetă în paginile revistei „Gura Satului", spre a-l sprijini pecuniar pe „bravul redactor şi confrate" care „a luptat şi suferă pentru națiune". Avocatul arădean s-a remarcat în 1888, şi ca apărător al generalului Traian Doda, militant național, timp de peste un deceniu, în parlamentul ungar. Acesta din urmă a fost pus sub acuzare la Arad, de către reprezentanți ai autorităților ungare, din cauza hotărârii cu care a cerut libertatea românilor, în campania electorală din anul precedent. De asemenea, Mircea Vasile Stănescu a reprezentat în justiție şi interesele multor țărani români.

Omul de cultură arădean a fost şi un animator al mişcării teatrale naționale din toate provinciile istorice româneşti. Astfel, el s-a distins ca sprijinitor al „Societății pentru fond de teatru român". De asemenea, după cum rezultă dintr-un articol publicat în „Gura Satului", în toamna anului 1870, Matei Millo a încercat să-l contacteze la domiciliu pe Mircea Vasile

Stănescu, cu ocazia prezenței sale în Arad, unde a susținut reprezentații împreună cu trupa teatrală pe care o conducea. Totodată, în 1871, deputatul a susținut financiar deplasarea trupei lui Mihail Pascaly la Arad. Nu în ultimul rând, Mircea Vasile Stănescu s-a remarcat şi ca inițiator al Asociației Culturale a Muncitorilor şi Meseriaşilor Arădeni „Progresul", ce a luat ființă în 25 martie 1883, cu sprijinul unui comitet din care făceau parte Ioan Slavici şi Iosif (Ioan) Goldiş (unchi al militantului politic arădean Vasile Goldiş, s-a călugărit în 1869, adoptând numele Iosif; a activat ca profesor la Liceul de Stat şi la Institutul Teologic Ortodox Român din Arad, devenind director al Institutului teologic-pedagogic din oraş, între anii 1885–1886; în perioada anilor 1899–1902, a deținut rangul de episcop ortodox al Aradului, fiind ales în 1882 membru corespondent al Academiei Române). Organizația a fost cea dintâi asociație a micilor meseriaşi, ucenicilor şi calfelor, care îşi propunea, prin proiectul de statut, propăşirea culturală a națiunii române. Asociația a beneficiat de susținere din partea mai multor „inimoşi învățători", printre care Nicolae Ştefu, Petre Popovici, Iosif Moldovan şi Ion Vancu, activitatea sa concretizându-se în organizarea, cu participarea unor artişti amatori, a unor manifestări culturale, printre care concerte şi serbări, cu muzică, recitări şi dansuri populare, precum şi punerea în scenă a unor piese de teatru. Conform presei vremii, toate acestea au fost concepute şi s-au desfăşurat într-o „culoare curat românească" şi au demonstrat un „zel național înflăcărat", bucurându-se de o largă receptare pozitivă în rândul conaționalilor.

În 1884, Mircea Vasile Stănescu s-a angrenat în demersurile de înființare a „Reuniunii femeilor române din Arad", iar, în 1887, în cele de înființare a Băncii „Victoria".

Probabil una dintre cele mai relevante aprecieri, cu privire la rolul ce i-a revenit lui Mircea Vasile Stănescu în pregătirea atmosferei politice premergătoare Actului de la 1 Decembrie 1918, este cea aparținându-i lui Ioan Suciu, el însuşi unul dintre cei mai marcanți militanți politici arădeni, căruia i-a revenit un rol major în organizarea Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia. Potrivit celui care s-a format profesional cu ajutorul lui Mircea Vasile Stănescu, meritul mentorului său în „trezirea sufletească a țărănimii" din adevăratele „fortărețe ale românismului", din zona de vest a actualei Românii, precum şi „în pregătirea ei la lupta de eliberare", a fost unul covârşitor, întrucât a transmis generațiilor ce aveau să vină „moştenirea scumpă a unei vieți fecunde, închinate neamului românesc."

VI.21. Ioan SUCIU (1862–1939)

Avocat şi om politic, Ioan Suciu s-a născut la 14 decembrie 1862, în Şiştarovăţ, judeţul Arad. A participat la întrunirea de la Oradea din 12 octombrie 1918, precum şi la tratativele de la Arad din 13–15 noiembrie 1918. A avut un rol important în convocarea Marii Adunări Naţionale de la Alba Iulia, de la 1 Decembrie 1918. El a fost organizatorul acesteia. A fost ales în Consiliul Dirigent, fiind şeful resortului organizării şi pregătirii constituantei. A fost preşedinte al Consiliului superior agrar pentru Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş, iar după desfiinţarea Consiliului Dirigent, a fost preşedintele Comisiei regionale de unificare şi descărcare de la Cluj. Ioan Suciu a absolvit şcoala primară de la Şiştarovăţ în anul 1873, iar cursurile liceale le-a urmat la Arad. În aceşti ani a legat o prietenie solidă cu Vasile Goldiş, care, peste ani, s-a dovedit benefică pentru naţiunea română din Transilvania şi Banat. A făcut studiile universitare la Universitatea din Budapesta, unde a frecventat cursurile Facultăţii de drept. În anul 1888 a obţinut titlul de doctor în drept. S-a stabilit la Arad fiind angajat la cabinetul de avocatură al lui Mircea Victor Stănescu, luptător pentru drepturile naţionale ale românilor din Transilvania. Alături de acesta, tânărul avocat îşi formează personalitatea profesională şi politică. A fost un apărător al ţărănimii arădene în nenumărate procese.

A început activitatea politică încă din anii studenţiei în cadrul societăţii literare „Petru Maior". Încă de atunci şi-a dovedit calităţile de organizator, încredinţându-i-se organizarea comemorării, în 1884, a Centenarului Răscoalei conduse de Horia, Cloşca şi Crişan. Între 1885 şi 1886 a fost ales preşedinte al respectivei societăţi. Ca om politic a fost adeptul antrenării poporului în lupta pentru drepturi naţionale. În anul 1888 a participat, împreună cu ţărani din zona Ineului (judeţul Arad), la proteste împotriva autorităţilor maghiare, care au decis judecarea la Arad a generalului Traian Doda, originar din Caransebeş.

Devenit membru al organizației comitatense Arad a Partidului Național Român, a fost adeptul luptei parlamentare, pe care a susținut-o alături de alți fruntaşi politici arădeni de la începutul secolului al XX-lea. Această fermă credință l-a motivat în hotărârea sa de a candida pentru un post de deputat în Parlamentul de la Budapesta, la alegerile parțiale din cercul Nădlac, în anul 1904.

Insuccesul nu l-a descurajat şi, în anul 1905, odată cu reluarea luptei parlamentare a Partidului Național Român, a fost ales deputat în Parlamentul de la Budapesta în cercul electoral Ineu, fiind reales şi la alegerile din anul 1906. A fost deputat până în anul 1910.

În anii respectivi a făcut iarăşi dovada calităților sale de organizator, participând la campaniile electorale ale altor candidați ori organizând nuclee ale P.N.R. în numeroase comune din comitatul Arad.

A contribuit la apariția ziarului „Românul" din Arad, devenit oficiosul P.N.R. şi la înființarea şi înzestrarea institutului de arte grafice „Concordia". În anul 1915, a făcut o călătorie la Bucureşti, unde s-a întâlnit cu mai mulți oameni politici ardeleni refugiați în Regatul României. Din această cauză, autoritățile maghiare l-au inclus pe o listă neagră, motiv pentru care în anul 1916, după intrarea României în Primul Război Mondial, a fost arestat printre primii şi internat în lagărul de la Şopron, unde a stat şapte luni.

La 12 octombrie 1918, a participat la întrunirea secretă a conducerii P.N.R. l-a care s-a hotărât dreptul la autodeterminare al națiunii române din Transilvania. După constituirea Consiliului Național Român Central, care şi-a stabilit sediul la Arad, a activat cu toată energia pentru punerea în practică a hotărârilor acestuia, acționând pentru înființarea consiliilor naționale române locale. A participat la tratativele româno-maghiare de la Arad din zilele de 13–14 noiembrie 1918, a contribuit la hotărârea de convocare a Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia, fiind însărcinat cu organizarea acesteia de către Consiliul Național Român Central.

În ziua de 1 Decembrie 1918 a fost ales în Marele Sfat Național, iar în 2 decembrie a devenit şeful resortului organizării şi pregătirii constituantei. A demisionat din această demnitate pe 5 octombrie 1919, fiind numit preşedinte al Consiliului Superior Agrar pentru Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş.

După anul 1926 s-a retras din viața politică de care a fost tot mai nemulțumit. A apărut tot mai rar în fața marelui public, doar cu prilejul unor evenimente importante, cum ar fi aniversările legate de ziua de 1 Decembrie.

Amintirile sale despre lupta națională desfăşurată de către arădeni au fost sintetizate în lucrarea apărută la Arad în anul 1926 la Tipografia „Diecezana", intitulată *Arădenii şi Partidul Național Român. Adevăruri istorice. Reamintiri de interes național-istoric*.

VI.22. Ioan RUSSU-ŞIRIANU (1864–1909)

Ioan Russu-Şirianu s-a născut la 4 iulie 1864 în localitatea Şiria, din comitatul (județul) Arad. A fost înrudit cu Ioan Slavici, mama sa fiind sora mai mare a acestuia.

A făcut şcoala primară în localitatea natală, după care a urmat cursurile şcolii pedagogice de stat din Arad, în limba maghiară. Dintr-o scrisoare pe care unchiul său, Ioan Slavici, a adresat-o lui Titu Maiorescu, se pare că stabilirea lui în Bucureşti trebuia să-l ajute la o mai bună cunoaştere a limbii române.

În anul 1884 a părăsit Transilvania, plecând la Bucureşti. Aici a funcționat în calitate de cadru didactic la cele două pensioane, de băieți şi de fete, conduse de către Eniu D. Bălteanu. Acesta conducea şi o revistă pedagogică, „Lumina pentru toți", la care tânărul Ioan Russu a început că colaboreze. În articolele sale a prezentat situația şcolii româneşti din Transilvania, supusă la diferite presiuni din partea autorităților maghiare, în cadrul procesului de deznaționalizare. Situația românilor din Transilvania a fost subiectul articolelor publicate şi în ziarul „Românul" condus de către C.A. Rosetti. A început colaborarea cu „Românul" în anul 1887, renunțând la cariera didactică şi optând pentru cea de ziarist. În acelaşi timp, a colaborat la „Voința Națională" şi „Familia" lui Iosif Vulcan.

În anul 1891, a revenit la Sibiu, pentru a se alătura echipei de redactori, în calitate de director al ziarului „Tribuna", înființat în anul 1884 de către unchiul său, Ioan Slavici. Ziarul a militat pentru unitatea culturală a românilor, iar în plan politic a denunțat dualismul austro-ungar, declarând statul maghiar ca fiind un stat poliglot. De asemenea, ziarul a promovat ideea apropierii de popor a conducerii politice a românilor din Transilvania. Acestei orientări i s-a alăturat Ioan Russu, când a părăsit Bucureştiul.

Articolele pe care le-a publicat au stârnit nemulțumirea autorităților maghiare, care i-au intentat mai multe procese de presă. În anul 1894 a fost condamnat la şase luni de închisoare. Locuitorii din localitatea sa natală,

Şiria, au adunat bani pentru consăteanul lor, pe care i-au trimis la temnița de la Seghedin, unde îşi ispăşea pedeapsa. Ioan Russu însă, după ce a completat suma, a redirecționat banii către „Tribuna", pentru a pune bazele unui fond în vederea ridicării unui monument dedicat memoriei lui Avram Iancu.

Pe linia promovării unității culturale a românilor, a ideilor celor de la „Junimea", în anul 1893, a înființat împreună cu Eugen Brote şi Septimiu Albini, „Foaia Poporului".

După grațierea memorandiştilor de către autoritățile maghiare, între conducerea Partidului Național Român şi ziarul „Tribuna" din Sibiu, înființat în anul 1884 de către arădeanul Ioan Slavici, a apărut un conflict puternic. În aceste condiții, ideea înființării unui alt ziar s-a conturat tot mai mult. În decembrie 1895, a avut loc la Braşov o întrunire la care au participat, între alții, Vasile Goldiş, Vasile Mangra, Ioan Russu-Şirianu, Gheorghe Bogdan-Duică şi Septimiu Albini. Cu acest prilej s-a hotărât înființarea unui nou ziar la Arad. Într-adevăr, la un an de la respectiva întâlnire, a apărut în ziua de Crăciun, după stilul vechi, numărul de probă a ziarului „Tribuna Poporului", având-l ca redactor responsabil şi editor pe Ioan Russu-Şirianu, care a deținut această calitate până în anul 1908. După cum se ştie, „Tribuna" din Sibiu şi-a încetat apariția în anul 1903, după care „Tribuna Poporului" din Arad a apărut sub numele de „Tribuna", asigurând astfel continuitatea gazetei sibiene. Prin prezența sa în fruntea ziarului, „spiritul tribunist" a continuat să se manifeste, poate cu şi mai mare putere în noua publicație arădeană.

În articolele publicate, Ioan Russu s-a dovedit a fi un fervent susținător al drepturilor românilor din Transilvania şi Ungaria, al abandonării pasivismului politic şi trecerii la lupta parlamentară. De asemenea, a fost şi un critic al conducerii P.N.R. atunci când constata derapaje ale acestuia în lupta națională. Criticile îndreptate împotriva guvernanților maghiari, i-au adus lui şi ziarului pe care îl conducea, numeroase procese de presă, care însă nu l-au făcut să dea înapoi.

Ioan Russu-Şirianu, susținător al activismului politic, nu s-a exprimat doar în scris asupra acestei forme de luptă politică, dar a fost şi un practician al acesteia. A participat la numeroase adunări populare, aprobate de autorități, iar când au fost interzise, a protestat prin materialele publicate, sau prin memoriile adresate împăratului.

Cu prilejul acestor adunări s-a dovedit a fi şi un bun orator, fiind apreciat de către cei prezenți. În consecință, în urma alegerilor din anul 1898 a fost ales membru al adunării congregației comitatului Arad. Astfel, a devenit şi membru şi al clubului comitatens, constituit în anul 1895. Acest organism era format din membrii P.N.R. ai congregației Aradului.

În anul 1900, clubul a cunoscut modificări la nivel organizatoric. Una dintre aceste schimbări, se referea la titulatura adoptată, prin care îşi definea clar apartenența la P.N.R., ca fiind „club central al partidului național român". Ioan Russu-Şirianu a fost ales unul din cei doi secretari ai comitetului central. De asemenea, a făcut parte din secțiunea de presă al acestui organism, toți membrii comitetului central fiind repartizați, într-una din cele cinci secțiuni înființate tot atunci. Procesul de organizare a continuat şi în perioada următoare,astfel că, în anul 1901, la nivelul comitatului Arad, existau un număr de 35 de filiale ale clubului comitatens.

La alegerile din luna noiembrie a anilor 1901 şi 1904, Ioan Russu a candidat pentru un loc în congregația comitatului Arad, fiind ales din partea cercului electoral Covăsânț şi, respectiv, Şiria.

În toate cele trei congregații din care a făcut parte, în luările sale de cuvânt, a urmat obiectivele stabilite în şedințele clubului, care erau în concordanță cu programul P.N.R. din anul 1881. De asemenea, discursurile sale dovedeau o amplă analiză a tuturor factorilor care trebuiau luați în considerare la dezbaterea problemei aflată pe ordinea de zi.

Ioan Russu-Şirianu şi membri ai redacției ziarului „Tribuna"

După conferința P.N.R. din ianuarie 1905, care a hotărât abandonarea tacticii stabilite prin programul din anul 1881 şi trecerea la activitatea parlamentară, Ioan Russu-Şirianu s-a lansat în lupta electorală. De fapt, fiind un fervent susținător al activismului politic, el a participat încă în anul 1903 la lansarea candidaturii în cercul electoral Dobra, a lui Aurel Vlad din Orăştie. Acesta a şi reuşit să fie ales în Parlamentul de la Budapesta. Pe aceeaşi linie, în anul 1904 a sprijinit candidatura lui Ioan Suciu în cercul

electoral Nădlac. După cum se ştie, candidatura acestuia a fost respinsă. Ioan Russu a fost cel care a cerut alegătorilor români să nu se prezinte la alegeri, determinând repetarea alegerilor.

În anul 1905, Ioan Russu-Şirianu şi-a depus propria candidatură pentru Parlamentul de la Budapesta, în cercul electoral Chişineu (azi Chişineu-Criş). Prezența sa în parlament a fost, din păcate, de scurtă durată, deoarece în anul 1906, pe fondul crizei guvernamentale, împăratul a decretat noi alegeri. Ioan Russu-Şirianu a candidat din nou în cercul electoral Chişineu, dar a fost înfrânt de candidatul guvernamental.

Cruciada sa cu autoritățile maghiare o va continua prin intermediul articolelor pe care le-a publicat, ori prin cărțile scrise, cum a fost cea din anul 1908, intitulată *Iobăgia*. Pe lângă activitate gazetărească, pe parcursul căreia s-a dovedit a fi un ziarist intransigent cu toți cei cu care avea un diferend în ceea ce priveşte modul de abordare a unei probleme, a fost şi autor al unor cărți în care şi-a expus punctul de vedere. În anul 1903 a publicat la Arad lucrarea *Politica noastră tradițională*, în care a dezaprobat inactivitatea politică, militând pentru trecerea la lupta parlamentară. Ideea activismului politic a fost reluată şi în următoarea lucrare publicată la Bucureşti în anul 1904, cu titlul *Românii din regatul ungar*. Lucrare premiată de către Academia Română, a fost o prezentare istorică, economică şi demografică a românilor din Transilvania.

Tocmai ultima carte, publicată în anul 1908, a fost cauza care a declanşat nemulțumirea autorităților față de Ioan Russu, care, pentru a evita un nou proces, urmat probabil de o nouă condamnare, părăseşte Aradul şi pleacă la Bucureşti.

Aici, nu la mult timp, în ziua de Crăciun după stilul nou, a anului 1909, a decedat. Ziaristul, scriitorul şi politicianul Ioan Russu-Şirianu avea doar 45 de ani. Ziarul „Tribuna", pe care l-a condus atâția ani, i-a adus în numărul din 26 decembrie 1909 un omagiu, socotindu-l un „adevărat apostol în mijlocul societății noastre".

IV.23. Nicoale ŞTEFU (1855–1914)

Poreclit Nicu Stejărel, Nicolae Ştefu a trăit între anii 1855 şi 1914. A aduce în discuție mişcarea culturală a românilor din părțile Aradului înseamnă a zăbovi, în mod inevitabil, asupra personalității lui Nicolae Ştefu – compozitor, gazetar „popular şi didactic", conducător de cor, adevărat maestru al mişcării culturale desfăşurate la Şiria (unde a activat până în anul 1890) şi în Arad (până în anul 1914).

I.D. Ungureanu i-a dedicat o monografie, apărută la Arad în 1947, considerându-l pe Nicolae Ştefu „o personalitate care sintetizează calitățile, zbuciumul şi lupta poporului român..." Restituirea activității prestigioase a acestuia relevă „un crâmpei de istorie adevărată a românilor din această parte de țară".

S-a născut la Cladova dintr-o familie de țărani harnici, cu avere puțină; deşi nu ştia prea multă carte, tatăl său a fost multă vreme primar al comunei.

Nicolae Ştefu va urma cursurile Preparandiei. El s-a format în preajma preparanzilor, a teologilor, într-o atmosfera în care învățătorii pedagogi şi teologii împleteau principiile culturii europene cu principiile culturii tradiționale; cântările bisericeşti culminau la Slujba Sfintei Liturghii cu cântările în strană. A obținut diploma de învățător în anul 1876 şi s-a căsătorit, doi ani mai târziu, cu Ana Corber cu care a avut şase copii. Cum aceasta se stinge în 1892, Nicolae Ştefu se recăsătoreşte cu Emilia Tesici şi din căsnicia lor vor vedea lumina zilei cinci copii. Nicolae Ştefu va face eforturi extraordinare să-i învețe carte pe copiii săi, îşi va vinde toată averea şi se va stinge în anul 1914, la numai 59 de ani, precum „o lumânare care arde prea viu"[6].

A fost învățător la Şiria (1 sept. 1876 – 1 sept. 1883), la Cuvin (1 sept. 1883 – 1 sept. 1890) şi la Arad (1 sept. 1890 – 1 sept. 1909), după care s-a pensionat.

---

[6] I.D. Ungureanu, *Nicolae Ştefu*, Arad, 1947, p. 13.

Revistele „Biserica şi Şcoala”[7] şi „Reuniunea învățătorilor”[8] consemnează printr-un articol emoționant, semnat *Colegul*, stingerea din viață a lui Nicolae Ştefu: „A fost predestinat de soartă să fie unul dintre cei mai aleşi dascăli ai şcolii române pe care a servit-o cu credință 33 de ani, dezvoltând o activitate extraşcolară foarte laborioasă. Era predispus îndeosebi pentru cântare şi artă teatrală, prin care şi-a câştigat multă simpatie şi admirațiune fiind distins şi apreciat chiar de un Porumbescu şi un Vulcan. Era şi bun scriitor. Scrierile lui au răspândit şi vor răspândi încă de acum înainte lumină. În orațiile, cântecele şi poeziile ce le-a compus ne va însufleți şi delecta încă pentru multe generații”.

Nicolae Ştefu a însuflețit numeroase spectacole susținute de diletanții din Şiria şi Arad. Astfel, în duminica de 7/9 august 1877, diletanții din Şiria au susținut „producția teatrală” *Mireasă pentru mireasă* de Iosif Vulcan, urmată de o petrecere cu datini. Însuşi Iosif Vulcan participase la serbarea de la Şiria, în calitate de dramaturg, dar şi de cronicar dramatic. Spectacolul diletanților şirieni a fost larg consemnat în paginile „Familiei” şi în revista arădeană „Biserica şi Şcoala”. Aceste consemnări l-au evidențiat pe Nicolae Ştefu, conducătorul corului, care, „între acte, a executat cu multă precizie şi tact mai multe piese naționale”. În cadrul unor astfel de „petreceri”, se dezvolta gustul estetic şi se promova simțul național şi de solidaritate în poporul român. De altfel, Nicolae Ştefu a pregătit şi corul care va evolua între actele spectacolului *Sărăcie lucie*, piesă scrisă de Iosif Vulcan anume pentru diletanții Asociației Meseriaşilor.

A publicat în două ediții Liturghia Sfântului Ioan Crisostom, pentru corurile şcolare şi bisericeşti, care a fost primită cu entuziasm, epuizându-se la scurt timp după apariție. Unele dintre numeroasele sale cântece, *Hora nouă* (versuri de Nicolae Ştefu) şi *Hora curcanilor* (versuri de Vasile Alecsandri), se află şi astăzi în repertoriul corurilor noastre.

Dar Nicolae Ştefu a fost şi un remarcabil publicist. Redactor la „Tribuna poporului”, Nicolae Ştefu a publicat în toate revistele româneşti transilvănene. Ca urmare a amnistierii Memorandiştilor (Procesul Memorandiştilor, 1894), Nicolae Ştefu a formulat bucuria generală a românilor în versuri simple şi înflăcărate, publicate în „Tribuna” din Sibiu[9].

---

[7] „Biserica şi Şcoala”, anul XXXVIII, nr. 47, din 23. XI/ 6. XII 1914, p. 368.
[8] „Reuniunea învățătorilor”, anul XI, nr. 11–12, nov. – dec. 1914, p. 288.
[9] „Tribuna”, nr. 204, din 24 sept. 1895.

Nicolae Ştefu publică în 1905 primul număr al revistei sale umoristice „Cucu", inițial un supliment al ziarului „Poporul român", ce apărea la Budapesta şi apoi ca publicație independentă. Alături de paginile umoristice, se întâlnesc poezii populare şi religioase (*Doina*, *La Paşti*), poezii sociale (*Cucu, Să ne organizăm* şi *Cucu la dispoziție*). Trei ani mai târziu, începând cu 1/14 ian. 1908, revista va apărea la Deva cu numele „Cucu în Ardeal". Revista şi-a schimbat vechiul nume probabil din pricina cenzurii, fiind suspendată de guvern. Reținem atitudinea satirică împotriva celor ce strică „limba românească". De biciul „Cucului" nu scapă nici preoții, nici învățătorii, nici notarii, nici ministrul, contele Tisza[10], nici alți miniştri, ori deputați, nici chiar Vlădica, astfel că revista a reprezentat o adevărată tribună a opiniei publice româneşti.

Totodată, Nicu Stejărel a elaborat în două ediții culegerea *Şcolarul declamator*, versuri scrise şi alese pentru şcolarii şi tinerii care declamă la examene, zile festive, concerte etc. În prefața cărții *Pentru țărani* (apărută în Arad, în 1906), intitulată *O vorbă înainte*, îşi exprimă dragostea față de țărănime („draga țărănime", care este „talpa țării, sarea pământului").

De asemenea, Nicolae Ştefu a activat şi în cadrul Reuniunii Învățătorilor, iar începând cu anul şcolar 1904–1905, a colaborat la revista acesteia. De altfel, Nicolae Ştefu a făcut parte alături de Iosif Moldovan, Iuliu Grofşoreanu, Dimitrie Popovici, Ion Crişan şi Iosif Stanca din comitetul de redacție al revistei „Reuniunea învățătorilor".

Prin întreaga sa activitate culturală, Nicolae Ştefu s-a dovedit a fi – după cum frumos spunea Iosif Vulcan[11] – „o lumină care luminează şi după ce s-a consumat pe sine".

---

[10] „Cucu", nr. 11/1910, nr. 29/1910.

[11] *apud* I.D. Ungureanu, *Învățătorul Nicolae Ştefu*, Arad, 1947.

IV.24. Dimitrie ȚICHINDEAL (1775–1818)

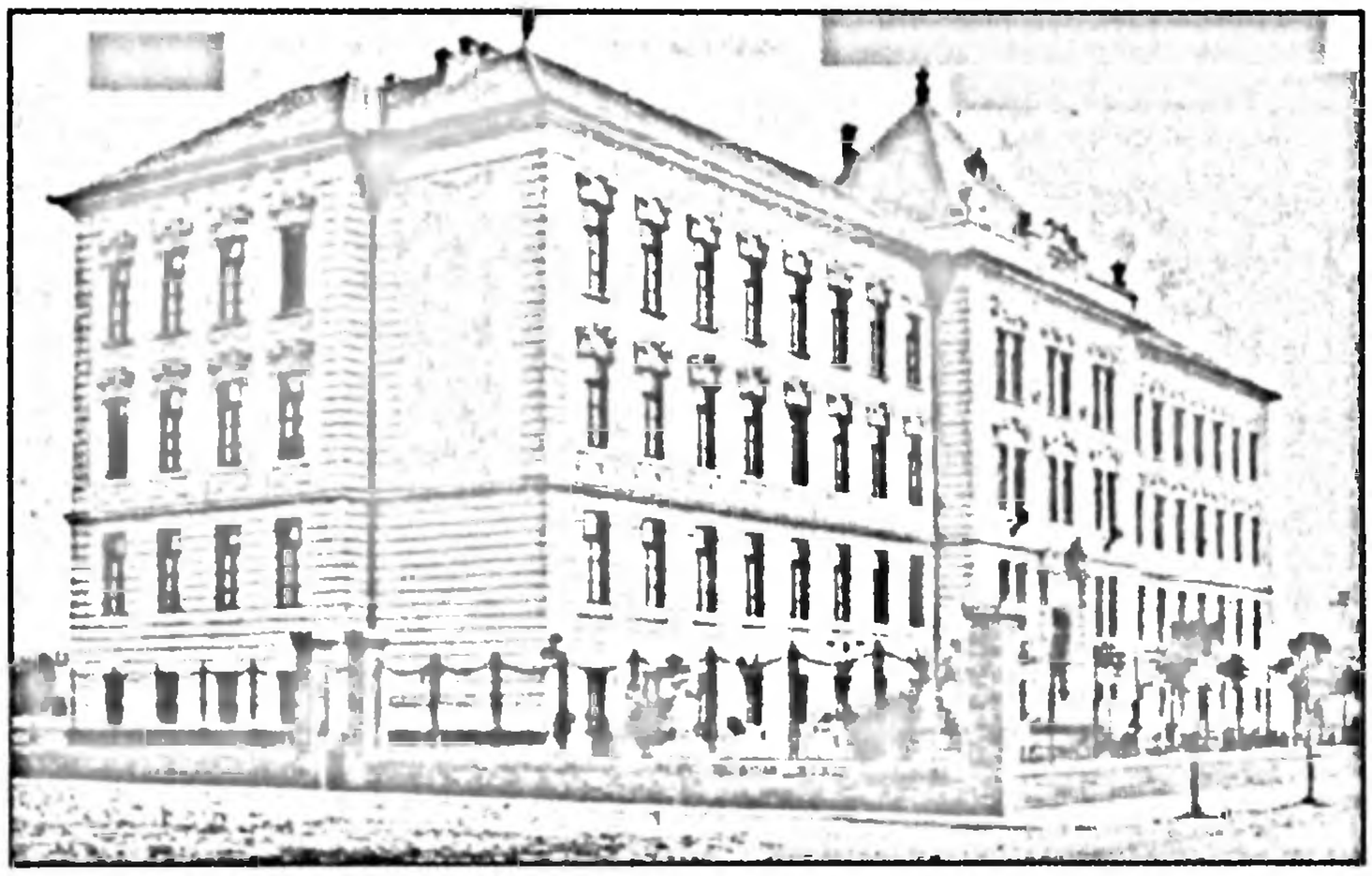
Dimitrie Țichindeal, primul catihet (dascăl de religie) şi senior al corpului profesoral al Preparandiei din Arad, care a contribuit major la înființarea şi dezvoltarea instituției în spirit iluminist, dar şi pe coordonate național românești, s-a născut în 1775, ca fiu al unui preot ortodox din Banat.

Viitorul profesor a absolvit gimnaziul din Timişoara şi a audiat, în acelaşi oraş, cursuri de teologie, activând, ulterior, ca „învățător național" şi ca preot în mai multe localități bănățene. În virtutea pregătirii sale clericale, în 1805 a participat la luptele împotriva lui Napoleon Bonaparte, în calitate de confesor militar, în armata austriacă.

Dovedindu-şi de timpuriu atașamentul față de cauza națională românească, Dimitrie Țichindeal a publicat în primul deceniu al secolului al XIX-lea, la Buda, trei lucrări de factură morală şi religioasă, în fapt creații ale scriitorilor Dositei Obradovici şi Dionisie Novacovici, traduse de dascăl pentru „întâia dată", din sârbă, în „limba daco-românească".

În 1812, odată cu înființarea Preparandiei din Arad, Dimitrie Țichindeal a fost numit primul catihet şi profesor senior al noii instituții de învățământ românești. Încă înaintea acestui moment, dascălul şi-a riscat cariera profesională, implicându-se în lupta de emancipare religioasă a românilor ortodocşi din zona de vest a actualei Românii, de sub autoritatea Mitropoliei de la Carloviț (în sârbă, Sremski Karlovci, un oraş din Voivodina – Serbia). Demersurile pe care Dimitrie Țichindeal le-a întreprins în acest scop s-au concretizat într-o serie de acțiuni, prin care s-a urmărit instalarea unui episcop ortodox român la Arad, în condițiile în care, până în 1829, această funcție a fost ocupată de ierarhi sârbi, precum şi în strădanii susținute pentru introducerea şi afirmarea limbii şi a spiritualității române în viața confesională a conaționalilor din regiune. Concomitent, primul catihet al Preparandiei din Arad a făcut o cauză națională din promovarea limbii române în învățământul pedagogic şi teologic.

Din cauza acestor eforturi, în 1814, Dimitrie Țichindeal a fost destituit din funcția de catihet al Preparandiei, continuând să activeze în instituție până în anul următor, când i s-a găsit un înlocuitor. Ulterior, fostul profesor s-a retras în localitatea Becicherecul Mic, din actualul județ Timiş, unde a activat ca preot paroh până la sfârşitul vieții. În toamna anului 1817, Dimitrie Țichindeal s-a îmbolnăvit grav şi, în luna ianuarie a anului următor, s-a stins din viață într-un spital din Timişoara, fiind înhumat în Becicherecul Mic.

Colegiul Național „Preparandia Dimitrie Țichindeal" Arad,
una dintre cele mai prestigioase şcoli din România.

Aspectele referitoare la „apostolatul" devotatului profesor şi preot rezultă pregnant din lucrarea originală a lui Dimitrie Țichindeal, intitulată *Arătare despre starea acestor noao introduse sholasticeşti instituturi ale nației românești, sârbeşti şi greceşti* şi publicată la Buda, în 1813 – în care autorul descrie înființarea şi funcționarea Preparandiei din Arad, la începuturile existenței ei. Totodată, ele pot fi desprinse şi din corespondența purtată de dascăl cu Samuil Vulcan, episcopul greco-catolic al Oradiei, şi cu Moise Nicoară (născut la Gyula, Ungaria, a trăit între anii 1784–1861; după ce a studiat dreptul la Bratislava, s-a remarcat prin rolul coordonator pe care şi l-a asumat în acțiunile vizând emanciparea națională a românilor ortodocşi din Crişana şi Banat, îndeosebi în plan confesional şi cultural; după mai multe arestări, în 1825 a emigrat în Țara Românească). La fel de elocvente în această privință sunt şi reclamațiile la adresa lui Dimitrie Țichindeal, înaintate autorităților statului habsburgic, de către înalți reprezentanți ai ierarhiei clericale sârbe de la Carloviț.

Primul catihet al Preparandiei s-a angrenat în lupta pentru emanciparea românilor ortodocşi de sub autoritatea ierarhiei clericale sârbe încă înainte de a ocupa această funcție. Astfel, în iunie 1807, în calitate de preot paroh în Becicherecul Mic, a înaintat împăratului austriac Franz Întâiul, împreună cu Ştefan Atanasievici, protopop al Lugojului, Gheorghe Petrovici, protopop din Belinț, şi Petru Popovici, preot din Bocşa, o petiție redactată în numele tuturor românilor din Banatul timişan. Argumentând că ierarhia clericală sârbă de la Carloviț izgonise din biserică şi din şcoală cultura națională românească, autorii documentului solicitau ca şcolile româneşti din Banat să fie subordonate unui director român. Acesta trebuia „să cunoască temeinic limba românească" şi să contribuie la luminarea prin şcoală a tinerilor, ca, astfel, să devină „adevărați Români".

Implicarea lui Dimitrie Țichindeal în acest demers l-a determinat în noiembrie 1812 pe Samuil Vulcan să îi mărturisească scepticismul în legătură cu posibilitatea de a fi numit în vreo funcție din cadrul Preparandiei, întrucât reprezentanții înaltului cler sârb îi erau potrivnici. La scurt timp, Samuil Vulcan îl avertiza pe, deja, primul catihet al Preparandiei să nu sconteze pe faptul că, de avea să grăiască numai în şcoală, episcopii sârbi nu ar fi aflat ceea ce preda, deoarece aceştia aveau să se străduiască să îi procure cursurile, ca să poată pretinde că învățătura lui era „străină" bisericii ortodoxe.

Temerile lui Samuil Vulcan s-au adeverit, reprezentanții ierarhiei clericale sârbeşti reclamându-l de mai multe ori pe Dimitrie Țichindeal că absentează frecvent de la prelegeri, că este imoral şi că metoda sa de predare ar fi generat nemulțumiri în rândurile arădenilor. În consecință, în iunie 1813, autoritățile statului i-au transmis episcopului ortodox sârb al Aradului dispoziția imperială ca veridicitatea aspectelor sesizate să fie temeinic investigată. Din cercetările efectuate de autoritățile administrative ale oraşului a rezultat că, în urma citirii publice a acuzațiilor împotriva lui Dimitrie Țichindeal, cetățenii adunați într-un număr mare nu i-au reproşat nimic catihetului, iar conducerea Preparandiei a prezentat un raport favorabil despre metoda lui de predare.

În toamna aceluiaşi an, Samuil Vulcan le-a trimis profesorilor Preparandiei proiectul unei petiții prin care românii ortodocşi din Eparhia Aradului să solicite împăratului numirea unui viitor episcop român, dar mitropolitul de la Carloviț a obstrucționat inițiativa.

În 1814, Dimitrie Țichindeal a dus personal la Viena memoriul intitulat *Supplex Libellus Valachorum diocesis Aradiensis Francesco I-o collata*

mense iulii 1814, document în care se prezenta situația românilor ortodocşi, plasați sub autoritatea ierarhiei clericale şi a mitropoliei de la Carloviț, cu toate că erau mai numeroşi decât locuitorii sârbi din zonă. Petiția a fost respinsă pe motivul că dreptul de a propune episcopi îl avea numai Sinodul mitropolitan din Carloviț.

Confiindu-i lui Samuil Vulcan că acuzațiile îndreptate împotriva lui au fost formulate ca urmare a interesului ierarhiei ortodoxe sârbeşti de a-i determina pe preoții din Arad să renunțe la solicitarea unui episcop român, Dimitrie Țichindeal îşi exprima satisfacția că a pregătit în Preparandie învățători „cu duhul românesc", cărora le-a insuflat imperativul românizării scaunului episcopal al Aradului. Profesorul îi mărturisea episcopului, în acest sens, următoarele: „cât mai îndelung voi fi eu aci, această aurită poftă în mai mulți se va înrădăcina".

În context, dascălul îi comunica lui Samuil Vulcan că episcopul sârb al Timişoarei a solicitat Curții Imperiale, prin intermediul mitropolitului de la Carloviț, demiterea sa din funcția de catihet al Preparandiei.

În iulie 1815, mitropolitul sârb a comunicat la nivelul Curții că, încă din 1814, din diecezele Aradului, Timişoarei şi Vîrşețului i-au parvenit relatări conform cărora Dimitrie Țichindeal şi Constantin Diaconovici Loga (originar din Caransebeş, a absolvit studii de drept la Universitatea din Pesta, devenind în 1812 primul profesor de gramatică al Preparandiei din Arad) propagau naționalismul român, fiind autorii cererii prin care împăratului i se solicita, în numele clerului şi al românilor din zonă, să numească un conațional în scaunul episcopal al Aradului, întrucât majoritatea enoriaşilor erau români.

Ca profesor al Preparandiei, Dimitrie Țichindeal a făcut o cauză națională din promovarea limbii române în învățământul pedagogic şi teologic. Referindu-se la înființarea instituției, Dimitrie Țichindeal susținea public că: „aşa sholi a se introduce cu adevărat au fost de mare lipsă", pentru că „polomida şi mărăcinile neştiinței" crescuseră printre români, din cauza „stării ticăloase" în care se aflaseră şcolile naționale până în 1812. Potrivit crezului dascălului, înființarea Preparandiei a răspuns imperativului ca interesele naționale să fie promovate atât în domeniul învățământului pedagogic, cât şi în cel al pregătirii teologice, pentru că românii aşteptaseră de mult „preoții şi dascălii luminați", „din al lor neam şi viță", care „româneşte cu ei să vorbească". Dimitrie Țichindeal prefigura orientarea națională ce trebuia să definească activitatea noii instituții de învățământ,

încurajându-i pe conaționalii de pretutindeni cu următoarele cuvinte: „numai voi Românilor, mlădițe Nobile ale vechilor Romani, din Bănat, țeara Ungurească şi ori unde vă aflați, şi ori în ce dregătorie (...) stă înaintea voastră norocirea de comun a toatei nației Româneşti".

Dascălul a manifestat o preocupare constantă şi ca pregătirea religioasă a preparanzilor să se realizeze în limba română, militând pentru introducerea şi folosirea alfabetului latin. Astfel, catihetul îi confia lui Samuil Vulcan că a refuzat să respecte dorința episcopului sârb de la Arad, ca preparanzii să cânte în biserică „slaveno-muscalu-sârbeşte, toată slujba", exteriorizându-şi convingerea că acționează conform legilor țării, „iară nu după voia clerului mai mare sârbesc", de care susținea că nu se teme şi că îl va înfrunta cu o tărie de „cremene".

Relevantă, în acest sens, este şi o scrisoare în care Samuil Vulcan îi mărturisea lui Dimitrie Țichindeal: „nu pot să nu laud cum că pe preparanzi îi învățați a scrie cu slove latineşti, fiind acesta începutul culturii". La fel de edificatoare este o epistolă în care profesorul arădean îi solicita lui Moise Nicoară să susțină la nivelul autorităților imperiale uşurința „introducerii literelor latineşti (...) în locul celor sârbeşti şi folosul cel nespus care (...) poate urma".

În efortul de a salvgarda caracterul românesc al Preparandiei şi al procesului educațional din cadrul acesteia, Dimitrie Țichindeal îşi exprima în corespondența cu Samuil Vulcan nemulțumirea față de superiorii lui sârbi, respectiv Sava Arsici, directorul local al instituției de învățământ, şi Ştefan Uroş Nestorovici, inspectorul şcolilor ortodoxe. Despre cel dintâi, dascălul arădean considera, în asentiment cu ceilalți membri ai corpului profesoral, că era doar un negustor, lipsit de o pregătire adecvată şi preocupat exclusiv de bunul mers al afacerilor proprii, precum şi de ambiția de a primi un titlu de noblețe, în detrimentul desfăşurării, în condiții corespunzătoare, a procesului educațional din cadrul Preparandiei. Dimitrie Țichindeal îşi exprima dezacordul şi față de prestația profesională a celui de-al doilea, manifestându-şi convingerea că inspectorul îl tolera pe Sava Arsici, pentru că directorul local îi făgăduise că avea să-l ajute să obțină un titlu de noblețe. Textual, primul catihet al Preparandiei îi comunica lui Samuil Vulcan următoarele: „cunosc şi eu şi ceilalți profesori că Nestorovici va să-i fim noi sculele prin care el să se îmbogățească de bani, orden şi alte mile împărăteşti, iară nu să folosească neamului românesc". Hotărât, dascălul conchidea că el şi colegii lui erau pregătiți să demisioneze ori să-l înfrunte pe inspector, pentru că nu doreau să fie „instrumentul stricăciunii Românilor."

Ilustrativă în legătură cu strădaniile lui Dimitrie Țichindeal de a promova spiritualitatea românească este şi creația lui literară. Astfel, în lucrarea denumită pe scurt *Sfaturile a înțeleagerii cei sănătoase*, profesorul invoca obiceiurile romane ca dovadă a latinității românilor. De asemenea, el se referea la teritoriul fostei Dacii, locuit, la vremea sa, de românii din „Banat, Ardeal, Țara Românească şi Moldova", adresându-le un îndemn la unitate națională, indiferent de confesiune.

Acelaşi mesaj transpare şi din textul fabulelor publicate de Dimitrie Țichindeal în 1814, motiv pentru care, în luna decembrie a aceluiaşi an, volumul care le reuneşte, intitulat pe scurt *Filosoficeşti şi politiceşti, prin fabule, moralnice învățături*, a fost confiscat din ordinul conducătorilor Comitatelor Timiş, Torontal şi Arad. Din aceeaşi cauză, ca urmare a intervențiilor ierarhiei clericale sârbe, primul catihet al Preparandiei a fost destituit de către autoritățile de stat, reproşându-i-se că şi-a difuzat fabulele printre elevi şi învățători. Astfel, în fabula *Rânduneaua şi celelalte paseri*, profesorul le adresa conaționalilor următorul apel la unitate: „Să punem nouă înainte, ce dulceață şi fericire ar fi, a vedea aşa mare număr de Români că se iubesc ca frații şi se omenesc!", indiferent de apartenența la biserica ortodoxă sau la cea unită. Exprimându-şi speranța că „va veni şi acea fericită vreme, când şi Românii vor dobândi odată învățătură şi cărți folositoare în limba lor", Dimitrie Țichindeal a sintetizat, în spirit iluminist, idealul emancipării naționale prin cultură, în următoarea formulare devenită celebră: „Mintea! Mărită nație daco-românească în Banat, în Țara Românească, în Moldova, în Ardeal, în Țara Ungurească, mintea! Când te vei lumina cu învățătura, cu luminatele fapte bune te vei uni, mai aleasă nație nu va fi pre pământ înaintea ta".

Activitatea depusă de Dimitrie Țichindeal pe tărâm național i-a atras o largă apreciere şi recunoaştere, atât în rândul contemporanilor, cât şi din partea posterității. Astfel, reprezentanți ai „protopopilor şi preoților" din Eparhia Aradului au încercat să-l sprijine pe dascăl, acționând pentru a aduce la cunoştința împăratului, prin intermediul lui Moise Nicoară, importantele şi numeroasele eforturi depuse de Dimitrie Țichindeal pentru conaționalii săi. De asemenea, după stingerea sa din viață, primul catihet a fost elogiat de Ion Heliade Rădulescu, Alexandru Papiu Ilarian, Aron Pumnul şi Iosif Vulcan. În acest context, dascălul a fost evocat, probabil, cel mai elocvent de către poetul Mihai Eminescu, care l-a menționat cu apelativul „gură de aur", precum şi de istoricul Nicolae Iorga, care îl considera pe Dimitrie Țichindeal drept „întâiul dascăl al neamului românesc".

VI.25. Mihai VELICIU (1846–1921)

Mihai Veliciu s-a născut la 26 mai 1846 în localitatea Şepreuş din comitatul (județul) Arad. Părinții săi, oameni cu posibilități materiale reduse, ca mai toți românii din mediul rural al Transilvaniei, a trebuit să facă eforturi deosebite pentru a asigura copilului lor o educație cât mai înaltă. Ca toți copiii, a făcut şcoala primară în satul natal, după care s-a înscris la liceul din Beiuş. Aici a trebuit să refacă clasa a III-a şi a IV-a primară, pentru a fi primit în clasa I de gimnaziu. După trei anis-a văzut nevoit să se întrețină singur, făcând meditații, părinții săi nemaiavând suma necesară pentru achitarea taxei de şcolarizare. În cei zece ani cât a stat la Beiuş, conform mărturisirii fiului său mai mic, într-o lucrare dedicată tatălui său[12], a făcut drumurile pe jos.

În anul 1870, după terminarea liceului, la 24 de ani, s-a înscris la Academia de drept din Oradea, unde şi-a asigurat veniturile necesare pentru plata studiilor şi întreținere tot din meditații. Cu siguranță a resimțit greutățile provocate de o situație materială precară. Probabil că acesta a fost motivul pentru care şi-a întrerupt studiile în anul 1873. S-a reîntors la Şepreuş, unde s-a angajat pe post de notar. Această calitate a păstrat-o până în anul 1876, când a fost destituit.

În aceste condiții, Mihai Veliciu a intrat candidat de avocat, în biroul de avocatură al lui Mircea V. Stănescu din Arad, pe care îl cunoştea de pe vremea când acesta a candidat în anul 1875 în cercul electoral Chişineu, pentru un scaun de deputat. Se pare că ucenicia profesională, dar şi cea politică, şi-a făcut-o lângă un Micea V. Stănescu.

În anul 1879, a susținut la Budapesta examenul de avocat, după care şi-a deschis propriul birou la Chişineu. Aici s-a făcut repede cunoscut, mai ales

---

[12] Mihai Veliciu, *Tatăl meu – Mihai Veliciu*, text îngrijit de Dan Demşa, Editura Mirador, Arad, 1996.

între țăranii români, pe care îi apăra în fața abuzurilor autorităților maghiare, fiind apreciat pentru spiritul său de dreptate.

În perioada în care a fost notar la Şepreuş, a început să activeze şi în politică. Liderul politic al arădenilor, avocatul Mircea V. Stănescu şi-a depus candidatura pentru a fi ales în adunarea comitatului Arad (consiliul județean), la Şepreuş. Cu acest prilej, tânărul Mihai Veliciu s-a angrenat în campania electorală a acestuia, sfătuindu-şi consătenii să voteze cu candidatul național. Eforturile tânărului notar nu au fost zadarnice, avocatul arădean reuşind să fie ales. Tot în perioada în care a fost notar, a făcut şi primul său gest cu implicații politice naționale. A refuzat să pună în aplicare ordinul vicecomitelui Aradului din februarie 1873, prin care se cerea folosirea limbii maghiare în administrație, după ce, ani de zile, a fost folosită limba română, încă înainte de instituirea dualismului în 1867. Refuzul de a pune în aplicare ordinul respectiv a fost urmat de o anchetă. În timpul anchetei, el s-a apărat în limba română, fapt care i-a adus destituirea, în anul 1876.

În anul 1884, a fost preşedintele adunării electorale de le Chişineu, care l-a ales pe Mircea V. Stănescu, delegat la conferința P.N.R. de la Sibiu din anul respectiv.

În aceste condiții, s-a făcut cunoscut de timpuriu în lumea politică arădeană, având legături cu Roman Ciorogariu, Nicolae Oncu, Vasile Mangra. Cu ultimii doi a fost coleg la liceul din Beiuş, dar şi cu viitorul episcop al Aradului, Ioan Ignatie Papp. Atitudinea sa de apărător al cauzei românilor din Transilvania şi Ungaria a început să fie cunoscută, motiv pentru care, Mihai Veliciu a fost prezent la Sibiu la conferința din 20 – 21 ianuarie 1892, la care s-a hotărât redactarea unui *Memorandum*, care să prezinte situația românilor, pentru a fi înaintat împăratului de la Viena. A fost ales şi în comitetul celor 25, însărcinat cu redactarea documentului ce urma a fi prezentat.

Cu toate că a fost implicat în mod direct în elaborarea *Memorandului*, el nu a însoțit la Viena delegația plecată din Arad pentru a-l depune la picioarele Tronului. După cum se ştie, autorii *Memorandului* şi membrii comitetului central al P.N.R. au fost inculpați în procesul care s-a desfăşurat la Cluj în luna mai 1894, fiind condamnat la doi ani închisoare. În timpul anchetei şi a procesului, Mihai Veliciu a avut o atitudine demnă, recunoscând acuzațiile care i se aduceau, fiind mândru că a slujit cauza națiunii române.

După proces, Mihai Veliciu s-a întors la Arad, unde, el şi Aurel Suciu, celălalt arădean inculpat, au fost primiți ca nişte eroi, acelaşi entuziasm fiind manifestat şi de către locuitorii satelor prin care a trecut în drumul său către Chişineu, însoțit fiind de către Vasile Mangra.

În luna august 1894, Mihai Veliciu a plecat la închisoarea de la Vác, unde urma să-şi ispăşească pedeapsa. A fost însoţit la gara din Arad de o mulţime de români de condiţii diferite, care au venit să-şi manifeste solidaritatea cu unul din martirii neamului românesc, cum erau socotiţi memorandiştii.

În septembrie 1895, ca urmare a intervenţiei regelui Carol I al României, memorandiştii au fost graţiaţi. Mihai Veliciu s-a întors la Chişineu, unde a fost primit cu mare bucurie de toţi cei care îl iubeau şi îl apreciau. Perioada de detenţie nu i-a anulat demnitatea, el refuzând să semneze scrisoarea de mulţumire adresată împăratului pentru că au fost graţiaţi.

După anul 1895, Mihai Veliciu s-a concentrat în activitatea sa politică pe reluarea activităţii parlamentare şi organizarea politică a românilor din comitatul Arad.

În anul 1895, a candidat pentru un loc în adunarea congregaţiei comitatului Arad. În decembrie acelaşi an, deputaţii congregaţionali s-au întrunit la Hotelul „Palatin" din Arad, prilej cu care au hotărât înfiinţarea unui club central comitatens, constituit din 30 de persoane, între care şi Mihai Veliciu. În anul 1897, membrii congregaţiei au format un partid naţional, condus de către un comitet central, care îl avea ca preşedinte pe Mihai Veliciu. În anul 1900, clubul comitatens a cunoscut schimbări de ordin organizatoric. Clubul central a început să-şi declare apartenenţa la Partidul Naţional Român, preşedinte al clubului fiind în continuare Mihai Veliciu, care făcea parte şi din secţiunea organizatorică. Cu acest prilej, toţi membri comitetului central au intrat în componenţa uneia din cele cinci secţiuni organizate atunci.

Activitatea sa în cadrul congregaţiei comitatense a avut în permanenţă în vedere promovarea drepturilor românilor din comitatul Arad. În discursurile sale, apela la diverse argumente, inclusiv cel demografic, subliniind superioritatea românilor în structura etnică a populaţiei comitatului. Un discurs important a fost rostit în congregaţia Aradului, în toamna anului 1903, în legătură cu evenimentele care au avut loc în localitatea sa natală. Aici, a avut loc o confruntare între locuitori şi autorităţi, care au impus la alegerile de primar o persoană care nu era agreată de către marea majoritate a locuitorilor. S-a ajuns la o confruntarea violentă, în urma căreia au fost ucise şase persoane, iar 11 au fost rănite. Constatând că autorităţile nu intenţionau să ia vreo măsură de pedepsire a celor vinovaţi, Mihai Veliciu, cu „tinerii săi adjutanţi dr. Ioan Suciu, Ioan Russu-Şirianu, dr. Ştefan Cicio-Pop", după cum nota ziarul „Tribuna" din 7 noiembrie 1903, ţine un discurs foarte bine

argumentat. Mihai Veliciu a rostit un discurs în care a afirmat că în Ungaria „...exercitarea drepturilor cetăţeneşti merge cu greu pentru că libertăţile publice sunt nu numai restrânse, ci... exercitarea lor atârnă de regulă de la bunul plac al organelor administrative”[13].

Au fost şi situaţii în care, săteni de origine maghiară, în frunte cu preotul lor reformat, au venit la Mihai Veliciu cerându-i, în calitate de şef al opoziţiei, să le susţină în congregaţia comitatului o cerere, care interesa întreaga obşte. Se pare că cererea susţinută de el a dat câştig de cauză sătenilor respectivi.

Discursurile şi activitatea sa politică pentru cauza naţiunii române i-au adus ura unora dintre maghiari, care, cu prilejul zilei de 15 martie, ziua declanşării revoluţiei maghiare de la 1848, mânaţi de sentimente ultra-naţionaliste, i-au spart ferestrele casei din Chişineu ani de-a rândul.

În calitatea sa de preşedinte al organizaţiei arădene a P.N.L., Mihai Veliciu a organizat, aprobat şi condus numeroase adunări populare. Prin intermediul acestora s-a protestat contra măsurilor pe care le-au luat autorităţile în cadrul politicii de deznaţionalizare a naţiunii române şi a celorlalte naţionalităţi din Ungaria. În luna decembrie 1904, a condus o adunare prin care s-a protestat împotriva unui proiect de lege referitor la învăţământ, care era în dezavantajul românilor, atentând la limba naţionalităţilor. La adunare au participat sute de persoane din Chişineu şi localităţile din apropiere. Adunarea a fost şi un prilej de a adresa o scrisoare către episcopul ortodox de la Arad şi cel greco-catolic de la Oradea, cărora le solicita să intervină, de la înălţimea poziţiei lor, pentru drepturile naţionale ale românilor.

Tot împotriva atentatului autorităţilor maghiare la şcolile naţionale, prin legile şcolare ale contelui Apponyi, a condus adunarea de protest din 1 aprilie 1907, desfăşurată la Arad. La această adunare au participat, după estimările contemporanilor, circa 10 000 de persoane. În discursul său a afirmat că guvernul, prin legile respective, dă dovadă de tiranie.

În anul următor, la 15 noiembrie la Casa Naţională din cartierul Pârneava din Arad, s-a desfăşurat o nouă adunare de protest, de data aceasta împotriva proiectului de lege electorală. Mihai Veliciu a fost prezent la respectiva adunare, care trebuia, în opinia sa, să arate lumii că trebuie să se ţină cont de voinţa naţiunii române, atunci când este în joc soarta sa.

După anul 1910, starea sănătăţii lui Mihai Veliciu s-a deteriorat tot mai mult, motiv pentru care prezenţa lui fizică în prima linie a luptei naţionale

---

[13] „Tribuna Poporului”, anul VII, nr. 195 din 23 oct./7 noiembrie 1903, p. 2.

este tot mai rară. El continuă să fie un reper al luptei naționale, fiind deseori consultat în chestiunile importante. Așa s-a întâmplat cu prilejul conflictului dintre ziarul „Tribuna" şi conducerea P.N.R., când a intervenit Constantin Stere în medierea conflictului. Venit la Arad, el l-a vizitat pe Mihai Veliciu la Chişineu, rugându-l să intervină pe lângă Nicolae Oncu şi Roman Ciorogariu, pentru stingerea divergențelor.

În anul 1918, conform celor mărturisite de fiul său Mihai, Mihai Veliciu i-a scris, de fapt, a dictat fiului său o scrisoare adresată lui Vasile Goldiş, în care îşi arăta dezamăgirea pentru inactivitatea clasei politice româneşti, în timp ce politicienii celorlalte națiuni din Austro-Ungaria au început a-şi manifesta doleanțele. Îi sugera lui Goldiş necesitatea de a pune în fața noului împărat problema drepturilor națiunii române din Transilvania şi Ungaria. Vasile Goldiş se pare că l-a înştiințat pe Aurel Lazăr de la Oradea, nepot prin alianță al lui Mihai Veliciu, asupra acestei nemulțumiri. Așa se pare că s-a ajuns la convocarea, pe data de 12 octombrie, a Comitetului Național al P.N.R., din casa de la Oradea al lui Aurel Lazăr. Mihai Veliciu a fost informat despre modul în care a decurs şedința, deoarece a fost invitat să participe şi avocatul Gheorghe Popovici din Chişineu, tocmai pentru a-l informa la întoarcere.

Starea de sănătate nu i-a permis, din păcate, să fie prezent la 1 Decembrie 1918, la Adunarea Națională de la Alba Iulia. Important pentru el, care toată viața a dovedit o modestie exemplară, că visul pentru care a trăit a devenit realitate.

Mihai Veliciu nu a activat doar pe tărâmul politicii naționale. A fost şi un personaj activ al societății româneşti ardelene, participând ca acționar la înființarea unor mici bănci româneşti şi la întemeierea Băncii „Victoria" din Arad. De asemenea, a fost implicat şi în viața bisericească a românilor ortodocşi, fiind preşedintele comitetului parohial din Chişineu, deputat sinodal şi congresual.

La 26 aprilie 1921, bolnav, marcat de moartea fiului său mai mare, Romul Veliciu, primul prefect al oraşului Arad, întâmplată cu doar patru luni înainte, probabil şi obosit de luptele duse în slujba națiunii sale, Mihai Veliciu a părăsit lumea pământeană, la vârsta de 75 ani. În anul 1928, când a fost ridicată o piatră funerară la mormântul său din Chişineu, Alexandru Vaida-Voievod, prezent alături de Ştefan Cicio-Pop, Ioan Suciu şi mulți alții care l-au apreciat, l-a comparat cu marele om politic francez, Georges Clemenceau.

IV.26. Romul VELICIU (1882–1920)

Avocat şi om politic, Romul Veliciu s-a născut în 1882, la Chişineu-Criş, în județul Arad. Romul Veliciu a fost membru al Marelui Sfat Național Român şi prefect al județului Arad. A fost membru fondator al ziarului „Românul" din Arad, al cărui prim număr a apărut în ianuarie 1911.

Născut în familia memorandistului Mihai Veliciu, al cărui fiu a fost, Romul Veliciu a frecventat cursurile şcolii primare din localitatea natală. A absolvit liceul din Sibiu, după care a urmat studii juridice la facultățile de drept ale universităților din Budapesta, Cluj şi Berlin. A obținut diploma de avocat la Târgu Mureş.

In anul 1908, după ce s-a căsătorit cu fiica lui Sava Raicu, directorul Băncii „Victoria", care a sprijinit constant lupta națională a românilor din Transilvania, şi-a deschis un birou de avocatură la Arad.

A continuat linia politică a tatălui său şi s-a înscris în acelaşi an 1908 în Partidul Național Român, fiind ales membru în comitetul executiv al partidului. În acțiunea politică s-a făcut cunoscut pentru intransigența sa în susținerea drepturilor națiunii române din Transilvania, combătând aşa-numitul „oportunism trădător". A fost membru fondator al ziarului „Românul" din Arad, care a devenit publicația oficială a Partidului Național Român. Ziarul a început să fie publicat din luna ianuarie a anului 1911.

În toamna anului 1918, a participat la toate evenimentele din oraşul Arad care au premers Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia. A fost membru al Consiliului Național Român din Arad, al cărui conducător a devenit după ce Iustin Marşieu a trebuit să părăsească Aradul. Acesta a fost numit în funcția de prefect al Aradului de către Consiliului Dirigent, la 24 martie 1919, demnitate nerecunoscută de către guvernatorul francez al Aradului. Fiind în imposibilitatea de a-şi exercita atribuțiile, acesta şi-a desfăşurat la început activitatea în localitatea Radna, la 30 km de oraşul Arad.

După instalarea administrației românești în orașul Arad, Consiliul Dirigent l-a numit pe Romul Veliciu prefect al orașului Arad, începând cu data de 1 octombrie 1919. Ocupând această funcție într-o perioada dificilă, de tranziție, a fost printre primii prefecți români din Transilvania care a înțeles necesitatea derulării în centrele urbane, după anul 1918, a unei acțiuni de românizare. În timpul activității sale de prefect a ținut seama de stările excepționale existente în acea vreme, dar şi de nevoile întregii populații.

La data de 6 decembrie 1920, la vârsta de 38 ani, a decedat în casa sa din Arad, în urma unei boli necruțătoare. La moartea sa, instituțiile administrației locale au arborat steagul național în bernă. În timpul ceremoniei de înmormântare, în semn de respect față de defunctul Romul Veliciu, escadrila de avioane a Aradului a zburat deasupra cortegiului care se deplasa spre cimitirul „Eternitatea". Din păcate, unul dintre avioane, care a zburat prea jos, s-a agățat de cablurile electrice stradale, aparatul luând foc, iar tânărul aviator, cuprins de flăcări, a decedat.

IV.27. Alexandru VLAD (1877–1941)

Militar şi om politic, Alexandru Vlad s-a născut în 1877, la Orăştie, judeţul Hunedoara. A fost comandant al Gărzilor Naţionale Române, membru al Marelui Sfat Naţional şi şef al Statului Major al Corpului de voluntari ardeleni „Horea".

Alexandru Vlad a urmat cursurile şcolii primare la Orăştie, iar cele liceale la Braşov. După aceasta a hotărât să devină ofiţer de carieră şi s-a înscris la Şcoala de ofiţeri din Sibiu. La absolvire, a fost încadrat în armata imperială cu gradul de sublocotenent la o garnizoană de elită, la Kőnigraetz. De aici, a fost trimis la Arad, unde se afla Regimentul 33 Infanterie, care avea în com-ponenţa sa un număr mare de soldaţi români, de instruirea cărora s-a ocupat tânărul ofiţer. In vara anului 1914, când a izbucnit Marele Război, Alexandru Vlad, devenit între timp căpitan, a plecat cu regimentul său pe frontul din Galiţia.

La sfârşitul războiului, în toamna anului 1918, s-a întors de pe front la Arad. În anii petrecuţi pe front a fost rănit şi înaintat la gradul de maior.

La 7 noiembrie 1918, Ştefan Cicio-Pop, preşedintele Consiliului Naţional Român Central, prin manifestul lansat a pus problema oficializării Gărzii Naţionale Române pe întreg teritoriul Transilvaniei, după ce aceasta s-a înfiinţat la Arad în zilele de 1–2 noiembrie 1918. La 11 noiembrie a luat fiinţă la Arad Comanda Supremă a Gărzilor Naţionale Române din Ungaria şi Transilvania. În fruntea acestui organism a fost numit maiorul Alexandru Vlad. Cu prilejul instalării sale, Ştefan Cicio-Pop a rostit un discurs de mobilizare a energiilor românilor din Ardeal şi Ungaria, pentru împlinirea deziderateloor naţionale. Sub comanda lui Alexandru Vlad, în urma apelurilor făcute, procesul de înfiinţare a Gărzilor Naţionale Române s-a extins la nivelul întregii Transilvanii. Se formau primele nuclee militare ale românilor ardeleni.

Alexandru Vlad a fost preocupat şi de repartizarea judicioasă a cadrelor cu pregătire militară. Aceştia au fost trimişi de la Arad în acele zone în care lipseau asemenea cadre. De asemenea, a urmărit înzestrarea Gărzilor cu

armament şi muniție. Printr-un apel intitulat *Către națiunea română* a solicitat românilor sprijinul material pentru susținerea Gărzilor Naționale.

Alexandru Vlad a participat la tratativele de la Arad din zilele de 13–14 noiembrie 1918, dintre delegația guvernului maghiar, condusă de Oszkár Jászi şi delegația C.N.R.C.

După convocarea Adunării Naționale de la Alba Iulia, comandantul Gărzilor Naționale a dat ordinele necesare pentru asigurarea securității de către gardişti pentru desfăşurarea în siguranță a adunărilor populare, în cadrul cărora se alegeau delegații localităților pentru Adunarea de la Alba Iulia. De asemenea, a avut grijă ca fiecare județ să asigure prezența la Alba Iulia a câte doi gardişti.

O sarcină importantă pe care a împlinit-o exemplar a fost luarea măsurilor necesare asigurării securității desfăşurării Marii Adunări Naționale. În acest sens, a semnat comunicatul intitulat *Susținerea ordinei la Adunarea Națională Constituantă*. Cu această misiune au fost încredințate Gărzile Naționale din Alba Iulia, Blaj, Aiud, Abrud şi din localitățile adiacente.

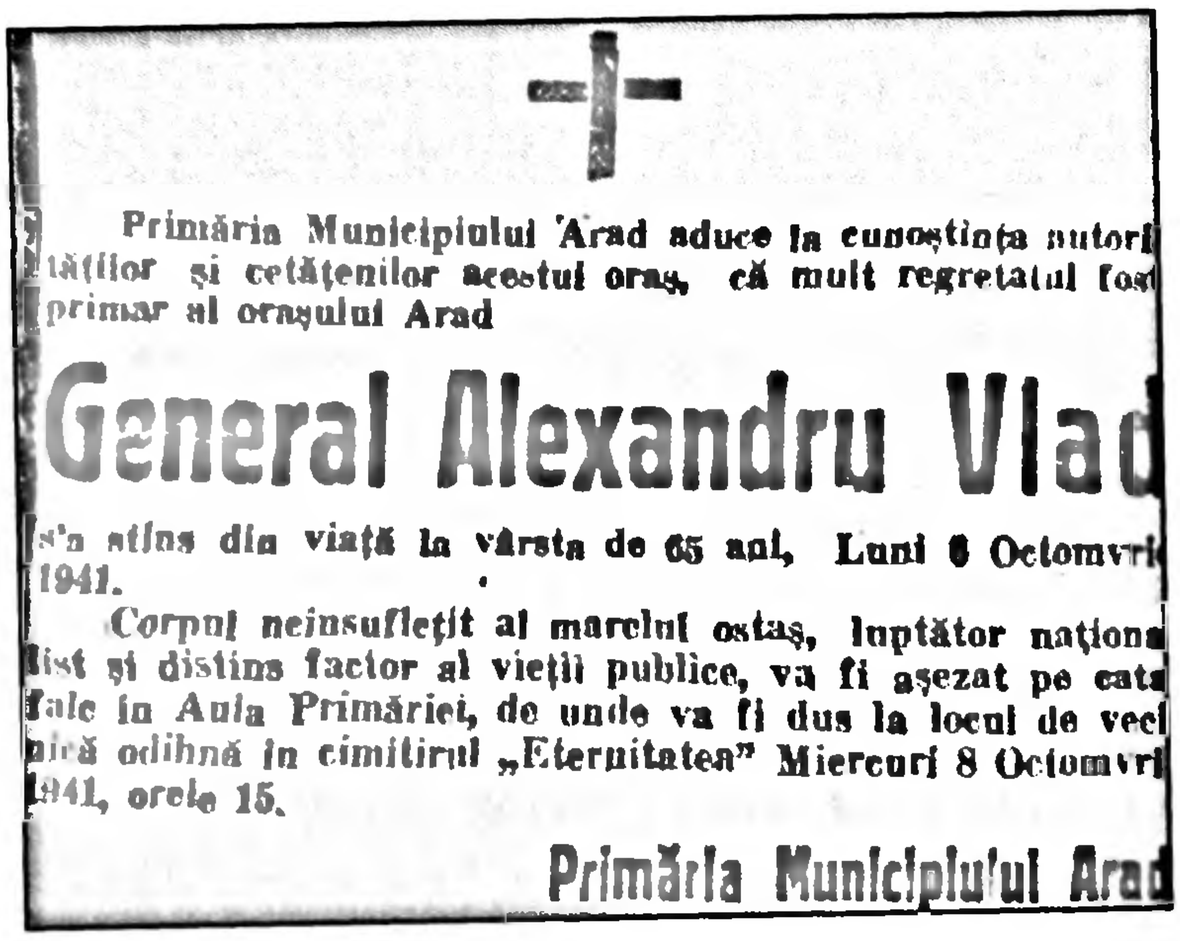
După constituirea Consiliului Dirigent, comanda supremă a Gărzilor s-a mutat din Arad la Sibiu. Ele s-au desființat în teritoriile în care Consiliul Dirigent şi-a manifestat autoritatea.

A fost şeful statului major al Corpului de Voluntari Ardeleni „Horea". După anul 1918, a fost comandantul Regimentului 93 Infanterie din Arad. A fost printre primii ardeleni care au activat în cadrul armatei române unde a şi obținut gradul de colonel. La trecerea în rezervă a fost înaintat la gradul de general.

La alegerile parlamentare din anul 1928 a candidat pe listele Partidului Național Țărănesc, reuşind să obțină un loc în Parlamentul României.

În perioada interbelică, generalul în rezervă Alexandru Vlad a desfăşurat o importantă activitate în cadrul societății arădene. A fost preşedinte al Camerei de Comerț şi Industrie (1929–1933), primar al oraşului Arad (septembrie 1938–1940). În ambele funcții a dat dovadă de spirit dinamic, iscusință şi interes față de problemele urbei. În anul 1940, când Aradul s-a confruntat cu valul de refugiați din nordul Transilvaniei şi din Basarabia, s-a ocupat de primirea acestora, reuşind să-i solidarizeze pe arădeni cu cei aflați în nevoi.

Când convingerile sale politice nu au mai fost în acord cu evoluția politică a țării a demisionat din funcția de primar. În anul 1941, ca recunoaştere a patriotismului său, a fost ales preşedinte de onoare al „Uniunii Gărzilor Naționale din Ardeal în 1918–1919".

Primăria Municipiului Arad aduce la cunoștința autorităților și cetățenilor acestui oraș, că mult regretatul fost primar al orașului Arad

General Alexandru Vlad

s'a stins din viață la vârsta de 65 ani, Luni 6 Octomvrie 1941.

Corpul neinsufleţit al marelui ostaş, luptător naţionalist şi distins factor al vieţii publice, va fi aşezat pe catafalc în Aula Primăriei, de unde va fi dus la locul de veci pioasă odihnă în cimitirul „Eternitatea" Miercuri 8 Octomvrie 1941, orele 15.

Primăria Municipiului Arad

Anunțul decesului Generalului Alexandru Vlad în ziarul „Ştirea", anul XI, nr. 2772, din 7 octombrie 1941

A murit la 6 octombrie 1941, la Arad, fiind înmormântat în cimitirul Eternitatea, alături de alte personalități arădene. Din păcate, mormântul său nu mai există. Nefiind căsătorit, lipsit de urmaşi direcți, care să trăiască la Arad, se pare că peste sicriul lui Alexandru Vlad a fost înhumat o fostă ordonanță a acestuia.

Capitolul al V-lea

TURNEE TEATRALE CU VALOARE DE SIMBOL[1] (în ordine cronologică)

[1] Mihail Pascaly, Matei Millo, I.D. Ionescu, Constantin Petrescu, G.A. Petculescu, Zaharia Bârsan, Agatha Bârsescu, Victor Antonescu şi Ion Brezeanu.

V.1. Precizări

Turneele teatrale în Transilvania ale unor mari artişti au constituit evenimente de primă importanță în viața românilor din această parte a țării, dobândind semnificația unor sărbători naționale. Acest fapt este demonstrat şi de numărul mare al spectatorilor veniți din satele mai mult sau mai puțin apropiate, ale căror căruțe au alcătuit o adevărată tabără în jurul teatrului, aşteptând zile întregi pentru a putea auzi de pe scenă cuvântul românesc[2]. Aceste turnee au contribuit la integrarea publicului din partea de vest a țării în atmosfera culturală a întregii obşti româneşti. S-a realizat în acest fel o simultaneitate a receptării unor valori artistice la Bucureşti şi în centrele culturale din Transilvania şi Banat. Spectacolele au întărit încrederea publicului în capacitatea limbii române de a exprima sentimente înalte şi au constituit veritabile lecții de patriotism şi de educație estetică.

Momente remarcabile în istoria mişcării teatrale arădene sunt reprezentate şi de strălucitele turnee ale trupelor conduse de Mihail Pascaly, Matei Millo, Victor Antonescu, I.D. Ionescu, G.A. Petculescu şi, mai târziu, de Constantin Nottara, Aristide Demetriade, Nicolae Soreanu, Marioara Voiculescu, Tony Bulandra ş.a., turnee care au contribuit la integrarea publicului din partea de vest a țării în atmosfera culturală a întregii spiritualități româneşti. S-a realizat astfel o simultaneitate a receptării unor valori artistice la Bucureşti, precum şi în centre din Transilvania şi Banat. Spectacolele întăreau încrederea publicului în capacitatea limbii române de a exprima idei şi sentimente înalte, constituind veritabile lecții de educație națională şi estetică. Ele au rămas multă vreme întipărite în inimile celor prezenți, prin căldura sentimentelor care au vibrat pe scenă.

Marile turnee organizate de Pascaly, Millo şi Victor Antonescu au îndeplinit o funcție cultural-educativă, cu larg răsunet în conştiința românilor. Ele au constituit modalități active, dinamice, de integrare a spectatorilor în universul axiologic al culturii române, posibilități de cunoaştere a valorilor creatoare şi interpretative ale poporului român, precum şi îndemnul românilor de a-şi manifesta sentimentele naționale. Aceste turnee au întreținut flacăra unității naționale a românilor, au dat noi imbolduri acțiunilor culturale de pe

---

[2] Ştefan Mărcuş, *op. cit.*, p. 172.

aceste meleaguri şi au format convingerea că unitatea noastră de istorie, limbă şi cultură va reuni fireştile diferenţe confesionale şi politice într-o singură năzuinţă şi acţiune.

În clădirea teatrului de pe strada Gh. Lazăr au răsunat de pe scenă glasurile pline de patos ale marilor actori Mihail Pascaly (1868) şi Matei Millo (1870), întâmpinaţi la Arad cu frenezie de o mulţime de oameni venită din împrejurimi şi chiar din comitatul Zărandului, spre a putea auzi „cel puţin o dată limba noastră dulce şi sonoră", încântându-se de „frumuseţea sunetelor limbii române şi valenţele sale dramatice".

Strălucitii mesageri ai teatrului românesc de peste munţi, în frunte cu Millo şi Pascaly, prin turneele întreprinse în Transilvania, au contribuit la redeşteptarea naţională, la formarea gustului pentru teatru, pentru frumos, stimulând echipele dramatice locale în strădania lor de a se impune în faţa publicului. La Arad, dar şi în alte centre, aspiraţia spre un teatru naţional a fost deosebit de puternică.

V.2. Mihail Pascaly (1868; 1871)

Fotocopia unei fotografii a lui Mihail Pascaly, făcută la Arad, în august 1868, cu prilejul turneului trupei sale, şi dăruită în semn de prețuire omului politic şi animatorului cultural Ioan Popovici-Desseanu.

Primul ansamblu teatral românesc care a susținut reprezentații în Ardeal a fost cel al Teatrului Național din Bucureşti, condus de Mihail Pascaly. Acesta şi-a început turneul în ziua de 16 mai 1868 la Braşov, spre a trece apoi prin orașele Sibiu, Lugoj, Timişoara şi Arad şi, în cele din urmă, la Oravița, cunoscând pretutindeni un strălucit succes.

Vestea turneului lui Mihail Pascaly i-a entuziasmat pe iubitorii Thaliei. Iosif Vulcan, prin prestigioasa publicație transilvăneană „Familia", adresa o patetică invitație: „Veniți, preoți ai scenei româneşti, veniți, unşii muzelor, veniți, propagatorii ideii sfinte, veniți, fraților, căci noi vă aşteptăm cu brațele deschise. Haideți şi insuflați conştiința în inimile disperate, veniți şi ne spuneți că românul a fost şi va fi. Veniți! Veniți!"[3].

În 18 iulie, după *Apel* a apărut prima ştire în limba maghiară, în ziarul local „Alföld", care anunță că „Pascaly M., eminentul artist al Teatrului Național din Bucureşti, va da, cu o trupă excelentă, 6 reprezentații româneşti la teatrul local, începând cu data de 1 august. Atragem atenția publicului asupra unui eveniment artistic, care, desigur, va fi primit cu bucurie de către intelectualii noştri români"[4]. În 22 iulie, a apărut în ziarul „Alföld" încă un

---

[3] „Familia", anul IV, din 15 aprilie 1868, p. 189.

[4] „Alföld", Arad, nr. 164, din 18 iulie 1868.

anunț: „După cum am mai anunțat în ziarul nostru, se va da în Arad o reprezentație teatrală românească. Am mai aflat în anunțul publicat de d. director Pascaly că, în baza înțelegerii între D-sa şi d. director al teatrului local Follinus, trupa românească va da la teatru 6 reprezentații şi anume: la 1, 3, 4, 8, 11 şi 13 august”[5].

Spectacolele susținute de trupa lui Mihail Pascaly vor fi larg comentate în revista „Familia”, dar şi în „Albina”[6], „Federațiunea”[7], precum şi în ziarele arădene: „Alföld” şi „Arader Zeitung”, ceea ce dovedeşte însemnătatea deosebită a turneului şi largul său ecou în rândul iubitorilor Thaliei din Transilvania.

Trupa lui Pascaly[8] începuse seria spectacolelor, la Arad, aşa cum fuseseră anunțate, în ziua de 1 august, cu două piese scurte: *Poetul romantic*, comedie într-un act de Matei Millo, şi *Doi profesori procopsiți şi neprocopsiți*, comedie de Scribe[9]. În timpul reprezentației, spectatorii au cântat cu însuflețire „Azi e zi de sărbătoare, să ne veselim”. Despre acest prim spectacol găsim un larg comentariu[10] în revista „Familia”[11], care consemnează cu căldură şi entuziasm acele clipe admirabile, când românii din Ardeal au auzit pentru prima oară muza română: „O zi mare, o zi prea însemnată şi interesantă fu aceasta pentru locuitorii români de aici şi din jur, căci ieri, întâia oară, răsună de pe scena Aradului limba noastră dulce şi sonoră. Pentru aceia, uşor vă puteți închipui că românii din părțile acestea au primit cu căldură pe dl. Pascaly şi îndată la reprezentarea de ieri au concurs în număr mare. Trebuie să observ însă că şi străinii au fost la reprezentație binişor, ceea ce a făcut o impresiune plăcută asupra românilor”. În ceea ce priveşte spectacolul susținut, se precizează, în continuare: „Ieri seara se reprezentară două piese: *Poetul romantic* şi *Doi profesori procopsiți şi neprocopsiți.* Înainte de piesa primă, dl. Pascaly a declamat poezia d-lui At.M. Marienescu, intitulată *Adu-ți aminte, române.* Aplauzele frenetice cu care publicul a primit această declamație dovedeau de ajuns entuziasmul

---

[5] „Alföld”, Arad, nr. 167, din 22 iulie 1868.

[6] Numerele 71, 73, 76, 79, 80, 85 şi 91.

[7] M. Pascaly, *Teatrul român din Arad* în „Federațiunea”, 1868, nr. 106, din 16/26 iulie, p. 418.

[8] A venit din Timişoara.

[9] „Alföld”, nr. 176, din 1/13august 1868.

[10] Semnat, D.G.

[11] „Familia”, nr. 26, din 4 august 1868.

publicului. Despre succesul ambelor piese nu voi vorbi: stimatele cititoare avură ocazia a le mai citi în foaia aceasta. Despre aceste piese amintesc numai atâta că mai mult au excelat dl. Pascaly şi Gestianu”[12].

Primul spectacol al trupei bucureştene fusese amplu comentat şi de ziarul „Alföld”[13]: „Teatrul românesc – trupa românească de la Bucureşti, de sub direcția lui M. Pascaly, şi-a început reprezentațiile sâmbătă în fața unui public foarte mare. Au fost încă o dată atâția câte locuri sunt la teatru. Nu numai românii au fost de față, ci a participat şi o bună parte a celeilalte intelectualități din oraşul nostru. Publicul a avut parte de o mare plăcere artistică ce a întrecut mult aşteptările sale...”. Publicul a urmărit cu cel mai mare interes şi mulțumire binemeritată spectacolul, iar strigătele însuflețite „Să trăiască” şi „Eljen” s-au îmbrățişat în aprecierea şi recunoaşterea teatrului românesc”[14].

Nu lipsit de interes este faptul că „Albina” publică o bună parte din acest articol ce vădeşte marele succes al trupei române. În plus, notează cu mândrie patriotică: „Ştiam noi că este suavă limba română, ştiam că este încântătoare şi dulce, tocmai aşa cât de mult este amorul român pentru naționalitatea sa, dar că ce poate să facă această limbă pe scena teatrală, despre aceasta nimeni nu-şi poate face închipuiri mai înainte de a o auzi, pare că s-a născut pe scenă şi s-a educat numai acolo”.

De altfel, „Albina” a reprodus şi comentat şi articole din ziarul în limba germană „Arader Zeitung”. Reținem un admirabil elogiu adus limbii române: „Limba sună foarte simpatic şi are în dispozițiune un farmec melodios şi o melodie proprie tuturor limbilor romanice”.

Al doilea spectacol a avut loc marți, 4 august, cu piesa *Frica e din rai*, comedie națională în 3 acte, de Mihail Pascaly. Acest spectacol este consemnat cu căldură în revista „Familia”[15] de către *Un iubitor de arte*, care relevă participarea unui public numeros, astfel că, „...cu deosebită plăcere, văzurăm între cei veniți din provincie şi câțiva plugari mai de frunte. Aceasta dovedeşte de ajuns că spiritul național a pătruns prin toate artele națiunii noastre şi că poporul român de aici s-a deşteptat din letargia seculară. Teatrul Național, mijlocul cel mai bun de a lăți în popor lumina şi a răspândi într-însul sublima idee de naționalitate, pentru aceea salutăm cu o vie bucurie în mijlocul

---

[12] „Familia”, nr. 26 din 4 august 1868. Autorii articolului semnează cu inițialele D.G.

[13] Articolul *Teatrul românesc*, în „Alföld”, nr. 178, din 4 august, 1868, p. 3.

[14] Articolul *Teatrul românesc*, în „Alföld”, nr. 178, din 4 august, 1868, p. 3.

[15] „Familia”, anul IV, nr. 77, din 2/14 august 1868.

nostru pe dl. Pascaly, care a venit a ne realiza o dorință veche, care a venit a ne îndeplini o misiune sacră. Sperăm că primirea călduroasă cu care românii din toate părțile întâmpină această societate va îndemna pe dl. Pascaly de a veni şi în anii viitori spre a încânta cu arta sa şi spre a continua opera sa începută acum, spre a dezvolta şi mai departe spiritul național între românii de dincoace de Carpați..." Piesa reprezentată, *Frica e din rai*, a cunoscut un deosebit succes, „reprezentatorii" interpretând „foarte bine", motiv pentru care „merită toată lauda". Publicul – consemnează în continuare articolul – a avut o „cauză dublă" de delectare „căci, de astă dată, văzurăm nu numai reprezentație română, ci şi piesă națională. Încât, pentru piesă, aceea e scrisă de mâna rutinată, care cunoaşte secretele scenizării – de aceea, comedia dl. Pascaly făcu senzație mare şi publicul o primi cu aplauze frenetice."

După prima piesă, în pauză, doamna Pascaly îmbrăcată în costum național a declamat poezia *Copila română* de Iosif Vulcan, aplaudată frenetic la sfârşitul fiecărei strofe, ceea ce a făcut ca la chemarea publicului, autorul şi interpreta să revină împreună pe scenă pentru a primi omagiul acestuia. Iosif Vulcan se afla la Arad, după cum însuşi mărturiseşte, pentru a vedea întâia oară teatrul românesc: „îndeosebi mă interesa mult teatrul național, care n-am văzut nicicând. Doream să aud limba noastră dulce şi sonoră răsunând de pe scenă şi acest dor mi-a şoptit necontenit să mă duc cât mai curând... eu, însă, doream să văd mai multe piese şi ce bine că mă dusei la Arad..."

Iosif Vulcan a rămas trei zile la Arad, petrecând serile (două!), aşa după cum însuşi mărturiseşte[16] – în teatru, discutând problema fierbinte a teatrului românesc în Transilvania („starea teatrului român de dincolo de Carpați" şi necesitatea „fondării unui teatru național în Imperiul Austriac"[17]) problemă devenită ideal pentru care a militat cu pasiune ani de-a rândul.

Al şaptelea spectacol a avut loc în ziua de 21 august, cu comedia în 3 acte *Voinicios dar fricos* de Hipolit Lucas, în traducerea lui M. Pascaly[18]. Din cauză că acesta era anunțat drept ultimul spectacol al turneului, cronicarul îşi exprima speranța că „Aradul va rămâne pentru trupa ce pleacă o plăcută amintire, deoarece abia am crede că vor fi găsit în turneul lor o mai însuflețită primire decât la noi. Dar şi publicul românesc de la noi va ține minte aceasta rândunică vestitoare a primăverii progresului literaturii ei dramatice românești care l-a împărtăşit de multe seri senine şi plăcute".

---

[16] *Ibidem*

[17] „Familia", nr. 30 din 26 aug./7 sept. 1868, p. 355.

[18] Afiş aflat la Muzeul Teatrului Arădean.

Teatru romanu.

M. PASCALY.

Român szinészet.
A szinházban.
Teatru romanu.
In localul teatrului.
Strengariulu
din
PARISU.
(A párisi naplopó.)

TEATRU ROMANU in ARADU.
pentru beneficiulu dlui J. GESTIANU
Duoisfiosi
A két szégyenlős. — Die zwei Schamhaftige.
Primariu fara voe.
Polgármester minden áron. — Der Bürgermeister
tieranulu DIN TEMPULU LUI Tuduru.

Afişe ale spectacolelor susținute de ansamblul teatral românesc condus de Mihail Pascaly

La cererea publicului însă, trupa lui Pascaly şi-a prelungit turneul la Arad, interpretând şi cele două piese omise din cauza îmbolnăvirii actorilor M. Pascaly şi G. Gestianu. Astfel, în 27 august, a fost jucată comedia în două acte *Ştrengarul din Paris*, iar în 28 august, drama în 5 acte *Orbul şi nebuna.* Cu acest ultim spectacol a luat sfârşit turneul din Arad al trupei lui M. Pascaly. Afişul acestuia cuprinde şi mulțumirile lui Pascaly pentru dragostea cu care a fost primită şi înconjurată trupa sa: „Sunt fericit a profita de această ocazie, ca să arăt onoratului public profunda mea recunoştință şi ca român, şi ca artist, pentru îmbrățişarea ce mi s-a făcut mie şi celor ce m-au urmat, dar îndoit recunoscător sunt pentru răsunetul şi patronarea ce a găsit în inimile tuturor românilor ideea progresului artei române şi aceasta, grație unor buni români inițiatori, care ştiu că fericirea şi mărirea popoarelor sunt artele şi ştiințele. Luându-ne ziua bună de la acest onorat public român, ducem cu noi cele mai frumoase suveniri şi ferma credință că, oriunde este un cuib românesc, artele şi ştiința îşi găsesc palatul lor..."

După o şedere de aproape o lună[19] la Arad, încheiată cu un banchet dat de românii din Arad în cinstea lui Pascaly şi a trupei sale – în cadrul căruia Pascaly primeşte o cupă de argint, ca semn al dragostei şi recunoştinței publicului arădean[20] – în 29 august, ansamblul bucureştean s-a îndreptat spre Oravița, punctul terminus al acestui strălucit turneu în Transilvania şi Banat. Mihail Pascaly nu îl va uita curând, de vreme ce trei ani mai târziu îşi exprimă intenția de a efectua al doilea turneu în această parte a țării. Astfel, în scrisoarea[21] adresată avocatului şi ziaristului Mircea V. Stănescu, în aprilie 1871, Pascaly subliniază scopul acestei „excursiuni pur ştiințifice, pur artistice, culturale" şi anume „...o sfântă datorie de îndeplinit pe bază de progres, de mărire şi de tărie pentru orice națiune şi, mai deosebit, pentru un popor june ca al nostru, cu atâta viață, cu atâta speranță şi cu o înaltă misiune de împlinit". De asemenea, în scrisoarea la care ne referim, Mihail Pascaly solicită „angajarea localului de teatru din partea românilor, pentru arta română, ca să nu întâmpinăm piedici şi întârzieri în aceste şapte reprezentații". Repertoriul celor şapte reprezentații în total se va compune din: „piese naționale-istorice, piese naționale de caracter şi moravuri şi două piese, traduceri, capodopere ale artei şi literaturii europene".

În ziarul arădean „Gura Satului", condus de Mircea V. Stănescu, unul dintre mentorii vieții politice şi culturale din Arad, în 15 iunie 1871 apare un *Apel* care anunță o „conferință confidențială şi particulară"... pentru a discuta asupra „chestiunii de chemare, respectiv, primirea artistului nostru național, M. Pascaly". În urma acestei conferințe a fost ales un comitet organizatoric, care publică în „Gura Satului" la data de 3 august 1871 următorul anunț: „Societatea teatrală română din capitala României, sub direcțiunea artistului Mihail Pascaly, va da 7 reprezentațiuni teatrale la Arad, la 12, 13, 15, 16, 17, 18 şi 19 ale lui august. Având onoarea de a vă aduce această ştire plăcută la cunoştința publică, facem apel, totodată, la toți amatorii şi părtinitorii teatrului național, spre a participa cu mic, cu mare la aceste reprezentațiuni artistice ale Thaliei române".

A doua zi, duminică, a fost reprezentată o dramă națională istorică, *Patria şi domnitorul*, de Mihail Pascaly, în care soții Pascaly „au suscitat dese şi entuziaste aplauze".

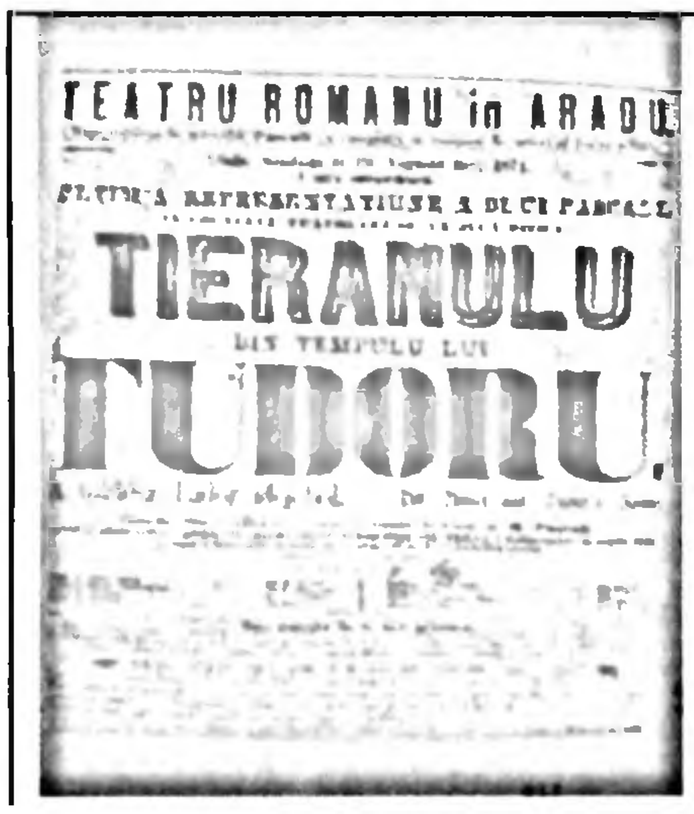
[19] Au fost prezentate 9 spectacole.

[20] „Familia", anul IV, nr. 28 din 10/22 august 1868, p. 333.

[21] O. Lupaş, *Figuri arădene*, Arad, Tipografia Concordia, 1936.

Afişe ale spectacolelor susținute de ansamblul teatral românesc condus de Mihail Pascaly

Făcând o comparație între cele două turnee la Arad ale lui M. Pascaly (1868 şi 1871), trebuie să precizăm că ultimul a reuşit mai puțin, mai ales din punct de vedere material. Rareori teatrul a avut săli pline.

În 1871, în zona Aradului recolta a fost deosebit de slabă, iar țăranii nu au mai venit la spectacole în număr mare, aşa cum făcuseră în 1868. În plus, turneul s-a efectuat chiar în timpul secerişului, iar repertoriul nu a fost bine ales, cuprinzând, în majoritate, piese franțuzeşti, cunoscute de publicul arădean. Se remarcă faptul că la reprezentațiile cu piese româneşti originale, teatrul a avut săli pline.

Chiar dacă cel de-al doilea turneu al ansamblului teatral român nu a cunoscut strălucirea celui dintâi, nu trebuie să minimalizăm însemnătatea lui, ambele constituindu-se în lecții de înalt patriotism, prin care s-a propagat cu entuziasm ideea unui teatru național al românilor în Transilvania.

Cum era şi firesc, prezența trupei lui Mihail Pascaly şi a unui mare număr de spectatori – intelectuali şi țărani din oraş şi din localitățile din jur – au

prilejuit organizarea unor manifestări cu conținut național, desfăşurate în afara sălii de spectacole. O asemenea acțiune[22] a avut loc la grădina Hanului „Csazy" din localitate, unde se adunau unii dintre românii veniți la Arad cu prilejul reprezentațiilor susținute de trupa lui Mihail Pascaly.

Comitele suprem al Comitatului Arad scria alarmat vicecomitelui că, într-una din serile lunii august 1868, în prezența unei asistențe numeroase, Nicolae Christian – fost notar în Pecica – a rostit o cuvântare cu conținut național românesc. Erau prezenți unii dintre membrii trupei lui Pascaly (cunoaştem exact doar numele actorului G. Gestianu), precum şi câțiva dintre reprezentanții de seamă ai românilor arădeni: Vasile Goldiş, Ioan Suciu, Petre Popovici, Mircea V. Stănescu, Teodor Şerb, David Nicoară, membri ai Partidei Naționale Române, primul partid politic al românilor din Transilvania.

Şeful politic şi administrativ al comitatului Arad sublinia că Nicolae Christian a evocat în cuvântarea sa necesitatea desăvârşirii unității statului național român, „definind chiar şi granițele viitoare ale Daco-României" care „trebuia să cuprindă şi toate teritoriile locuite de românii de dincoace de Carpați", de la „Marea Neagră până la pragul uşii Colegiului de la Debrețin". Desigur, cele întâmplate la Hanul „Csazy" au fost larg comentate în oraş, astfel că prefectul a dat instrucțiuni comitelui să se cerceteze cele întâmplate, „dar, cu tact şi fără să se facă furori", şi „să se ceară declarații de la românii care au slujbă de stat şi care, desigur, au fost prezenți". Aceste instrucțiuni au fost primite de comitele Nagy Sándor la 18 august 1868 şi patru zile mai târziu, în 22 august, acesta a şi început cercetările. Prima declarație a sosit la sediul Comitatului la 1 septembrie 1868 şi purta semnătura lui Ioan Goldiş, subsecretar de stat. Acesta arăta că a fost în Grădina „Csazy" pentru a lua cina cu Petre Popovici, dar la ora 10, au plecat împreună, deoarece locuiau în aceeaşi casă. La plecare, au văzut că „la o masă, cei prezenți au stat de vorbă şi au cântat cântece populare româneşti, fără nici un colorit național"[23].

Ioan Suciu, notarul din Socodor, recunoaşte în declarația lui că a fost prezent când Nicolae Christian şi-a susținut discursul şi chiar a încercat să-l convingă că ar fi bine să se oprească, precum l-au lămurit şi alții, dar fără niciun rezultat. Declarația a fost trimisă la data de 22 septembrie 1868[24]. A treia declarație a fost dată de David Nicoară, pretor al comunei Elek. Acesta

---

[22] Direcția Județeană Arad a Arhivelor Naționale, Fond Prefectura Județului Arad, Actele comitelui suprem, nr. 332/1868, fila 2.

[23] Fond citat, fila nr. 3.

[24] Fond citat, fila nr. 7.

declară că a sosit la grădină cu Ioan Suciu şi după o vreme, la masa lor s-au aşezat Mircea V. Stănescu, Nicolae Christian, Popovici, Teodor Şerb şi doi–trei actori români. Nicolae Christian, aflat sub influența alcoolului, a susținut un discurs care aproape nu a fost înțeles; „Personal, n-am înțeles şi nu mi-am dat seama ce doreşte, fiindcă nici locul şi nici momentul nu era potrivit pentru a toasta, şi l-am rugat să înceteze, cum la fel a fost rugat şi de alții. Acestea au fost în zadar, iar, însoțit de Teodor Şerb şi Ioan Suciu, am părăsit localul". Declarația semnată de David Nicoară a fost trimisă la data de 30 octombrie 1868[25]. Declarațiile au stat în sertarul vicomitelui Nagy Sándor până la 1 decembrie, când a făcut referatul către comitele suprem. Dar au urmat sărbătorile de iarnă şi Anul Nou... „Scandalul" petrecut în plină vară a luat sfârşit la data de 4 ianuarie 1869, adică în plină iarnă, când prefectul Szende Béla a scris pe raport o scurtă rezoluție: „Luat la cunoştință. Cercetările deocamdată sunt de prisos. Ad acta". Semnătura este indescifrabilă.[26]

În urma celor două turnee, Mihail Pascaly şi trupa sa au rămas foarte aproape de sufletul arădenilor, dovadă că presa locală menționează spectacolele susținute la Bucureşti şi rolurile mai importante interpretate de acest mare actor şi patriot român. Câțiva ani mai târziu, revista arădeană „Biserica şi Şcoala"[27] exprimă bucuria arădenilor la auzul unui posibil turneu al trupei lui Mihail Pascaly: „Precum aflăm în «Familia» (M. Pascaly) este decis ca în vara aceasta să vină cu trupa sa, mai bine aleasă, în oraşele din Transilvania şi Ungaria. Salutăm cu bucurie această intenție a d-lui Pascaly şi suntem convinşi că şi publicul, pe unde va trece, îl va întâmpina pretutindeni cu căldură". Dar Mihail Pascaly nu a mai apucat să efectueze al treilea turneu în Arad, cu toate că era aşteptat cu real interes şi cu mare însuflețire.

Numele lui Mihail Pascaly a rămas adânc întipărit în inimile iubitorilor Thaliei din Arad, astfel că stingerea sa din viață, la 30 septembrie 1882, este consemnată cu durere şi de ziarul „Alföld"[28]: „Joi după-masă a încetat din viață, după multe suferințe, M. Pascaly, cel mai renumit artist dramatic al României, care a jucat şi la Arad acum câțiva ani. Pascaly şi ca scriitor era între cei mai de seamă. Cu moartea lui, a pierdut mult teatrul român, literatura română şi națiunea română, pentru că el nu numai în câteva cuvinte, dar şi în fapte a fost unul dintre cei mai buni patrioți".

---

[25] Fond citat, fila nr. 5.
[26] Fond citat, fila nr. 2, vers. 8.
[27] Anul II, nr. 19, 7/19 mai 1878, p. 152.
[28] „Alföld", 18 octombrie 1882.

V.3. Eminescu la Arad?

A aduce în discuție prezența Poetului în orașul nostru înseamnă a rememora o pagină de admirabil militantism din istoria mișcării teatrale arădene și anume turneul primului ansamblu teatral român care a susținut reprezentații în Transilvania, turneul trupei Mihail Pascaly, care a dobândit prestigiul unei autentice sărbători naționale. Nu vom stărui asupra celor două turnee teatrale ale lui Mihail Pascaly la Arad, deoarece acestea fac obiectul unui capitol distinct al cărții *Mișcarea teatrală arădeană până la înfăptuirea Marii Uniri.*

Trupa lui Pascaly a susținut șapte spectacole la Arad, conform programului stabilit cu oficialitățile orașului, și încă două spectacole la cererea publicului, în perioada 1–27 august 1868, evenimente larg comentate în presa vremii.

Un public numeros care depășea cu mult numărul de locuri, venit și din satele din împrejurimi, a înconjurat teatrul cu birje și căruțe, luând cu asalt sala, așteptând, cei nenorocoși, altă șansă – toată suflarea voia să audă întâia dată răsunând pe scenă „limba noastră dulce și sonoră”[29].

Spectacolele cu piesele *Doi profesori procopsiți și neprocopsiți, Mihai Viteazul după bătălia de la Călugăreni, Poetul romantic, Voinicios dar fricos, Strengarul din Paris* și *Orbul și nebuna* au avut un „succes răsunător”, iar publicul a „ticsit teatrul în fiecare colțișor”[30]. Ce rol a avut tânărul Mihai Eminescu în acest turneu nu putem ști cu exactitate. Faptul că se află trecut pe afiș, dar nu e consemnat în cronicile dramatice, înseamnă că el interpreta roluri episodice sau îndeplinea funcția de sufleur. Iosif Vulcan – mentorul „Familiei” și cel care a asigurat debutul tânărului gimnazist Mihai Eminovici, cu *De-aș avea*, schimbându-i apoi numele, pentru totdeauna, în Mihai Eminescu – venise anume la Arad, spre a vedea întâia dată un teatru românesc.

---

[29] „Familia”, nr. 26, din 4 august 1868.

[30] „Alföld”, nr. 186, din august 1868.

E greu de precizat când şi unde a avut loc întâlnirea dintre Iosif Vulcan şi Mihai Eminescu. După cum am mai menționat, cercetătorul V. Vartolomei este de părere că l-a zărit în „culise" pe Mihai Eminescu, iar G. Călinescu, în *Viața lui Eminescu,* arată că „poetul şedea în cuşca sufleurului... şi fuma în pauză, tihnit din pipă". Probabil că la urcarea pe scenă, Iosif Vulcan l-a zărit pe viitorul mare poet în cuşca sufleurului, dar mai posibilă pare opinia profesorului Ion Iliescu după care, cele două personalități proteice ale culturii noastre s-au întâlnit înainte de desfăşurarea spectacolului. Iosif Vulcan precizează în *Suvenirile de călătorie* că, îndată după venirea la Arad: „trăsei la hotelul Vas şi peste o jumătate de oră ieşii la preumblare. Nu peste mult timp întâlnii pe un amic al meu cu care, numaidecât, mersei a vizita pe domnul Pascaly". Ar fi posibil ca acest amic să fi fost Mihai Eminescu. Sau poetul s-ar fi putut număra printre acei „mai mulți oaspeți" care s-au adunat în casa lui Popovici Desseanu, unde locuia Pascaly, şi cu care „petrecurăm timpul până seara în conversări interesante". La cină, Iosif Vulcan află „o mulțime de cunoscuți". Nu se poate crede că printre oaspeții veniți să-l întâlnească pe redactorul „Familiei" nu s-a aflat şi Mihai Eminescu, mai ales că în cele trei zile de şedere la Arad, Iosif Vulcan a discutat – aşa după cum însuşi mărturiseşte – problema fierbinte a teatrului din Transilvania, problemă de care a fost interesat în mod deosebit şi poetul nostru național. De altfel, şi-a exprimat în repetate rânduri opțiunea pentru un repertoriu național care „nu numai să placă, ci să şi folosească, ba, încă înainte de toate, să folosească".

V.4. Matei Millo (1870)

Fotografii ale cunoscutului actor, autor dramatic şi ctitor al teatrului românesc.

Prima înştiinţare despre venirea lui Millo la Arad a fost *Apelul* adresat cetăţenilor, apărut pe străzile oraşului în ziua de 28 iulie 1870: „Cu Societatea mea teatrală română din Bucureşti, în turneu prin Arad, voi avea onoarea a da câteva reprezentaţiuni teatrale, luându-mi libertatea prin aceasta cu toată onoarea a invita publicul din Arad şi ţinut la cercetarea seratelor mele teatrale, cu atât mai vârtos că repertoriul reprezentărilor va consta din cele mai alese şi atrăgătoare piese originale ale poporului român. Bazat pe zelul naţional şi gustul de artă al publicului român din Arad şi ţinut cu aceeaşi căldură şi simpatie ca reprezentaţiile teatrale anunţate, vor fi primite şi aici, cu aceeaşi căldură şi savuraţie, cu care fuserăm onoraţi în toate localurile române dincoace de Carpaţi, pe unde am trecut..."[31]

Spectacolele lui Millo la Arad au fost organizate de un „comitet sprijinitoriu", constituit cu acest prilej, în scopul de a îndemna populaţia română din oraş şi din jur la „sprijinirea întreprinderii artistice a D-lui Director Millo..." Sunt anunţate şapte spectacole, în zilele de 1, 2, 4, 5, 9, 11 şi 12 august.

---

[31] Direcţia Judeţeană Arad a Arhivelor Naţionale, Fondul Protopopiatului Arad, dosar 18, *apud* Popeangă, *op. cit.*

Cronicarul de la „Familia” notează: „Aşadar dl. Millo va petrece la Arad aproape două săptămâni. Fericiți arădenii...”

Spectacolele ansamblului teatral condus de Matei Millo s-au desfăşurat în sala Teatrului din Arad, închiriată de la directorul local I. Follinus, care a cedat sala, urmând să joace împreună cu trupa sa pe scena Teatrului de Vară. În zilele în care Millo avea reprezentații, Follinus şi-a suspendat spectacolele pentru a permite actorilor să urmărească evoluția prestigioasei trupe teatrale bucureştene.

TEATRU ROMANU IN ARADU.

Ultima representatiune de Adio.

DOMNU MILLO.

Soldatulu Romanu.

A román katona. — Der romänischer Soldat.

CIOBANULU ROMANU.

Paraclisierulu

(CRISMARIULU.)

A templomszolgája. — Der Kirchendiener.

Teatru Romanu in Aradu

DOMNU MILLO.

PRAPASTIILE

BUCURESCILOR.

Bucurest esábitásai. — Bukarest's Verführungen.

Afişe ale spectacolelor susținute la Arad în 1870

Pentru fiecare spectacol susținut de trupa lui Millo au apărut afişe anume, tipărite în limbile română, maghiară şi germană. Afişul cuprindea, pe lângă titlul piesei, distribuția rolurilor şi prețurile biletelor de intrare, care începeau de la 30 de creițari, la galerie, până la 20 de florini, pentru o lojă principală. Este interesant că Millo s-a gândit şi la militarii de origine română pentru care a reținut bilete cu 30 de creițari, la parter („pentru Garnizoana militară”).

Seria spectacolelor susținute de trupa lui Matei Millo la Arad a început luni, 1 august 1870, cu piesa *Millo director*, comedie-vodevil de Vasile Alecsandri, pe o muzică de Ed. Wachmann. A urmat apoi *Kera Nastasia*[32] sau *Pensiomanie*, o cânțonetă comică de Vasile Alecsandri, interpretată de Matei Millo, în costum național. A treia piesă, *Corbul român*, un vodevil național într-un act, cu cântece şi coruri, l-a avut protagonist, de asemenea, pe Millo.

[32] O fotocopie *Millo în rolul Kera Nastasia* se află la Muzeul Teatrului Arădean.

Al doilea spectacol a avut loc în ziua de 2 august, cu comedia *Boieri şi ţărani*[33], vodevil național în două acte de Matei Millo, cu muzica de Al. Flechtenmacher, interpretată de d-na Nicolau, dl Mincu, dl Nicolae şi d-na Constantinescu, şi canțoneta comică *Paraponisitul*[34] de Vasile Alecsandri, interpretată de Matei Millo.

În continuare, în ziua de joi, 4 august, au fost prezentate piesele *Paraclisierul, Kir Zuliaridi* şi *Ciobanul român,* iar în ziua de 5 august, piesa *Prăpăstiile Bucurescilor*, în care marele artist Millo a interpretat cinci roluri diferite, care au evidențiat un talent de excepție.

Roman Ciorogariu îşi amintea în anii bătrâneții spectacolul cu *Paraclisierul*, pe scena Teatrului Follinus „din strada îngustă", ce ducea din Piața Avram Iancu către Mureş, numită atunci Strada Teatrului. Fiind „elev la Şcoala primară din Pecica, venise la Teatrul din Arad cu tatăl său, cu căruța, cale de peste 20 km. Publicul spectator – îşi aminteşte acesta – venea îmbrăcat în costum popular: pe cap căciula mihaită cu cocardă în tricolor, tunica şi pantalonii din habă albă cu şinoare vinete, cizme cu tureac deschis, la margine încheiate cu panglici cu tricolor". Prețuirea costumului popular, a tricolorului şi a cântecului românesc căpătau putere de simbol şi determinau o impresionantă unitate în „cuget şi simțiri". De asemenea, aflăm din amintirile lui Ciorogariu că la reprezentațiile lui Millo la Arad veneau oameni din sate cu căruțe, în frunte cu preotul şi dascălul. „Când (țărănimea) nu încăpea în incintă, de lumea mare din oraş, era fericită dacă vedea ceva prin crăpăturile uşilor şi putea aclama la intrări şi ieşiri pe actori prinzând câte un accent din graiul fermecător al actorilor români"[35].

Reprezentația extraordinară a turneului este anunțată pentru ziua de 9 august, cu piesa națională cu cântece, în trei acte *Jianul, căpitanul haiducilor*, scrisă şi interpretată de Matei Millo, iar în 11 august, a fost interpretată piesa *Urâta satului*, care a cucerit aplauze pentru artiştii Margareta Alexandrescu, M. Mincu, G. Alexandrescu şi I. Ottilia-Senti. Turneul urma să se încheie în 12 august cu al şaptelea spectacol – de data aceasta, piesa lui Vasile Alecsandri *Baba Hârca* – cu Matei Millo în rolul titular, care a repurtat un strălucit succes, fiind întâmpinat de public cu „neîntrerupte vivate"[36].

---

[33] Afişul se găseşte în Muzeul Teatrului Arădean.

[34] O pictură a lui Fr. Toth, cu Matei Millo, se află în Muzeul Teatrului Arădean.

[35] Roman Ciorogariu, *Aradul de odinioară,* în „Societatea de mâine", anul VII, nr. 8, 9, din 15 aprilie/l mai, 1930.

[36] Ion Breazu, *Matei Millo în Transilvania şi Banat*, pp. 204–206 .

„Comitetul de sprijin" reuşeşte însă să determine prelungirea şederii trupei lui Millo la Arad, pentru încă două spectacole. Marți, 16 august, s-a prezentat piesa *Lipitorile satului*, în cadrul căreia – aşa după cum relatează ziarul arădean „Alföld" – „am admirat talentul artistic al d-lui Millo şi am recunoscut în el un artist care, în caracterizarea rolului, precum şi în mişcările sale este de neîntrecut"[37]. Ultimul spectacol susținut la Arad a avut loc în 18 august 1870, cu piesele într-un act *Paraclisierul, Ciobănaşul român* şi *Soldatul român.* În sala Hotelului „Crucea Albă" a urmat un banchet în cinstea lui Matei Millo şi a trupei sale, în cadrul căruia Millo a primit un pocal de argint, ca semn al admirației şi recunoştinței din partea românilor arădeni.

APELU!

MILLO DIRECTORU.

Chera Nastasia séu Pensio-Mania.

CORBULU ROMANU.

Teatru Romanu in Aradu.

DOMNU MILLO.

Arad, Marti la 2 Augusta 1870.

BOERII

SI

tieranii.

Unk és parasztok. — Herren und Bauern.

PARAPONISITULU

Afişe ale spectacolelor susținute la Arad de către
cunoscuta trupă teatrală românească a lui Matei Millo

Matei Millo a rămas în Arad aproape douăzeci de zile, susținând în acest timp nouă spectacole. Ele însă nu au fost consemnate pe larg de revista „Familia", cum s-a întâmplat cu întâiul turneu al lui Mihail Pascaly. Cronicarul revistei[38] arată că de vină sunt arădenii, care nu au înştiințat despre succesul lui Matei Millo în acest oraş, negăsindu-se un singur „individ" din „inteligența română din Arad" care să scrie „Familiei". Cronicarul ziarului local „Alföld"[39] apreciază în mod deosebit spectacolul cu *Lipitorile satului.* „In această piesă – notează cronicarul – minunatul talent actoricesc al lui Millo a fost primit cu entuziasm şi, în persoana lui, am cunoscut un creator neîntrerupt, în acest rol".

---

[37] „Alföld", nr. 187 din 18 august 1870.

[38] „Familia", anul VI, nr. 33 din 14/28 august 1870.

[39] „Alföld" din 18 august 1870.

În continuare, cronicarul apreciază atât actriţele, cât şi actorii trupei, menţionându-l şi pe baritonul Alexandrescu pentru cântecele româneşti interpretate.

Abia după şase decenii apare o nouă relatare despre turneul lui Millo la Arad. Este vorba despre emoţionanta rememorare a episcopului Roman Ciorogariu din „Societatea de mâine”[40], din care am citat şi mai înainte: L-am văzut jucând în *Paraclisierul.* Parcă şi acum îl văd, gras, cum era, pe scena Teatrului Follinus, ce astăzi serveşte de local pentru cinematograf în strada îngustă ce duce din P-ţa Avram Iancu către Mureş, numită atunci Strada Teatrului, acum nu mai ştiu cum se numeşte. Nu-mi aduc aminte în care an, numai că era vară şi m-a adus şi pe mine tata la teatru cu căruţa de la Pecica, iar după reprezentaţie ne-am înapoiat noaptea acasă”. După cum lesne se poate observa din relatarea lui Roman Ciorogariu, turneul trupei lui Matei Millo a cunoscut la Arad un deplin succes, constituind o veritabilă lecţie de patriotism şi de mândrie naţională. De fapt, Aradul este unicul oraş de dincoace de Carpaţi care păstrează cele mai multe documente originale de la acest turneu. Este vorba în primul rând despre afişele spectacolelor conservate în colecţia Muzeului Teatrului Arădean, Fond – Iosif Sârbuţ. De asemenea, numai la Arad se află – încă nealterată – clădirea teatrului (fostul Cinematograf „Urania”) pe a cărui scenă a jucat Millo şi casa în care a fost găzduit actorul bucureştean. Este vorba de casa lui Ioan Popovici Desseanu, pe atunci secretar al Asociaţiei naţionale din Arad pentru cultura poporului român, casă în care a locuit şi Mihail Pascaly în timpul turneului său din anul 1868.

Spectacolele prezentate de Matei Millo în Transilvania au rămas multă vreme întipărite în inimile celor prezenţi. Astfel, după cum menţionează dr. Horia Petra-Petrescu, locuitorii acestor ţinuturi n-au avut „nici soare, nici lună, nici chiar stele” care să îi lumineze puţin, şi adaugă că au avut parte „de un întunerec ca păcura, prin care se aprindeau o luminiţă şi porneau la drum haide-hai... Millo”[41].

---

[40] „Societatea de mâine”, anul VII, nr. 8, 9 din 15 aprilie/l mai 1930.

[41] Alexandru Olăreanu, *Contribuţii pentru o istorie a teatrului românesc în Banat, Transilvania şi Bucovina până la 19[illegible]6*, Craiova, 1918. p. 7.

V.5. I.D. Ionescu (1874)

I.D. Ionescu a fost imortalizat de I.L. Caragiale în comedia *O noapte furtunoasă* prin rugămintea adresată de Zița lui Jupân Dumitrache, cherestegiul, „Nene, hai deseară la Iunion", la cupletistul şi cântărețul Ionescu. El este unul dintre marii artişti lirici români de la sfârşitul veacului trecut[42].

Originar din Braşov[43], I.D. Ionescu s-a format în „multe din ale meseriei" ca membru al celebrelor trupe ale lui Fany Tardini-Vlădicescu şi Iorgu Caragiale, dar mai ales ca „elev al lui Millo", cum însuşi s-a considerat.

De-a lungul carierei sale artistice, I.D. Ionescu a efectuat numeroase turnee în Transilvania. În toamna anului 1872, el a susținut spectacole la Braşov, Sibiu, Blaj, Alba Iulia, Brad şi Baia de Criş, ajungând apoi la Hălmagiu şi Buteni, fiind aşteptat şi la Arad. Aşa după cum consemnează Ioan Slavici, prima reprezentație aavut loc la „şcoala de la catedrală", „înghesuiala era, însă, atât de mare, încât pentru alte trei reprezentațiuni a trebuit să se mute în sala mai încăpătoare a unui restaurant. Credem că Ioan Slavici se referă la sala Hotelului „Crucea Albă", pe scena căreia au fost susținute numeroase spectacole de prestigiu. De la Arad, I.D. Ionescu şi-a continuat turneul la Lipova, Şiria, Pâncota şi Chişineu. „Pretutindeni – continuă Slavici – lumea se îngrămădea şi însuflețirea era mare"[44], într-un orăşel din Podgoria Aradului (probabil, Pâncota sau Şiria) un țăran român îi oferă cu sfială un „coşuleț cu struguri", ca semn al unei pioase prețuiri. Şi autorul *Morii cu noroc* constată:

---

[42] Alexandru Olăreanu, *op. cit.*, p. 7.

[43] În ciuda investigațiilor efectuate de istoricul de teatru Ioan Massoff, aşa după cum însuşi mărturiseşte în monografia *I.D. Ionescu de la Iunion*, Bucureşti, Editura Muzicală, 1965, p. 14 „prea multe date de o absolută preciziune, în legătură cu familia, cu copilăria, cu adolescența lui I.D. Ionescu nu am putut stabili...".

[44] Ioan Massoff, *op. cit.*, p. 32.

„Ce sunt cununile de lauri, ce sunt briliantele strălucitoare alăturea de acest coşuleț cu struguri acoperit de un ştergar curat?”

La înapoierea din Viena, doi ani mai târziu, în 1874, după ce a susținut mai multe spectacole la Budapesta s-a oprit la Arad unde, împreună cu soția sa, a dat trei spectacole în zilele de 18, 20 şi 21 iunie – aşa cum consemnează revista „Familia”[45]. De la cronicarul ziarului „Alföld”[46] aflăm că vasta grădină „Arena”[47] era arhiplină, I.D. Ionescu dovedindu-şi buna reputație de care se bucură în aceste locuri. Publicul – arată în continuare cronicarul – „l-a răsplătit după fiecare număr cu ropote de aplauze”. În repertoriu se aflau cantonete şi cuplete în limbile română, maghiară şi germană.

În 1879, îl găsim pe I.D. Ionescu la Budapesta împreună cu trupa sa. Ziarul „Albina”[48] invită „întreg prea onoratul public român şi filoromân din Capitală să profite cât mai numeros de această ocaziune pentru a gusta rara plăcere de teatru național”. Cele două spectacole susținute în 7 şi 9 ianuarie 1879 „au gravat un răvaş epocal în cartea vieții coloniei daco-române din Budapesta”.

În anul 1881 îl aflăm la Seghedin, entuziasmând publicul care scanda cu patos: „Trăiască concordia!” (adică prietenia înfrățită), „Trăiască I.D. Ionescu”[49]. Este foarte probabil ca în drum spre Viena şi Budapesta sau Seghedin, I.D. Ionescu să se fi oprit din nou şi la Arad, dar nu există documente care să confirme această ipoteză. Un lucru este însă cert, anume că a rămas aproape de sufletul arădenilor. La moartea sa, „Tribuna poporului”[50] notează: „I.D. Ionescu, vestitul artist cântăreț, binecunoscut prin toate părțile locuite de români, care a făcut furori şi prin părțile noastre cu *Coana Chirița*, a încetat din viață la 13 (august), la Sinaia. Talent viguros, un actor excelent, umorist de frunte, a delectat publicul prin oraşele României, până în timpul din urmă, deşi era aproape de 60 de ani. El moare sărac, aproape părăsit, dar nu va fi uitat de cei ce l-au cunoscut şi l-au admirat”.

Într-un alt număr din „Tribuna Poporului”[51] apare un nou articol foarte interesant despre viața şi activitatea artistică a lui I.D. Ionescu, pe care-l

---

[45] „Familia”, anul X, nr. 18 din 5/17 mai, 1874, p. 275.

[46] „Alföld”, anul XIV, nr. 138 din 19 iunie 1874.

[47] Azi, curtea Spitalului Matern.

[48] „Albina”, nr. 99, din 23/9 ianuarie 1879.

[49] Oprică Preda, *I.D. Ionescu, propagator al prieteniei dintre popoare*, în „Foaia noastră”, anul X, nr. 9, din 1 mai 1966, p. 8.

[50] „Tribuna Poporului”, 5/18 august 1900.

[51] S. Secula, *I.D. Ionescu*, în nr. 158, anul IV, 1900.

consideră „cel mai mare cântăreț cupletist al neamului nostru şi, ca atare, în viața culturală română numelui său i se cuvine o frumoasă pagină". Sever Secula, care asistase la spectacolele bucureştene ale lui I.D. Ionescu, remarcă valoarea educativă a reprezentațiilor, subliniind în special rolul lui în cultivarea dragostei față de limbă a publicului spectator, care în Transilvania făcea parte din programul de promovare culturală a poporului. I.D. Ionescu a trezit interesul şi admirația publicului prin exprimarea lui îngrijită, care reda farmecul şi prospețimea limbii române.

V.6. Constantin Petrescu (1877)

Un alt eveniment în viața românilor transilvăneni este marcat de turneul întreprins de „juna societate dramatică din Craiova", aflată sub conducerea lui Constantin Petrescu.

Aşa cum consemnează Ioan Massoff[52], turneul începe la Braşov, în 6 mai 1877, şi continuă apoi în localitățile Oravița, Timişoara, Lugoj, Caransebeş, Bocşa Montană, Arad, Lipova, Beiuş, Abrud, Câmpeni, Alba Iulia şi Sibiu. Zaharia Bârsan a găsit la Oravița un afiş de teatru din 13 mai 1877, care anunță piesa *Don Cezar* de Bazan, în interpretarea trupei teatrale conduse de C. Petrescu (traducerea piesei a fost realizată de Porfiriu). Dintre membrii trupei îl menționează pe G.A. Petculescu[53].

Anulu I. Aradu, 30 Augustu, 1877 Nr. 30.

BISERIC'A si SCOL'A.

Fóia bisericésca, scolastica, literaria si economica.

Ese o data in septemana: Dumineca.

== **Teatru românu in Aradu.** Joi in 18/30. Augustu a. c. sosesce aici in Aradu trup'a teatrala de sub directiunea domnului Petrescu, constatatória din 12 persóne, cu scopu de a dá mai multe representatiuni teatrale. Prim'a representatiune se va dá in 3 Septemvre a. a. nou. Dupa informatiunile, ce le avemu despre trup'a de sub domnulu Petrescu, speràmu, cà publiculu va fi pre deplinu satisfacutu. De aceea ar fi de doritu, ca daca ni se da pe aici atâtu de raru ocasiunea a avé teatru romanu, se-lu imbracisiàmu cu tóta caldur'a toti din tóte partile.

Nici revista „Familia" şi nici ziarul maghiar local nu publică vreun rând referitor la prezența în Arad a trupei conduse de Constantin Petrescu. Am găsit însă referiri în revista „Biserica şi Şcoala", care anunță printr-o notă cu titlul *Teatrul român la Arad*, că joi, 18/30 august a.c., va sosi în oraş trupa teatrală a lui Constantin Petrescu, alcătuită din 12 persoane, cu scopul de a susține mai multe reprezentații teatrale.

Prima reprezentație este anunțată pentru 3 septembrie. Se exprimă speranța că, potrivit informațiilor ce le deține cu privire la trupa lui Constantin Petrescu, „publicul va fi pe deplin satisfăcut". În continuare, se adresează invitația de a participa la spectacolele anunțate: „Ar fi de dorit ca, dacă ni se dă pe aici atât de rar ocaziune a avea teatru român, să-l îmbrățişăm cu toată căldura, toți, din toate părțile"[54].

---

[52] În *Teatrul românesc*, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1966, p. 586.

[53] Articolul lui Zaharia Bârsan, *Trei afişe de teatru*, a apărut în „Lupta", nr. 7, anul I, 1907.

[54] „Biserica şi Şcoala", anul I. nr. 30, din 17/18 august 1877, p. 237.

După primele trei reprezentații, găsim o nouă însemnare în „Biserica şi Şcoala", care arată că, deşi publicul a fost „cât se poate de bine anunțat", primele două reprezentații „au fost cam rău cercetate", din pricina timpului nefavorabil. Se exprimă speranța că „publicul din Arad şi din jur va îmbrățişa cu mai mare căldură reprezentația din serile de mâine şi poimâine"[55].

La sfârşitul turneului de la Arad, apare din nou o notă în jurnalul mai sus amintit. O transcriem integral, pentru a releva succesul repurtat şi interesul cu care au fost întâmpinați în Transilvania artiştii craioveni: „Trupa teatrală a d-lui Petrescu, care, cu producțiile sale artistice, a mulțumit pe deplin publicul român din Arad, după cum suntem informați, săptămâna aceasta va merge la Beiuş, pentru ca să dea şi acolo câteva reprezentații teatrale. Sperăm că inteligența română va primi cu căldură şi reprezentanții Thaliei române"[56].

Nu cunoaştem piesele care au fost reprezentate la Arad, dar în repertoriul trupei lui Constantin Petrescu se aflau şi piesele *Piatra din casă, Cinel-Cinel, Kir Zuliardi*, de Vasile Alecsandri, *Vlad Ţepeş* sau *Ospățul de sânge din ziua de Paşti*, dramă istorică în patru acte şi un tablou, de Lupescu, *Doi țărani şi cinci cârlani, Vlăduțul mamei, Fermecătoarea satului, Văduva cu camelii, Orbul şi nebuna* şi *Don Cezar* de Bazan. Aşadar, este posibil ca o parte dintre aceste piese să fi văzut lumina rampei şi la Arad.

---

[55] „Biserica şi Şcoala", anul I, nr. 32, din 28 aug./9 sept. 1877, p. 255.
[56] „Biserica şi Şcoala", anul I, nr. 34, din 11/23 sept. 1877, p. 270.

V.7. G.A. Petculescu (1879; 1880; 1881)

„Fost-am directorul primei Societăți de Teatru Român, din Ungaria şi Transilvania, petrecând o viață amară, de la 1870 până la finele vieții mele, în 1889" – sunt cuvintele inimosului G.A. Petculescu, creatorul, organizatorul şi directorul întâiei Societăți Teatrale Ambulante din această parte a țării.

De origine modestă, dintr-o familie de muncitori din Lugoj, el însuşi pantofar, G.A. Petculescu se simte irezistibil atras de teatru în urma turneelor lui Pascaly şi Millo. După ce se angajase ca figurant în cor în trupa Ştefaniei Tardini-Vlădicescu, fiind întrebuințat şi la serviciul de scenă, G.A. Petculescu debutează în rolul lui Fritz Ciobotaru din *Kir Zuliardi* de Vasile Alecsandri, ca angajat în trupa teatrală condusă de Lupescu. Se întoarce însă la Lugoj, realizează câteva şezători cu societatea locală de cânturi, în cadrul căreia a interpretat şi el cânțonete de Vasile Alecsandri, pentru ca apoi să solicite guvernului de la Budapesta autorizația de a forma o trupă ambulantă de teatru românesc. Primeşte concesiunea de a da reprezentații în limba română în toate oraşele şi satele locuite de români[57].

Din trupa sa făceau parte artiştii: I. Constantinescu cu soția, Chiriancescu cu soția, M. Petrescu[58], Iulia şi Anton Dobriceanu.

În 3 noiembrie 1878, trupa lui G.A. Petculescu îşi începe primele reprezentații la Bocşa Montană, apoi Oravița, Bozovici şi Ciacova. Referindu-se la artiştii de la 1870, care slujeau arta dramatică dintr-o perioadă când împotriva ei se ridicau tot felul de oprelişti, Zaharia Bârsan notează: „Şi s-a întâmplat în vreme de reținut. Un tânăr bănățean, o calfă de pantofar, Gh. Petco, şi-a părăsit într-o bună zi uneltele, şi-a schimbat numele în Petculescu... şi a

---

[57] Actul nr. 30178/1878, *apud* Ştefan Mărcuş, *op. cit.*, p. 192.

[58] Nu cunoaştem, din documentele consultate, prenumele actorilor menționați.

format mai târziu o trupă modestă a sa şi a jucat mulți ani piesele de pe vremea de atunci”[59].

Repertoriul trupei lui G.A. Petculescu cuprindea piese istorice şi improvizații pe teme istorice: *Luarea Griviței* (drama războinică), *Ţepeş-Vodă, Iancu Jianu, căpitan de haiduci*; comedii: *Vlăduțul mamii, Bărbatul gelos, Zburătorul, Doi zăpăciți, Paraclisierul, Doi țărani şi cinci cârlani, Lipitorile satului* ş.a.; vodeviluri: *Nunta țărănească, Cinel-Cinel, Arvinte şi Pepelea, Ţăranul chemat la vot* ş.a.; cantonete: *Stăncuța, Haiducul român, Soldatul român, Ilinca Ţiganca, Nebun de amor* ş.a.

Trupa condusă de G.A. Petculescu a susținut mai multe spectacole în regiunea Aradului: 7, 8, 9, 11 februarie 1879 – Şiria; 13 februarie 1879 – Buteni; 14 octombrie 1880 – Semlac; august 1881 – Hălmagiu (5 spectacole), septembrie 1881 – Buteni (6 reprezentații), decembrie 1881 (10 reprezentații); 8 decembrie – Pecica; ianuarie – Hălmagiu (17 reprezentații); 2 decembrie 1881 – Săvârşin; ianuarie 1883 – Şiria (8 reprezentații), 30 ianuarie 1883 – Lipova; 7 februarie 1886 – Şiria (8 reprezentații), 30 ianuarie 1883 – Lipova; 7 februarie 1886 – Lipova.

La Arad însă, G.A. Petculescu nu va susține spectacole, cu toate că îşi dorise foarte mult acest lucru. Aşa după cum consemnează un membru al trupei sale, Al. Olăreanu[60], Petculescu îşi trimisese aici un emisar[61] pentru a perfecta câteva reprezentații. Cum primarul se afla la Viena, acesta a rămas încă zece zile în care timp s-a întâlnit cu dr. Vuia care i-a promis întregul său sprijin. Dar după opt zile, cererea de a juca pe scena Teatrului cel mare este refuzată, pe motiv că era ocupată de o „trupă locală ungurească”. Este redactată o altă cerere pentru a se putea juca în salonul cel mare al Hotelului „Crucea Albă”, dar şi aceasta este „refuzată cu desăvârşire”[62]. În plus, emisarului lui G. A. Petculescu i se intentase şi un proces, fără acoperire în fapte, pentru tulburarea liniştii publice, aşa că acesta a părăsit Aradul în grabă şi cu supărare. Probabil şi Petculescu a fost afectat de întâmplările petrecute la Arad legate de turneul său, astfel că nu cunoaştem să îşi mai fi propus să-l viziteze, cu toate că s-a aflat de câteva ori la doar 15–20 km de acesta.

---

[59] Alexandru Olăreanu, *op. cit.*, p. 9.

[60] *Ibidem*, p. 38.

[61] Nu cunoaştem ziua şi luna, ci numai anul – 1882.

[62] Alexandru Olăreanu, *op. cit.*, p. 38.

Memorabil a fost turneul trupei lui G.A. Petculescu la Buteni, o comună frumoasă, cu o viață economică şi culturală în plin avânt, în a doua jumătate a veacului al XIX-lea. Încă din 1868 ființa acolo o Societate de citire mixtă cu cărți românești, maghiare şi germane. Locuitorii Butenilor doreau însă o mai puternică înflorire a comunei lor; un corespondent de aici, care semnează cu inițiala „F", exprimă în ziarul „Alföld"[63] dezideratul comunei de a se transfera Percepția de la Ineu şi Cartea Funduală de la Sebeş, la Buteni, şi de a se deschide o sucursală de bancă. După trei zile, în acelaşi ziar – „Alföld"[64] – apare un fel de răspuns la scrisoare, semnat cu inițiala „D", prin care se dă dreptate locuitorilor din Buteni că vor să-şi dezvolte comuna, dar protestează împotriva actorilor români care de luni de zile hoinăresc prin această comună, aici fiind probabil locul de plecare în alte localități din jur. Corespondentul din Buteni („F") îi răspunde celui care semnase „D" că acolo „toate naționalitățile trăiesc în armonie perfectă, fiecare respectând obiceiurile şi religia" şi că este absolut neîntemeiată opinia că „românii sunt agitatori", care au îndemnat pe actori „să sprijine politica bucureşteană"[65].

La sfârşitul lui ianuarie 1882, mai exact în ziarul „Alföld" din 26 ianuarie, un corespondent relevă buna înțelegere şi prietenie dintre intelectualii din Buteni şi din împrejurimi, subliniind că un motiv de bucurie al comunei a fost oferit de turneul trupei lui G.A. Petculescu în aceste locuri. În continuare, se arată că piesele reprezentate au fost „foarte bine alese" şi că „acești actori talentați au cucerit simpatia publicului", exprimând, totodată, uimirea față de un articol[66] precedent, în care actorii erau considerați instigatori. În încheiere, se arată că „actorii şi-au luat răsplata fiindcă atât din localitate, cât şi din județ au venit mulți la spectacol"[67]. Peste trei zile, în ziarul „Alföld" din 29 ianuarie 1882[68], corespondentul „F" relatează din nou despre spectacolele susținute de trupa lui G.A. Petculescu, subliniind că ele constituie o „reuşită", iar „membrii trupei au fost aleşi dintre cei mai buni actori ambulanți", care s-au dovedit a fi „bine instruiți şi specializați", meritând pe deplin „laudele şi sprijinul publicului" care a fost în număr mare.

---

[63] „Alföld", nr. 280, din 8 decembrie 1881.
[64] „Alföld", nr. 282, din 11 decembrie 1881.
[65] „Alföld", nr. 286, din 16 decembrie 1881.
[66] Este vorba de articolul semnat „D", în „Alföld", anul XXI, nr. 282, din 11 dec. 1881.
[67] „Alföld", anul XXII, nr. 21, din 26 ianuarie 1882.
[68] „Alföld", anul XXII, nr. 24, din 29 ianuarie 1882.

Trupa lui G.A. Petculescu, asemeni tuturor trupelor teatrale ambulante ale secolului al XIX-lea, se zbătea în dificultăți materiale acute, prețurile biletelor[69]nereuşind să acopere cheltuielile. Astfel „...s-a umplut de datorii. Creditorii i-au sechestrat toată garderoba. Trăia şi el din avansuri de la comune, iar artiştii, cu avansuri de la el. Când avea de unde să le dea, le dădea, dar, de multe ori, numai bunul Dumnezeu ştie cum a dres-o şi încurcat-o dintr-un loc într-altul".

Să nu-i uităm nici pe membrii primei societăți teatrale româneşti din această parte a țării. Îi consemnăm, cu sentimentul că realizăm un act de îndreptățită restituire: Ioan Petrişor, George Iovi, Mihail Petrescu, Anton Dobriceanu, Iulia Dobriceanu, Al. Ollăreanu, Veronica Hălmăjan, Varsavia Angelescu, George Mihăilescu, Toma Alexandrescu şi Ana Alexandrescu[70].

---

[69] Lojă, rangul I – 3 fl., lojă, rangul II – 2 fl., stal I – 60 cr., stal II – 40 cr., galerie – 20 cr., militarii şi studenții – 25 cr. loc I.

[70] Ştefan Mărcuş, *op. cit.*, pp. 191, 196.

V.8. Zaharia Bârsan (1907; 1908)

Unul dintre turneele cu valoare simbolică a fost cel organizat de Zaharia Bârsan. Bun cunoscător al spiritualității românești din Transilvania și al mentalităților care dominau spiritul public transilvănean, Z. Bârsan a organizat turnee apreciate de public și cronicari pentru mesajul lor artistic și arta interpretativă a actorilor. Presa ardeleană – „Tribuna" și „Lupta" – i-a consemnat activitatea și l-a sprijinit cu statornicie. „Tribuna" îl urmărise cu fidelitate în timp, relevând, încă de la absolvirea Conservatorului din București, când a reușit să obțină nota cea mai mare, că tânărul înzestrat și receptiv la frumusețile artei scenice, va avea de îndeplinit un rol constructiv în devenirea mișcării teatrale transilvănene. I se prezicea, încă de atunci, un viitor strălucit. Într-adevăr, Zaharia Bârsan s-a dovedit a fi unul dintre cei mai mari artiști ai timpului său, „unul dintre entuziaștii militanți pentru un teatru românesc în Transilvania".

Împreună cu trupa sa, Zaharia Bârsan și-a programat un turneu la Arad pentru zilele de 17 și 18 august 1907. În programul reprezentațiilor arădene inclusese *Sacrificiul*, dramă într-un act de R. Bracca, *Capriciul uitat*, comedie de Belli Blanne, și *Furtuna casnică* de Ferrien. Pentru a doua seară, programase *Un proiect*, dramă într-un act după Callio, *Cântecul cocoșului*, comedie într-un act după Napoleon Gallo și *Nervosul*, comedie într-un act după același N. Gallo. Spectacolele anunțate nu au avut însă loc, deoarece

episcopul Aradului, Papp, nu a acceptat ca spectacolul să se prezinte la Casa Națională, şi atunci când Zaharia Bârsan îi propune un alt loc, îl amenință spunându-i că sala va rămâne goală, deoarece „nici un elev, nici un profesor şi nici unul de la consistorul meu nu va merge. I-am oprit şi-i opresc”[71]. În anul următor, mai exact la 16 august, Zaharia şi Olimpia Bârsan, împreună cu câțiva actori care alcătuiesc cunoscuta sa trupă teatrală, au susținut la Lipova un spectacol cu piesele *Bacalaureatul* (comedie de moravuri) şi *Adresa greşită* (comedie de situații). „Tribuna”[72] nu insistă asupra „jocului d-lui şi d-nei Bârsan, care este de obşte cunoscut”, ci relevă evoluția unui tânăr artist dramatic – Calmuschi – pe care îl consideră „o fericită achiziție” a trupei. Sunt anunțate alte două spectacole, la Lipova, în 22 august a.c., urmate de joc, iar în 23 august la Şiria, comună în care cărturarii manifestă un mare interes pentru frumos şi care este un puternic centru cultural în această parte de țară. După două zile apare în „Tribuna”[73] o scurtă notă prin care se arată că au avut loc cele două spectacole, dar nu se precizează nici repertoriul, nici valoarea reprezentațiilor.

Câțiva ani mai târziu, apare în „Tribuna”[74] un interviu cu Zaharia Bârsan care se referă la cel de al optulea turneu de teatru pe care urma să-l efectueze în Ardeal, împreună cu trupa sa. Este vorba de un lung turneu în 18 localități transilvănene, dar Aradul nu figurează printre ele, numai Lipova. Spectacolul a fost programat pentru 19 iunie. Chiar dacă acesta nu a mai venit în turneu la Arad, publicațiile arădene i-au urmărit cu interes activitatea teatrală şi culturală. „Tribuna”[75] îşi anunța cititorii că a apărut cartea lui Zaharia Bârsan, *Impresii din teatrul din Ardeal*, tipărită la Arad.

---

[71] Zaharia Bârsan, *Impresii din teatru din Ardeal*, Arad 1908, p. 77.
[72] „Tribuna”, anul XII, nr. 174, din 5/18 august 1908.
[73] „Tribuna”, anul XII, nr. 178, din 12/25 august 1908.
[74] „Tribuna”, anul XV, nr. 178, din 14/27 august 1911.
[75] „Tribuna”, nr. 11, din 15/28 ianuarie 1911.

V.9. Agatha Bârsescu (1908)

Cu aproape un deceniu înainte de turneul său în aceste locuri, ziarul arădean „Tribuna Poporului" a consemnat cu vădit entuziasm ştiri despre această mare tragediană a românilor. Sunt relevate piesele în care va evolua – *Hero* şi *Leandru, Deborah, Sapho, Marioara, Fulgi de zăpadă*[76], actrița fiind considerată „podoaba şi mândria primei scene româneşti"[77]. Despre succesul marii artiste în rolul Magda din *Patria* de Sudermann, „Tribuna Poporului"[78] notează: „Agatha Bârsescu a uimit publicul prin puterea imensului său talent dramatic.

Eminenta artistă a fost sărbătorită şi de astă dată cu entuziasm. Publicul a rechemat-o după fiecare act, de mai multe ori, şi i-a făcut ovațiuni entuziaste."

În vederea turneului pe care marea artistă urma să-l efectueze în Transilvania[79], Comitetul Societății pentru Fond de Teatru Român, prim-vicepreşedintele Virgil Onițiu şi secretarul dr. Iosif Blaga au adresat un *Apel* către toți „fruntaşii" din localitățile unde aceasta va susține spectacole pentru a sprijini turneul în care românii vor putea „să-şi mobilizeze sufletele şi să-şi încălzească inimile la izvorul fermecător al artei dramatice în graiul național şi să-şi dea tributul lor de recunoştință şi admirație către marea artistă a neamului nostru"[80].

---

[76] „Tribuna Poporului", anul III, nr. 167, din 29 aug./l sept. 1899, p. 2.

[77] „Tribuna Poporului", anul III, nr. 213, din 6/18 noiembrie 1899, p. 2.

[78] „Tribuna Poporului", anul II, nr. 231, din 2/14 decembrie 1899, p. 3.

[79] Cu privire la turneele ulterioare ale cunoscutei artiste în Transilvania, Banat şi Crişana, în nr. 47, din 23 noiembrie/6 decembrie 1908, anul XXXII, al revistei arădene „Biserica şi Şcoala", la pp. 6–7, se consemnează: „...Agatha Bârsescu, cunoscuta noastră artistă, a dat trei reprezentații teatrale în Braşov. Se împlinesc 25 de ani de când d-na Bârsescu slujeşte la altarul artei dramatice. Ea face un turneu mai mare în Ungaria. Societatea pentru Fond de Teatru Român a publicat un apel către publicul nostru, îndemnându-l să participe în reprezentațiile d-nei Bârsescu. Iată turneul artistei: 26 nov., Blaj, 1 dec, Făgăraş, 3 dec., Orăştie, 5 dec., Hațeg, 7 dec., Lipova, 9 dec., Arad, 12 dec., Caransebeş, 13 dec., Lugoj, 15 dec., Oravița, şi 19 dec., Abrud". Anul II, nr. 231, din 2/14 decembrie 1899, p.3.

[80] „Tribuna", anul XII, nr. 251, din 11/24 noiembrie 1906, p. 5.

Turneul în Transilvania al Agathei Bârsescu a avut loc în anul jubiliar al artistei – 25 de ani de când slujea altarul artei dramatice[81] – după următorul program: Braşov (11/24; 12/25; 13/26 noiembrie), Blaj (26 noiembrie), Făgăraş (3 decembrie), Orăştie (5 decembrie), Haţeg (6 decembrie), Lipova (9 decembrie), Arad (12 decembrie), Caransebeş (13 decembrie), Lugoj (15 decembrie), Oravița (18 decembrie) şi Abrud (19 decembrie). Agatha Bârsescu-Radovici a venit la Arad dinspre Haţeg, în 25 noiembrie 1908, fiind întâmpinată în gară de Lucreția Rusu Şirianu, Marilina Bocu şi Florica Şerban. Ziarul local „Tribuna" face apel la toți iubitorii Thaliei să participe la spectacolele distinsei artiste, aflate pentru prima oară la Arad, întrucât „cine ştie când vom mai avea prilejul acesta fericit"[82], Agatha Bârsescu efectuând apoi un turneu în America.

Pentru ca publicul să cunoască repertoriul marii tragediene, „Tribuna" publică în rezumat subiectele celebrelor piese: *Phaedra* de Racine, *Sapho* şi *Medeea* de Grillparzer, relevând, totodată, personalitatea de excepție a Agathei Bârsescu-Radovici „care a dus departe, peste țări şi mări, faima numelui românesc". Ea este considerată „cea mai mare preoteasă a Thaliei române", o mare artistă din familia Eleonorei Duse şi Sarei Bernhardt, aplaudată pe marile scene ale Europei, în spectacole în limbile germană, engleză, franceză, italiană şi română, spectacole în stare „să încânte şi să înnobileze sufletele"[83].

Festivalul artistic din Arad, desfăşurat în sala Hotelului „Crucea Albă" la 20 decembrie, a avut în program alături de strălucitele roluri: Phaedra, Medeea, Sapho, interpretate de Lucia Cosma (*aria Ofeliei* din *Hamlet, Ştii tu, bade, ce mi-ai spus* de Brediceanu), Ferrari d'Albaredo (romanță din *Gioconda* de Ponchielli, Serenadă din *Pagliaci* de Leoncavallo) Getta Hodoş (*Impromptu* de Chopin) şi Lucia Cosma (*Chanson pastorale*).

Întregul program a fost susținut cu „rară însuflețire", aplauzele devenind „ovațiuni care nu se mai sfârşeau"[84]. Referitor la receptarea spectacolelor Agathei Bârsescu-Radovici, „preoteasa care duce cu ea focul nestins al dragostei de neam", în articolul său *Agatha Bârsescu în Ardeal*, Horia Petra-Petrescu conchidea: „Când simțiți că vi se umezesc ochii de lacrimi, plângeți, nu vă fie ruşine. Lacrimile astea vă uşurează. O, e atât de dumnezeiesc să auzi graiul neamului tău rostit frumos şi cu toată văpaia inimii curate"[85].

---

[81] „Biserica şi Şcoala", nr. 47 din 23 noiembrie/6 decembrie 1908, p. 7.
[82] „Tribuna", anul XII, Nr. 263 din 26 noiembrie/9 decembrie 1908, p. 3.
[83] „Tribuna", nr. 265, din 28 noiembrie/11 decembrie 1908, p. 1.
[84] „Tribuna", anul XII, nr. 266, din 29 noiembrie/12 decembrie 1908, p. 3.
[85] „Tribuna", anul XII, nr. 266, din 29 noiembrie/12 decembrie 1908, p. 3.

Pretutindeni în Ardeal, Agatha Bârsescu a fost întâmpinată „cu cea mai călduroasă dragoste", „cucerind inimile" celor care au avut prilejul să o asculte. Neaprobându-i-se efectuarea turneului împreună cu trupa sa, marea artistă a trebuit să interpreteze roluri dificile – Phaedra, Sapho, Medeea – „fără replici, fără alte indicii decât scurtul rezumat din program, ...fără nici un efect scenic" şi, în ciuda acestui fapt, „a izbutit să captiveze spectatorii în vraja măreției sale", astfel că aceştia, „în aplauzele izbucnite unanim şi entuziast, se întreabă, oare ce va fi ea în piesă, trăind, oricum altfel, rolul acela pătimaş şi puternic". Chiar în absența trupei sale şi a „întregului resort teatral", Agatha Bârsescu s-a dovedit a fi „într-adevăr măiastră", relevând în interpretarea Phaedrei „splendoarea creației sale superioare". În rolul nefericitei poete Sapho, marea artistă a reuşit să sugereze „focul pătimaş şi clocotitor" al acestui personaj complex, ce s-a arătat a fi deopotrivă „duios" şi „gingaş", „simplu şi inocent", dar nu mai puțin „furtunos". Versurile răsunau pe scenă „limpede, clar şi frumos ca cristalul", artista beneficiind de „un organ pe cât de viguros în sălbăticiunea urgiei patimilor, pe atât de curat în ingeniozitate". Cei prezenți – aşa după cum consemnează ziarul local „Tribuna" – au regretat că nu au avut prilejul să vadă reprezentată întreaga piesă *Sapho* şi nu mai puțin *Medeea* în care marea tragediană realizează una dintre cele mai bune creații, în ciuda faptului că este prezentată fragmentar. Astfel, cronicarul constată că „se simțea greutatea de a-şi mutila rolul pentru a reda un pic din scânteia focoasă a patimii aceleia sălbatice cu care ne închipuim cum o va fi trăind artista în piesă". În continuare, remarcă: „Agatha Bârsescu a fost cu atât mai măiastră cu cât a avut puterea de a ne pune în emoțiile vitale artei sale desăvârşite... În chipul cum ni s-a prezentat, a trezit dorința de a revedea cândva jucând piese întregi, chiar diletanți, dacă altfel nu s-ar putea, numai să o putem savura aşa după cum valorează". Apreciind în mod deosebit arta Agathei Bârsescu, ziarul local „Tribuna" exprima regretul de a nu fi efectuat turneul în Ardeal şi trupa sa teatrală, dar salută inițiativa de a le invita în spectacol pe Lucia Cosma şi Getta Hodoş, precum şi pe tenorul italian Ferrari d'Albaredo.

Artista Lucia Cosma a impresionat prin „vocea-i cunoscută dulce şi melodioasă la extrem", dovedindu-se a avea „ceva în afară de orice şcoală ori rutină a calapodului obişnuit", dezvăluind personalitatea artistică de excepție. Şi Getta Hodoş a obținut un mare succes, ca abilă şi „îndeletnicită stăpână a pianului", dar şi prin „vocea sa extrem de dulce" ce posedă „toate modulările bine catifelate şi dulci, toate întorsăturile fine şi stilate ale adevăratei maestre a cântării".

În încheierea spectacolului, Agatha Bârsescu a recitat „foarte mişcător" câteva versuri de Eminescu şi *Geberr* din Faust, fiind răsplătită cu „aplauze nesfârşite", publicul exprimându-şi „cu toată inima şi cu tot entuziasmul, cuvenit omagiu pentru marea tragediană care a lăsat cea mai puternică impresie" şi pe care doreşte „să o mai vadă"[86] pe scena arădeană.

Turneul Agathei Bârsescu în Transilvania a constituit o autentică sărbătoare națională, un prilej de a exprima idealurile de unitate a românilor.

[86] „Tribuna", anul XII, nr. 268, din 2/15 decembrie 1908, p. 2.

V.10. Victor Antonescu; Iancu Brezeanu (1913)

Victor Antonescu

Ion („NAPASTA")

Iancu Brezeanu

Vasile Goldiş a salutat cu entuziasm în ziarul „Românul"[87] turneul trupei de teatru a lui Victor Antonescu, apreciind că societatea românească poate suporta „greutatea materială a unei trupe permanente". Spectacolele date la Arad şi Lipova au constituit un triumf pentru prestigiosul grup de actori, căruia i s-a făcut o primire impresionantă.

Aşa după cum relevă Leonard Pankerow, un participant la turneu, în cartea sa *Când joci teatru românesc în Ţara Ungurească... Impresii şi icoane din turneul trupei Victor Antonescu...*, turneul trupei teatrale Victor Antonescu, întreprins în toamna anului 1913, în Ardeal, Banat, Sătmar şi Bihor, a fost considerat de fruntaşii români, de presă şi de întreaga opinie publică românească din Ardeal, ca „un eveniment important în viaţa culturală a românilor de pe aceste plaiuri, ca o manifestaţie culturală ce va rămâne înscrisă în istoria culturală a zilelor noastre, cu litere de aur". L. Pankerow continuă: „ca unul ce am contribuit într-o măsură oarecare la organizarea acestui turneu şi am cutreierat aceste ţinuturi trei luni de zile, putând să mă conving de visul de bucuriile rari [sic!] şi mari semănate de trupa teatrală în

[87] *Turneul Antonescu*, în „România", 256, III, 1913.

calea ce a străbătut-o... aruncând o lumină nouă asupra vieții sufletești a neamului românesc din Ardeal". Turneul a dovedit, totodată, vocația pentru cultură a publicului transilvănean, „dispus să facă orice jertfe, numai să aibă teatru românesc, gata să micşoreze distanțele, să înfrunte criza economică, numai să se poată împărtăşi de splendorile artei".

Turneul efectuat de Victor Antonescu şi trupa sa a avut o influență salutară şi asupra Societății pentru Fond de Teatru Român, determinând-o „să iasă din rezerva ei, din starea ei de expectativă şi să-şi caute o îndrumare pe alte căi decât cele bătătorite de rutina administrativă. Şi, în loc de un aşezământ greoi ce vegetează, să devie quintesența [sic!] aspirațiilor artistice ale unui neam şi să pornească cu sprintenie pe căile noi ale artei, pe drumul indicat de cerințele vremii, ascultând de glasul imperios al românilor, care reclamă înfăptuirea neîntârziată a neamului românesc"[88].

Ziarul „Românul" îi consideră pe artiştii bucureşteni „buni ostaşi ai culturii române", iar turneul lor în Ardeal „un mare eveniment pentru viața noastră culturală şi teatrală", deoarece ei „sunt fala scenei româneşti, cei mai chemați de a populariza comorile artistice ale poporului român în cercurile cele mai largi de la noi". Acelaşi articol, *Buni ostaşi ai culturii române*, îi prezintă pe membrii trupei lui Victor Antonescu. În primul rând, artistul societar al Teatrului Național din Bucureşti, Ion Brezeanu, pe care marele Caragiale îl considera „un extraordinar temperament, o natură desăvârşită de artist, unul dintre rarele fenomene care pun adânc marca lor pe o întreagă epocă artistică". Alături de Ion Brezeanu, protagonistă a scenei româneşti este şi Maria Ciucurescu, „actriță exuberantă şi pasionată", care în rolurile pe care le interpretează, „în vorbe şi mişcări, pune toată căldura patimei, care umple viața scenei, ca şi viața ei... iar cu vorba ei admirabilă ştie să stârnească râsul cel mai sănătos la spectatori". După prezentarea făcută trupei, ziarul „Românul", prin articolul în discuție, îşi exprimă speranța că publicul român va arăta trupei lui Antonescu „încrederea şi simpatia cea mai caldă", împletind cununi de lauri „pentru frunțile cuceritoare ale artiştilor români".

La începerea turneului, Societatea pentru Fond de Teatru Român a adresat un îndemn către filialele sale, semnat în numele comitetului S.T.R. de Horia Petra-Petrescu, prin care atrăgea atenția publicului asupra turneului ce „prevesteşte (...) o izbândă meritată a Thaliei române", cerând sprijinul publicului de care „atârnă ca mişcarea aceasta teatrală să crească şi să

---

[88] Leonard Pankerow, Când joci teatru românesc în Țara Ungurească... Impresii şi icoane din turneul trupei Victor Antonescu..., Tipografia Poporul Român, VII, ILKA, U. 36, Budapesta, pp. 7, 8.

înflorească sau să se piperniceasca, pentru ca să adoarmă mai apoi pentru totdeauna". La patru zile de la începerea turneului, comitetul Asociațiunii pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român a trimis o circulară către toate direcțiile despărțămintelor, prin care roagă stăruitor pe toți membrii Asociației „să primească cu dragoste pe aceşti apostoli ai artei româneşti", care „vor arăta publicului de la noi puterea artei româneşti şi vor răspândi frumusețea limbii literare în toate părțile".[89]

Trupa teatrală, compusă din şapte artişti şi cinci artiste, îi cuprindea, alături de Victor Antonescu, Ion Brezeanu şi Maria Ciucurescu, pe Constantin Mărculescu, Marioara Antonescu, Maria Rudeanu, Elena Sterescu[90], Sofia Ionescu, C. Costescu, I. Georgian, F. Formescu şi Timică Georgescu.

Turneul a început la 11 octombrie 1913 la Alba Iulia şi a continuat apoi la Blaj, Sebeşul Săsesc, Orăştie, Sibiu şi Arad.

Reprezentațiile au avut caracterul unor veritabile spectacole de gală. Erau de față reprezentanții de vârf ai conducerii comitatului şi oraşului, iar românii veniseră – câți putuseră să încapă în sală – de la vlădică la opincă.

Ziarele locale (în cele două limbi) au consemnat pe larg evenimentul, publicând în amănunt subiectul pieselor reprezentate. Revista „Aradi Szinházi Élet"[91], printr-un articol amplu (zece file), relevă importanța spectacolului, a distribuției, oferind publicului fotografiile artiştilor bucureşteni. De fapt, fotografiile artiştilor sunt publicate şi de „Românul", sub genericul *Au sosit oaspeții Thaliei române.*

Înainte de spectacol, directorul Victor Antonescu şi-a prezentat ansamblul, arătând că închină acest turneu nenumăratelor personalități artistice ale Transilvaniei, care au realizat un adevărat tezaur spiritual în această parte a țării. În timpul cuvântării, a auzit din sală „Să trăiască!", precum şi alte întreruperi aprobative, iar la sfârşitul ei, Victor Antonescu a fost aplaudat „mai multe minute".

În programul primei zile figurau piesele *Legea iertării*, comedie în trei acte de M. Landay[92], despre care cronicarul „Românului" afirmă că „în general, atât jocurile artiştilor, cât şi ansamblul, au întrecut aşteptările noastre cele mai îndrăznețe", precum şi *Năpasta,* cunoscuta dramă a lui I.L. Caragiale.

---

[89] Ştefan Mărcuş, *op. cit.*, pp. 423, 434.

[90] Elena Sterescu este actrița care se angajează în anul 1948 la Teatrul de Stat din Arad, devenind membră fondatoare a primei trupe teatrale româneşti permanente la Arad.

[91] „Aradi Szinházi Élet", nr. 5, 1913.

[92] Interpretată de Victor Antonescu, Constantin Mărculescu, Timică Georgescu, Ion Georgian, F. Formescu, Marioara Antonescu, Maria Rudeanu şi Elena Sterescu.

Comedia lui Landay a fost interpretată de Victor Antonescu („interpretul deputatului Lerault", „un actor de întâiul rang, puterea lui de interpretare denotă mari calități, iar humoru-i de bun gust a ținut sala într-o continuă ilaritate"), Elena Sterescu („actrița cu un joc inteligent", a interpretat rolul soției) şi Maria Antonescu (în rolul Bertei, s-a dovedit a fi „o actriță înnăscută", care „a impresionat publicul prin puterea-i dramatică"). Piesa *Năpasta*[93] este reprezentată la Arad numai la doi ani după ce marele dramaturg poposise aici (aprilie 1911), la invitația directorului ziarului „Românul", Vasile Goldiş, aducând cu sine manuscrisul cunoscutei poezii a lui Alexandru Vlahuță, *Triumful aşteptării*, dovadă a încrederii în lupta dusă cu abnegație şi credință pentru întărirea conştiinței naționale. Aşa după cum relevă şi cronica spectacolului, „sufletul lui Caragiale pare că plutea peste sală unde bunul său amic, Ion Brezeanu, avea să arunce o lumină de fulger peste o latură a marelui său talent"[94]. Ziarul „Aradi Közlöny" consemnează: „în această dramă, publicul a făcut cunoştință cu Ion Brezeanu, cel mai bun actor dramatic al României. În rolul lui Ion ocnaşul, Brezeanu a făcut o creație artistică de primul rang. Artist de rasă, verist, ca şi când ar fi ieşit din şcoala lui Reinhardt..."

A treia reprezentație şi ultima a avut loc în ziua de 30 octombrie. Ca şi celelalte spectacole anterioare, sala era arhiplină şi neîncăpătoare. Reprezentația a început cu drama într-un act *Sacrificiul* de R. Bracco[95], urmată de celebra comedie a lui I. L. Caragiale, *O noapte furtunoasă.* Jocul actorilor a impresionat în mod deosebit, publicul aplaudându-i frenetic pe Ion Brezeanu (*Nae Ipingescu*), Maria Ciucurescu (*Veta*), Constantin Mărculescu (*Chiriac*), Timică Georgescu (*Jupân Dumitrache*) şi Victor Antonescu.

O nouă furtună de aplauze s-a dezlănțuit în sală când, din partea direcției Teatrului Național din Arad, i s-a înmânat lui Victor Antonescu o cunună de lauri cu tricolorul român. Leonard Pankerow amintește şi acest moment al turneului: „Se prăznuia atunci nu numai un eveniment cultural, ci şi un eveniment național. Şi apoi a urmat o tăcere adâncă, mii de urechi plecate ascultau cu înțelegere graiul românesc, şi vedeai şi simțeai cum imensul public era sub magica stăpânire a artei române. La Arad au fost trei seri de feerie, de superbă apoteozare a Thaliei române"[96].

---

[93] În distribuție: Ion Brezeanu (Ion), G. Mărculescu (Dragomir), Marioara Antonescu (Anca) şi G. Timică (Învățătorul).

[94] În „Romanul", anul III, nr. 265, 1913. Vezi Fondul V. Goldiş, Direcția Județeană Arad a Arhivelor Naționale.

[95] Interpretată de: C. Mărculescu, Marioara Antonescu şi G. Timică.

[96] Leonard Pankerow, *op. cit.*, p. 109.

„Românul" consemnează cu satisfacție marele succes repurtat de artiștii bucureşteni, remarcând pe rând spontaneitatea interpretării şi marele talent al interpreților, succesul fiind considerat a fi „desăvârşit". În rolul lui Nae Ipingescu, reputatul actor Ion Brezeanu a lăsat o impresie de neuitat. Maria Ciucurescu, în rolul Coanei Veta, „a dovedit aceleaşi calități de mare artistă". Deopotrivă, sunt remarcați şi ceilalți interpreți ai cunoscutei comedii caragielene. La sfârşitul spectacolului, Victor Antonescu, în numele trupei teatrale, a mulțumit publicului şi oficialităților pentru entuziasta primire şi pentru invitația de a participa la balul de la „Crucea Albă", organizat în cinstea lor. A doua zi, în 31 octombrie 1913, sute de arădeni în frunte cu Vasile Goldiş i-au condus la gară pe artişti[97].

Victor Antonescu şi trupa sa au susținut la Lipova două reprezentații, în 7 şi respectiv 12 noiembrie. Şi aici solii artei teatrale româneşti au fost primiți cu mult entuziasm, acest „târguşor" având „români vrednici, pe care se poate conta când e vorba de organizarea unei manifestațiuni culturale româneşti", aşa cum a relevat organizarea şi desfăşurarea celor două adunări generale ale Societății pentru Fond de Teatru Român, precum şi reprezentațiile teatrale susținute de Zaharia Bârsan[98].

Comitetul de organizare – alcătuit din dr. Alexandru Marta, Procopiu Givulescu, protopop, Aurel Halic, Constantin Missits, Vasile Avramescu, Aurel Cioban şi Horia P. Thomas – i-a îndemnat pe românii din cele două târguri, precum şi din comunele învecinate să fie în număr cât mai mare la reprezentațiile susținute de trupa Antonescu, pentru ca artiştii români „să nu simtă golul nepăsării, frigul lipsei de interes pentru arta teatrală, ci să se încălzească cu aceeaşi dragoste largă, necalculată a românilor din Ardeal". De altfel, Vasile Goldiş, om politic şi mentor al vieții culturale arădene, are reale merite în organizarea turneului trupei teatrale conduse de Victor Antonescu, considerat la Arad nu numai un act de cultură, ci şi de „românism", pentru că potrivit propriei mărturisiri, „Românii vor libertatea națională" şi „niciodată nu vor recunoaşte nici o supremație asupra lor"[99].

---

[97] Muzeul Teatrului Arădean păstrează, alături de afişele turneului trupei lui Victor Antonescu, şi obiecte aparținând lui Ion Brezeanu şi anume peruca lui Ion, din *Năpasta* de I.L. Caragiale, şi vestonul purtat în rolul lui Nae Ipingescu, din *O noapte furtunoasă.* Obiectele au fost primite din partea Teatrului Național din Bucureşti, condus atunci de scriitorul Zaharia Stancu.

[98] Leonard Pankerow, *op. cit.*, p. 122.

[99] Articolul *Război şi pace,* în „Românul", anul II, nr. 284, 1913.

După 31 de ani de la acest „turneu teatral istoric" în Ardeal, în aprilie şi mai 1944, trupa artistului Victor Antonescu de la Teatrul Național din Bucureşti a efectuat un nou turneu în 28 de localități din Ardeal şi Banat, spre aducerea aminte a turneului din anul 1913 (desfăşurat „în condiții neasemănat de grele, sub stăpânirea maghiară"). El a evidențiat atunci „superioritatea artei noastre dramatice şi, mai ales, solidaritatea noastră sufletească", pregătind Unirea cea Mare, de la 1 Decembrie 1918. Într-o şedință a Parlamentului cu ocazia unei interpelări în legătură cu turneul din 1913, Vasile Goldiş – fost ministru al cultelor şi artelor – a arătat că „şi turneului lui V. Antonescu, i se datoreşte unirea sufletească cu românii din Ardeal"[100].

[100] Ştefan Mărcuş, *op. cit.*, p. 430.

Capitolul al VI-lea

ACȚIUNI POLITICE ARĂDENE ÎN ANII DUALISMULUI AUSTRO-UNGAR

Încheierea la 5 februarie 1867 a compromisului dintre austrieci şi maghiari, care a însemnat crearea Imperiului Austro-Ungar, a avut ca şi consecință pentru Transilvania anularea autonomiei acesteia şi anexarea la Ungaria. Au fost suspendate şi legile dietei de la Sibiu din anii 1863–1864, prin care s-a recunoscut egalitatea în drepturi a națiunii române cu celelalte națiuni din Transilvania. Din Transilvania făceau acum parte şi aşa zisele „teritorii ungureşti", adică Banatul, Crişana şi Maramureşul, aflate sub stăpânirea efectivă a aristocrației maghiare, înainte de anul 1867.

Schimbările politice care au avut loc au pus în fața națiunii române din Transilvania reorientarea obiectivelor sale şi, pe cale de consecință, la identificarea de noi modalități de realizare a acestora. În acest context, românii din zona Aradului au înțeles că este necesară o regândire a acțiunii lor politice.

La scurt timp după semnarea pactului dualist, la 2 mai 1867, a avut loc la Arad o adunare la care au participat conducători ai românilor din comitatul Arad, aproximativ 100 de persoane. Întrunirea a fost convocată de către viitorul episcop al Aradului şi apoi mitropolit al Ardealului, Miron Romanul şi Sigismund Popovici. Scopul întrunirii a fost stabilirea modului de acțiune în noile împrejurări politice, aduse de actul din 5 februarie.

În acelaşi an, tot Miron Romanul şi avocații Nicolae Philimon şi Lazăr Ionescu au organizat o nouă întrunire, care a avut ca scop înființarea unui partid politic. Adunarea a avut loc la 26 noiembrie 1867 şi a stabilit ca obiectiv de acțiune respectarea drepturilor națiunii române, iar ca obiectiv imediat susținerea drepturilor românilor din comitatul Arad. A fost ales un comitet central, compus din 50 de persoane, care avea în frunte doi preşedinți, dintre care unul a fost Miron Romanul. Având în vedere că la 7 februarie 1869 s-a înființat la Timişoara Partidul Național Român din Banat şi Ungaria, iar la 23 februarie 1869, la Miercurea Sibiului au fost puse bazele Partidului Național Român din Transilvania, putem afirma că arădenii au înființat primul partid politic al românilor din Transilvania şi Ungaria. Din poziția de preşedinte, Miron Romanul a candidat în anul 1869 pentru parlamentul de la Budapesta, fiind ales în cercul electoral Chişineu (astăzi Chişineu-Criş). În acest cerc, românii au dovedit pe parcursul timpului solidaritate şi conştiință națională, fiind trimişi, de mai multe ori, deputați români în parlamentul ungar. La alegerile din anul respectiv, alături de Miron Romanul, au mai intrat un număr de patru deputați naționali români în parlamentul budapestan.

Arădenii au fost prezenți şi la constituirea Partidul Național Român din Banat şi Ungaria, doi dintre ei fiind aleşi în comitetul central al acestuia. Partidul a optat pentru continuarea activității politice parlamentare, în timp ce Partidul Național Român din Transilvania a adoptat tactica neparticipării la viața politică a statului maghiar.

În următorul an, la 28 august a avut loc la Arad o nouă adunare pentru constituirea unui partid național, de data aceasta. Participanții au propus ca obiective ale partidului național libertatea constituțională, dreptul de asociere politică, egalitatea în drepturi a națiunilor din imperiu. În acest context, au solicitat ca proiectul de lege al naționalităților propus de către deputații români şi sârbi din dieta ungară să fie înaintat ca şi memorand.

Activizarea politică a arădenilor a cuprins şi cercurile de tineri intelectuali. În luna decembrie 1869, Mircea V. Stănescu, tânăr avocat la acea dată, redactor al gazetei umoristice „Gura Satului", cu o puternică tentă politică, a înființat „Clubul românilor tineri". Era un grup de tineri intelectuali, preocupați de promovarea culturală a populației româneşti şi de critica sistemului dualist inaugurat. Reprezentanții acestor tineri, au participat în anul 1870 la o conferință a intelectualilor, prilej cu care s-a discutat despre recunoaşterea națiunii române ca şi națiune politică, precum şi a autonomiei Transilvaniei. Pentru aceasta, participanții au făcut apel la solidaritatea acțiunilor politice.

Pe linia organizării politice a românilor arădeni în primii ani ai dualismului, să mai amintim adunarea generală din 20 aprilie 1871, prilej cu care s-au pus bazele „Reuniunii politice naționale a tuturor românilor din comitatul Aradului". Conform statutului aprobat cu acest prilej, pe lângă conducerea centrală formată din 150 de persoane, mai existau şi 17 sub-comitete. Acesta a fost difuzat în toate cercurile electorale din comitat. Membrii acestui organism politic românesc îşi propuneau să promoveze interesele naționale româneşti în administrația locală. Din acest motiv, au solicitat, ca şi în anul 1869, numirea unui român în fruntea comitatului Arad. Cererea lor a fost susținută cu 7 950 de semnături, având în vedere că marea majoritate a populației din comitat era de origine românească. Conform recensământului din anul 1870, organizat de către autoritățile maghiare, din populația totală de 304 713 de locuitori, 194 711, adică 63,9%, erau reprezentați de români, în timp ce maghiarii aveau o pondere de 22,2%. „Reuniunea politică națională a tuturor românilor din comitatul Arad" a activat până în anul 1875, când şi-a încetat existența, ca urmare a deciziei primului-ministru Kálmán Tisza, care a permis întrunirile cu caracter național doar dacă aveau scop cultural.

În perioada cât a activat, „Reuniunea politică" a solicitat utilizarea limbii române în administrația comitatului, în conformitate cu legea naționalităților, precum şi egala îndreptățire a tuturor națiunilor din Ungaria. Lupta pentru limba română a fost o constantă a acțiunii politice româneşti din perioada dualismului. Un obiectiv care a depăşit granițele locale ale organizației, a fost sublinierea necesității solidarității şi unității de acțiune a românilor din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş.

Un moment cu o semnificație deosebită din perspectiva evoluției Aradului ca centru politic al românilor din Transilvania şi Ungaria a fost reprezentat de adunarea din 9 mai 1872. La această adunare a partidului național, convocată de către Antoniu Mocioni, au participat un număr de 300 persoane din Banat, Crişana şi Maramureş. Adunarea condusă de către arădeanul Ioan Popovici-Desseanu a definitivat programul de acțiune a partidului național pentru alegerea a cât mai mulți deputați naționali. Pe parcursul dezbaterilor, tot un arădean, Iosif Hodoş, a propus o clarificare conceptuală, prin utilizarea formulei mult mai cuprinzătoare de „partida națională română", în locul celei de „partida noastră".

Adunarea din 9 mai 1872 a stabilit şi obiectivele campaniei electorale pentru alegerile din acel an: egalitatea în drepturi a națiunilor din imperiu; extinderea dreptului de vot; promovarea învățământului popular; reforme administrative pentru dezvoltarea statului în spiritul democrației şi a liberalismului.

Măsurile luate de către guvernanții maghiari, pentru a limita pătrunderea în dietă a reprezentanților naționalităților, a avut ca efect scăderea numărului deputaților români în noul legislativ şi, implicit, ai acelora din comitatul Arad.

Urmarea a fost că, la o întrunire ținută la Arad în 23 iulie 1878, condusă de către Nicolae Oncu şi Mircea V. Stănescu, a fost afirmată lipsa de încredere în posibilitatea ca deputații români în dieta ungară să poată să reprezinte, în conformitate cu idealurile sale, poporul român. Piedicile pe care le puneau autoritățile maghiare în cale naționalităților i-au determinat pe participanți să hotărască adoptarea unei atitudini pasive față de viața parlamentară din Ungaria. La concluzia arădenilor se pare că au ajuns şi alte organizații comitatense din Banat, Crişana şi Maramureş, care au susținut lupta pentru drepturi naționale, pe calea luptei parlamentare.

În zilele de 12–14 mai 1881, a avut loc la Sibiu conferința națională a Partidului Național Român, la care au participat reprezentați ai cercurilor electorale din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş. Participanții au hotărât unificarea celor două partide naționale din Transilvania şi din Banat, Crişana şi Maramureş. Alegătorii români din comitatul Arad au fost reprezentați

de 10 de delegați. Noul program al partidului a stabilit, după cum bine se ştie, pentru românii din Transilvania pasivitatea față de viața parlamentară, iar pentru cei din Banat, Crişana şi Maramureş a fost menținută posibilitatea de a participa la campania electorală. Unitatea politică a românilor din statul maghiar era asigurată de programul comun adoptat cu acest prilej, pe baza căruia s-a desfăşurat activitatea P.N.R. până în anul 1905.

La alegerile din anul 1881, comitatul Arad a trimis în dieta de la Budapesta doar un singur deputat român, care a candidat însă din partea partidului de guvernământ.

Pentru alegerile din anul 1884 a fost organizată o conferință a comitetului central comitatens al P.N.R.. Pe parcursul discuțiilor, s-au conturat două opinii: una care avea în vedere o colaborare cu partidul aflat la guvernare, candidații naționali primind 2–3 cercuri electorale, ori participarea la alegeri pe baza programului național din 1881. Prima variantă a fost susținută de partea moderată a conducerii, grupată în jurul lui Ioan Popovici-Desseanu, aflat sub influența episcopului Aradului, Ioan Meția nu, viitorul mitropolit al Ardealului. Cei care au susținut prezentarea la alegeri pe baza programului național au fost inspirați de Mircea V. Stănescu.

În cele din urmă, la conferința comitatensă a P.N.R. din 4 iunie 1884 s-a decis ca românii să participe la alegeri, prin colaborarea cu partidul liberal, urmând ca cele două partide să se sprijine reciproc. În consecință, au fost aleşi doi deputați români, unul cu program guvernamental, C. Gurban, la Iosăcel şi unul cu program național, Petru Truția, la Baia de Criş.

În timpul acestei dispute, în jurul lui Mircea V. Stănescu s-au adunat tineri intelectuali, viitorii memorandişti, foarte activi, care au contribuit la înscrierea Aradului pe harta politică a românilor din Transilvania: Mihai Veliciu, Roman Ciorogariu, Vasile Mangra, George Popa, Aurel Suciu, cărora li s-au mai adăugat în timp şi alții. Aceştia au avut un rol important, spre exemplu, şi în răspândirea ziarului „Tribuna” din Sibiu în rândul populației românești din comitatul Arad. Ziarul, fondat în anul 1884 de către arădeanul Ioan Slavici, a promovat ideea unității politice a românilor de pe ambele versante ale Carpaților. Dar ce este mai important, aceşti tineri au preluat ideile promovate de „Tribuna”, contribuit la răspândirea spiritului *tribunist*, mai ales după ce publicația s-a mutat la Arad, începând cu ianuarie 1897.

Conferința națională a P.N.R. din 7 mai 1887, prin deciziile sale, a avut urmări şi asupra activității politice a liderilor locali din Arad. Conferința a hotărât ca şi în teritoriile locuite de românii din Banat, Crişana şi Maramureş să

fie aplicată tactica pasivismului politic. În comitetul ales cu acest prilej au intrat şi arădenii Nicolae Oncu, director al Băncii „Victoria" din Arad şi Ioan Slavici.

La alegerile din iunie 1887, au intrat din comitatul Arad şi doi candidaţi naţionali, în cercurile Şiria (George Popovici) şi Baia de Criş (Petru Truţia). Depunerea candidaturilor a fost transformată într-o adevărată manifestare naţională, candidaţii fiind însoţiţi de membrii marcanţi ai conducerii comitatense a partidului. Au fost prezenţi, cu aceste prilejuri, mai ales Vasile Mangra, Nicolae Oncu, Mircea V. Stănescu şi Aurel Suciu.

Un prilej de manifestare a solidarităţii naţionale a arădenilor a apărut şi cu ocazia judecării la Arad a luptătorului naţional bănăţean, Traian Doda. Procesul s-a desfăşurat între anii 1887 şi 1888. În ziua procesului, Mircea V. Stănescu a reuşit să adune în faţa tribunalului din Arad peste 2 000 de persoane, care au protestat în tăcere, adică pasiv, conform liniei adoptate la conferinţa din anul 1887.

Un rol important în creşterea rolului politic al Aradului în cadrul mişcării naţionale din Transilvania l-a avut şi înfiinţarea, în anul 1887, a Băncii „Victoria". Din iniţiativa unui număr de fruntaşi ai vieţii economice, politice şi spirituale a românilor arădeni, între care îi menţionăm pe Nicolae Oncu, Alexandru şi Antoniu Mocioni, Ştefan Cicio-Pop, Mircea V. Stănescu, Aurel Suciu, Mihai Veliciu şi alţii, a fost înfiinţată Banca „Victoria", cu un capital de 100 000 de coroane. În anii viitori, prin directorii săi, Nicolae Oncu şi Sava Raicu, banca a finanţat, prin mijloace specifice, mişcarea naţională. Ea a susţinut o serie întreagă de acţiuni, care au contribuit la dezvoltarea conştiinţei şi a identităţii naţionale. Spre exemplu, în anul 1912 a sprijinit zborul lui Aurel Vlaicu la Arad. De asemenea, a avut în vedere strângerea legăturilor dintre românii din Transilvania şi Ungaria cu cei de dincolo de Carpaţi. Banca a finanţat deplasarea arădenilor la Bucureşti, în anul 1906, cu prilejul Jubileului Regal.

În timpul mişcării memorandiste, fruntaşii politici arădeni au aderat la ideile *Memorandului*, pe care le-au explicat şi propagat în rândul populaţiei. La conferinţa naţională de la Sibiu, din 21–22 ianuarie 1892, la care s-a hotărât înaintarea cât mai grabnică a documentului către împăratul de la Viena, au participat şi un număr de 25 delegaţi ai alegătorilor din comitatul Arad.

În anul 1892, în timpul redactării documentului, în comitatul Aradului au fost intensificate acţiunile cu caracter naţional, populaţia participând la

adunarea de fonduri necesare deplasării delegației şi la alegerea celora care să facă parte din delegația care urma să înainteze *Memorandul* împăratului de la Viena.

Comitetul central al P.N.R. i-a solicitat lui Vasile Manga pregătirea unei delegații din partea comitatului Arad, care să intre în componența celor 300 de persoane care urma să se deplaseze la Viena în cursul lunii mai 1892. Astfel, alături de Vasile Mangra, alături de zecile de țărani din localitățile comitatului, au făcut parte şi alți lideri politici importanți din comitatul Arad care s-au deplasat la Viena. În timp ce delegația arădeană se afla în capitala Austro-Ungariei, cei rămaşi acasă au organizat, în cadrul unor adunări populare, acțiuni de susținere a ideilor documentului, proteste populare, manifestări culturale etc. Acțiunile de solidarizare cu autorii *Memorandului* au continuat şi după ce a fost declanşată ancheta şi au fost inculpați în procesul care a avut loc la Cluj, în anul 1894. Dintre arădeni, au fost inculpați Mhai Veliciu, Iuliu Traian Mera şi Aurel Suciu.

Ataşamentul arădenilor față de ideile *Memorandului* s-a putut observa şi cu prilejul procesului de la Cluj. Avocatul Ştefan Cicio-Pop, prezent şi el în delegația de la Viena, a recomandat, în timpul pregătirii apărării, să fie aleşi acei avocați care erau cei mai ataşați cauzei naționale. În consecință, între apărătorii memorandiştilor au fost şi patru avocați din Arad.

Arădenii au făcut apărarea celor judecați şi prin intermediul unor adunări populare de protest. Una din cele mai impunătoare a fost cea organizată de către Vasile Mangra, la data de 2 mai 1894, acesta fiind cunoscut pentru capacitatea sa organizatorică. Adunarea, la care au fost prezente 10 000 de persoane venite din comitatele Arad, Bihor, Caraş-Severin şi Timiş, s-a desfăşurat în unul din cele mai importante locuri ale oraşului Arad, în piața din fața Catedralei Ortodoxe. Tot cu acest prilej a fost prezentat un proiect de rezoluție în care s-a cerut respectarea individualității națiunii române. Cu ocazia adunării de la Arad, s-a putut constata şi solidaritatea manifestată de către unii lideri ai sârbilor, care au trimis telegrame de adeziune cu memorandiştii.

Inculparea conducerii P.N.R. în procesul de la Cluj a adus în discuție problema asigurării unei conduceri interimare a partidului, pe perioada detenției celor condamnați. În consecință, la 7 mai 1894, a fost ales un Comitet executiv provizoriu. Din cei 24 de membri ai respectivului organism, cinci erau arădeni, Vasile Mangra fiind şi preşedinte al comitetului respectiv. Era o recunoaştere indirectă a contribuției arădenilor la mişcarea memorandistă.

În luna iunie 1894, printr-o hotărâre a ministrului de interne, a fost interzisă activitatea P.N.R.. În noile condiții, Vasile Mangra a organizat la Arad, în data de 29 septembrie 1894, o întâlnire confidențială pentru a se stabili strategia luptei naționale. Pentru aceasta a fost aleasă o comisie de 14 persoane. În același scop, Vasile Mangra a convocat o adunare generală la Sibiu, pentru data de 28 noiembrie. Decizia organizării respectivei întruniri a fost luată la Arad, în cadrul unei întâlniri care a avut loc în casa lui Roman Ciorogariu, la începutul lunii noiembrie. Rezoluția adunării de la Sibiu, propusă de către Vasile Mangra, a exprimat, printre altele, și ideea necesității convocării unui congres al naționalităților.

Ideea colaborării naționalităților din Ungaria a fost exprimată încă din timpul acțiunii memorandiste. În acei ani au avut loc la Viena și Budapesta întâlniri informale între reprezentanții românilor, sârbilor și slovacilor. Propunerea lui Vasile Mangra făcută la adunarea generală de la Sibiu a fost bine primită de către majoritatea politicienilor români. Pe adresa lui au sosit telegrame de felicitare și de la politicienii sârbi și slovaci. În consecință, Vasile Mangra a început să acționeze pentru apropierea celor trei naționalități. A făcut vizite la Vác și Szeged unde se aflau întemnițați memorandiștii, pentru a se consulta cu aceștia. În același sens, s-a deplasat la Novi Sad unde s-a întâlnit cu reprezentanții sârbilor, iar în timpul vizitei la București a purtat discuții cu reprezentanții slovacilor. Problema alianței celor trei națiuni a fost discutată și cu politicienii români din capitala României și în timpul audienței sale la regele Carol I. La apropierea celor trei națiuni a contribuit și Ștefan Cicio-Pop, care, în calitatea sa de avocat, s-a prezentat ca apărător *pro bono* la Szeged, unde se desfășura un proces de presă, intentat de către autorități publicației sârbe „Zastava".

Demersurile privind apropierea celor trei națiuni au fost finalizate, în cele din urmă, prin organizarea și convocarea congresului naționalităților de la Budapesta, desfășurat la 10 august 1895. Cu acest prilej, au fost puse bazele colaborării dintre românii, sârbii și slovacii din Ungaria. Cheltuielile ocazionate de desfășurarea congresului au fost suportate de către români, Vasile Mangra fiind cel care a întreprins măsurile necesare pentru a asigura suportul financiar al congresului. Arădeanul Ștefan Cicio-Pop a avut calitatea de notar din partea românilor.

Realizarea alianței celor trei naționalități a contribuit la impulsionarea mișcării naționale românești după acțiunea memorandistă. Pe plan internațional, alianța naționalităților a atras atenția opiniei publice, asupra existenței în Ungaria a unei probleme legate de drepturile naționalităților.

Tot în anul 1895, arădeanul Ştefan Cicio-Pop i-a reprezentat pe românii din Transilvania şi Ungaria la Conferința Uniunii Interparlamentare de la Bruxelles. Aici, alături de trimişii sârbilor şi slovacilor, a făcut rechizitoriul politicii de maghiarizare şi opresiune națională practicată de guvernele Ungariei. Intervenția sa şi a lui V.A. Urechia, preşedintele *Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor*, a determinat decizia congresului de a nu organiza următoarea întrunire a Uniunii Interparlamentare la Budapesta, după cum a solicitat delegația guvernului maghiar.

Aradul la începutul secolului al XX-lea

După grațierea memorandiştilor de către guvernul maghiar, comitetul provizoriu şi-a încetat activitatea. La nivelul conducerii centrale a P.N.R. a izbucnit însă o criză. Ea s-a manifestat în neînțelegerile care au apărut între conducătorii partidului şi cei din jurul ziarului „Tribuna", în problema proprietății asupra Institutului Tipografic din Sibiu. În cele din urmă, conflictul s-a încheiat prin preluarea controlului conducerii partidului asupra „Tribunei". În aceste condiții, nemulțumiții de la publicația sibiană, în frunte cu Ioan Russu-Şirianu, au hotărât să înființeze o nouă publicație. Locul ales pentru apariția acesteia, numită nu întâmplător „Tribuna Poporului", a fost Aradul. Aceasta a început să apară din luna ianuarie 1897, după ce numărul de probă a fost publicat în ziua de Crăciun (stil vechi) a anului 1896. Titlul sugera o continuitate a publicației sibiene.

Cu siguranță, existența unui număr important de oameni politici, care au reuşit prin practicarea avocaturii sau prin activități în domeniul finanțelor să-şi asigure o stare materială corespunzătoare, care le asigura independența financiară, a reprezentat una din premisele care au contribuit la evoluția orașului Arad spre statutul de capitală politică a românilor din Transilvania. Acestora li s-au adăugat şi prezența unor tineri intelectuali, animați de idealurile naționale, care doreau să imprime o altă direcție luptei naționale, decât cea promovată de către conducerea P.N.R., care a înaintat memorandul. Să mai amintim şi existența în orașul de pe Mureş a unor instituții româneşti importante, cum ar fi Episcopia Ortodoxă Română, Banca „Victoria", Preparandia, Institutul Teologic Ortodox Român. Nu poate fi neglijată nici prezența unor publicații în limba română şi, nu în ultimul rând, existența unei vieți culturale româneşti. La toate acestea mai trebuie amintit şi faptul că, în structura etnică a orașului, românii dețineau cea mai mare pondere în comparație cu alte orașe ale Transilvaniei. La recensământul din anul 1890, la care am mai făcut referire, românii cu cele 7.873 de suflete au reprezentat 18,7% din populația orașului. La Oradea au fost înregistrați cu acelaşi prilej 2 527 de români, care reprezentau 6,5%, iar la Timişoara, numărul românilor era de 3 613, ponderea lor fiind de 9,0% din totalul populației.

Interzicerea activității Partidului Național Român în urma acțiunii memorandiste i-a determinat pe liderii partidului să apeleze la noi forme de luptă. Pe data de 21 octombrie 1895, Vasile Mangra a convocat o conferință electorală. Printre participanți, din grupul consistent de tineri politicieni prezenți la întrunire, amintim pe Roman Ciorogariu, Ştefan Cicio-Pop şi Petru Truția. Participanții au hotărât ca românii să fie reprezentați în număr cât mai mare în adunarea comitatensă, având în vedere preponderența lor în structura etnică a comitatului Arad. Pentru alegerile comitatense care urmau a se desfăşura în ziua de 7 noiembrie 1895[1] s-a decis constituirea de comitete electorale în toate cercurile electorale. Aceasta însemna că românii arădeni au decis continuarea luptei naționale prin reluarea activității politice în adunarea comitatensă, fără să se facă referire la decizia conducerii centrale a P.N.R. din anul 1881.

Succesul de la alegerile din 7 noiembrie 1895, în urma cărora au intrat 25 de reprezentanți naționali români în adunarea comitatului, nu a rămas fără ecou în mişcarea națională. Pe fondul disputei dintre conducerea P.N.R.,

---

[1] Alegerile comitatense se desfăşurau din trei în trei ani, în luna noiembrie.

care îl avea în frunte pe Ioan Rațiu, şi cei de la redacția „Tribunei" din Sibiu, aceştia fiind nemulțumiți de inactivitatea conducătorilor, rezultatele obținute la alegerile comitatense au reprezentat un imbold în plus pentru înființarea la Arad a „Tribunei Poporului".

Tot la inițiativa lui Vasile Mangra a fost convocată o adunare a reprezentanților români în adunarea comitatensă. Desfăşurată în data de 15 decembrie 1895, la Hotelul „Palatin", la ea au participat, printre alții, Mihai Veliciu, Nicolae Oncu, Ştefan Cicio-Pop, Aurel Suciu, Iuliu T. Mera, membrii ai congregației comitatense. Adunarea este importantă prin hotărârile luate. S-a decis constituirea unui club central format din 30 de persoane, condus de către Mihai Veliciu, precum şi constituirea de cluburi cercuale. Astfel, până în anul 1901, au fost înființate la nivelul comitatului Arad un număr de 35 de cluburi cercuale. De asemenea, s-a hotărât constituirea unei comisii de redactare a proiectelor de rezoluție ce urmau a fi susținute în adunarea comitatului.

Intrarea în activitatea politică a arădenilor a fost urmată de creşterea interesului electoratului român, a acelora care aveau drept de vot, față de mişcarea națională. La alegerile comitatense din anul noiembrie 1898, românii au reprezentat principala forță a opoziției, fiind aleşi 50 de delegați. La alegerile din 1901, numărul delegaților români a atins cifra de 70, iar în 1904, din cele 117 locuri din congregație, 43 (36,7%) au fost ocupate de către delegații naționali români.

În cadrul adunării comitatense, reprezentanții P.N.R. au luptat pentru drepturile românilor din comitat. Unul din obiectivele urmărite a fost reintroducerea limbii române în administrație, după ce aceasta nu a mai fost utilizată odată cu instituirea dualismului. Pentru aceasta, în anul 1900, Roman Ciorogariu, Ştefan Cicio-Pop şi Ioan Suciu au constituit o comisie care urma să propună modalități concrete de realizarea acestui obiectiv. De asemenea, impunerea unui număr cât mai mare de funcționari români în administrația comitatului a fost un alt obiectiv al aleşilor români în adunarea comitatului. Protejarea învățământului confesional în limba română, față de asaltul autorităților împotriva acestuia, a fost în permanență în atenția delegaților români.

Pe parcursul activității lor în cadrul congregației comitatense, delegații români s-au pronunțat şi împotriva abuzurilor pe care le săvârşeau funcționarii maghiari din administrație. Au înfierat corupția acestora şi au respins toate

măsurile care au vizat neaplicarea legii naționalităților, precum şi orice tentativă de maghiarizare.

În atenția membrilor români au stat şi probleme de ordin social. Astfel, au dus o vie campanie împotriva alcoolismului, deosebit de răspândit în mediul rural. Au solicitat, spre exemplu, interzicerea comercializării băuturilor alcoolice, în zilele de duminică, între orele în care se desfăşurau în biserici liturghiile.

La începutul lunii ianuarie, în ziua de 16/28 a anului 1900, membrii români ai congregației Aradului, care erau reprezentanți ai românilor, au hotărât să se constituie în partid național[2]. Conducerea acestuia era asigurată de către un comitet central, în frunte cu memorandistul Mihai Veliciu, adept al activității parlamentare, ca tactică de luptă a mişcării naționale româneşti. Acesta era secondat de către doi vicepreşedinți, Ştefan Cicio-Pop şi Ioan Suciu şi doi secretari, Ioan Russu-Şirianu şi Traian Vățianu. S-a constituit, de fapt, organizația locală a P.N.R.

Influența grupului de tineri politicieni arădeni, orientați spre activismul politic, aflați sub coordonarea lui Mihai Veliciu, s-a putut constata şi cu prilejul alegerii episcopului Aradului, în anul 1899. Cu acest prilej, Vasile Mangra, Mihai Veliciu şi alți politicieni, împreună cu cei de la „Tribuna Poporului" au decis să sprijine candidatura lui Ioan Iosif Goldiş la scaunul episcopal, acesta îmbrățişând ideea activismul politic.

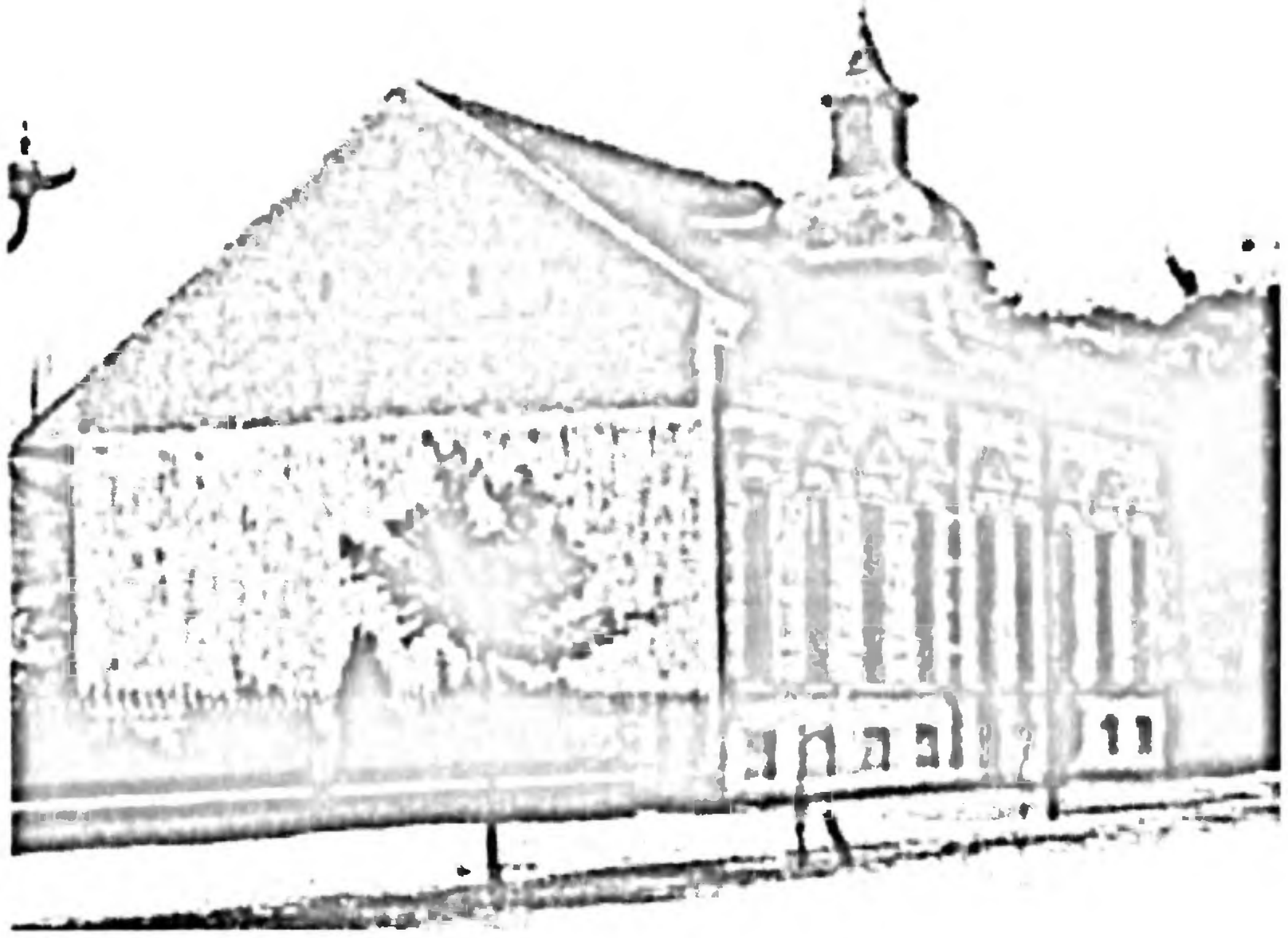
Un alt moment important în acțiunea de activizare politică a românilor din zona Aradului l-a reprezentat întrunirea din data de 6 noiembrie 1900, la care au participat membrii români din adunarea comitatensă. Cu acest prilej a fost luată o importantă hotărâre referitoare la necesitatea ca grupul P.N.R. să facă declarații politice în cadrul adunării, pentru ca opinia publică să constate existența națiunii române, majoritare în cadrul comitatului Arad. Se considera că lipsa declarațiilor politice ar echivala cu inexistența românilor în cadrul comitatului. Cu prilejul aceleaşi şedințe s-a luat decizia organizării la nivelul conducerii comitatense a P.N.R. a cinci secțiuni din care să facă parte membrii comitetului central al organizației locale.

Un eveniment important care s-a desfăşurat la începutul secolului al XX-lea este legat de inaugurarea Casei Naționale. În partea de vest a oraşului Arad se află un cartier care, la începutul secolului al XX-lea, ca şi astăzi, avea o populație majoritar românească. La recensământul din anul

---

[2] Erau şi membri români ai congregației comitatense, care au candidat din partea formațiunilor politice maghiare. De obicei, din partea partidului aflat la guvernare.

1900, din totalul de 53 903 locuitori ai oraşului, 16,3% erau români, 70,4% maghiari, 9,5% germani, 2,6% sârbi, iar restul, de 1,2%, era format din slovaci, croați etc. Mulți dintre românii înregistrați la Arad locuiau în acest cartier. Din acest motiv, ziarul „Românul" l-a denumit în epocă *suburbiul românesc al Aradului*[3]. Aici, pe terenul parohiei ortodoxe române, se afla şi o şcoală confesională primară.

Şcoala confesională ortodoxă română din cartierul Pârneava

La începutul secolului al XX-lea, învățătorul şcolii confesionale era Nicolae Ştefu, cunoscut şi ca ziarist, sub numele de Nicu Ştejărel. Acesta, pe lângă activitatea didactică, a desfăşurat şi o importantă activitate publicistică, fiind unul din condeiele foarte ascuțite ale ziaristicii arădene. În calitatea sa de dascăl, a fost şi un promotor al culturii româneşti, organizând spectacole corale şi serbări cu şcolarii săi, spectacole de teatru, prin intermediul cărora a promovat cultura românească şi a dezvoltat sentimentul național al elevilor şi al acelora care asistau la spectacolele puse în scenă de el. Tocmai din acest motiv, a resimțit acut nevoia de a avea la dispoziție o sală dotată cu scenă, pe care să poată să-şi susțină spectacolele.

Începând cu anul 1901, a desfăşurat o susținută campanie de adunare a unor sume de bani, care să fie utilizate pentru edificarea unui clădiri, unde

---

[3] „Românul", anul I, nr. 27 din 4/17 febr. 1911, p. 1.

să fie promovată cultura națională şi cultivată conştiința de sine a românilor din zonă.

Fiind în relații de prietenie cu Nicolae Oncu, directorul Băncii „Victoria", un luptător pentru drepturile românilor din Ungaria, după cum am văzut, dar şi susținător al culturii naționale, reuşeşte să-l convingă pe acesta să sprijine inițiativa ridicării unui edificiu, care să slujească nevoilor culturale ale românilor din oraşul de pe Mureş. În calitatea sa de preşedinte al comitetului parohial ortodox român, Nicolae Oncu donează un teren aflat lângă şcoala lui Nicolae Ştefu, pentru ridicarea edificiului cultural dorit.

După acordarea donației, Nicolae Ştefu, sprijinit în primul rând de locuitorii români din Pârneava, de alți învățători din oraş sau din mediul rural, de intelectuali români ai urbei şi din comitat, a organizat nenumărate spectacole, mai ales corale, în Arad, dar şi în împrejurimile acestuia. Sumele încasate cu aceste ocazii, chetele care au fost inițiate de el, diferitele donații venite de la fruntaşii români din oraş şi comitat, precum şi un ajutor venit din partea autorităților locale, au asigurat posibilitatea ridicării şi inaugurării clădirii. Pe lângă fondurile obținute, un rol important l-a avut participarea voluntară directă a elevilor şi a pârnevenilor la muncile propriu-zise de edificare a clădirii.

În urma acestui efort colectiv, la data de 12 octombrie 1902, a fost inaugurată Casa Națională, cum a fost denumit acest centru cultural al românilor din oraşul Arad. La sfințirea acestui „dintâi aşezământ de acest fel"[4], după cum menționa ziarul arădean „Tribuna Poporului", au fost prezente o serie de personalități ecleziastice, politice, economice şi culturale ale românilor arădeni de la acea vreme.

În anii următori, Casa Națională a fost locul unor manifestări culturale, spirituale ale românilor din zona Aradului, locul unde se întruneau românii şi se auzeau cântecele şi jocurile lor populare. A fost locul de conservare şi promovare a spiritului şi a identității naționale. Dar Casa Națională a oferit spațiu şi pentru desfăşurarea unor manifestări politice naționale de amploare. Pe scena acesteia au fost auzite vocile unor importanți lideri locali şi naționali ai luptei naționale a românilor din Transilvania şi Ungaria.

Activitatea politică desfăşurată la nivelul comitatului Arad, implicarea conducătorilor locali, dar mai ales a alegătorilor români, articolele publicate de către cei de la ziarul „Tribuna Poporului" a impus tot mai mult convingerea necesității schimbării tacticii de luptă a P.N.R.. Din acest motiv, arădenii

---

[4] „Tribuna Poporului", an VI, nr. 181 din 1/14 oct. 1902, p. 1.

Ioan Suciu, Ştefan Cicio-Pop şi Petru Truția, participanți la ședința comitetului național al partidului de la Cluj, din 5 septembrie 1901, au propus convocarea conferinței naționale a partidului, care să facă recomandări alegătorilor români, referitoare la atitudinea pe care să o aibă în timpul alegerilor parlamentare care urmau. Bănățeanul Caius Brediceanu a respins însă propunerea arădenilor, recomandând comitetului central să sugereze alegătorilor abținerea de la vot. Adoptarea acestei propuneri a stârnit nemulțumirea lui Mihai Veliciu şi Petru Truția, care şi-au dat demisia din conducerea centrală a partidului. Cu toate acestea, din dorința de păstrare a solidarității de partid, clubul comitatens de la Arad s-a raliat hotărârii comitetului național luată la conferința de la Cluj. Această hotărâre a fost respectată doar în privința alegerilor parlamentare, deoarece, la nivelul alegerilor congregaționale, a fost impusă tactica activistă, după cum am văzut.

Opiniile exprimate de către delegația arădeană la conferința de la Cluj, chiar dacă au fost respinse pentru moment, nu au mai putut fi ignorate prea mult timp. Solicitarea trecerii la activismul politic a început să vină şi din partea electoratului, cel puțin în comitatul Arad. Pe adresa conducerii comitatense a P.N.R. soseau telegrame din partea alegătorilor români din cercurile electorale cunoscute pentru activismul lor, care solicitau trecerea la activitatea parlamentară, fiind sătui de pasivitatea liderilor, după cu glăsuiau unele dintre acestea.

La alegerile parlamentare din anul 1901, slovacii din Austro-Ungaria au reuşit să trimită în Parlamentul de la Budapesta cinci deputați. Trecerea slovacilor la activism politic a reprezentat un imbold pentru gruparea de la Arad, dar şi pentru politicienii români din alte zone ale Transilvaniei şi Ungariei, adepți ai luptei parlamentare. De asemenea, micul succes electoral al slovacilor a avut darul să contribuie la reluarea legăturilor dintre români, slovaci şi sârbi în cadrul luptei naționale.

Această nouă atitudine a unora dintre politicienii români a avut o primă materializare în anul 1903, când Aurel Vlad de la Orăştie a candidat din partea P.N.R. în cercul electoral Dobra, din comitatul Hunedoara. Acesta a reuşit să fie ales deputat în parlament, eveniment care a întărit pozițiile celor care erau de partea ideii de reluare a activității parlamentare. Tot mai mulți lideri naționali, precum Vasile Lucaciu, au îmbrățişat ideea abandonării pasivității în lupta politică, susținută cu tărie de către Ioan Rațiu, preşedintele partidului.

Anul 1904 a reprezentat pentru mişcarea națională din comitatul Arad momentul reluării luptei politice parlamentare, pentru drepturile națiunii

române din Transilvania şi Ungaria. În acel an, în cercul electoral Nădlac şi Pecica, au fost vacantate, din motive diferite, locurile de deputat din parlament. Conducerea comitatensă a P.N.R. a hotărât să depună candidaturi la alegerile care urmau a fi organizate. La Nădlac, candidatul desemnat a fost avocatul Ioan Suciu, iar la Pecica, Gheorghe Popa. Campania electorală a lui Ioan Suciu a fost susținută de către deputatul Aurel Vlad şi Milan Hodza, reprezentantul slovacilor.

La alegerile de la Nădlac, desfăşurate în ziua de 5 martie, din cauza întârzierii cu câteva minute a depunerii candidaturii lui Ioan Suciu, aceasta a fost respinsă de către comisia electorală. Se pare că cel care a fost însărcinat cu depunerea candidaturii nu făcut-o chiar din neglijență. În această situație, la sugestia conducătorilor politici, alegătorii români nu au acordat votul lor candidaților partidelor maghiare, fiind necesar un al doilea tur de scrutin.

La Pecica, alegerile s-au ținut în data de 26 august. În timpul campaniei electorale, lideri ai partidului precum Mihai Veliciu, Ioan Suciu, Sever Bocu au rostit cuvântări în fața alegătorilor, cărora le-au prezentat miza pe care o avea acțiunea politică pe care au inițiat-o. Gheorghe Popa a obținut de la alegătorii săi suficiente voturi pentru a provoca balotaj între candidații partidelor maghiare.

Chiar dacă nu au reuşit să-şi impună candidații naționali, alegerile din cele două cercuri electorale au dovedit că alegătorii români pot reprezenta o forță de care trebuie să se țină seama în viitor. Pe de altă parte, prezența sutelor de alegători români a confirmat justețea opiniei celor care susțineau necesitatea renunțării la tactica stabilită prin programul partidului din anul 1881.

Alegerile din 17 noiembrie 1904 pentru adunarea comitatului Arad au confirmat încă o dată dorința electoratului român de a-şi da votul pentru candidații săi naționali. Ca o dovadă a activizării politice a populației rurale, P.N.R. din Arad a depus candidaturi în toate cercurile electorale. Rezultatele nu s-au lăsat prea mult aşteptate, fiind aleşi 43 de delegați, unele cercuri electorale, cum ar fi Pâncota, Agriş, Grăniceri, Pecica şi Cermei, trimițând câte patru, cinci sau şase delegați români.

Exemplul Aradului, dar şi a altor cercuri electorale din Transilvania, şi, nu în ultimul rând, moartea preşedintelui partidului, Ioan Rațiu, susținător fervent al pasivismului politic, au generat, în cele din urmă, convocarea la Sibiu a Conferinței naționale, ținută pe data de 10 ianuarie 1905. Printre delegații prezenți la Sibiu, în număr de 97, au fost şi 14 arădeni, între care îi amintim pe Mihai Veliciu, Ioan Russu-Şirianu, Ioan Suciu, Ştefan Cicio-Pop şi

Vasile Goldiş. Participanții la conferință au hotărât constituirea unei comisii formate din 40 de persoane, din care au făcut parte şi cinci arădeni, care trebuia să facă propuneri referitoare la tactica partidului. În cadrul respectivei comisii s-au conturat, cum era şi firesc, două opinii. Ioan Suciu a prezentat opinia celor care susțineau reluarea activismului politic, iar George Triponi, din cercul electoral Bistrița, pe cea a grupării care dorea menținerea pe mai departe a tacticii pasiviste. Cele două opinii prezentate în plenul conferinței au fost supuse la vot. Conferința a votat cu 79 de voturi pentru, un nou program, care de data aceasta a propus intrarea în confruntarea electorală, ca strategie de luptă pentru drepturile națiunii române din Transilvania şi Ungaria. Vechea tactică a pasivismului nu a întrunit decât 12 voturi. Cu acelaşi prilej a fost aleasă şi o nouă conducere a partidului, care să fie în consonanță cu noul program. În fruntea partidului a fost ales Gheorghe Pop de Băseşti, secondat de Teodor Mihali, Alexandru Vaida-Voievod, Aurel Vlad, Vasile Lucaciu şi arădenii Ioan Suciu şi Ştefan Cicio-Pop. Era o recunoaştere indirectă a importanței politicienilor din Arad în cadrul mişcării naționale româneşti din Transilvania şi Ungaria, a contribuției lor la noua direcție a politicii P.N.R.

Într-un articol publicat în ziarul „Tribuna", Ioan Russu-Şirianu aprecia că ziua de 10 ianuarie „...este începutul nu numai a unei noi acțiuni, ci s-a inaugurat cu acest prilej *un nou spirit*, un spirit care va regenera întreaga noastră viață publică."[5]

După conferința din 10 ianuarie 1905, s-a trecut la pregătirea campaniei electorale. În comitatul Arad, P.N.R. a propus cinci candidați în persoana lui Ştefan Cicio-Pop (cercul electoral Şiria), Ioan Russu-Şirianu (cercul electoral Chişineu), Ioan Suciu (cercul electoral Boroşineu, azi Ineu), Aurel Vlad (cercul electoral Radna) şi George Popa (cercul electoral Pecica). În cercurile electorale unde se aprecia că candidații români nu aveau şanse s-a făcut recomandarea ca românii să voteze cu candidații propuşi de celelalte naționalități, adică de slovaci sau sârbi.

Începutul campaniei electorale a prilejuit celor de la ziarul „Tribuna" publicarea unor reflexii referitoare la condiția alegătorului român: „Ni-se sfâşia inima de durere când vedeam, în trecut, cum candidați străini seduceau poporul cu câte promisiuni săci toate, pe cari bietul Român, încălzit de rachiul jidanului, le credea, şi se ducea la vot cu toții ca nişte turme părăsite şi votau cu o rară însufleție pentru cei ce după alegere nici nu s-a mai

---

[5] „Tribuna", anul VIII, nr. 246, din 30 dec. 1904/12 ian. 1905, p. 1.

gândit la ce a promis, ba în casa țării dă încă ajutor guvernului întru aducerea de legi chemate a împiedeca naționalitățile în desvoltarea lor."[6]

În urma alegerilor desfăşurate într-unul sau, după caz, în două tururi de scrutin, românii arădeni i-au trimis în parlamentul de la Budapesta pe Ştefan Cicio-Pop, Ioan Russu-Şirianu şi Ioan Suciu. A fost un succes deosebit pe care l-a înregistrat organizația comitatensă a P.N.R., deoarece, din cei opt deputați ai P.N.R. aleşi, trei erau din comitatul Arad.

În ciclul parlamentar 1905–1906, lupta pentru recunoaşterea drepturilor şi a libertăților naţiunii române a fost principala dimensiune a activității deputaților arădeni şi ai celorlalți deputați români din parlamentul de la Budapesta. În aceeaşi direcție, a recunoaşterii drepturilor naționale, au acționat şi deputaţii sârbi şi slovaci de la Budapesta. La 24 mai 1905, a avut loc la Arad o conferință a reprezentanților celor trei naţiuni. Cu acest prilej, cei zece deputați ai naționalităților au pus bazele Clubului parlamentar al naționalităților, al cărui obiectiv a fost acela al menținerii solidarității parlamentare a naționalităților.

Prima intervenție a parlamentarilor arădeni a avut loc în data de 8 mai 1905, când Ştefan Cicio-Pop a luat cuvântul pe marginea proiectului de adresă la mesajul Tronului. În discursul rostit cu curaj, pe baza unei documentări substanțiale, aşa cum s-au dovedit a fi toate discursurile sale ținute de-a lungul timpului, a abordat probleme de ordin politic. Pe parcursul discursului său, plecând de la concepțiile liberale ale lui Deák Ferencz, a făcut o analiză critică a politicii desfăşurate de către partidul liberal din Ungaria, de-a lungul guvernării sale, după realizarea actului de la 1867. Deputatul arădean a arătat inconsecvența politicii partidul liberal al primului ministru Tisza István, care îşi nega propriile principii în problema naţiunilor: „...Când s-a lățit vestea, că românii, rupând cu pasivitatea, vor să ia parte la luptele parlamentare, hotărârea aceasta a produs cel mai pregnant recens[7] tocmai în partidul liberal."[8]

În prelungirea criticilor aduse politicii partidului liberal față de naționalități, fiind şi la scurt timp după alegeri, Ştefan Cicio-Pop a luat în discuție

---

[6] „Tribuna", anul IX, nr. 2, din 4/17 ian. 1905, p. 2.

[7] critică; în context „cea mai mare critică"

[8] Laurențiu Oanea, *Dr. Ştefan Cicio-Pop Un titan în luptele național – politice ale românilor din Transilvania şi părțile romămeşti din Ungaria 1865–1934*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, note, anexe, glosar, album de Felicia Aneta Oarcea, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2008, anexa 2, p. 193.

problema sistemului de vot din Ungaria, care avea la bază legea electorală din anul 1874. Prin legea respectivă, censul stabilit pentru Transilvania a fost mult mai mare „decât în avuta Ungarie", după cum afirma deputatul arădean. Din această cauză, conform statisticii, afirma el, „...în Ardeal sunt unele comune, unde pe cuvântul că e nemeş, porcarul satului are drept de vot, iar poporul întreg n-are niciun drept"[9].

În continuarea discursului său a făcut apel şi la principiile expuse de către Kossuth Lajos, pe care guvernanții statului ungar nu le respectă, aşa cum nici legea despre egala îndreptățire a naționalităților nu este respectată. A argumentat afirmația amintind că, potrivit legii, nu au fost ridicate şcoli în limba maternă până la nivel academic, iar prevederea privind utilizarea şi respectarea limbii materne nu era luată în considerare. Pe parcursul discursului său, Ştefan Cicio-Pop a constatat că toate partidele din parlament, cu excepția partidelor naționale, doreau desființarea „statului poliglot". Afirma că nu este în interesul statului maghiar să desfăşoare o politică de contopire „a raselor", fiind necesar ca statul să asigure, pe lângă interesele „rasei maghiare", şi „interesele naționalităților".

În finalul discursului a afirmat, pe baza a ceea ce a constatat despre modul în care sunt respectate în Ungaria drepturile naționalităților, că nu poate să accepte proiectul de adresă către Împărat, întocmit de către deputații maghiari.

În discursul său, ținut la 10 mai 1905, Ioan Suciu a criticat măsurile luate de-a lungul timpului de către partidul liberal împotriva naționalităților, pentru a ascunde problemele reale ale societății ungare. Acționând contra naționalităților, respectivul partid şi-a asigurat, concluziona oratorul, dominarea vieții politice. Pe de altă parte, Ioan Suciu a vorbit şi despre posibilele căi de reconciliere a națiunii maghiare cu celelalte națiuni.

Criza politică din Ungaria l-a determinat pe împăratul Frantz Iosif să demită guvernul condus de către Istvan Tiszá, numind unul interimar la 21 iunie 1905. În acelaşi timp, pentru a slăbi poziția partidelor maghiare, care se opuneau ideii de a exista o armată comună a Austro-Ungariei, împăratul a lansat ideea votului universal. Partidele naționale din Ungaria au sesizat oportunitatea acestei propuneri.

În perioada următoare, deputații români din dieta Ungariei au organizat adunări populare în care explicau importanța votului universal. În comitatul

---

[9] *Ibidem*, p. 194.

Arad, cei trei deputați au participat pe parcursul anului 1905 la numeroase adunări populare, în care au informat electoratul şi despre activitatea lor în parlament.

Prelungirea crizei guvernamentale a dus la suspendarea parlamentului în februarie 1906, fiind convocate noi alegeri pentru perioada 25 aprilie – 8 mai 1906. În comitatul Arad, alegerile s-au desfăşurat în ziua de 30 aprilie.

În consecință, organizația comitatensă a P.N.R. s-a concentrat pe desfăşurarea campaniei electorale. Au fost stabiliți candidații care urmau să intre în lupta electorală. Cei şapte candidați desemnați au fost Ştefan Cicio-Pop (Şiria), Vasile Goldiş (Radna), Ioan Suciu (Ineu), Nicolae Oncu (Iosăşel), Ioan Russu-Şirianu (Chişineu), Iustin Marşieu (Sântana) şi Aurel Novac (Pecica). În urma voturilor exprimate, au fost aleşi primii patru candidați amintiți în înşiruirea noastră. Alături de principalii conducători ai partidului, au susținut candidaturile depuse preoții şi învățătorii satelor, studenții aflați în diferite centre universitare, care au venit acasă pe perioada campaniei electorale, dar s-a făcut apel şi la femei pentru mobilizarea alegătorilor, chiar dacă ele erau lipsite de drepturi politice.

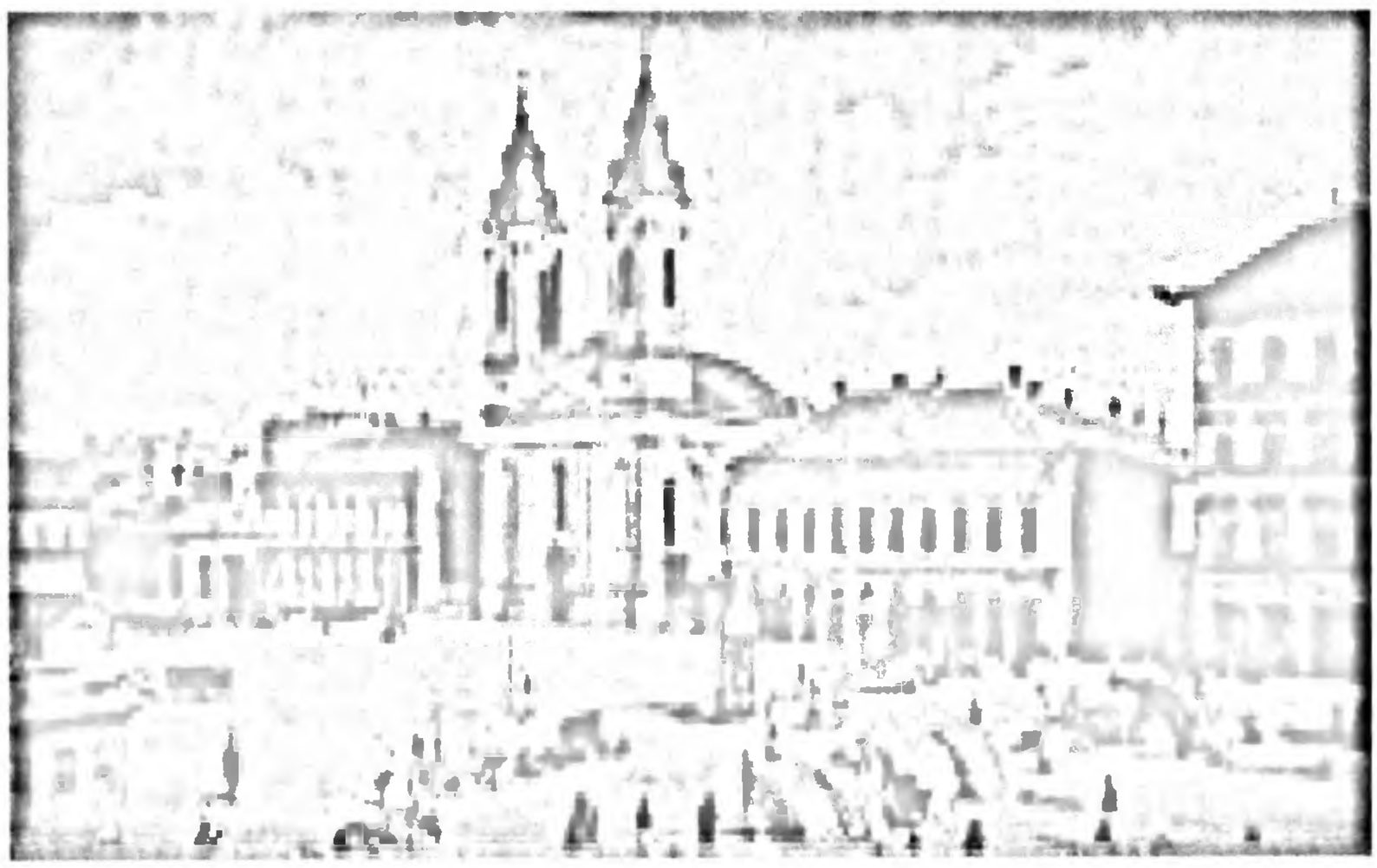
Campania electorală a fost susținută de poporul român din Transilvania, care în urma mobilizării a reuşit să trimită în parlament un număr de 14 deputați, din care patru (28,5%) erau din comitatul Arad. A fost cel mai mare număr de deputați români trimişi la Budapesta din perioada regimului austro-ungar.

După alegeri, a fost reactivat şi Clubul parlamentar al naționalităților, care cuprindea acum 25 de deputați, Teodor Mihali fiind reales preşedinte. La şedința Clubului, din zilele de 19/20 ianuarie 1908 de la Budapesta, s-a decis înființarea unei secții române, al cărei preşedinte a fost ales Gheorghe Pop de Băseşti. Cei patru deputați arădeni au fost aleşi şi ei în diferite funcții: Nicolae Oncu (vicepreşedinte), Ioan Suciu (secretar), Vasile Goldiş (casier) şi Ştefan Cicio-Pop (controlor). S-a stabilit ca oraşul Arad să fie sediul secției române a Clubului parlamentar al naționalităților, aici funcționând o cancelarie, asigurată de cei patru deputați arădeni. Aradul devenea astfel centru de organizare a P.N.R. Autoritățile au reacționat cu represalii față de această inițiativă, şeful poliției din Arad solicitând ridicarea imunității parlamentare a celor patru deputați arădeni, pe care i-a acuzat că ar fi înființat un partid politic. Aceştia au mai fost acuzați şi amendați şi pentru faptul că nu au informat autoritățile despre organizarea unei acțiuni politice.

În ciclul parlamentar 1906–1910, deputații arădeni, la fel ca şi ceilalți deputați români care au candidat din partea P.N.R., au participat la dezbaterile

parlamentare ale legislativului de la Budapesta. La răspunsul la mesajul Tronului de la începutul fiecărei sesiuni parlamentare, dar şi la discutarea fiecărui proiect de lege, au avut de fiecare dată în vedere apărarea drepturilor naţiunii pe care o reprezentau, dar şi a celorlalte naţiuni oprimate din Ungaria. Atunci când proiectele de legi aveau darul de a afecta în cel mai înalt grad existenţa naţiunilor, deputaţii români apelau la popor pentru a-l informa despre conţinutul respectivelor iniţiative, dar şi despre activitatea lor în parlament. Pentru aceasta erau organizate la Arad sau în cercurile electorale, adunări cu electoratul.

În şirul acţiunilor organizate la Arad, una dintre cele mai importante a fost cea din ziua de 1 aprilie 1907, când a avut loc o adunare în piaţa din faţa Catedralei Ortodoxe, la care au participat, conform estimărilor din epocă, peste 10 000 de persoane. Acestea au venit din cercurile electorale Arad, Pecica, Sântana, Ineu, Chişineu, Şiria, Radna şi Iosăşel pentru a protesta împotriva legilor şcolare propuse de către contele Apponyi. Au fost prezenţi protopopii, vreo 200 de preoţi, învăţători, fruntaşi ai satelor, dar şi avocaţi, medici, funcţionari, precum şi cei patru deputaţi arădeni.

Piaţa Catedralei Orodoxe a Aradului la începutul secolului al XX-lea

În data de 15 noiembrie 1908, la Casa Naţională din cartierul Pârneava a avut loc o altă adunare de protest, de data aceasta contra proiectului legii electorale iniţiate de ministrul de interne Andrássy Gyula, poreclit „contele negru". Conform aprecierilor ziariştilor de la „Tribuna", ar fi fost prezente câteva mii de persoane, care au reprezentat diverse categorii sociale. Cunoscând dimensiunile sălii respective, credem că marea majoritate a participanţilor

au stat în jurul clădirii. La adunare au luat cuvântul Mihai Veliciu, Iustin Marşieu, Ştefan Cicio-Pop, Vasile Goldiş şi doi reprezentanți ai Partidului Social Democrat din Ungaria. În discursul său, V. Goldiş anunța, printre altele, că adunarea de la Arad era prima dintr-un şir de adunări care urma să se desfăşoare pentru a protesta împotriva proiectului de lege a „contelui negru".

Pe lângă caracterul ei de protest împotriva proiectului guvernamental de lege electorală, adunarea a mai avut şi alte două semnificații. Pe de-o parte, la adunarea de la Arad au fost puse bazele colaborării dintre socialişti şi Partidul Național Român, ambele forțe politice promițându-şi sprijin în atingerea acelor obiective în care erau înteresate. Se pare că perspectiva colaborării fructuoase cu socialiştii i-a impulsionat pe cei prezenți, aceştia îmbrățişând sloganul de luptă al socialiştilor, *Trăiască revoluția!* Rezultatele acestui început de colaborare s-au văzut peste 10 ani, în 1918, când a fost constituit Consiliul Național Român Central, din care, la paritate, au făcut parte şase reprezentanți ai P.N.R. şi şase reprezentanți ai socialiştilor români din Ungaria.

Pe de altă parte, adunarea de la Arad a reprezentat şi momentul în care, după zeci de ani în care au sperat în sprijinul Casei de Habsburg în îmbunătățirea situației lor, românii din Transilvania au renunțat. A fost pentru prima oară când, de la o adunare populară organizată de către români, nu se trimitea o telegramă de ataşament față de împărat, ci una de protest. La sfârşitul adunării, Sever Bocu, secretarul adunării, a dat citire, pentru a fi aprobate de către participanți, unei rezoluții şi a unei telegrame de protest adresate împăratului.

În anul 1910 au fost organizate noi alegeri parlamentare. La 5 aprilie 1910 a avut loc la Sibiu o Conferință electorală a P.N.R. La întâlnirea respectivă a fost analizată activitatea desfăşurată de către parlamentarii români în perioada 1905–1910 şi au fost stabilite măsuri pentru susținerea campaniei electorale. La conferință, din partea comitatului Arad, au fost prezenți 18 delegați. Comitetul electoral a nominalizat, pentru comitatul Arad, cinci cercuri electorale în care să fie înscrişi în cursa electorală candidați din partea P.N.R. Cei cinci candidați au fost Ştefan Cicio-Pop (Şiria), Vasile Goldiş (Radna), Sever Bocu, înlocuit apoi cu Vasile Lucaciu (Ineu), Octavian Goga (Chişineu), Gheorghe Popa (Iosăcel).

Cu toate măsurile luate pentru desfăşurarea campaniei electorale, adunările electorale de prezentare a programului politic, discursurile candidaților şi ale susținătorilor lor, întâmpinările sărbătoreşti ale candidaților şi

însoțitorilor lor, articolele electorale în „Tribuna”, rezultatele alegerilor au fost eşec pentru organizația comitatensă. S-a înregistrat un singur succes, în cercul Şiria, unde a fost ales Ştefan Cicio-Pop. De fapt, insuccesul de la Arad s-a multiplicat la nivelul întregii Transilvanii. Doar cinci deputați români din partea P.N.R. au pătruns în Parlamentul de la Budapesta. Constatând o ofensivă a naționalităților în parlament la precedentele alegeri, autoritățile maghiare au luat măsuri pentru a împiedica alegerea şi a diminua astfel cât mai mult prezența deputaților acestora. Pentru aceasta s-a apelat la diverse mijloace, cum ar fi implicarea administrației locale în procesul electoral, pentru a crea diverse greutăți candidaților naționalităților, amenințări îndreptate împotriva funcționarilor români, manipularea alegătorilor de către forțele de ordine, coruperea alegătorilor români cu sume de bani şi băutură gratuită etc. Să menționăm că s-a apelat la asemenea metode josnice şi între candidații partidelor maghiare.

După alegerile din 1–2 iunie 1910, cei de la ziarul „Tribuna” au declanşat o campanie împotriva conducerii P.N.R., care era învinovățită de eşecul din alegeri. Alegerile din 22 noiembrie 1910 pentru adunarea comitatensă a Aradului au fost şi ele un eşec. De scăderea numărului de reprezentanți ai P.N.R. în acest organism local cei de la „Tribuna” i-au făcut vinovați pe cei din conducerea locală. In aceste condiții, Ştefan Cicio-Pop a convocat o conferință a clubului comitatens, la care a solicitat comitetului central electoral al partidului să hotărască dacă ziarul arădean mai putea să reprezinte conducerea oficială a P.N.R. Într-o şedință a comitetului central din decembrie 1910, desfăşurată la Budapesta, s-a decis ca „Tribuna” să nu mai fie organul de presă oficial al partidului. În aceste condiții, în anul 1911 a apărut tot la Arad, o nouă publicație, „Românul”, care a devenit purtătorul de cuvânt al partidului.

După apariția noului ziar, între cele două publicații a fost declanşată o dispută, de multe ori cu accente violente. În cele din urmă, conflictul, pentru aplanarea căruia a intervenit şi basarabeanul Constantin Stere, s-a încheiat prin fuziunea celor două publicații, „Tribuna” încetând să mai apară începând cu anul 1912.

Încă din timpul campaniei electorale din anul 1910, Tisza István a făcut declarații prin care lăsa să se înțeleagă că era posibilă o eventuală apropiere între politicienii maghiari şi conducătorii moderați ai românilor. Tisza István l-a contactat în iulie 1910 pe Ioan Mihu, mare proprietar în comitatul Hunedoara. Acesta era cunoscut pentru atitudinea sa moderată,

bucurându-se şi de o anumită popularitate. Tisza dorea ca prin această manevră să evite contactul cu Comitetul Național, solicitându-i lui Ioan Mihu o listă de revendicări posibil de realizat. Conducerea P.N.R. şi oficialii de la Bucureşti au fost informați de demersul lui I. Tisza precum şi despre revendicările formulate. Acestea aveau la bază programul național din 1905.

Tratativele cu guvernanții maghiari au avut însă darul să provoace, la nivelul conducerii mişcării naționale româneşti, opinii diferite. Unii şi-au pus nădejdea în ele, sperând că se va putea ajunge la „pace" cu guvernanții maghiari. În luna august a anului 1910, conducerea Partidului Național Român a ținut la Arad o consfătuire la care au fost prezenți Ioan Mihu, Ştefan Cicio-Pop, Vasile Goldiş, Emanoil Ungureanu, Valeriu Branişte, Aurel Vlad. A fost întocmit un memoriu care a cuprins revendicările partidului. Guvernul Khuen-Hedervary, căruia i-a fost înaintat memoriul, a respins cererile românilor. Alții însă, cum a fost spre exemplu Vasile Goldiş şi grupul „tinerilor oțeliți" din jurul ziarului „Tribuna", au fost împotriva respectivelor tratative. Ele au fost reluate în ianuarie–februarie 1911, revendicările formulate fiind respinse definitiv în februarie 1911. În anii 1913–1914, acestea au fost reluate. Pozițiile ireconciliabile ale celor două părți, în condițiile în care guvernanții maghiari au fost de acord doar cu ameliorarea situației românilor ca simpli cetățeni, în timp ce conducerea P.N.R. solicita recunoaşterea dreptului la autodeterminare, au dus la eşecul tratativelor. Inițiativa lui Tisza István, ajuns între timp şi prim-ministru al Ungariei, s-a dovedit a fi mai mult un exercițiu de imagine.

Disensiunile apărute la nivelul conducerii mişcării naționale, precum şi impresia existenței unei rupturi între conducerea partidului şi popor, a impus organizarea unor adunări populare. În cadrul acestor adunări trebuia să se reafirme solidaritatea dintre popor şi conducătorii săi. Există opinii conform cărora, ideea convocării unor adunări populare ar fi aparținut tocmai lui Ştefan Cicio-Pop.

Prima adunare populară, sau *poporală*, cum erau ele denumite în epocă, a avut loc la Arad, la 16 februarie 1911. La ea au participat conducătorii şi reprezentanții românilor din comitatele Arad, Cenad şi Békés. Pregătirile pentru desfăşurarea adunării au debutat cu două săptămâni înainte prin organizarea unor consfătuiri, alegerea unui comitet executiv şi prin inițierea unor acțiuni de mobilizare a populației, prin scrisori şi propagandişti trimişi în localitățile locuite de către românii din cele trei comitate. Acestora li s-au adăugat preoții şi învățătorii din sate, precum şi ziarul „Românul", care a

publicat o serie de articole referitoare la importanța adunării, numerele respective, denumite *poporale*, fiind distribuite gratuit. De asemenea, au fost tipărite mii de afişe, lipite de voluntari pe casele românilor din localitățile locuite de ei. Rezultatul a fost că oraşul Arad a devenit, pentru o zi, centrul românilor din cele trei comitate. Delegațiile au sosit în gara Arad, începând de la ora 7 dimineața, fiind conduse de preoții şi învățătorii care le-au însoțit. Alături de țărani, au fost prezenți mulți avocați, persoane care activau în domeniul industriei precum şi comercianți români. Ziarul „Românul" consemna: „Străinii priveau uimiți la cetele de români, îmbrăcați în hainele lor albe de aba, cum înaintează încet, tăcuți, liniştiți, maiestoşi prin strada principală a Aradului şi cum îşi iau calea prin strada Deák-Ferencz (azi M. Eminescu – *n.n.*) spre Casa Națională, care se află în Pârneava, suburbiul românesc al Aradului."[10]

Adunarea s-a desfăşurat în Casa Națională din cartierul Pârneava, Ştefan Cicio-Pop fiind propus de către Vasile Goldiş ca preşedinte al adunării. La finalul adunării, acesta a luat cuvântul. După ce a mulțumit „iubiților" țărani, preoților şi învățătorilor, pe care-i socoteşte „conducătorii fireşti", şi conducătorilor naționali, veniți din alte părți ale Transilvaniei (Vasile Lucaciu – „preotul preoților", Aurel Vlad, Victor Bontescu), a rostit în final următoarele cuvinte: „Acum iubiților frați, când ne luăm rămas bun, vă zic să mergeți la vetrele voastre în pace! Dar pace în înțeles creştinesc, pentru că cine vrea *pace*, acela nu seamănă zizanie şi zavistie. Cine seamănă zavistie şi zizanie, acela culege furtuni; Pacea este o plantă foarte gingaşă care trebuie îngrijită de dimineața până sara şi cine numai o atinge cu mâni spurcate la rădăcină, nu pace vrea, ci perirea plantei gingaşe. Pace să fie în inimile voastre, dar pacea creştinească, iar nu pacea umilitoare, pacea de sclav."[11]

Adunarea de la Arad a reprezentat o nouă formă de luptă a românilor din Transilvania. Prin intermediul „adunărilor poporale" P.N.R. a implicat în acțiunea politică națională, într-o măsură mult mai mare decât înainte, poporul, care a devenit parte activă a unui proces revedicativ, în care până nu demult erau implicate doar un număr restrâns de persoane. Adunările au dovedit simbioza dintre popor şi conducătorii săi, arătând guvernanților maghiari o solidaritate românească, peste încercările lor de dezbinare. În perioada următoare au avut loc adunări populare în mai multe localități din Transilvania.

---

[10] „Românul", anul I, nr. 27, din 4/17 febr.,1911, p. 1.

[11] *Ibidem*, p. 8.

În continuarea ideea apropierii liderilor politici de popor, în comitatul Arad a avut loc un eveniment important, care s-a desfăşurat în ultima zi a anului 1911. În acea zi, în gara Şiria, alături de Ştefan Cicio-Pop, au coborât din tren fruntaşii naționali Teodor Mihali, Alexandru Vaida-Voevod, Victor Bontescu. Acestora li s-a alăturat arădenii Ioan Suciu, Vasile Goldiş, Iustin Marşieu, Cornel Iancu, Romul Veliciu şi alte peste 30 de persoane. Toți aceştia au participat la o întâlnire cu alegătorii din cercul Şiria, convocată de către Ştefan Cicio-Pop. Importanții lideri politici au fost întâmpinați de toată suflarea românească din Şiria. Adunarea se dorea a fi una de „decontare", în fața alegătorilor săi, a activității deputatului lor pentru anul care se încheia. Era o prezență importantă şi în privința musafirilor.

La adunare, pe lângă deputatul lor, locuitorii din Şiria i-au mai auzit pe Teodor Mihali, Alexandru Vaida-Voevod, Vasile Goldiş, Victor Bontescu. În cuvântul său, Ştefan Cicio-Pop a amintit, printre altele, de faptul că românii au în parlament doar cinci deputați, care sunt obligați să-şi desfăşoare activitatea într-o atmosferă ostilă lor şi intereselor populației româneşti, deputații maghiari excelând prin şovinismul lor. Fiind un discurs de prezentare a activității sale în respectivul an, el a amintit faptul că la începutul legislativului ales în anul 1910 a prezentat „lumii întregi" nelegiuirile săvârşite de către autorități cu ocazia alegerilor. Cu acest prilej, a demascat şi comportamentul celor 400 de deputați maghiari, preocupați doar de interesele lor personale, de a-şi vota îndemnizații cât mai mari şi de a se folosi de averea statului. Nu a uitat să amintească nici faptul că el şi cu ceilalți deputați români au participat de-a lungul anului la dezbaterea proiectelor de legi, încercând să împiedice adoptarea celor dăunătoare românilor. A rostit şi un îndemn pentru unitatea poporului în jurul comitetului național şi a deputaților săi, aleşi de întregul popor român prin reprezentații săi. Apelul venea în condițiile disensiunilor dintre cei de la „Tribuna" şi conducerea partidului. Dar făcea referire puțin voalată la ceilalți deputați de origine română, intrați în parlament cu programul unora dintre partidele maghiare, cum a fost cazul lui Vasile Mangra. Şi în următorii ani, numărul adunărilor a fost mai mic, având în vedere că Aradul a fost reprezentat la Budapesta doar de un singur deputat.

Izbucnirea Marelui Război şi instituirea legii excepționale care a interzis întrunirile politice publice sau private de orice fel a însemnat o încetare a activității politice a Partidului Național Român. Singurii politicieni români din Transilvania, care au mai continuat să activeze, au fost deputați

P.N.R. din parlamentul de la Budapesta. Acesta a continuat să funcţioneze în virtutea unui „armistiţiu politic între partide". Dintre cei cinci deputaţi ai P.N.R., doar Ştefan Cicio-Pop şi Teodor Mihali au fost mai activi, ei fiind prezenţi în parlament până la sfârşitul războiului. Teodor Mihali, care era preşedintele clubului parlamentar al naţionalităţilor din Ungaria, reprezentate doar de deputaţii români şi de un deputat slovac, cu toate că reprezentau 40% din electorat, a întocmit un *Apel* prin care a solicitat populaţiei româneşti din Transilvania să respecte legile ţării, precum şi deciziile Guvernului şi Împăratului, să se abţină de la excese de orice fel. *Apelul* a fost citit apoi în parlament de către Ştefan Cicio-Pop, care a precizat că, deşi P.N.R. îşi suspendă activitatea pe durata războiului, nu va renunţa la solicitările sale politice şi culturale.

Activitatea parlamentului a fost centrată cu deosebire pe aspecte de ordin militar şi cele legate de desfăşurarea războiului. În calitatea sa de parlamentar, dar şi datorită ataşamentului faţă de alianţa naţionalităţilor din Ungaria, Ştefan Cicio-Pop a intervenit în toamna anului 1915 în favoarea celor 11 000 de prizonieri sârbi, încarceraţi în lagărul din cetatea Aradului. Indiferenţa autorităţilor militare, foametea endemică la care au fost supuşi prizonierii, declanşarea epidemiei de tifos exantematic, lipsa oricărui tratament medical au agravat şi mai mult soarta prizonierilor. Toate aceste condiţii au provocat moartea a sute de prizonieri, care erau înmormântaţi noaptea pe întuneric, în diverse locuri ferite de privirile civililor.

Intrarea României în război împotriva Triplei Alianţe şi trecerea armatei române peste graniţa cu Austro-Ungaria în Transilvania, în noaptea de 28 august 1916, a provocat o puternică reacţie a guvernului maghiar. Armata română a înaintat cu repeziciune spre interiorul Transilvaniei în primele zile ale ofensivei declanşate. În aceste condiţii, autorităţile maghiare au adoptat o serie de măsuri împotriva românilor din Transilvania. Au fost suspendate ziarele şi toate publicaţiile româneşti care nu aveau o atitudine favorabilă guvernului. Încă din data de 10 martie 1916 a fost interzisă apariţia „Românului", ziarul oficial al Partidului Naţional Român, deci cu mult înaintea intrării României în război. El va reapărea începând cu numărul din 8 noiembrie 1918. În acest prim număr al reapariţiei ziarului arădean a fost publicat un articol cu titlul *Înviere*, în care anunţa că ziarul reapare „...sub egida şi conducerea **Consiliului Naţional Român** (*subl. red.*), supremul şi unicul for politic al naţiunei române din Ungaria şi Transilvania"[12].

[12] „Românul", anul VII, nr. 1 din 26 oct./8 nov. 1918, p. 1.

De asemenea, s-a înregistrat şi o scădere a activității politice a deputaților care reprezentau națiunea română din Transilvania. Pe toată durata războiului, deputatul arădean Ştefan Cicio-Pop a continuat să fie prezent în Parlamentul de la Budapesta.

Şirul măsurilor luate de către guvernanții maghiari împotriva românilor a fost amplificat mai ales după ce armata română a fost alungată peste granița română-austro-ungară, ca urmare a intervenției trupelor germane. O măsură care a afectat în mod direct dar şi indirect viața a mii de români a fost ridicarea acestora de la casele lor de către autorități. Bărbații între 42 şi 60 ani, care nu aveau obligații militare, au fost încărcați în vagoane de marfă precum vitele şi deportați în lagăre pentru a îndeplini munci specifice perioadei de război. Mulți dintre ei au fost duşi în comitatul Şopron sau pe insula Csepel, de lângă Budapesta. În favoarea acestor internați, Ştefan Cicio-Pop a făcut mai multe intervenții la guvenul de la Budapesta, inclusiv în parlament, unde a susținut două cuvântări şi două interpelări. În cele din urmă, pe parcursul anului 1918, în lunile mai şi iunie, cei internați au fost lăsați să se întoarcă la casele lor. Cei internați la Şopron şi-au arătat recunoştința față de eforturile pline de curaj ale lui Ştefan Cicio-Pop, proclamându-l la congresul de la Cluj a foştilor internați din 26 mai 1919, „Părinte al internaților din Şopron".

Pe parcursul anului 1917, viața politică internă a statului maghiar a fost marcată de o nouă instabilitate guvernamentală. Guvernul condus de Eszterházi Moritz, instaurat la 15 iunie 1917, a fost înlocuit la 20 august 1917 de guvernul condus de către Wekerle Sándor. Cu ocazia învestirii noului guvern, în numele P.N.R. a luat cuvântul Ştefan Cicio-Pop în data de 12 septembrie 1917. Cu acest prilej, el a dezvoltat un subiect extrem de necesar la acea dată în viața politică din Ungaria: problema democrației. Printre altele, el a afirmat: „O democrație, al cărei cadru va fi determinat prin supremația artificială (se referea la supremația națiunii maghiare – *n.n.*), nu este democrație"[13]. De asemenea, a amintit şi de loialitatea de care au dat dovadă românii din Transilvania față de statul ungar şi Împărat, răspunsul guvernului maghiar fiind, afirma el, că „după erumperea (izbucnirea – *n.n.*) războiului, s-au început înternările, care continuă şi acum după un an, iar temnițele gem de aceia, care nici nu au fost ascultați, copii, adulți, ...contrar legii..."[14].

---

[13] Laurențiu Oanea, *op. cit.*, anexa 6, p. 213.

[14] *Ibidem*, p. 214.

Presat de Împăratul Carol I care solicita guvernanților maghiari rezolvarea problemei naționalităților, răspunsul guvernului la acest discurs nu a întârziat să apară, şi, în ziua următoare, la 13 septembrie, primul ministru Wekerle S. a invitat la consultări deputații români. Din cei cinci deputați s-au prezentat trei, Teodor Mihali, Ştefan Cicio-Pop şi Vasile Damian, care au înmânat guvernului câteva cereri imediate ale națiunii române: eliberarea din închisori a tuturor celor arestați şi care nu au fost judecați; încetarea internărilor şi întoarcerea la casele lor a celor internați; reapariția ziarului „Românul" şi revocarea ordonanțelor şcolare inițiate de către contele Apponyi.

Din păcate pentru situația celor aflați în suferință, întrevederea primului ministru cu deputații români s-a dovedit a fi, din nou, doar un simplu exercițiu de imagine, aşa cum s-a mai întâmplat, pentru a da satisfacție Împăratului.

Către sfârşitul anului 1917, Ştefan Cicio-Pop, alături de alți lideri politici din oraşul Arad, cum ar fi Vasile Goldiş, au încercat organizarea unei întruniri a principalilor fruntaşi politici ai românilor din Transilvania. Demersul lor, însă, nu a avut sorți de izbândă.

Începutul anului 1918 a adus o serie de elemente care indicau direcția în care vor evolua evenimentele în perioada următoare. Prezentarea în Congresul S.U.A., în luna ianuarie, de către preşedintele american Woodrow Wilson, a celor 14 puncte, care trebuia să stea la baza viitoarelor tratative de pace, a reprezentat deschiderea pentru românii din Ungaria şi Transilvania, dar şi pentru celelalte naționalități din Austro-Ungaria, a unei noi perspective, care a însemnat împlinirea năzuințelor lor naționale.

Capitolul al VII-lea

ARADUL ÎN ANUL 1918

Anul 1918, ultimul al Marelui Război, a debutat cu mesajul preşedintelui american Woodrow Wilson din 8 ianuarie către Congresul S.U.A., în care erau enumerate cele 14 propuneri pentru încheierea războiului şi ca bază a desfăşurării tratativelor de pace. Unul dintre principiile declarate a fost cel al autodeterminării naționalităților. În baza respectivului principiu, al zecelea, se prevedea expres reajustarea frontierelor Austro-Ungariei. În mod concret, românii, sârbii, slovacii, cehii şi celelalte naționalități din imperiu aveau posibilitatea să-şi hotărască singure soarta. Aceasta însemna că puteau să aleagă să rămână în componența Austriei sau a Ungariei, să-şi constituie propriile lor state naționale sau să se unească cu frații lor din statele naționale create anterior. Mesajul a provocat o vie emoție în rândul naționalităților din Austro-Ungaria. Înfrângerile de pe front şi decizia punerii în aplicare a respectivului principiu au grăbit destrămarea, în toamna anului 1918, a imperiului bicefal.

Într-o cuvântare ținută la 27 septembrie 1918, preşedintele american a reluat cele 14 puncte, care trebuia să stea la baza demarării tratativelor de pace. Ziarul budapestan, „Az Est" (*Seara*), a preluat discursul şi a afişat în fața sediului său cele 14 puncte wilsoniene. Studenții români din Budapesta au aflat despre acest lucru şi l-au anunțat pe deputatul Ştefan Cicio-Pop.

Principiile wilsoniene deschideau în fața românilor din Transilvania, Ungaria şi Bucovina posibilitatea obținerii autonomiei în cadrul statelor în care trăiau, ori constituirea unor entități statale proprii sau unirea cu Regatul României, al cărui teritoriu trebuia să fie eliberat de ocupația militară străină şi retrocedat guvernului regal, conform punctului 11 wilsonian. Ceea ce urma să se întâmple, depindea de inteligența liderilor politici, de voința populației din aceste teritorii, dar şi de conjunctura internațională.

Acțiunea politică românească din Transilvania şi Ungaria, în toamna anului 1918, s-a desfăşurat şi pe fondul unei conjuncturi internaționale favorabile. Propunerile preşedintelui american pentru încheierea războiului şi organizarea lumii postbelice au contribuit la dispariția unor construcții politice, care nu mai corespundeau cu noile valori enunțate, dar nici cu voința popoarelor, care, după patru ani de război, au abandonat în tranşee valorile pe care a trebuit să le accepte înainte de 1914.

În lunile octombrie – noiembrie 1918, s-a desfăşurat un proces istoric, care a dus la o realitate, care este valabilă, cu unele modificări, şi acum, la 100 de ani de la sfârşitul Marelui Război. Imperiul Austro-Ungar s-a dez-

membrat, pe teritoriul său apărând noi state naționale, care au adoptat ca formă de guvernământ republica sau regatul. Alte națiuni, cum a fost cazul românilor, şi-au desăvârşit unitatea statală prin unirea cu statul-mamă.

La 29 septembrie 1918, Vasile Goldiş a publicat în ziarul maghiar arădean „Aradi Hírlap" (*Vestitorul Arădean*), un studiu intitulat *Reforma constituțională în Austria*. El s-a referit la dreptul românilor transilvăneni de a-şi decide singuri soarta, inclusiv la posibilitatea de a hotărî unirea lor cu România. Din conținutul materialului respectiv se poate intui direcția spre care urma să se îndrepte Partidul Național Român şi românii aflați sub stăpânirea Ungariei. Momentul publicării studiului nu a fost ales întâmplător. La 24 septembrie 1918, Comitetul Executiv al P.N.R. a decis ca, în noile condiții politice internaționale şi a evoluției operațiunilor militare de pe front, să-şi reia activitatea politică, după interzicerea sa de către guvernul maghiar.

Aradul, care la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, a devenit centrul politic al luptei naționale a românilor din Transilvania şi Ungaria, a continuat şi pe parcursul anului 1918 să dețină rolul central în cadrul procesului revoluționar care s-a desfăşurat în toamna acelui an. La unirea Transilvaniei cu România, Aradul şi arădenii au avut un rol fundamental, contribuind implicit la procesul de dezagregare a monarhiei austro-ungare. Acțiunile şi hotărârile luate aici au transformat Aradul în capitală politică a românilor din Transilvania şi Ungaria.

La 5 octombrie 1918, Austro-Ungaria a înaintat Statelor Unite o ofertă de pace, prin care recunoşteau, între altele, şi dreptul la autodeterminare a popoarelor. În data de 18 octombrie, guvernul american a răspuns acestei oferte, subliniind încă o dată necesitatea recunoaşterii punctului 10 din cele 14 puncte wilsoniene.

Adoptarea de către Austria a principiului autodeterminării națiunilor i-a mobilizat pe deputații Ştefan Cicio-Pop la Budapesta şi pe Alexandru Vaida-Voevod, aflat la Viena, pentru intensificarea, în noile condiții, a activității politice a românilor din Ungaria şi Transilvania.

La câteva zile după publicarea articolului lui Vasile Goldiş, a fost convocată, în cel mai mare secret, o şedință a Comitetului Executiv al P.N.R. Conform celor mărturisite de către fiul lui Mihai Veliciu, într-o lucrare memorialistică dedicată tatălui său, acesta i-ar fi scris, de fapt, a dictat fiului său[1], o scrisoare adresată lui Vasile Goldiş, în care îşi arăta dezamăgirea pentru inactivitatea clasei politice româneşti. El îi spunea acestuia că în timp

[1] Se numea tot Mihai Veliciu.

ce politicienii celorlalte naţiuni din Austro-Ungaria au început a-şi manifesta doleanţele, românii stau în inactivitate. Îi sugera pe această cale lui V. Goldiş necesitatea de a pune în faţa noului împărat al Austro-Ungariei, Carol I, problema drepturilor naţiunii române din Transilvania şi Ungaria. Se presupune că Vasile Goldiş l-a înştiinţat pe Aurel Lazăr de la Oradea, nepot prin alianţă al lui Mihai Veliciu, asupra acestei nemulţumiri. Astfel s-a ajuns la convocarea, pe data de 12 octombrie, a comitetului P.N.R., din casa de la Oradea al lui Aurel Lazăr.

La şedinţa respectivă au participat, din partea arădenilor, Ştefan Cicio-Pop, Vasile Goldiş, Ioan Suciu, Gheorghe Crişan şi Gheorghe Popovici. Ştefan Cicio-Pop a expus la începutul şedinţei situaţia politică existentă. La finalul întrunirii a fost redactată şi adoptată o declaraţie a naţiunii române din Ungaria şi Transilvania, cunoscută sub numele de *Declaraţia de la Oradea*, prin care se anunţa hotărârea naţiunii române de a beneficia de dreptul ei la autodeterminare. Baza pentru redactarea documentului respectiv a fost proiectul de rezoluţie întocmit de către Vasile Goldiş. Din *Declaraţie* rezulta hotărârea naţiunii române de afirmare a libertăţii naţionale, situarea naţiunii române alături de celelalte naţiuni libere pe baza dreptului la autodeterminare, nerecunoaşterea guvernului şi a parlamentului ungar, ca reprezentant al naţiunii române la tratativele de pace şi încredinţarea reprezentării intereselor naţiunii române aleşilor săi într-o adunare naţională.

Pentru punerea în practică a declaraţiei s-a decis constituirea unui comitet de acţiune în componenţa căruia au intrat Aurel Lazăr, Alexandru Vaida-Voevod, Ştefan Cicio-Pop, Vasile Goldiş, Aurel Vlad şi Teodor Mihali. S-a stabilit ca sediul comitetului să fie la Arad.

Aşa cum s-a hotărât, *Declaraţia de autodeterminare a românilor din Transilvania* a fost prezentată în parlamentul de la Budapesta, în ziua de 18 octombrie 1918, de către Alexandru Vaida-Voevod. Iniţial, se pare că aceasta ar fi trebuit să fie prezentată de către Ştefan Cicio-Pop, care, în anii războiului, inclusiv anul 1918, a fost singurul deputat român prezent constant pe culoarele Parlamentului de la Budapesta. Restul erau fie pe la Viena, cazul lui Alexandru Vaida-Voevod, fie retraşi pe la proprietăţile lor, cum s-a întâmplat cu Teodor Mihali. În aceste condiţii, pentru a-şi mai corecta imaginea, Alexandru Vaida-Voevod a insistat să prezinte el declaraţia, deşi respectiva acţiune nu era una lipsită de riscuri, în contextul evenimentelor de atunci.

La câteva zile după momentul respectiv, în data de 23 octombrie 1918, parlamentul a fost dizolvat. La 25 octombrie 1918 s-a format la Budapesta

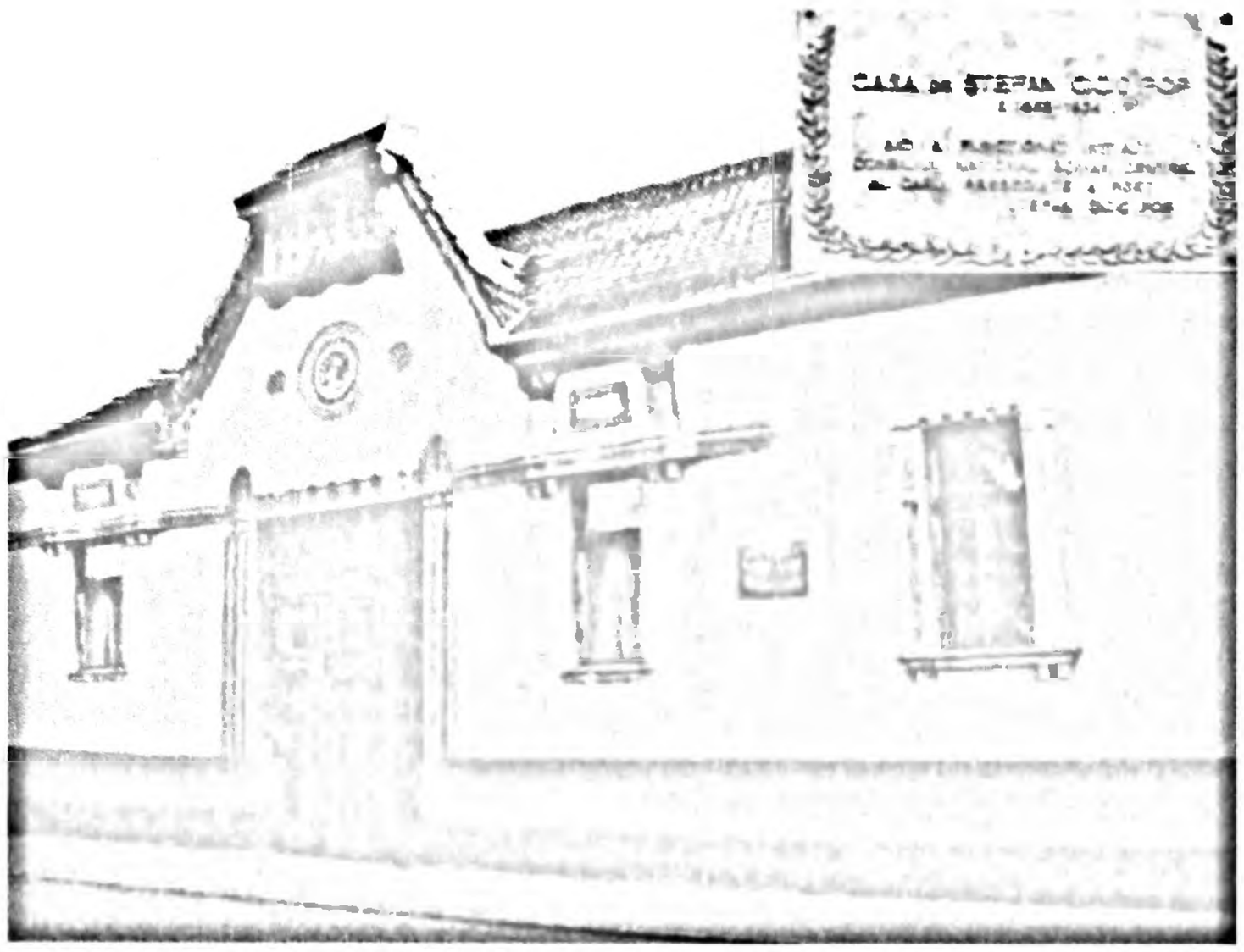
Consiliul Național Maghiar, condus de către Mihály Károlyi, care a fost însărcinat cu formarea unui nou guvern. La Budapesta a fost constituit un Consiliu Militar, iar peste câteva zile de la formarea noului guvern, la 31 octombrie, acesta a anunțat comiții supremi din comitatele Transilvaniei, că a preluat puterea.

Printre obiectivele stabilite de către noul guvern, pe lângă încheierea păcii, a fost şi rezolvarea problemelor legate de drepturile naționalităților pe baza principiilor wilsoniene. Guvernul Károlyi însă a interpretat aceste principii într-o manieră proprie. Dorind să păstreze supremația politică a națiunii maghiare, guvernul dorea să acorde naționalităților o autonomie politică limitată, optând pentru o mai largă autonomie culturală. De asemenea, nu voia să accepte niciun fel de secesiune teritorială, dorind păstrarea granițelor Ungariei, aşa cum au fost acestea la începutul războiului mondial.

Prezentarea *Declarației* a produs o mobilizare a liderilor politici români, Ştefan Cicio-Pop apelând şi la sprijinul studenților. Reprezentanții acestora au fost invitați să participe la o întrunire a Comitetului Executiv al partidului, Teodor Mihali propunând ca studenții să se deplaseze la casele lor, pentru a explica poporului situația aflată în derulare şi de a-l pregăti pentru evenimentele ce urma să aibă loc. Vasile Goldiş a recomandat prudență, în timp ce Ştefan Cicio-Pop a pledat pentru organizarea de acțiuni curajoase, având în vedere că era vorba de libertatea națiunii române.

După citirea *Declarației* în parlament, constatăm şi o creştere a interesului social-democrației române din Ungaria față de obiectivele mişcării naționale. Reprezentanți ai socialiştilor au luat legătura cu deputații naționali români, pentru a studia posibilitățile de colaborare. Rezultatul contactelor a fost constituirea la Budapesta, în 30 octombrie, la Hotelul „Jägerhorn" (*Cornul vânătorilor*), a Consiliului Național Român, care, prin atribuțiile pe care le-a avut, a devenit unicul organism central recunoscut de către români pentru a-i reprezenta, în toamna anului 1918. Sediul acestuia a fost stabilit la Arad, în casa lui Ştefan Cicio-Pop, situată în strada Fabián Gábor, nr. 7. Fruntaşul politic arădean şi-a pus averea proprie în slujba națiunii române.

Acest organism era constituit din şase reprezentanți ai Partidului Național Român (Teodor Mihali, Ştefan Cicio-Pop, Vasile Goldiş, Alexandru Vaida-Voevod, Aurel Lazăr, Aurel Vlad) şi şase reprezentanți ai Partidului Social-Democrat din Ungaria, secția română (Ioan Flueraş, Iosif Jumanca, Tiron Albani, Enea Grapini, Bazil Surdu, Iosif Renoiu). În cadrul Consiliului Național Român Central (C.N.R.C.) erau trei arădeni, Ştefan Cicio-Pop, V. Goldiş şi I. Flueraş.

Casa lui Ştefan Cicio-Pop, sediul Consiliului Național Român Central

C.N.R.C. şi-a început efectiv activitatea la 2 noiembrie, Ştefan Cicio-Pop fiind ales preşedinte al acestui organism. Printre atribuțiile sale au intrat şi organizarea consiliilor şi gărzilor naționale române locale. V. Goldiş asigura secretariatul general, T. Mihali avea ca atribuție urmărirea activității din parlament a partidelor politice maghiare, Al. Vaida-Voevod era responsabil cu coordonarea legăturilor cu Antanta, A. Vlad supraveghea activitatea consiliilor şi a gărzilor naționale din centrul Transilvaniei. S-a stabilit că pentru luarea unor hotărâri nu era necesar să fie prezenți toți membrii consiliului.

În primele zile ale activității sale, membrii C.N.R.C. au fost preocupați de înființarea consiliilor şi gărzilor naționale româneşti, în localitățile din Transilvania şi Ungaria locuite majoritar de către români.

La data de 6 noiembrie, C.N.R.C. a publicat un manifest intitulat *Către Națiunea Română*, semnat de Ştefan Cicio-Pop. Cu acest prilej, au fost anunțați cei 12 membri ai consiliului, iar în final se solicita națiunii române să aibă în vedere cinci aspecte în zilele următoare: să păstreze ordinea, să apere viața şi avutul tuturor oamenilor „buni şi cinstiți, fără deosebire de neam şi lege"; să-i primească pe trimişii C.N.R.C. care trebuiau să îi „lumineze" şi să îi „ajute", adică să le explice sensul spre care se îndrepta viitoarea lor existență; să constituie garda națională locală, din care putea face parte „fiecare om de cinste fără deosebire de neam şi lege"; să conştientizeze faptul „că jafuri şi omoruri compromit cauza sfântă a democrației noi" pe baza căreia trebuia să se construiască noua societate, în care se vor realiza ideile de „libertate, frățietate şi egalitate"; se mai preciza că ofițerii şi

soldații români din fosta armată imperială, „au datoria” să se înroleze în gărzile naționale. În final se amintea că „jefuitorii sunt cei mai mari duşmani chiar ai poporului românesc”.

Către Naţiunea Română!

Războiul lung şi sângeros început din interese străine, s'a sfîrşit. A învins idea, că fiecare naţiune să dispună liber asupra sorţii sale, că de egal îndreptăţită şi fiecare um să aibă toţi aceleaşi drepturi. Soarta naţiunilor mici este pusă în mâinile celor mai bune, şi cele mai mari asupra cărora se garantează realizarea idealurilor noastre.

Durere, însă vorbe triste şi din satele româneşti, cari ne vorbesc despre jefuiri, fărădelegi şi violenţe comise nu din partea poporului cinstit şi a românilor de bine, ci de oameni destrăbălaţi şi beţivi ai satelor.

Fraţi Români! Fraţilor ostaşi, cari v-aţi întors după atâtea suferinţi lungi şi grele la vetrele voastre, voi cari cu gurile mute a-ţi fost purtaţi prin toate câmpurile de război, pline de sânge şi suferinţe, voi cari veniţi acasă a-ţi aflat poate familiile voastre flămânzite şi nedreptăţite: ascultaţi de sfatul conducătorilor voştri de un sânge şi o lege!

Fraţi şi soţiaşi români, fiţi cu răbdare! Fiţi cu atragere şi iubire către neamul vostru, care în zilele aceste a intrat în rândul naţiunilor libere, fiţi mari la suflet în ceasurile acestea grele ale anarhiei şi vă arătaţi demni de încrederea şi sprijinul anticipat de naţiunile mari culte, fiţi demni de iubirea deplină rostită a celui mai mare om de astăzi, al preşedintelui republicei americane Wilson, care ca un al doilea Mesia a dus la învingere idea, că fiecare popor şi fiecare individ să fie egal îndreptăţit şi stăpân pe soarta sa.

Consiliul Naţional Român, compus din următorii bărbaţi: **dr. Teodor Mihali, Vasilie Goldiş, dr. Alexandru Vaida-Voevod, dr. Ştefan C. Pop, dr. Aurel Vlad şi dr. Aurel Lazar,** — apoi dintre reprezentanţii partidului social democrat român: **Ioan Flueraş, Iosif Jumanca, Aeneu Grapini, Tiron Albani şi Iosif Rânoi,** — reprezintă astăzi întreg neamul românesc din Ungaria şi Ardeal, este recunoscut nu numai de puterile mari ale lumei, ci şi de guvernul ungaresc revoluţionar.

Fiecare soldat român, dezlegat de jurământul dat împăratului, are liberă voie să intre în sfatul militar naţional român (gardă naţională română), să poarte simbolul măririi şi suveranităţii lui naţionale, tricolorul şi este supus numai şi numai consiliului naţional român.

Fraţi români! Încurând o să apară între voi bravi soldaţi şi ofiţeri ai gardei naţionale române. Alăturaţi-vă către ei şi daţi-vă braţele şi inimile voastre române întru ajutorul şi sprijinul lor.

Consiliul Naţional Român se adresează către voi şi vă cere următoarele lucruri:

1. Daţi mâna toţi cei buni şi cinstiţi, fără deosebire de neam şi lege, şi susţineţi ordinea, apăraţi viaţa şi avutul oamenilor.

2. Primiţi cu încredere bărbaţii trimişi de Consiliul Naţional Român între voi cu scopul de a vă lumină şi ajută.

3. Constituiţi-vă imediat în gardă locală, în care poate fi primit fiecare om de cinste, fără deosebire de neam şi lege.

4. Să luaţi la cunoştinţă, că jafuri şi omoruri compromit cauza sfântă a democraţiei noui, care este chemată a închiegă întreaga lume într'o singură societate, unde vor domni cele mai curate idei a libertăţii, frăţietăţii şi egalităţii.

5. Fiecare ofiţer şi soldat român care încă nu s'a anunţat şi nu are împărţire, **are datorinţa a se prezentă fără amânare la biroul Consiliului Naţional Român** (Arad, strada Fábián Gábor nr. 7.)

Fiecare Român are datorinţa să contribuie la susţinerea ordinei. Jefuitorii sunt cei mai mari duşmani chiar a poporului românesc. Daţi-ne mână de ajutor ca să putem prezentă înaintea lumei tinera şi frumoasa naţiune română în deplina ei curăţenie, nepătată, în întreaga ei splendoare.

Pentru Consiliul Naţional Român:

Dr. Ştefan C. Pop.

Apelul Către Naţiunea Română, publicat în ziarul „Românul”

Se poate constata cu uşurinţă că scopul principal al manifestului emis de C.N.R.C. a fost acela de a face un apel către întreaga populaţie din Transilvania pentru asigurarea ordinii şi a proprietăţii. În acelaşi timp, s-a dorit transmiterea unui mesaj către întreaga lume, prin care să se afirme dorinţa populaţiei româneşti de a fi un factor de stabilitate. Apelul la înscrierea în gărzile naţionale române era, şi în acest sens, al asigurării păcii şi ordinii de către aceste organisme.

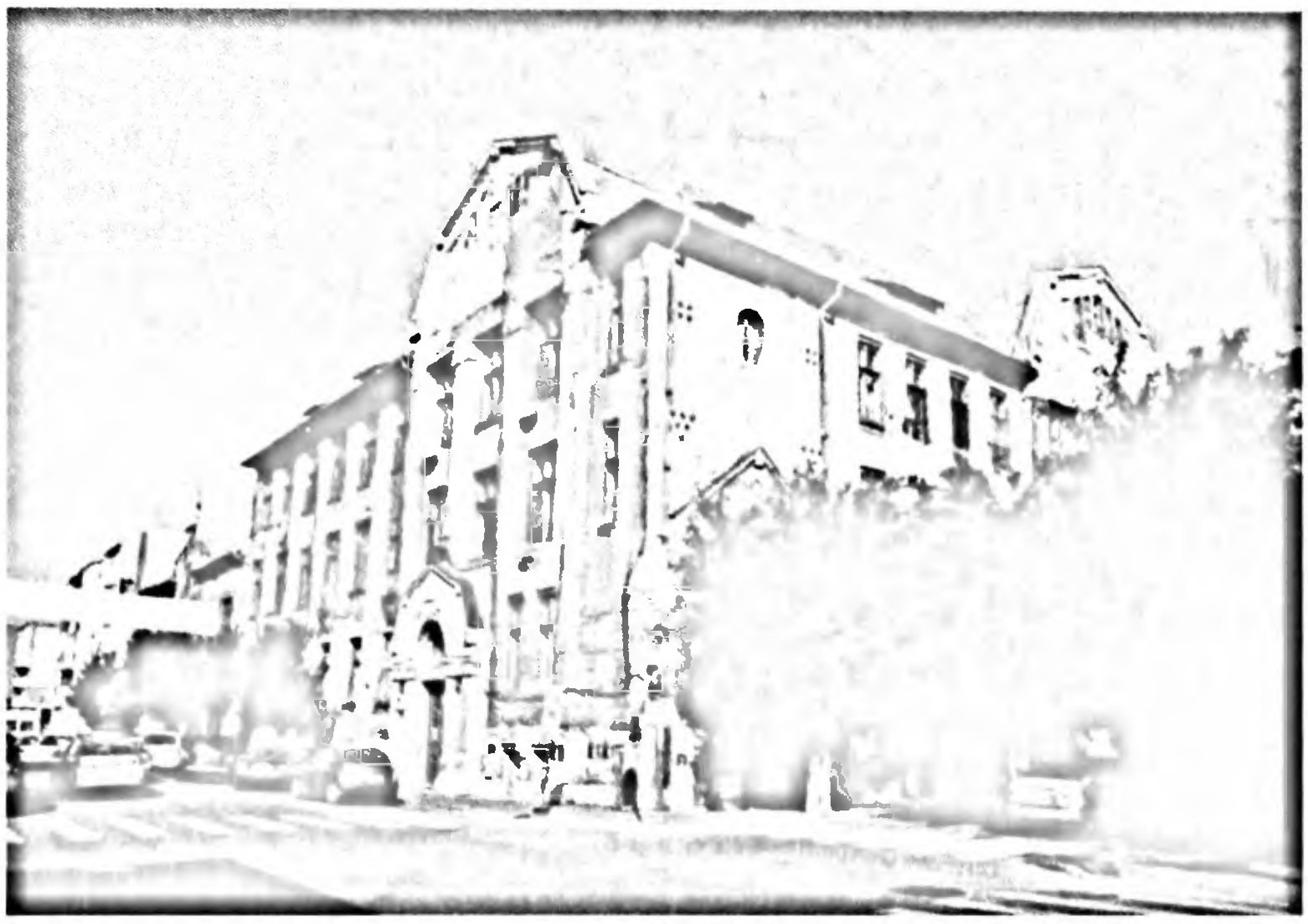
În contextul evenimentelor tulburi, care s-au declanşat în Ungaria după preluarea guvernării de către Consiliul Naţional Maghiar, au avut loc manifestări violente în unele localităţi din Transilvania, inclusiv în comitatul Arad. La ele au participat atât persoane civile, cât şi militari reîntorşi de pe front, indiferent de originea lor etnică. Din acest motiv, Ştefan Cicio-Pop împreună cu alţi conducători ai românilor s-au prezentat la începutul lunii noiembrie la comandantul cetăţii din Arad, căruia i-au comunicat hotărârea C.N.R.C., „că în aceste momente nu doresc să facă politică, că singurul lor ţel este de a ajuta la menţinerea ordinii publice", după cum informa ziarul „Aradi Kőzlőny", în numărul din 3 noiembrie. Delegaţia C.N.R.C. a transmis autorităţilor militare şi civile – la discuţie a participând şi primarul oraşului Arad, Varjassy Lajos – că ofiţerii de origine română vor merge în sate pentru a asigura respectarea ordinii. Din acest motiv, membrii consiliului au acordat o atenţie deosebită procesului de constituire a gărzilor naţionale române locale. La 7 noiembrie 1918, la Arad, a fost reorganizată comanda gărzii naţionale a comitatului Arad, înfiinţată în zilele de 1–2 noiembrie, pe baza unui regulament elaborat şi aprobat de către C.N.R.C.

Peste câteva zile, în condiţiile în care agitaţia în localităţile din comitatul Arad a crescut, Ştefan Cicio-Pop, într-o discuţie purtată cu vicecomitele Schill József, a reafirmat dorinţa C.N.R.C. de a colabora cu autorităţile pentru a asigura ordinea publică.

La 11 noiembrie, la Arad, a luat fiinţă Comanda Supremă a Gărzilor Naţionale Române din Ungaria şi Transilvania. În fruntea acestui organism a fost numit maiorul Alexandru Vlad. Cu prilejul instalării sale, Ştefan Cicio-Pop a rostit un discurs de mobilizare a energiilor românilor din Ardeal şi Ungaria, pentru împlinirea deziderateIor naţionale.

Sub comanda lui Alexandru Vlad, în urma apelurilor făcute, procesul de înfiinţare a Gărzilor Naţionale Române s-a extins la nivelul întregii Transilvanii. Se formau primele nuclee militare ale românilor ardeleni. Ele s-au organizat pe baza regulamentului stabilit la 7 noiembrie de către comanda

gărzilor naționale ale comitatului Arad, care a fost aprobat de către C.N.R.C. Sediul Comandei Supreme a fost stabilit în clădirea Școlii civile de băieți din Arad.

În această clădire a funcționat Comanda Supremă a Gărzilor Naționale

După constituirea gărzilor naționale locale, ale căror membri nu puteau depăşi 5% din totalul populației din localitate, acestea se îndreptau spre Arad, pentru a depune jurământul de credință, în curtea sediul C.N.R.C. Acolo, pe o masă, se afla o Biblie şi cu mâna pe ea, militarul rostea jurământul următor:

„Eu... jur atotputernicului Dumnezeu cum că întru toate voi fi credincios şi supus către Consiliul Național Român din Ungaria şi Transilvania, care este supremul for al națiunii române din Ungaria şi Transilvania.

Conştient de datorințele ce ne impun vremurile istorice de azi, jur că în toate manifestările mele voi fi fiu credincios națiunii unitare române şi nu voi ridica mâna mea asupra fraților mei, locuiască pe orice fel de teritoriu politic.

Aşa să-mi ajute Dumnezeu”[2].

După constituirea comandei supreme a gărzilor naționale, ofițeri români s-au deplasat în localitățile în care au fost înregistrate tulburări, pentru a asigura liniştea şi pacea, dar şi siguranța podurilor şi a şoselelor.

Constituirea gărzilor naționale româneşti s-a realizat şi pentru preluarea în siguranță, fără incidente, împreună cu consiliile naționale române locale,

[2] Laurențiu Oanea, *op. cit.*, p. 139.

a administrației din mâinile autorităților maghiare. Acest proces s-a desfăşurat pe parcursul lunii noiembrie, fiind înregistrate şi incidente între autoritățile maghiare şi noile autorități românești. Organismele româneşti au asigurat prin măsurile luate rezolvarea problemelor de ordin economic, de aprovizionare a populației, plata ajutoarelor de război, asigurarea fondurilor necesare pentru înarmarea gărzilor şi plata soldei acestora, precum şi a altor cheltuieli.

ANUL VII. ARAD, Duminecă 26 Octomvrie (8 Noemvrie) 1918.

ROMÂNUL

INVIERE.

Românul, organul partidului național român din Ungaria şi Transilvania trecându-şi cu gândul nădejdile şi dorințele sale în sânul libertății şi neamului românesc din Ungaria şi Transilvania.

Ținta noastră de astăzi, aceeaşi şi mâine şi totdeauna, este deci neatârnarea deplină a românilor de pretutindeni, ca temelie neclintită a viitorului liber de sclavie şi viu al neamului. Împlinirea visurilor istorice ale românilor, ridicarea şi întărirea sufletului nostru şi manifestarea atributelor noastre etnice ca oameni liberi în concertul popoarelor libere.

Ungaria milenară, care de veacuri a ținut pe români în robia ei, în timpul războiului, când sute de mii de Românii, toți cei ce aveau mai bun dreptul nostru neam se luptau şi-şi vărsau sângele pentru scopul nechibzuit al asupritorilor de clasă, a sugrumat nu numai libertatea noastră, ci şi acest drept de patriotism al comitetului partidului nostru național. Urbicat-am în întunerec de 2 ani şi jumătate. Sunat-a iară, după aproape cinci ani de suferințe, ceasul libertății universale. Sunat-a şi la noi zorii mântuirii, care ne-a trezit la o viață nouă şi ne îndeamnă imperativ la împlinirea datoriilor supreme față de neamul nostru.

Toate popoarele, cotul de demnitatea şi rostul lor pe acest pământ şi-au rupt lanțurile robiei, şi de acum înainte nici glasul nici pasul românului român din vechiul său pământ nu va mai putea fi sugrumat.

Ne închinăm cu sfințenie mărgăritului răsărit şi salutăm cu mândrie iubita noastră națiune.

Depunem omagii înaintea celor ce prin lupta şi jertfele lor seculare ne-au pregătit clipa mântuirii şi aducem mulțămite tuturor fiilor neamului românesc, cari în aceste vremuri de urgie ne-au ținut sufletele [illegible] înălțimea vremurilor istorice, cu mutii nădejdile [illegible] conştiința noastră şi ne-au [illegible] focul sacru al iubirii de neam.

Activitatea noastră o începem cu publicarea celui mai măreț şi istoric act din viața Comitetului național român, dat încă înainte de izbucnirea revoluțiunii, ca prevestitor şi îndrumător al marilor prefaceri, cari într'adevăr au şi urmat, act care s'a cetit în ședința [illegible] a adunării ungare:

[illegible] ecutiv al partidului național [illegible] Ungaria a ținut o ședință la 17 Octomvrie la Aradul mare, unde prezidiul dlui deputat Dr. Teodor Mihali, în care după o desbatere şi cumpănire temeinică a situației politice interne şi externe — a luat în mod unanim şi în deplin acord următoarea decisiune:

„Consiliul executiv al partidului național român din Ardeal şi Ungaria, ca organ politic al națiunei române din Ardeal şi Ungaria, constată cu mândrie rațiunea înțelepciunii și puterea de viață a celui ce națiunei române în deplina libertate națională. În temeiul dreptului firesc, ca fiecare națiune pentru dispusă, liberă şi liber de sarcina ei, — un drept care este acum recunoscut şi de către guvernul ungar prin proclamarea de arendistilor a monarhiei, — națiunea română din Ungaria şi Ardeal dorește acum să facă uz de acest drept şi reclamă în consecință şi pentru ea dreptul, ca liberă de orice ingerință străină să hotărască singură pentru ea pentru națiunea libere, precum şi stabilirea legăturii de care donare a ei cu celelalte națiuni libere. Organul național al națiunii române din Ungaria şi Ardeal nu recunoaşte îndreptățirea acestui parlament şi acestui guvern să se considere ca reprezentanța ale națiunii române, ca să poată reprezenta la congresul general de pace interesele națiunii române din Ungaria şi Ardeal, — căci apărarea intereselor ei naționea română o poate încredința numai unor factori designați de propria lor adunare națională.

Afară de organele delegate de adunarea națională sau alese din mijlocul sau, ayadar afară de comitetul executiv al partidului național român nimenea nu poate fi îndreptățit [illegible] să trateze şi să hotărască în treburi [illegible] ieder la situația politică a națiunii [illegible] tează declarațiile şi manifestările, care [illegible] şi n'ar face fără aprobarea acestui organ, [illegible] declarate ca nule şi fără valoare, fiind [illegible] lenga între nicio națiune română. Deplina [illegible] română care trebuie în mănunchiu [illegible] ungară asteaptă şi dorește după multe [illegible] de veacuri — altminteri şi valorizarea de [illegible] turilor ei neatârnată şi inalienabile, în [illegible] plină viață națională.

Această declarație e un program[illegible] denul politic al tuturor Românilor, [illegible] în orice parte a lumii.

Uniți deci într'o singură gândire şi [illegible] ne vom purta cu toții în jurul [illegible] național român şi ca putere unită vom [illegible] lucra la înfăptuirea acestui crez[illegible] ședă dintre noi relele divergențe şi [illegible] vederea că le suprimăm cu [illegible] Duhul vremilor istorice să ne [illegible] şi virtuți pentru gloria, binele şi [illegible] neamului nostru. Orice fel de [illegible] dispărească şi insinuări rău[illegible] la a[illegible] conducerea să se retragă de [illegible] vrednică de trecutul nostru şi [illegible] ființei istorice, marilor evenimente, [illegible] trecem.

Consiliul național român își [illegible] în Arad, decorandută în locuința [illegible] Dr. Ștefan C. Pop, începându-şi [illegible] în 2 Noemvrie n. Organizează garda [illegible] -nală şi desvoltă o activitate lăudabilă [illegible] stabilirea ordinei şi a păcii interne în [illegible] Arad şi comitatele vecine şi a lansat [illegible] „Către Națiunea română".

Comitetele partidului național român şi al partidului social-democrat român sunt convocate pe ziua de 9 noemvrie n. 1918 la Arad.

În Arad [illegible] Gardă Națională Română cu mare însuflețire [illegible] [illegible] ostași şi ofițeri români pe[illegible] drapelul național român cu neapusă bucurie. Bravii ofițeri şi soldați trimiși la sate au restabilit ordinea. Durere acțiunea aceasta frumoasă a fost paralizată în multe locuri (Mândruloc, Curtici, Covăsânț) prin amestec străin. În urma acestora s'a făcut înțelegere cu statul militar național maghiar din Arad, că în comunele cu majoritate română să susțină ordinea exclusiv numai Garda Națională Română.

Primim veşti îmbucurătoare şi din Timişoara, [illegible] s'a format Garda Națională [illegible] cu mare însuflețire.

Ofițerii şi subofițerii [illegible] şi comitatul Arad şi din comunele [illegible] a comitatelor Timiş, Hunedoara, Bi[illegible] nad, cari nu au împărțire, sunt invi[illegible] prezenta imediat la comanda gărzei [illegible] Arad (Str. Păltiș Nr. 7).

Cei împărțiți de către comanda [illegible] ționale pentru susținerea ordinei [illegible] raporta la sediu (pentru orice [illegible] unde se află de pierzet[illegible]

Numărul din 8 noiembrie 1918, primul după reapariția ziarului „Românul"

O hotărâre importantă luată de către C.N.R.C., la data de 7 noiembrie, a fost legată de reapariția ziarului „Românul", începând cu 8 noiembrie. Hotărârea era extrem de necesară, deoarece, prin intermediul său puteau fi publicate toate documentele elaborate de către C.N.R.C., spre a fi aduse la

cunoştinţa românilor şi a lumii. Ziarul a devenit principalul difuzor al hotărârilor pe care le lua cel mai important organism chemat să schimbe istoria românilor din Transilvania.

La sediul C.N.R.C. se desfăşura zilnic o activitate febrilă, era un du-te vino de soldaţi, de persoane care veneau să se pună la dispoziţia consiliului, de lideri politici naţionali şi locali, ziarişti, chiar şi de la gazetele maghiare arădene, unii fiind şi de origine română, care îşi informau cititorii despre acţiunile consiliului. Toată această activitate presupunea un efort mare, la care participau şi persoane din familia lui Ştefan Cicio-Pop, având în vedere că totul se întâmpla, în fond, în casa lor. Fiica sa, Ani Cicio-Pop, încă elevă la liceu, dădea o mână de ajutor la munca de secretariat, fiind un fel de secretară personală a tatălui său.

Tensiunea a devenit şi mai mare după ziua de 9 noiembrie. În această zi a fost înaintată guvernului maghiar nota ultimativă a C.N.R.C., prin care se solicita, în baza dreptului la autodeterminare a popoarelor, preluarea puterii depline de guvernare asupra teritoriilor locuite de către românii din Transilvania şi Ungaria.

Comitatele vizate în textul ultimatumului pentru a intra sub autoritatea administraţiei româneşti erau: Alba Inferioară, Arad, Békés (Bichiş – părţi din comitat), Bihor, Bistriţa – Năsăud, Braşov, Caraş – Severin,Csanád (Cenad – părţi din comitat), Ciuc, Cluj, Făgăraş, Hunedoara, Maramureş, Mureş – Turda, Odorhei, Sălaj, Satu-Mare, Sibiu, Solnoc – Dăbâca, Târnava Mică, Târnava Mare, Timiş, Trei Scaune, Torontal, Turda – Arieş, Ugocea (părţi din comitat).

În textul documentului înaintat se preciza că, după intrarea respectivelor comitate sub administraţia C.N.R.C., înceta orice fel de stăpânire străină. Sub administraţia românilor urmau să intre „toate instituţiunile, autorităţile şi organele de stat, politice, administrative, judecătoreşti, de comunicaţii, şcolare, bisericeşti şi militare, aflătoare pe acest teritoriu”[3]. În cazul neîndeplinirii solicitării cuprinse în ultimatum, consiliul se vedea obligat ca printr-o proclamaţie să anunţe poporul român, ţara şi lumea întreagă că a fost împiedicat să-şi exercite dreptul de autodeterminare, caz în care urma să fie suspendate orice forme de colaborare cu autorităţile maghiare, asupra cărora cădea întreaga responsabilitate. C.N.R.C. se mai angaja ca în teritoriul ce urma să-l preia să garanteze „ordinea publică, siguranţa averii şi a vieţii”. Celorlalte popoare, care urmau să rămână pe teritoriul solicitat, le era

[3] *Ibidem*, pp. 136–137.

asigurat un tratament în conformitate cu principiile wilsoniene. Preluarea urma să se facă în prezența unei comisii mixte, guvernul român al Transilvaniei urmând a avea sediul la Sibiu. Răspunsul la ultimatum era aşteptat până la data de 12 noiembrie 1918, la orele 18.00.

Urmarea ultimatumului a fost începerea la Arad a tratativelor dintre delegația guvernului maghiar, condusă de către Oskár Jászi, şi delegația C.N.R.C.

Înainte de începerea tratativelor a avut loc o consfătuire la care au participat membri ai comitetului național al P.N.R. şi membri ai C.N.R.C. Printre cei prezenți cu prilejul tratativelor, îi amintim pe Ştefan Cicio-Pop, Vasile Goldiş, Aurel Vlad, Aurel Lazăr, Ioan Suciu, Enea Grapini şi Ioan Flueraş. Au mai fost prezenți şi lideri locali din comitatul Arad, Ioan Borcea, Gheorghe Popovici, precum şi delegații de la Cluj, Dej, Lugoj şi din Voivodina de la Biserica Albă. Secretari ai consfătuirii au fost avocații arădeni Gheorghe Crişan şi Sever Miclea. Prezența mai numeroasă a liderilor politici a impus mutarea consfătuirii de la sediul C.N.R.C. în clădirea Şcolii de fete ortodoxe române, aflată lângă clădirea episcopiei Aradului, la o distanță mică de casa lui Ştefan Cicio-Pop.

Clădirea Şcolii de fete

Tratativele cu delegația maghiară au început în ziua de 13 noiembrie, după orele 11.00. Reprezentanții celor două delegații s-au întâlnit în sala de şedințe a comitatului Arad. Înainte de începerea tratativelor, Oszkár Jászi a ținut în fața ziariştilor prezenți o conferință de presă, în care i-a informat despre poziția guvernului şi a Consiliului Național Maghiar față de nota

ultimativă înaintată de către C.N.R.C. La solicitarea ca toate localitățile locuite de români să intre sub administrare românească, poziția guvernului maghiar era că, în domeniul politic şi economic, Consiliul Național Român nu este capabil să asigure liniştea necesară pentru buna desfăşurare a activității. În consecință, guvernul propunea aplicarea cu strictețe a principiilor wilsoniene, în aşa fel încât să se asigure guvernarea consiliilor naționale române în aşezările românești, dar şi dreptul la autodeterminare pentru toate naționalitățile existente în teritoriul respectiv. Pe lângă aceasta, guvernul maghiar mai avea două condiții. Una dintre ele se referea la recunoaşterea de către români, cu prilejul tratativelor de pace, a granițelor statului maghiar. Cealaltă condiție, se referea la înființarea unui organism de legătură între guvernul maghiar şi C.N.R.C., deoarece, conform opiniei lui O. Jászi, fără acesta, conducerea românilor nu ar face față problemelor economice, de transporturi şi finanțe, nici măcar 24 de ore. Propunerea viza, de fapt, recunoaşterea dreptului de autoconducere al românilor în cadrul granițelor de atunci ale statului maghiar, dar sub autoritatea guvernului maghiar. Cu alte cuvinte, doreau să acorde doar o autonomie națiunii române din Ungaria şi Transilvania. Nu se amintea nimic de recunoaşterea dreptului la autodeterminare totală. O. Jászi reproşa memorandului înaintat de către C.N.R.C. pretențiile „exagerate" (*subl. n.*), deoarece solicitau şi aşezări în care locuiau şi maghiari sau în care românii erau minoritari. În debutul tratativelor, Vasile Goldiş a obiectat împotriva prezenței reprezentanților Consiliului Național Maghiar al Transilvaniei, care îşi avea sediul la Cluj, deoarece el nu era recunoscut de către Consiliul Național Român Central, a precizat el. Oszkár Jászi a replicat însă că doreşte ca, în spiritul democrației, să dea tratativelor un caracter public, motiv pentru care el nu vedea vreo piedică în prezența reprezentanților respectivului organism.

După acest început, Ştefan Cicio-Pop a dat citire notei ultimative a Consiliului Național Român Central. Tratativele au continuat cu răspunsul guvernului maghiar şi al Consiliului Național Maghiar la nota ultimativă înaintată de către C.N.R.C. Conform celor prezentate de către Oszkár Jászi, guvernul maghiar era de părere că până la începerea tratativelor de pace trebuia să se asigure în teritoriile solicitate o ordine provizorie. Aceasta se impunea cu atât mai mult cu cât cererile românilor, afirma el, vizau de fapt modificări ale ordinii de stat, care nu putea fi hotărâtă decât de către conferința de pace. Aceasta nu însemna, în opinia ministrului pentru naționalități, o încălcare a dreptului românilor de a beneficia de principiile wilsoniene. Guvernul maghiar recunoştea acest drept al românilor, în teritoriile în care românii erau compacți sau dețineau majoritatea. În acelaşi timp, ministrul

naționalităților a exprimat preocuparea guvernului maghiar „ca nu cumva, opresiunea de acum (din partea maghiarilor – *n.n.*), să fie înlocuită cu opresiunea altei națiuni”[4].

Clădirea Comitatului Arad, unde au avut loc tratativele din 13–14 noiembrie 1918

În răspunsul dat de guvern se argumenta faptul că, în teritoriile solicitate de către C.N.R.C., ar trăi peste 3 900 000 de persoane care nu erau de etnie română şi care ar fi ajuns astfel sub stăpânire românească. Propuneau, de fapt, o reinterpretare a principiilor wilsoniene, în favoarea menținerii pe mai departe, sub controlul guvernului maghiar, a națiunilor din statul ungar, fiind de acord doar cu o autoguvernare limitată. Era vorba de un fel de federalizare, fără să fi fost pronunțat respectivul cuvânt, în acel moment al tratativelor. Şeful delegației maghiare a lăsat însă să se înțeleagă acest lucru, când a afirmat că pot fi create instituții comune după modelul elvețian.

Tratativele din ziua de 13 noiembrie s-au încheiat prin luarea de cuvânt a lui Vasile Goldiş, care a mulțumit guvernului maghiar pentru că a dat posibilitatea desfăşurării respectivelor negocieri, urmând ca răspunsul C.N.R.C. să fie dat a doua zi, după sosirea lui Iuliu Maniu de la Viena.

Tratativele au fost reluate a doua zi la orele 15.00, fiind prezent şi Iuliu Maniu. La început, Oszkár Jászi a răspuns la problemele ridicate de către Ştefan Cicio-Pop cu o zi înainte, referitoare la violențele care au fost săvârşite

---

[4] „Aradi Ujság”, an XVIII, nr. 259, din 14 nov. 1918, p. 1.

contra românilor în unele localități. În acelaşi sens, Aurel Vlad a menționat faptul că la ordinul ministerului maghiar de război, rezerviştii au organizat echipe, care se purtau ca nişte „bande de guerilă", zădărnicind activitatea consiliilor naționale locale.

După aceste discuții de început, Vasile Goldiş a dat citire răspunsului C.N.R.C. la propunerile făcute de către guvernul maghiar şi Consiliul Național Maghiar, înainte cu o zi. În respectivul răspuns se respingeau în totalitate propunerile făcute la ultimatumul din data de 9 noiembrie. Documentul preciza că, „națiunea română are dreptul să pretindă independența sa statală şi acest drept nu poate să-l umbrească niciun fel de înțelegere provizorie, care ar putea să pună sub semnul întrebării acest drept. Pe de altă parte, nu se poate acorda niciun fel de garanție până la rezolvarea definitivă a problemei, de păstrare a ordinii şi de asigurare a bunurilor şi a vieții, în teritoriile locuite de români. Națiunea română va recunoaşte hotărârile congresului de pace, după cum va stabili hotarele finale ale propriului stat, aşa cum a solicitat. De asemenea, se obligă întru totul să respecte principiile wilsoniene pentru toate națiunile de pe teritoriul său"[5]. În continuare, se întărea angajamentul de a asigura dezvoltarea liberă a tuturor națiunilor.

Referitor la propunerea guvernului maghiar, se preciza că acesta nu a recunoscut dreptul națiunii române la autodeterminare şi, în aceste condiții, menținerea ordinii între cele două națiuni, română şi maghiară, era imposibilă. În final, se mai afirma disponibilitatea C.N.R.C. de a asigura, în teritoriile locuite de români, ordinea şi siguranța bunurilor şi a vieții, în spiritul principiilor wilsoniene.

Refuzul propunerilor venite din partea guvernului maghiar a generat o dispută pe marginea acestora, dar şi a solicitărilor națiunii române, exprimată prin nota ultimativă.

După aceasta, au intervenit în discuții membrii celor două delegații. La un moment dat, continuarea tratativelor a fost pusă în pericol de către Bokány Dezső, reprezentantul Consiliului Național Maghiar, care i-a întrebat pe membrii delegației române din împuternicirea cui solicită ei ca cele 26 de comitate să intre sub administrație românească.

În intervenția sa, Iuliu Maniu a susținut că națiunea română are drepturi istorice asupra tuturor teritoriilor locuite de români. Pe acest teritoriu vor fi asigurate drepturile minorităților, a subliniat şi el.

---

[5] „Aradi Hírlap", anul II, nr. 297 din 15 nov. 1918, p. 1.

Răspunzând întrebării lui Bokány Dezső, a afirmat că mandatul Consiliului Național Român datează din anul 1784, fiind în consens cu doleanțele națiunii române. În privința propunerilor făcute de guvernul maghiar a spus că nu poate fi de acord cu ele, deoarece acestea ar putea prejudicia hotărârile congresului de pace, în sensul că s-ar crea impresia că națiunea română a renunțat la dreptul ei la autodeterminare. Acest drept, presupunea, în opinia sa, „fără nicio îndoială suveranitatea de stat pe teritoriul dat”[6]. Iuliu Maniu solicita națiunii maghiare să fie de acord cu dreptul la autodeterminare a națiunii române. După părerea sa, cele două națiuni vor fi expuse în viitor „într-o măsură accelerată, unei presiuni din partea pangermanismului şi a panslavismului”[7].

În continuare, diferitele luări de poziție au avut în vedere aceleaşi aspecte. Din partea maghiară, renunțarea la solicitarea de exercitare a suveranității românești peste cele 26 de comitate, iar din partea română, recunoaşterea dreptului la autodeterminare a națiunii române, pe întreg teritoriul celor 26 de comitate.

La sfârşitul intervențiilor, Oszkár Jászi a luat din nou cuvântul, sintetizând opiniile exprimate. El a mulțumit lui Iuliu Maniu pentru faptul că a prezentat felul în care românii din Ungaria văd modul în care doresc să aplice principiul autodeterminării. Adică, faptul că doresc să creeze un stat în afara granițelor statului maghiar. În aceste condiții, a comunicat că delegația maghiară nu are mandat pentru a purta tratative în acest sens. Şi chiar dacă ar avea mandat, a continuat el, ca persoană, nu ar putea să accepte, din cauza conştiinței şi a principiilor sale şi din cauza principiilor wilsoniene „adevărate” (*subl. n.*), ca „noi să decidem soarta națiunilor din Ungaria, fără a le consulta”[8].

Să remarcăm cinismul acestei declarații, în contextul tratativelor care se desfăşurau tocmai pentru a rezolva soarta unei națiuni din Ungaria. Discuția, pe care o dorea delegația maghiară era doar în sensul în care, la finalul ei, era prezervată integritatea teritorială a Ungariei.

Fiind vorba de o construcție statală nouă, a continuat Jászi, care este în „acord cu tendința generală de evoluție a Europei, hotărârea nu putea fi luată decât de conferința de pace”[9], a concluzionat el.

---

[6] *Ibidem*, p. 2.
[7] *Ibidem.*
[8] *Ibidem*, p. 3.
[9] *Ibidem*, p. 2.

În continuarea expunerii opiniilor sale, Oszkár Jászi a afirmat că ar înțelege dorințele românilor de a se uni cu românii din Regatul României, dar, în opinia sa, nu ar fi în favoarea românilor din Ungaria. Motivul ar fi, spunea el, că Regatul României este „azi în Europa, cel mai feudal şi mai corupt stat". În consecință, „ruperea românilor din Ungaria într-un stat independent este o idee de *neconceput* (*subl. n*)". Acceptând că între el şi Iuliu Maniu sunt diferențe în ceea ce priveşte modul de interpretare a principiilor wilsoniene, considera că „dreptul la autodeterminare însemna o Elveție maghiară"[10].

La acestea, Iuliu Maniu a răspuns că poporul român nu se mulțumeşte cu soluția cantoanelor, propusă de către Oszkár Jászi. „Acum doreşte – afirma el – realizarea completă a suveranității statale. După aceasta, cum va fi pusă în practică această suveranitate de către națiunea română, urmează să fie hotărârea completă a întregii națiuni române din Ungaria. Până în acest moment nu s-a afirmat că doreşte să se unească cu România, nici că doreşte să rămână complet independentă, nici că va alege soluția cantoanelor. Nu este exclus că va dori să se despartă definitiv de Ungaria, având cel puțin dreptul la acest lucru. În orice caz, se simte suverană şi în consecință doreşte să îşi ia în mâinile sale puterea executivă"[11].

Având în vedere că existau diferențe importante în ceea ce priveşte interpretarea principiilor wilsoniene, Oszkár Jászi a propus încheierea unei înțelegeri provizorii pentru menținerea ordinii şi a păcii. Probabil, pentru a nu se întoarce la Budapesta cu mâna goală. În consecință, a dat citire unui document în 11 puncte.

Documentul a fost înaintat în jurul orelor 8 p.m., pentru a fi semnat de către delegația C.N.R.C., în caz că se ajungea la o înțelegere. Reprezentanții românilor au preluat documentul şi au anunțat că vor da răspunsul la orele 9 p.m. La ora anunțată, Aurel Lazăr a comunicat delegației maghiare că nu sunt de acord cu prevederile documentului şi că doresc, ca până la întrunirea conferinței de pace, situația să rămână ca şi înainte de începerea tratativelor. Urma, ca şi până atunci, ca românii, împreună cu autoritățile maghiare să asigure ordinea şi siguranța în Transilvania. Din acest motiv, solicita guvernului maghiar să înarmeze Garda Națională Română. Jászi a luat la cunoştință de acest anunț şi a promis arme pentru Garda Română.

---

[10] *Ibidem*, p. 3.

[11] *Ibidem*.

În urma acestei comunicări, Oszkár Jászi a pus capăt tratativelor oficiale. Discuțiile neoficiale au continuat însă şi după acest anunț, în sala de conferințe a comitelui suprem, până la plecarea la gară a reprezentanților guvernului maghiar. Ele au avut loc mai ales între Maniu şi Jászi, în prezența celorlalți membri ai delegațiilor, La sfârşit, a fost exprimată dorința ca discuțiile dintre cei doi să continue la Budapesta.

După terminarea convorbirilor, Vasile Goldiş a ieşit din sala de conferințe şi a făcut o declarație în fața ziariştilor, pentru a explica poziția delegației române. A afirmat că fiecare înțelegere poate fi nesocotită, ca şi legea, de altfel. Dar era foarte important, în opinia sa, ca cei care stabilesc înțelegeri, să aibă intenții „sincere şi cinstite". A mai amintit că tratativele s-au încheiat fără o înțelegere, dar cu toate acestea ele au avut un rezultat. Pe parcursul tratativelor, cele două părți s-au cunoscut mai îndeaproape, iar atmosfera caldă a contribuit la apropierea lor. În final, şi-a manifestat speranța că maghiarii împreună cu românii vor reuşi să mențină ordinea.

Cu toate acestea, presa maghiară din Arad a considerat rezultatul tratativelor ca un mare succes obținut de partea maghiară, în sensul că nu a fost instaurată administrația românească în cele 26 de comitate solicitate prin nota ultimativă.

Eşuarea tratativelor de la Arad a avut darul de a accelera activitatea şi deciziile C.N.R.C. A doua zi după încheierea tratativelor, la 15 noiembrie, a avut loc o şedință a C.N.R.C. la Şcoala civilă de fete. Fiind evident că guvernul maghiar nu era dispus să recunoască dreptul popoarelor la autodeterminare decât în maniera proprie de interpretare, la respectiva adunare a fost discutată problema convocării Adunării Naționale, care să hotărască soarta națiunii române din Transilvania şi Ungaria. Se pare că în timpul şedinței, Iustin Marşieu, viitorul prefect român al județului Arad, a solicitat ca în respectiva şedință să fie proclamată unirea Transilvaniei cu România. Vasile Goldiş, mai cumpătat şi cu mai multă experiență politică, a răspuns mai tânărului său coleg, şi restului de tineri prezenți la acea şedință, că este nevoie, pentru a da legitimitate internațională hotărârii, de o largă consultare a poporului român. Este foarte posibil ca Vasile Goldiş, ca membru al C.N.R.C., ştiind de misiunea secretă la Iaşi a lui Laurențiu Oanea, secretar al respectivului organism, să fi dorit amânarea discuției până la sosirea răspunsului de la guvernul României, aflat în refugiu în capitala Moldovei. Având în vedere faptul că a doua zi după ce C.N.R.C. a primit mesajul de la Iaşi a fost convocată Marea Adunarea Națională de la Alba Iulia, ipoteza noastră poate fi plauzibilă.

Conform amintirilor unui participant la întrunire, a fost discutată şi problema locului de desfăşurare a adunării plebiscitare. Unii au insistat ca aceasta să aibă loc la Arad, alții au propus Câmpia Libertății de la Blaj. Unul dintre participanții la şedință a amintit faptul că gara din Blaj era prea mică pentru a putea primi un număr mare de trenuri, care să aducă zeci de mii de participanți.

În ziua de 18 noiembrie, C.N.R.C. a dat publicității un manifest intitulat *Către popoarele lumii*, publicat de ziarul „Românul" din 20 noiembrie.

ANUL VII — ARAD, Mercuri [illegible] Noembrie [illegible]

ABONAMENTUL [illegible]

ROMÂNUL

REDACȚIA ȘI ADMINISTRAȚIA [illegible]

INSERȚIUNILE [illegible]

Către popoarele lumii

Națiunea română din Ungaria şi Transilvania, jinuită de veacuri în robie trupească şi sufletească de către clasa stăpânitoare a poporului maghiar, eliberată acum din scla-de prin strălucita învingere a armelor, cari s'au luptat pentru dreptările civilizației umane împotriva principiului barbar al opresiunii naționale şi de clasă, înaintea guvernului opresorilor de până aci a declarat voința sa de a se constitui în stat liber şi independent spre a-şi pune validitatea neîntrerupt forțele sale în serviciul culturei şi libertății omeneşti.

Guvernul opresorilor de până aci a denegat adeziunea sa la această hotărâre a națiunii române şi în fața dreptului firesc al fiecărei națiuni de a fi stăpână asupra sa şi a teritoriului locuit de dânsa, guvernul opresorilor pune forța brutală a statului oprimătorilor.

De veacuri clasa oprimătoare a poporului maghiar înşelat trupul națiunii noastre prin ieri străine, iar dela împărțirea constituționalismului încă din 1867 scopul mărturisit al politicei de guvernământ în statul ungar a fost sfărâmarea noastră națională. Prin colonizări străine pe pământul strămoşilor noştri, prin maghiarizarea necruțătoare a tuturor acelor Români, cari au fost nevoiți să se supună mai nemilocite cu stăpânirea maghiară, în înnădarea pe teritoriul românesc a satelor de mii de suflete publici maghiari, prin împiedecarea poporului nostru de a-şi mulțumi însuşi trebuințele sale industriale, s'au maghiarizat oraşele şi s'a împestrițat cincisute teritoriul sau de naționea română prin mijloace artificiale şi în spiritul barbar al vânătorii noastre.

Această stare de lucruri, produsă prin opresiune sălbatecă, acum guvernul maghiar o încearcă de justificare a opunerii sale la hotărârea națiunii române de a întemeia pe pământul său strămoşesc statul său liber şi independent. Starea produsă prin crima săvârşită până împotriva libertății noastre naționale acum se prezintă o justificare a noului atentat, ce se întreprinde împotriva existenței noastre.

Ar trebui să ne luăm dreptul nostru cu forța, dar până de bunăvoie suntem să jertfim viața pentru libertatea şi de bunăvoie suntem să jertfim viața pentru libertatea noastră, în ziua, când sărbătorim învingerea civilizațiunii umane, şi aşteptăm legiferarea internaționala, prin barbarie, şi aşteptăm legiferarea internațională, prin care va înlocui forța brutală prin dreptate şi va înlătura odinioară mările stăpânirilor neomeneşti, națiunea română nu se abține dela mijloacele barbare la regularea raporturilor dintre popoare, ci iată protestează înaintea întregei împotriviri fărădelegei guvernului maghiar, care acum încearcă a supune națiunea română dominațiunei sale şi o împiedecă dela constituirea sa în stat liber şi independent.

Națiunea română din Ungaria şi Ardeal nu doreşte stăpânească asupra altor neamuri. Lipsită cu desăvârşire de orice clasă istorică stăpânitoare, națiunea română prin însăşi esle întruparea democrației celei mai depline. Pe teritoriul său strămoşesc națiunea română e gata a asigura fiecărui popor deplină libertate națională şi organizarea sa în stat liber şi independent o va întemeia pe temeiurile democrației, care va asigura tuturor individilor aflători pe teritoriul său egalitatea condițiunilor de viață, unicul mijloc al desăvârşirei omeneşti.

Națiunea română din Ungaria şi Transilvania însă înainte înființarea îndreptățirii pretențiunilor sale prin mijloacele produse de încercările seculare pentru nimicirea ei protestează împotriva revendicărilor maghiare asupra

Aux peuples de l'Univers

La nation roumaine de la Hongrie et de la Transylvanie, tenue dans l'esclavage corporel et mental par les classes dominantes du peuple magyar, et affranchie maintenant de cet esclavage par suite de la glorieuse victoire des armes portées au nom de la civilisation humaine contre le principe barbare de l'oppression nationale et de classe — vient de déclarer, devant le gouvernement de ses anciens oppresseurs, sa résolution de se constituer en un État libre et indépendant, pour pouvoir mettre toutes ses forces au service de la liberté et de la civilisation humaine.

Le gouvernement des anciens oppresseurs a refusé d'accepter, cette résolution de la nation roumaine et au droit naturel de toute nation, de pouvoir délibérer librement dans les questions concernant ses propres affaires et celles du territoire habité par elle, le gouvernement des oppresseurs oppose la force brutale de l'État oppresseur.

Depuis des siècles la classe dominante du peuple magyar déchiré par des éléments étrangers l'unité de notre nation; depuis la constitution de 1867, le but déclaré de la politique gouvernante hongroise était notre anéantissement national. Par des colonisations sans motif sur la terre de nos ancêtres, par la magyarisation sans merci de tous les Roumains qui ont été obligés d'avoir des relations directes avec le gouvernement hongrois, par l'invasion de milliers et de milliers d'employés de toute sorte en territoire roumain, et empêchant notre peuple de pourvoir lui-même à ses besoins industriels, on magyarisait les villes, et — à l'aide de moyens artificiels, guidés par le but barbare de notre anéantissement, on parsemait d'éléments étrangers le territoire habité par la nation roumaine.

C'est par cette situation, résultat de l'oppression et de la force criminelle, que le gouvernement hongrois veut justifier son opposition à la résolution de la nation roumaine, de pouvoir se constituer en un État libre et indépendant sur la terre de ses ancêtres. Cette situation créée par des crimes commis jusqu'à présent contre notre liberté nationale, devrait justifier le nouvel attentat qu'on veut tenter contre nous.

Nous devrions exiger nos droits par la force, mais, bien que nous soyons résolus à sacrifier jusqu'à notre vie pour la liberté nationale, — à l'heure présente, lorsque nous célébrons la fête de la victoire de la civilisation sur la barbarie et que nous attendons les décisions de l'armistice international qui devra faire valoir la justice au lieu de la force brutale et faire disparaître partout les résultats des gouvernements inhumains, — la nation roumaine se garde de prendre recours aux moyens barbares dans le règlement des relations entre les peuples, mais — devant l'univers entier — elle proteste contre l'acte criminel du gouvernement hongrois qui, même en ce moment, veut forcer la nation roumaine sous une domination étrangère et l'empêcher de se constituer en un État libre et indépendant.

La nation roumaine de la Hongrie et de la Transylvanie ne veut pas régner sur d'autres peuples. Étant complètement privée d'une classe dominante historique, la nation roumaine est, dans son essence même, l'incarnation de la plus parfaite démocratie. En possession de la terre de ses ancêtres, la nation roumaine est prête à assurer aux autres peuples une complète liberté nationale; comme État libre et indépendant, elle se constituera de manière à assurer à tous les individus vivant sur son territoire l'égalité des conditions de la vie, unique moyen du perfectionnement.

La nation roumaine de la Hongrie et de la Transylvanie ne permet pas que les tentatives séculaires ayant pour but son anéantissement puissent être utilisées à contester ses aspirations justes; elle proteste contre les revendications des Magyars

Ziarul „Românul" anunță hotărârea românilor din Transilvania de a se despărți de Ungaria

Alături de variata în limba română a fost tipărită şi cea în limba franceză. Manifestul a fost tradus în limbile franceză, engleză şi italiană, pentru a fi cunoscut cât mai bine de către opinia publică internațională. Prin manifest, se dorea *avant la lettre*, pregătirea opiniei publice internaționale pentru înțelegerea şi aprobarea hotărârilor care vor fi luate în zilele următoare. Se intenționa astfel crearea unei opinii publice favorabile soluționării problemei românilor din Transilvania şi Ungaria. Manifestul a şi fost transmis ziarului de limbă franceză „Le Temps", care l-a publicat, făcând comentarii favorabile românilor.

După o scurtă prezentare a situației românilor din Transilvania şi Ungaria, supusă deznaționalizări, mai ales după anul 1867, manifestul face referire la faptul că guvernul maghiar se opune *la hotărârea națiunii române de a-şi întemeia pe pământul său strămoşesc statul său liber şi independent*[12].

În continuare sunt date asigurări că statul pe care îl vor realiza se va clădi *pe temeiul democrației, care va asigura tuturor indivizilor aflători pe teritoriul său, egalitatea condițiilor de viață, unicul mijloc al desăvârşirii umane*. În acelaşi timp, este anunțată opinia publică internațională că națiunea română din Transilvania şi Ungaria *nu mai voieşte să trăiască în legătură de stat cu națiunea maghiară, ci este hotărâtă a-şi înființa – pe teritoriul locuit de dânsa – statul său liber şi independent.* Ceea ce s-a lăsat să se înțeleagă în timpul tratativelor de la Arad, acum era rostit mult mai hotărât şi răspicat de către C.N.R.C.

În final, apelând la *sprijinul lumii civilizate*, este trimis şi un avertisment destul de clar al națiunii române *că din ceasul acesta, oricum ar decide puterile lumii, este hotărâtă a pieri mai bine, decât a suferi mai departe sclăvia şi atârnarea*[13]. Curaj, hotărâre şi demnitate sunt calitățile de care au dat dovadă liderii politici ai românilor în toamna anului 1918.

Manifestul era semnat de Ştefan Cicio-Pop, în calitate de preşedinte al C.N.R.C. şi secretarul Gheorghe Crişan.

După cum s-a mai amintit, la începutul lunii noiembrie, Laurențiu Oanea, secretar al C.N.R.C., a fost chemat la Dej de către membrii locali ai respectivului organism, adică de către Teodor Mihali şi Alexandru Vaida-Voevod. De aici, a fost trimis într-o misiune secretă la Iaşi, unde se afla în refugiu guvernul regal al României. I-au înmânat o scrisoare şi au transmis instrucțiuni verbale cu privire la problemele de soluționat. Despre misiunea sa ştiau doar membrii C.N.R.C. şi câțiva dintre apropiații săi.

---

[12] „Românul", anul VII, nr. 10, din 7/20 nov. 1918, p. 1.

[13] *Ibidem*, p. 2.

Rostul acestei deplasări, conform celor afirmate de către Laurențiu Oanea, a fost acela de a da guvernului României „cele mai noi informații despre situațiile create şi despre interesele națiunii române din Transilvania, cerându-se totodată şi indicațiile necesare în vederea adunării naționale în curs de convocare şi a intereselor superioare de stat, legate de unirea Transilvaniei cu România, ținând seama de unele elemente de fapt de o gravitate care trecea peste interesele locale transilvănene şi atingea o problemă diplomatică şi de politică externă”[14].

La Iaşi, Laurențiu Oanea a înmânat primului ministru al României, Ion I.C. Brătianu, scrisoarea de la Dej şi i-a informat pe oficialii români despre măsurile întreprinse de către C.N.R.C. precum şi asupra situației din Transilvania. La întâlnirea la care a participat şi şeful marelui stat major al armatei române, generalul Constantin Prezan, a mai precizat că „ajutorul armatei române, solicitat prin scrisoarea adusă de la Dej nu a fost o necesitate de vreo stare de lucruri revoluționare din Transilvania, pe care, ... Consiliul Național şi gărzile naționale o stăpânesc în mod ferm...”[15].

La plecarea din Iaşi, şeful guvernului român i-a înmânat o scrisoare adresată lui Ştefan Cicio-Pop, datată la 14 noiembrie 1918.

După sosirea la Arad în ziua de 19 noiembrie, Laurențiu Oanea a înmânat scrisoarea adusă de la Iaşi, făcând şi o informare asupra misiunii sale. În aceeaşi zi s-a hotărât convocarea unei şedințe a membrilor C.N.R.C. şi a comitetului executiv al Partidului Național Român, pentru data de 20 noiembrie. Având în vedere numărul mare de participanți la întrunire, sediul C.N.R.C. fiind şi de data aceasta neîncăpător, şedința s-a desfăşurat la Şcoala de fete. Ştefan Cicio-Pop a prezentat participanților scrisoarea primită de la Iaşi. După câteva cuvinte de început, referitoare la împlinirea aspirațiilor „neamului”, Ion I.C. Brătianu a continuat: „Grabnică este acum stăpânirea încercărilor vrăşmaşe ale ungurilor, ale anarhiei, ale demagogiei, prin organizație, prin propagandă, prin forță. Pentru organizare şi propagandă temeiul este firesc: Unirea desăvârşită a tuturor sufletelor şi tuturor ținuturilor. Toți în jurul regelui, care ține drapelul, simbol al acestei uniri”[16]. Era un îndemn clar spre trecerea la fapte, la realizarea unirii, având şi acordul suveranului României. După ce aminteşte reformele care vor trebui să fie

---

[14] Laurențiu Oanea, „Delegarea mea la guvernul român de la Iaşi. Motivele care au provocat-o şi sarcinile primite” în *Anuarul Liceului Pedagogic Arad pe anul 1977–1978*, Arad, 1978, p. 177 (articol apărut sub îngrijirea lui Vasile Popeangă).

[15] *Ibidem*, p. 178.

[16] Idem, *op. cit.*, p. 17.

realizate după unire, primul ministru a întărit îndemnul pentru unire, afirmând: „Azi se grăbeşte trimiterea forţelor armate, precum s-a cerut". În încheiere, îi reaminteşte lui Ştefan Cicio-Pop de întâlnirea pe care au avut-o la Sinaia, cu prilejul audienţei la rege, transmiţând şi cuvinte de îmbărbătare şi încredere în „menirea neamului şi neţărmurit devotament în serviciul lui".

Scrisoarea era, cum am mai spus, un îndemn spre realizarea cât mai „grabnică" a unirii, care va fi apărată dacă era necesar cu armele, armata fiind pregătită să intervină. De fapt, pe drumul de întoarcere, L. Oanea a fost însoţit până la Dej, de către Solomon Halița din Sângeorz-Băi şi Ioan Bordea, ofiţer voluntar ardelean, care aveau misiunea de a ţine legătura cu guvernul de la Iaşi şi cu marele stat major al armatei române. Cei doi aveau şi misiunea de a culege informaţii din teren despre posibilităţile de aprovizionare a trupelor române care urmau a intra pe teritoriul Transilvaniei. De fapt, pe parcursul vizitei sale, L. Oanea a dat asigurări, conform propriilor mărturisiri, că erau condiţii pentru aprovizionarea acestora.

Având la dispoziţie informaţiile furnizate de către L. Oanea, scrisoarea adusă de la Iaşi, precum şi date referitoare despre starea de spirit a populaţiei româneşti, Ştefan Cicio-Pop, împreună cu participanţii la întrunire au decis convocarea Adunării Naţionale de la Alba Iulia, pentru data de 1 decembrie 1918.

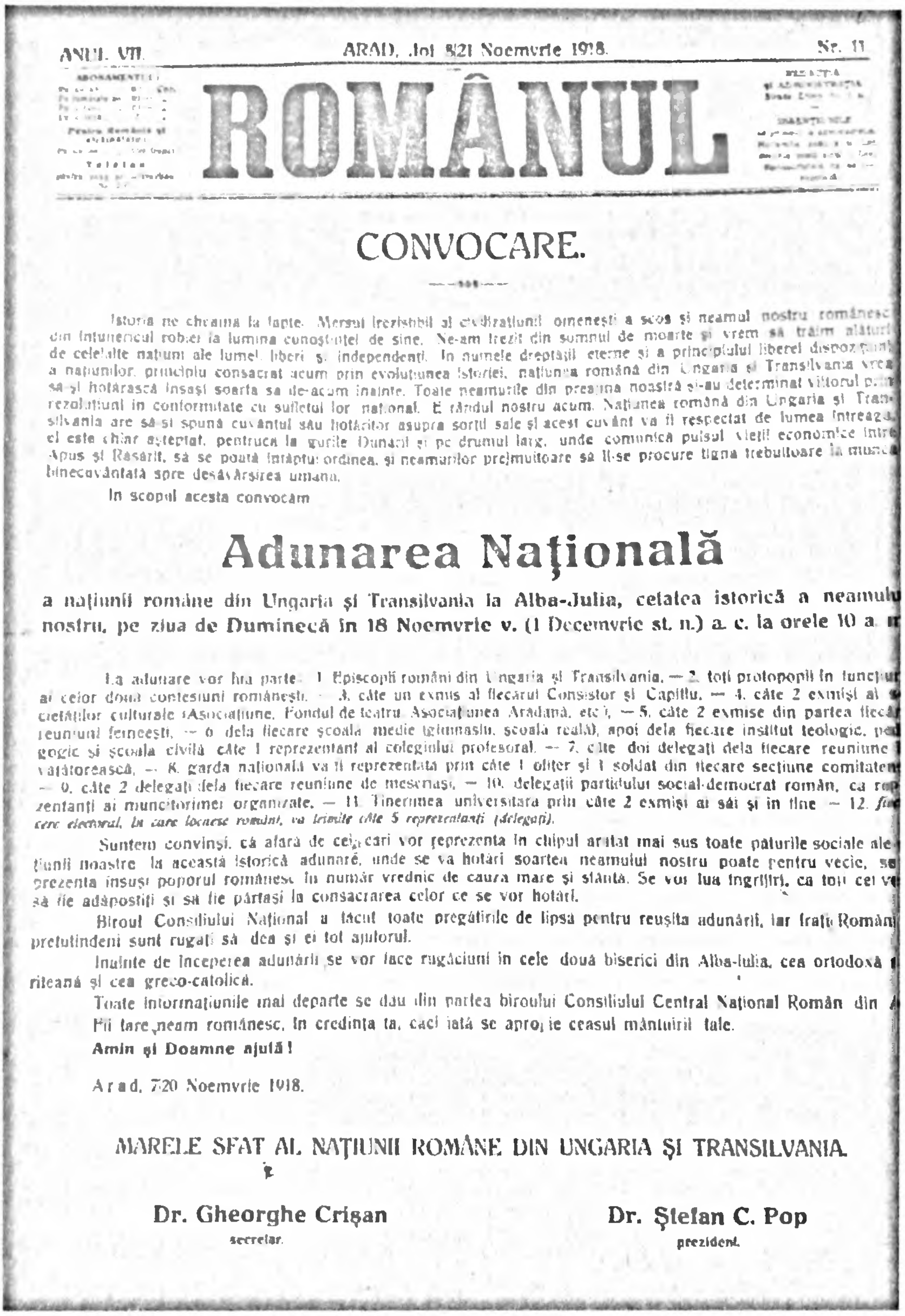
Convocatorul a fost elaborat definitiv la data de 20 noiembrie, fiind publicat în ziarul „Românul" din data de 21 noiembrie, sub titlul de *Convocare*. În partea de început, se amintea faptul că poporul român se afla în faţa unui moment istoric: „Istoria ne cheamă la fapte"[17].

După aceasta, erau amintite instituţiile româneşti care urmau să fie reprezentate de drept prin delegaţii pe care urmau să-i aleagă, fiind precizat şi numărul acestora. S-a avut în vedere ca toate categoriile sociale ale societăţii româneşti să fie reprezentate la Adunarea Naţională de la Alba Iulia, pentru a-i conferi un caracter cu adevărat plebiscitar, care să nu poată fi contestat de nimeni, nicicând. Au fost stabilite 11 categorii de instituţii (biserica ortodoxă şi greco-catolică, în frunte cu episcopii şi protopopii lor şi câte un reprezentant al fiecărui consistoriu şi capitlu; societăţile culturale; reuniunile de femei; instituţiile de învăţământ (şcolile gimnaziale, reale şi civile, institutele teologice şi pedagogice, colegiile profesorale; reuniunile, de învăţători; tineretul universitar; garda naţională; reuniunile de meseriaşi; muncitorimea organizată). De asemenea, fiecare cerc electoral, aşa cum au fost ele stabilite la alegerile parlamentare din anul 1910, urma să îşi trimită un număr de cinci delegaţi. Aceştia au reprezentat puţin peste 50% din totalul delegaţilor prezenţi.

---

[17] „Românul", anul VII, nr. 11, din 8/21 nov. 1918, p. 1.

Pe lângă aceşti delegaţi, care ştim că au fost 1.228, erau chemaţi la Alba Iulia cât mai mulţi români, „în număr vrednic de cauza mare şi sfântă”, pentru a „hotărî soarta neamului nostru poate pentru vecie”[18]. Se făcea apel la toţi românii pentru a ajuta la buna desfăşurarea a adunării.

ANUL VII. ARAD, Joi 8/21 Noemvrie 1918. Nr. 11

ROMÂNUL

CONVOCARE.

Istoria ne chiamă la fapte. Mersul irezistibil al civilizaţiunii omeneşti a scos şi neamul nostru românesc din întunericul robiei la lumina conştiinţei de sine. Ne-am trezit din somnul de moarte şi vrem să trăim alături de celelalte naţiuni ale lumei liberi şi independenţi. În numele dreptăţii eterne şi a principiului liberei dispoziţiuni a naţiunilor, principiu consacrat acum prin evoluţiunea istoriei, naţiunea română din Ungaria şi Transilvania vrea să-şi hotărască însăşi soarta sa de-acum înainte. Toate neamurile din prejma noastră şi-au determinat viitorul prin rezoluţiuni în conformitate cu sufletul lor naţional. E rândul nostru acum. Naţiunea română din Ungaria şi Transilvania are să-şi spună cuvântul său hotărâtor asupra sorţii sale şi acest cuvânt va fi respectat de lumea întreagă, el este chiar aşteptat, pentrucă la gurile Dunării şi pe drumul larg, unde comunică pulsul vieţii economice între Apus şi Răsărit, să se poată înfăptui ordinea, şi neamurilor prejmuitoare să li-se procure tihna trebuitoare la muncă binecuvântată spre desăvârşirea umană.

În scopul acesta convocăm

Adunarea Naţională

a naţiunii române din Ungaria şi Transilvania la Alba-Julia, cetatea istorică a neamului nostru, pe ziua de Duminecă în 18 Noemvrie v. (1 Decemvrie st. n.) a. c. la orele 10 a. m.

La adunare vor lua parte: 1. Episcopii români din Ungaria şi Transilvania. — 2. toţi protopopii în funcţiune ai celor două confesiuni româneşti. — 3. câte un exmis al fiecărui Consistor şi Capitlu. — 4. câte 2 exmişi ai societăţilor culturale (Asociaţiune, Fondul de teatru, Asociaţiunea Arădană, etc.), — 5. câte 2 exmise din partea fiecărei reuniuni femeeşti. — 6. dela fiecare şcoală medie (gimnasiu, şcoală reală), apoi dela fiecare institut teologic, pedagogic şi şcoala civilă câte 1 reprezentant al colegiului profesoral. — 7. câte doi delegaţi dela fiecare reuniune de plăvăţorească. — 8. garda naţională va fi reprezentată prin câte 1 oficer şi 1 soldat din fiecare secţiune comitatense. — 9. câte 2 delegaţi dela fiecare reuniune de meseriaşi. — 10. delegaţii partidului social-democrat român, ca reprezentanţi ai muncitorimei organizate. — 11. Tinerimea universitară prin câte 2 exmişi ai săi şi în fine — 12. *fiecare cerc electoral, în care locuesc români, va trimite câte 5 reprezentanţi (delegaţi).*

Suntem convinşi, că afară de cei cari vor reprezenta în chipul arătat mai sus toate păturile sociale ale naţiunii noastre la această istorică adunare, unde se va hotărî soarta neamului nostru poate pentru vecie, se va prezenta însuşi poporul românesc în număr vrednic de cauza mare şi sfântă. Se vor lua îngrijiri, ca toţi cei veniţi să fie adăpostiţi şi să fie părtaşi la consacrarea celor ce se vor hotărî.

Biroul Consiliului Naţional a făcut toate pregătirile de lipsă pentru reuşita adunării, iar fraţii Români pretutindeni sunt rugaţi să dea şi ei tot ajutorul.

Înainte de începerea adunării se vor face rugăciuni în cele două biserici din Alba-Iulia, cea ortodoxă răsăriteană şi cea greco-catolică.

Toate informaţiunile mai departe se dau din partea biroului Consiliului Central Naţional Român din Alba-Iulia.

Fii tare neam românesc, în credinţa ta, căci iată se apropie ceasul mântuirii tale.

Amin şi Doamne ajută!

Arad, 7/20 Noemvrie 1918.

MAREŞ SFAT AL NAŢIUNII ROMÂNE DIN UNGARIA ŞI TRANSILVANIA.

Dr. Gheorghe Crişan
secretar.

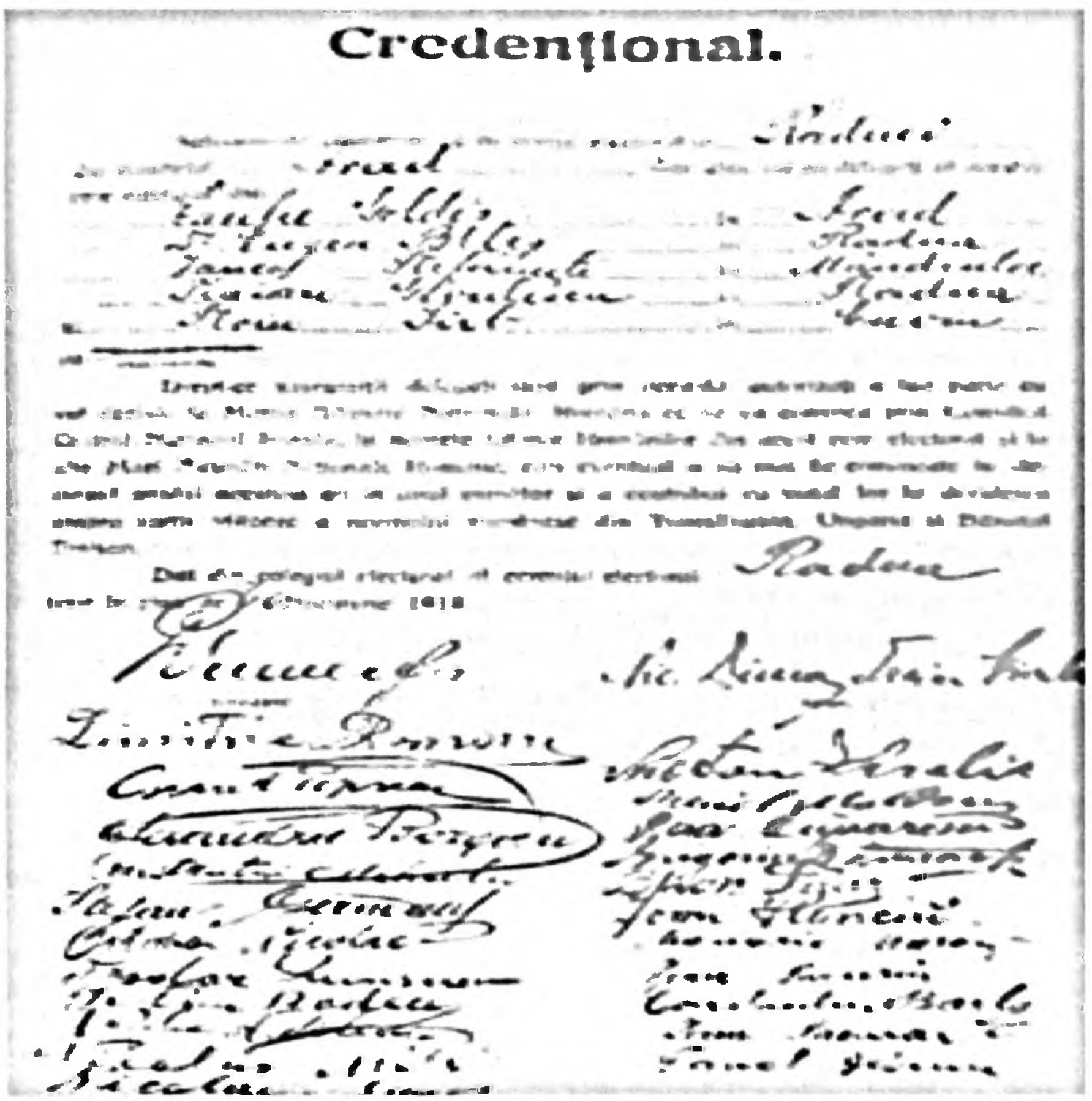
Dr. Ştefan C. Pop
preşedinte.

Ziarul „Românul” publică hotărârea Consiliului Național Român Central de a convoca Adunarea Națională de la Alba Iulia, din ziua de 1 Decembrie

[18] *Ibidem.*

Convocatorul, ca şi toate documentele elaborate de către C.N.R.C, a fost semnat de Ştefan Cicio-Pop şi secretarul Gheorghe Crişan.

În perioada următoare, s-a trecut la alegerea delegaților. Aceştia urma să fie aleşi pe baza votului universal, după alegere fiind înzestrați cu aşa-numitele „credenționale". În ele se preciza numele celui ales, pe cine reprezintă şi că este împuternicit să voteze unirea la regatul României. Pentru autentificare, aceste documente au fost semnate de către un număr cât mai mare de participanți la alegeri.

Credenţional, prin care cei nominalizaţi erau împuterniciţi de către alegători să participe la Adunarea Naţională de la Alba Iulia

Tot în data de 20 noiembrie, Comanda Supremă a Gărzilor Naționale Române a lansat un *Apel către națiunea română*, semnat de către maiorul Alexandru Vlad. Prin documentul respectiv se cerea sprijinul românilor pentru a contribui, după posibilități, cu donații pentru întreținerea gărzilor naționale, care se confruntau cu greutăți materiale. Apelul viza mai cu seamă

„băncile şi bogătanii (bogații) noştri”[19], pentru acoperirea cheltuielilor. Apelul a fost publicat tot în numărul din ziua de 21 noiembrie a ziarului „Românul”, el fiind reluat şi în numerele următoare.

În numerele următoare publicării convocării Adunării Naționale, ziarul „Românul”, prin articolele sale, a căutat să mobilizeze populația, care era îndemnată să participe în număr cât mai mare la mărețul eveniment. *Toată suflarea românească să grăbiască la Alba Iulia!*, era scris pe frontispiciul numărului din 23 noiembrie. În articolul redacțional din același număr, intitulat *Alba Iulia*, se explica pe larg rostul convocării adunării, cu rol de constituantă: „În mâinile acestei constituante e depusă acum soartea neamului românesc; ei îi revine datoria şi cinstea de a şterge şi cele din urmă legături ale robiei trupeşti şi sufleteşti şi de a pune – poate pe veci – temelia fericirii neamului românesc”[20].

După anunțul convocării Adunării de la Alba Iulia, au fost luate o serie de măsuri care să asigure buna desfăşurare a acesteia. Ştefan Cicio-Pop, în calitatea lui de preşedinte al C.N.R.C., a apelat la bunele oficii ale lui Varjassi Lajos, comisar al guvernului maghiar, care, se pare că a înțeles dorințele românilor. El, de fapt, a şi recunoscut că administrația comitatului Arad trebuia să ajungă în mâinile românilor. Acestuia i s-a solicitat să intervină pe lângă guvernul pe care îl reprezenta, în vederea luării unor măsuri care să asigure liniştea şi pacea, până la Adunarea de la Alba Iulia precum şi în timpul desfăşurării acesteia. Cererile C.N.R.C. au vizat şi îndepărtarea din Transilvania a unor persoane care dețineau funcții de comandă sau se bucurau de o mare influență, fiind însă recunoscute pentru atitudinea lor anti-românească. De asemenea, s-a solicitat ca guvernul să dea ordin autorităților maghiare din teritoriile locuite de către români, să colaboreze cu consiliile şi gărzile române locale, pentru a asigura pacea şi liniştea necesară desfăşurării fără incidente a adunărilor populare de alegere a delegaților la Adunare Națională. O ultimă solicitare s-a referit la punerea la dispoziție a unor trenuri speciale care să transporte în perioada 30 noiembrie – 2 decembrie, pe toți cei care doreau să se deplaseze la Alba Iulia şi nu aveau posibilitatea de a ajunge pe jos sau cu căruțele.

Varjassi Lajos s-a deplasat la Budapesta pentru a transmite personal guvernului maghiar solicitările C.N.R.C. Autoritățile au răspuns acestor doleanțe, chemând la Budapesta pe generalul Siegler, comandantul garnizoanei

---

[19] *Ibidem*, p. 4.

[20] „Românul”, anul VII, nr. 12, din 10/23 nov. 1918, p. 1.

din Cluj şi pe prof. dr. Apáthy István, persoane nominalizate de către C.N.R.C. În data de 27 noiembrie, a hotărât să asigure trenurile speciale solicitate. Aceste trenuri au fost puse la dispoziție de către ministerul comerțului de care depindea transportul feroviar din Ungaria, începând cu dimineața zilei de 30 noiembrie, până în ziua de 2 decembrie. Transportul pe aceste trenuri a fost gratuit pentru zecile de mii de români, dar a fost decontat de către C.N.R.C.

Tot pentru a asigura liniştea şi pacea pe timpul deplasării la Alba Iulia şi a desfăşurării adunării, Ştefan Cicio-Pop a transmis o scrisoare feld-mareşalului von Mackensen, care comanda armata germană, aflată în retragere pe teritoriul Transilvaniei. În amintirile sale, Ani Cicio-Pop (căsătorită Birtolom), redă schimbul de scrisori între cei doi, ea fiind cea care a făcut traducerea scrisorilor în germană şi în română. În scrisoarea pe care i-a adresat-o, Ştefan. Cicio-Pop i-a solicitat să oprească operațiunile de retragere a armatei germane, cu o zi înainte şi după adunarea de la Alba Iulia, pentru a se evita eventuale ciocniri: „Excelență, în vederea Adunării constituante a poporului român transilvănean, vă rog să binevoiți a opri, cu o zi înainte şi o zi după adunare, trecerea trupelor dumneavoastră, pentru a evita orice ciocnire între armata germană şi miile de români care se vor aduna la Alba Iulia”[21]. Nu la mult timp, a sosit şi răspunsul celebrului comandant de oşti german, care a răspuns cu aceeaşi eleganță, caracteristică oamenilor educați: „Excelență! Propunerea o găsesc rațională şi o accept cu o condiție: ca dumneavoastră să luați toate măsurile, astfel încât poporul să nu-mi atace şi să-mi dezarmeze trupele în retragere”[22].

Răspunsul lui Mackensen era o recunoaştere indirectă a rolului lui Ştefan Cicio-Pop, de lider al românilor din Transilvania şi Ungaria, iar pe de altă parte, de înțelegerea dreptului şi a importanței momentului, ca românii să participe nestingheriți la Adunarea Națională de la Alba Iulia. În acelaşi timp, tonul răspunsului ne aminteşte de expresia *vae victis* („vai de cei învinşi”). Şi, într-adevăr, armata germană s-a oprit din retragere la Oarda, iar trupele maghiare, aflate în nodul feroviar de la Teiuş, au primit ordin să nu împiedice deplasarea românilor spre Alba Iulia. Pe întreg traseul de deplasare spre Alba Iulia, gărzile naționale române au asigurat securitatea

---

[21] Ani Birtolom, *Neuitatul an 1918 în amintiri*, în „Magazin Istoric”, anul XII, nr. 8 (137), august 1978, p. 31.

[22] *Ibidem*.

celor care se îndreptau spre locul în care urma să participe la luarea deciziei istorice de constituire a statului național unitar român.

În numărul din 27 noiembrie al „Românului" a fost publicat programul Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia. Conform programului, la orele 7 dimineața, urma să se țină slujbe în bisericile protopopiale din Alba Iulia; la ora 10 a.m. era prevăzută deschiderea Adunării Naționale în Sala Casinei militare. Aici, trebuia citită şi supusă aprobării rezoluția adunării, iar după aprobarea acesteia de către Marele Sfat Național, urma să fie citită mulțimii adunată pe câmpul de instrucție din cetate, de la tribunele care erau instalate. În timpul desfăşurării lucrărilor Adunării Naționale, cei veniți la Alba Iulia urma să defileze în oraş pe patru coloane, după care să se intre în cetate, pe care să o ocupe în mod simbolic, precum Mihai Viteazul.

C.N.R.C. s-a ocupat şi de organizarea adunării naționale. Arădeanul Ioan Suciu a fost desemnat să coordoneze întreaga activitate pentru desfăşurarea pe ziua de 1 Decembrie 1918, a Marii Adunări Naționale.

În ziua de 24 noiembrie a sosit la Arad o delegație din partea Consiliului Național Român din Alba Iulia, pentru a discuta cu Ştefan C. Pop, V. Goldiş şi I. Suciu detaliile necesare pentru pregătirea şi desfăşurarea adunării. A fost discutată problema cazării şi a hranei participanților. Conform anunțului făcut de către *comitetul aranjator* condus de către Ioan Suciu, în „Programul Adunării Naționale constituante a națiunii române din Ungaria şi Transilvania", publicat în ziarul „Românul" din data de 27 noiembrie, se preciza că la sosirea în Alba Iulia, participanții vor fi înştiințați asupra locului de *încvartirare* (cazare), de către membrii Consiliului Național Român din Alba Iulia. De asemenea, participanții erau anunțați să îşi aducă cu ei pâine şi alimente, deoarece doar celor veniți de la distanțe mai mari li se putea asigura masa la restaurantele din oraş, sau la gazdele unde vor fi cazați.

Cu acelaşi prilej, s-a solicitat ca „Pentru sfințirea marelui act politic... în toate comunele bisericeşti... să se tragă clopotele, ori să se bată toaca între orele 10–12 dinamiazi".

În ziua de 29 noiembrie, Ioan Suciu şi membrii comitetului de organizare s-au deplasat la Alba Iulia pentru a dirija ultimele detalii. Inițial, la Arad, s-a stabilit ridicarea pe platoul pe care urma să aibă loc adunarea celor care vor veni din toate teritoriile locuite de către românii din Ungaria şi Transilvania, a patru tribune şi a uneia prezidențiale. Se aprecia ca în jurul acestor tribune să se poată aduna un număr de aproximativ 15 000 de persoane, care să asculte rezoluția Adunării Naționale. Constatându-se că numărul participanților

urma să fie mai mare decât cel estimat, comitetul de organizare a decis ridicarea a noi tribune, astfel că, în ziua de 1 Decembrie, mulțimea condusă de către organizatori, s-a adunat în jurul a 12 tribune.

Trebuie să amintim şi faptul că, la un moment dat, capacitatea de muncă a preşedintelui C.N.R.C. a fost afectată pentru câteva zile de gripa spaniolă, care a bântuit şi în Transilvania la sfârşitul anului 1918 şi începutul celui următor. Ştefan C. Pop a fost ţintuit la pat în zilele de 27–29 noiembrie.

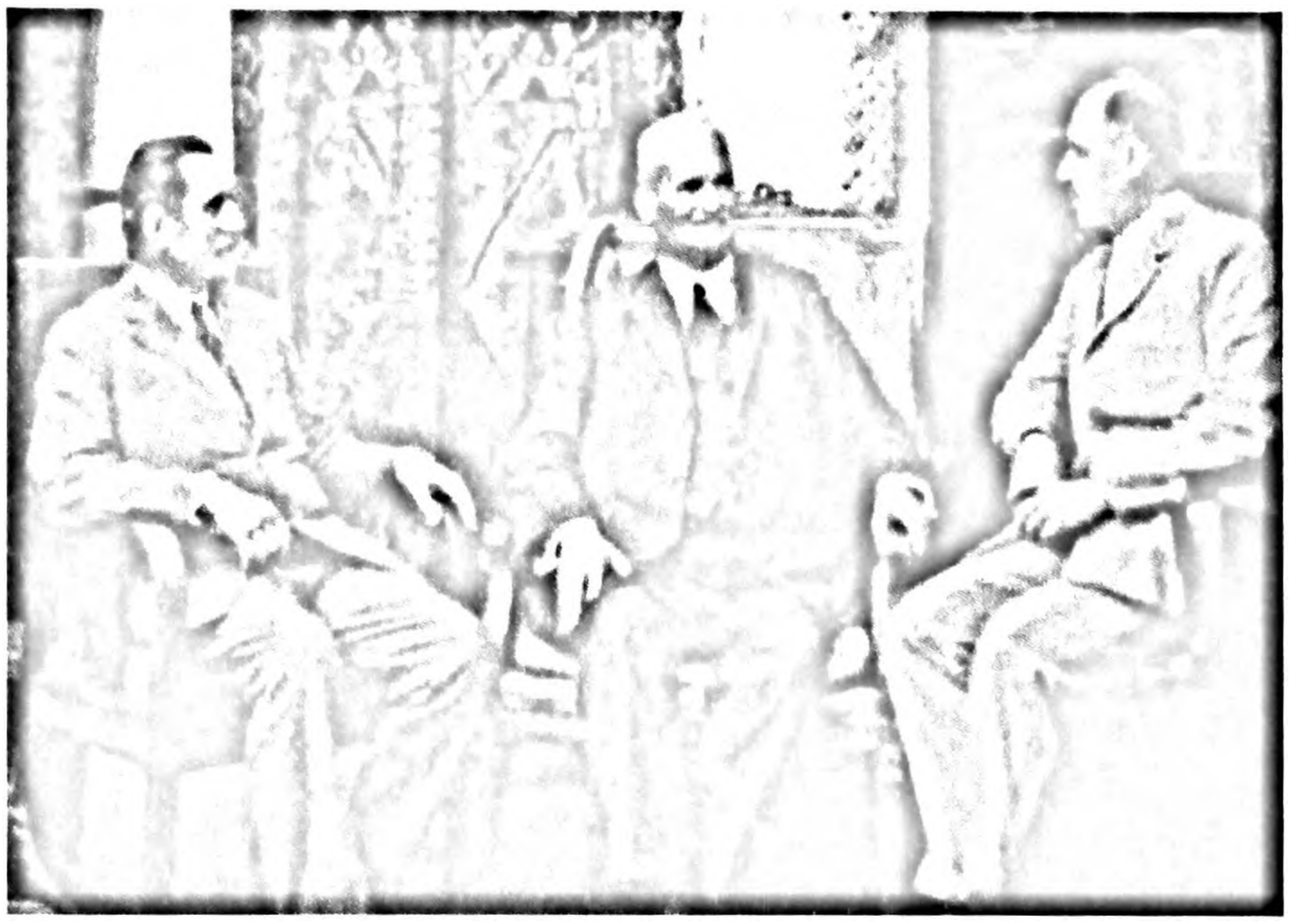
În dimineața zilei de 30 noiembrie, din gara Arad, a plecat cu trenul special delegația de la Arad şi Bihor. La sosirea în gara de la Alba Iulia, aceasta a fost întâmpinată cu un entuziasm deosebit. La scurt timp după sosire, Ştefan C. Pop a convocat o şedință la care au participat membrii C.N.R.C., preşedinții consiliilor județene, delegații gărzii naționale şi ai legiunilor de voluntari, de la regimentele româneşti de la Viena şi Praga.

Scopul întrunirii desfăşurate la Hotelul „Hungaria" a fost acela de a se definitiva textul rezoluției, care urma să fie citită a doua zi în cadrul Adunării Naționale. Baza discuțiilor a fost proiectul de rezoluție elaborat încă la Arad, de către Vasile Goldiş.

În cadrul întrunirii, au fost expuse mai multe opinii, mulți susținând proclamarea unirii fără condiții, urmând ca principiile de organizare a noului stat să fie discutate după unire, de către viitoarele guverne ale României. Vii discuții au fost purtate pe marginea statutului Transilvaniei, după hotărârea de unire cu Regatul României. Unii au susținut ideea unei autonomii a Transilvaniei sau a instituirii unei autonomii până la întrunirea Adunării Constituante. Ştefan Cicio-Pop, în calitatea sa de preşedinte al CN.R.C., a susținut ideea administrării treburilor Transilvaniei pentru o scurtă perioadă de timp. Având în vedere mulțimea participanților la întrunire şi fiind vorba de principiile fundamentale de organizare a noului stat unit, Ştefan Cicio-Pop a intervenit şi a propus constituirea unei comisii restrânse, care, împreună cu membrii C.N.R.C., să se retragă şi să definitiveze textul rezoluției.

După câteva ore de discuții, textul rezoluției a fost definitivat, fiind încredințat lui Vasile Goldiş pentru redactarea formei finale. Această formă a fost supusă aprobării celor peste 100 000 de participanți adunați pe Câmpul lui Horea, pe data de 1 Decembrie 1918.

În aceeaşi zi de 30 noiembrie, Ştefan Cicio-Pop a avut o întâlnire cu Dumitru Bogoş şi Ion Pelivan, membrii ai delegației basarabene venite la Alba Iulia.

Întâlnirea lui Ştefan Cicio-Pop cu membrii delegației basarabe

La 1 Decembrie, liderii politici arădeni au avut un rol deosebit de important în desfăşurarea acestei zile cu o mare încărcătură istorică.

Conform programului stabilit la Arad, la ora 7.00 a.m., episcopul Aradului, Ioan Ignatie Papp, a ținut în biserica ortodoxă din Alba Iulia un *Te Deum*, la care au participat mulți clerici şi numeroşi credincioşi. Pe parcursul serviciului divin, episcopul a rostit şi următoarele cuvinte, care au mărit emoția asistenței: „Cel ce a înviat din morți a înviat azi şi neamul românesc”[23]. În aceeaşi vreme, se desfăşura un *Te Deum* şi în biserica greco-catolică din oraş, slujba fiind oficiată de către episcopul Oradiei, Dumitru Radu.

La ora 10, în Sala Casinei militare din Alba Iulia, a avut loc deschiderea şi constituirea Adunării Naționale, în prezența celor 1 228 de delegați. Cuvântul de deschidere a fost rostit de către Ştefan Cicio-Pop, care, în discursul său, a făcut o trecere în revistă a evenimentelor din ultimele luni ale anului 1918, care au culminat cu desfăşurarea zilei de 1 Decembrie. A încheiat discursul său cu cuvintele: „Eu mi-am îndeplinit misiunea”[24], ceea ce însemna că depunea mandatul Consiliului Național Român Central, deoarece Adunarea Națională era chemată să ia în continuare deciziile pentru națiunea română.

La sfârşitul intervenției sale, i-a propus ca secretari pe Laurențiu Oanea şi Sever Miclea, dând apoi cuvântul lui Ioan Suciu, în calitatea lui de raportor.

---

[23] Aurel Cosma, *Biserica română din Banat şi Unirea de la Alba Iulia*, în „Mitropolia Banatului”, anul XVIII, nr. 10–12, 1968, p. 609.

[24] Laurențiu Oanea, *op. cit.*, p. 156.

În raportul său, a arătat că sunt prezenți 1 228 de delegați, din care 687 erau proveniți din 130 de circumscripții electorale, iar restul erau delegații trimişi de către instituțiile şi organizațiile stabilite prin convocatorul publicat la 21 noiembrie. În consecință, a afirmat că Adunarea Națională întruneşte atribuțiile de reprezentare, de adunare constituantă, adică de a putea lua hotărâri decisive. Această idee, a caracterului de constituantă a adunării, a fost subliniată de mai multe ori pe parcursul desfăşurării evenimentelor. După aceasta, Ioan Suciu a propus membrii care să facă parte din biroul adunării. Ştefan Cicio-Pop a supus adunării aprobarea lor prin aclamare. Astfel, George Pop de Băseşti, episcopii Ioan Ignatie Papp şi Dumitru Radu au fost aclamați ca preşedinți, Teodor Mihali, Ştefan Cicio-Pop şi Ioan Flueraş, ca vicepreşedinți, iar secretarii adunării au fost Alexandru Teodor, Sever Miclea, Caius Brediceanu, Silviu Dragomir, Laurențiu Oanea, Iosif Ciser, Ionel Pop şi Gheorghe Crişan. După aceasta, Ştefan Cicio-Pop a dat cuvântul lui George Pop de Băseşti, care a rostit cuvântarea de deschidere a Adunării Naționale.

După ce aceasta a fost deschisă, a luat cuvântul Vasile Goldiş, care, înainte de a da citire rezoluției prin care se supunea aprobării delegaților, propunerea de unire a teritoriilor locuite de românii din Ungaria şi Transilvania cu România, a rostit un discurs. El s-a adresat „Măritei Adunări Naționale", în fața căreia a realizat cu măiestria-i oratorică binecunoscută, o incursiune în zbuciumatul trecut al românilor din Transilvania şi Ungaria. După citirea discursului, primit în urale de către cei prezenți, a citit rezoluția de unire în nouă puncte.

Punctul întâi, care preciza că *Adunarea Națională a tuturor Românilor din Transilvania, Banat şi Ţara Ungurească, adunați prin reprezentanții lor îndreptățiți la Alba-Iulia în ziua de 18 Noiembrie/1 Decembrie 1918, decretează unirea acelor români şi a tuturor teritoriilor locuite de dânşii cu România. Adunarea Națională proclamă îndeosebi dreptul inalienabil al națiunii române la întreg Banatul cuprins între râurile Mureş, Tisa şi Dunăre*"[25], a provocat în rândul participanților o vie emoție, fiind aplaudat minute în şir.

Este prea bine cunoscută rezoluția de unire, pentru a mai insista asupra ei. Cu toate acestea, dorim, şi cu acest prilej, să amintim faptul că în cel de-al doilea punct se preciza că teritoriile care urma a se uni cu România vor avea o „*autonomie provizorie*", până la întrunirea Adunării Constituante.

În punctul III, foarte important pentru noua construcție statală, erau prevăzute principiile (6 la număr), care urmau a sta la baza statului întregit.

---

[25] „Românul", anul VII, nr. 20 din 20 nov./ 3 dec. 1918, p. 4.

În ultimul punct se prevedea instituirea *Marelui Sfat Naţional Român, care va avea toată îndreptăţirea să reprezinte naţiunea română oricând şi pretutindeni faţă de toate naţiunile lumii şi să ia toate dispoziţiunile pe care le va afla necesare în interesul naţiunii*"[26].

ANUL VII. ARAD, Marţi 20 Noemvrie (3 Dec. n.) 1918. Nr. 20.

ABONAMENTUL: [illegible]

ROMÂNUL

REDACŢIA şi ADMINISTRAŢIA [illegible]

Proclamarea unităţii naţionale.

Marea Adunare Naţională dela Alba-Iulia prin glasul alor o sută de mii de Români decretează alipirea la România pentru vecie a Ardealului, Banatului şi teritoriului românesc din ţara Ungurească.

[illegible]

Mii de Români sosesc

[illegible]

Serviciul de siguranţă

[illegible]

Bănăţenii

[illegible]

Ziarul „Românul" publică hotărârea de Unire a Transilvaniei cu România

[26] *Ibidem*

Rezoluția de la Alba Iulia a fost rodul gândirii liderilor politici români, contribuția lui Vasile Goldiş fiind una fundamentală la elaborarea proiectului şi definitivarea ei.

După discursul lui V. Goldiş au mai luat cuvântul Iuliu Maniu şi Iosif Jumanca, iar, în final, George Pop de Băseşti, preşedintele Adunării Naționale, a supus spre aprobarea acesteia, rezoluția citită de către V. Goldiş. Aceasta a fost primită în unanimitate şi în întregime, unirea fiind aclamată minute în şir.

După momentele cu o rezonanță istorică deosebită, s-a trecut la alegerea Marelui Sfat Național. Alexandru Vaida-Voevod a dat citire unei liste care cuprindea 200 de persoane, care au fost alese cu acel prilej, urmând ca pe viitor acest organism să fie completat cu încă 50 de nume. Între cele 200 de nume, se regăseau şi 23 de reprezentanți ai județului Arad, arădeanul Ioan Flueraş fiind reprezentant al Sibiului. La sfârşitul adunării, au luat cuvântul episcopul Dumitru Radu, care a mulțumit Consiliului Național Român Central pentru întreaga muncă desfăşurată şi prin discursul rostit de către episcopul Ioan Ignatie Papp.

Marele Sfat Național a ținut prima şedință de după constituire în ziua de 2 decembrie 1918, în sala de festivități a Tribunalului din Alba Iulia. Ea a fost prezidată de către George Pop de Băseşti. Pe ordinea de zi a şedinței au fost incluse probleme care se refereau la alegerea organelor de conducere a Marelui Sfat Național, a membrilor Consiliului Dirigent, precum şi a acelora care urmau să intre în componența delegației care trebuia să înainteze Rezoluția Adunării Naționale de la Alba Iulia, Regelui Ferdinand I al României.

Conducerea Marelui Sfat Național a fost încredințată lui George Pop de Băseşti, ales preşedinte, iar vicepreşedinții au fost episcopul Aradului, Ioan Ignatie Papp, episcopul greco-catolic al Oradiei, Dumitru Radu, Teodor Mihali şi Andrei Bârseanu.

Din delegația care urma să se deplaseze la Bucureşti pentru a prezenta guvernului României şi Regelui Ferdinand I rezoluția de unire au făcut parte episcopii Miron Cristea (ortodox) şi Iuliu Hossu (greco-catolic), de la Caransebeş şi respectiv Gherla, Vasile Goldiş şi Alexandru Vaida-Voevod.

În timpul şedinței, Ştefan Cicio-Pop a propus ca Ion Arion, stegar care a fost împuşcat în gara Teiuş, în timp ce se deplasa spre Adunarea Națională, să fie declarat erou național şi să fie înmormântat cu funeralii naționale.

Tot în această primă sesiune a Marelui Sfat Național au fost aleşi şi membrii Consiliului Dirigent, organ executiv provizoriu, care urma să asigure conducerea Transilvaniei, până la sistarea activității sale, ceea ce s-a întâmplat

în aprilie 1920. În aceeaşi zi, membrii aleşi ai Consiliului Dirigent s-au întrunit în prima lor şedinţă, în care au fost luate o serie de măsuri de ordin organizatoric. Preşedinte a fost ales Iuliu Maniu, iar vicepreşedinţi au devenit Ştefan Cicio-Pop, Vasile Goldiş, Alexandru Vaida-Voevod şi Aurel Lazăr. De asemenea, s-a hotărât constituirea, în cadrul Consiliului Dirigent, a 12 resorturi, conduse de un şef de resort. Repartizarea pe resorturi a fost următoarea: Iuliu Maniu – Resortul de Interne; Ştefan Cicio-Pop – Resortul Armatei şi Siguranţei Publice; Alexandru Vaida-Voevod – Resortul de Externe şi Presă; Vasile Goldiş – Resortul Cultelor şi Instrucţiunii Publice, Ioan Suciu – Resortul Organizării şi Pregătirii Constituantei; Aurel Lazăr – Resortul de Justiţie; Emil Haţieganu – Resortul de Codificare; Aurel Vlad – Resortul de Finanţe; Victor Bontescu – Resortul de Agricultură şi Comerţ; Romul Boilă – Resortul de Comunicaţii, Lucrări Publice, Poştă, Telegraf şi Alimentaţie; Ioan Flueraş – Resortul Social şi Igienă; Iosif Jumanca – Resortul de Industrie.

După cum se poate observa, din cei patru vicepreşedinţi, doi erau arădeni, iar în fruntea a patru resorturi, se aflau tot arădeni.

După data de 2 decembrie, liderii politici arădeni şi-au continuat activitatea, contribuind la consolidarea unirii, ca membrii în Consiliul Dirigent, în guvernul României sau în Parlamentul de la Bucureşti. În acelaşi timp, au luat contact şi cu moravurile politice ale celor din Vechiul Regat, încercând să le înţeleagă şi să se adapteze acestora. Unii dintre ei au reuşit să facă acest lucru, continuând să fie personaje importante în politica ţării. Ştefan Cicio-Pop a fost, spre exemplu, unul dintre aceştia. Alţii însă, precum Vasile Goldiş, după câţiva ani de participare la viaţa politică a României Mari, nedorind să renunţe, poate, la principii care i-au călăuzit întreaga activitate politică, s-au retras treptat, canalizându-şi energiile spre alte domenii de interes public.

Important este că elita politică a Aradului a reuşit să transforme istorica toamnă a anului 1918, în „primăvara" poporului român, Aradul devenind *capitala politică a Marii Uniri*.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Izvoare publicate

Articolul de lege nr. XVIII din 1848, privind presa – publicat integral, în limba maghiară, la următoarea adresă: http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5286, accesată la data de 3.02.2018, ora 10.50.

Articolul de lege nr. XXXVIII din 1868, referitor la şcolile populare – textul legii, în limba maghiară, este publicat la adresa: http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5360, accesată la data de 3.02.2018, ora 15.30.

Articolul de lege nr. XLIV din 1868, privind egala îndreptățire a naționalităților – publicat integral, în limba română, de Eugen Brote, în *Cestiunea română în Transilvania şi Ungaria*, Bucureşti, Tipografia „Voința Națională", 1895.

Articolul de lege nr. XVIII din 1848, privind presa – publicat integral, în limba maghiară, la următoarea adresă: http://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84800018.TV&searchUrl =/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3DXVIII%2B%2B%2B1848 – ultima accesare: 26 aprilie 2018, ora 18:10

Articolul de lege nr. XXXVIII din 1868, referitor la şcolile populare – publicat integral, în limba maghiară, la următoarea adresă: http://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid= 86800038.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3DXXXVIII%2B%2B% 2B1868 – ultima accesare: 26 aprilie 2018, ora 16:15.

Bodea, Cornelia C., *Anexe (Partea documentară)*, în *Moise Nicoară şi rolul său în lupta pentru emancipare național-religioasă a românilor din Banat şi Crişana*, Editura Diaceza, Arad, 1943.

Caciora, Andrei; Roşuț, Nicolae, *Aradul în lupta pentru eliberare socială şi națională. Documente*, Editura Muzeul Județean Arad, 1978.

Ciuhandu, Gheorghe, *Documente mai de seamă*, în *Episcopii Samuil Vulcan şi Gherasim Raț. Pagini mai ales din Istoria Românilor Crişeni (1830–1840)*, Editura Autorului, Arad, 1935.

Glück, Eugen, Roşuț, Nicolae, *Aradul şi mişcarea memorandistă: documente*, vol. I – IV, Editura Universității cultural – ştiințifice, Arad, 1974–1978.

Magyar Statisztikai Közlemények, új sorozat, *A Magyar Korona Országaiban az 1891 év elején végrhajtott népszámlálás eredményei*, I, Budapesta, 1893.

***, *Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului pentru păstrarea ființei naționale prin educație şi cultură (1784–1918). Documente referitoare la Episcopia Ortodoxă a Aradului,* Editura S.N., Arad, 1986.

Suciu, I. D.; Constantinescu, Radu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. II, Editura Mitropoliei Banatului, Timişoara, 1980.

Țichindeal, Dimitrie, *Arătare despre starea acestor nouă introduse sholasticeşti instituturi ale nației româneşti, sârbeşti şi greceşti*, republicată de Botiş, Teodor şi Sădean, Avram, în *Cei dintâi ani din trecutul şi viața Preparandiei (Şcolii Normale) Gr. Or. Române din Arad*, Arad, 1912.

Ţichindeal, Dimitrie, *Fabule şi moralnice învăţături*, Editura „Facla", Timişoara, 1975.
Vulcan, Iosif, *Din corespondenţa lui Cichindeal cu episcopul Samuil Vulcan*, în *Dimitrie Cichindeal. Date noue despre viaţa şi activitatea lui. Discurs de recepţiune*, Extras din Analele Academiei Române, Seria II. Tom XIV. Memoriile Secţiunii Literare, Lito-Tipografia „Carol Göbl", Bucureşti, 1893.

2. Periodice

„Aradi Ujság", an XVIII, nr. 259, din 14 nov. 1918.
„Aradi Hírlap", an II, nr. 297 din 15 nov. 1918.
„Biserica şi Şcoala", Arad, numere editate în anii 1877–1948.
„Cucu", Arad, numere apărute în anii 1910–1911.
„Gura Satului", Pesta, numere publicate în anii 1868–1871.
Arad, numere editate în anii 1871–1881.
„Lumina", Arad, numere apărute în anii 1872–1874.
„Românul", Arad, numere publicate în anii 1911–1916, 1918, „Românul", anul VIII, nr. 41 din 19 iun., 1919, „Românul", IX, nr. 262 din 7 decembrie, 1920., „Românul", IX, nr. 264 din 9 decembrie, 1920.
„Speranţa", Arad, numere editate în anii 1869, 1871 şi 1872.
„Tribuna", Arad, numere apărute în anii 1904–1912.
„Tribuna Poporului", Arad, numere publicate în anii 1897–1903.

3. Lucrări generale

***, *Aradul permanenţă în istoria patriei*, Consiliul Popular Judeţean Arad, Arad, 1978.
***, *Arad. Monografia oraşului de la începuturi până în 1989*, Arad, Editura „Nigredo", 1999.
***, *Dicţionar de literatură română. Scriitori, reviste, curente*, Bucureşti, Editura „Univers", 1979.
***, *Istoria României. Transilvania,* vol. I şi II., Cluj-Napoca, Editura „George Barițiu", 1997.
Albu, Nicolae, *Istoria şcolilor româneşti din Transilvania între 1800–1867*, Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică, 1971.
Bârsănescu, Ştefan; Bârsănescu, Florela, *Educaţia, învăţământul, gândirea pedagogică din România. Dicţionar cronologic*, Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, 1978.
Bocşan, Nicolae, *Contribuţii la istoria iluminismului românesc*, Timişoara, Editura „Facla", 1986.
Brote, Eugen, *Cestiunea română în Transilvania şi Ungaria,* Tipografia „Voinţa Naţională", Bucureşti, 1895.
Diaconovich, Corneliu, *Enciclopedia Română,* Vol. I – III, Sibiu, Editura „W. Kraft", 1898, 1900, 1904.
Georgescu, Titu; Bâldescu, Emil, *Ctitori de şcoală românească. Secolul al XIX-lea*, Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică, 1971.

Ghibu, Onisifor, *Viaţa şi organizaţia bisericească şi şcolară în Transilvania şi Ungaria*, Bucureşti, Institutul de arte grafice „Nicolae Stroilă", 1915.
Iorga, Nicolae, *Istoria învăţământului românesc,* Bucureşti, Editura Casei Şcoalelor, 1928.
Iorga, Nicolae, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria*, Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, 1989.
Mureşan, Camil, *Naţiune, naţionalism. Evoluţia naţionalităţilor*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, Fundaţia Culturală Română, 1996.
Netea, Vasile, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertate naţională (1848–1881),* Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1974.
Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Sibiu, 1972.
Păcurariu, Mircea, *Politica statului ungar faţă de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867 – 1918)*, Sibiu, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1986.
Popeangă, Vasile, *Presa pedagogică din Transilvania (1860 – 1918)*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1966.
Popeangă, Vasile, *Şcoala românească din Transilvania în perioada 1867 – 1918 şi lupta sa pentru unire*, Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică, 1974.
Protopopescu, Lucia, *Contribuţii la istoria învăţământului din Transilvania (1774–1805)*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1966.
Sima, G., *Şcoala românească din Transilvania şi Ungaria – Dezvoltarea ei istorică şi situaţia ei actuală*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl", 1915; publicată de Ghibu Onisifor cu acest pseudonim.

4. Lucrări speciale

4.1. *Lucrări monografice*

***, *Episcopia Aradului. Istorie. viaţă culturală, monumente de artă*, Arad, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului, 1989.
***, *Monografia Liceului „Ioan Slavici", fost „Moise Nicoară" din Arad, 1745–1919–1971*, Arad, 1971.
Bodea, Cornelia C., *Moise Nicoară şi rolul său în lupta pentru emancipare naţional-religioasă a românilor din Banat şi Crişana*, Editura Diaceza, Arad, 1943.
Bogdan, Doru, *Dr. Ioan Suciu – părinte al patriei*, Editura „Viaţa Arădeană", Arad, 1999.
Bolovan, Ioan, *Asociaţia Naţională Arădeană, pentru cultura poporului român. 1863–1918. Contribuţii monografice*, Cluj-Napoca, Editura „Dacia XXI", 2011.
Bogdan, Doru; Mărghitan, Liviu, *Ţichindeal gură de aur (1775–2000). Monografie apărută la aniversarea a 225 de ani de la naştere*, Arad, Editura „Viaţa arădeană", 2000.
Bolovan, Ioan, Eppel, Marius, *1 Decembrie 1918. Contribuţia social – democraţilor la unirea Transilvaniei cu România*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2008
Botiş, Teodor, *Istoria Şcoalei Normale (Preparandiei) şi a Institutului Teologic Ortodox-Român din Arad*, Arad, Editura Consistoriului, 1922.
Botiş, Teodor; Sădean, Avram, *Cei dintâi ani din trecutul şi viaţa Preparandiei (Şcolii Normale) Gr. Or. Române din Arad*, Arad, 1912.
Bradin, Virgiliu, *Sava Raicu (1869–1920) Finanţist de elită în lumea bancară din Austro - Ungaria. – contribuţie monografică* –, Editura Promun, Arad, 2012.

Bradin, Virgil, *Pârneava – suburbiul românesc al Aradului. Cotribuţie monografică*, ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Editura Promun, Arad, 2013.
Carafoli, Elie, *Aurel Vlaicu, pionier al aviaţiei româneşti*, Bucureşti, 1960.
Ciorogariu, Roman, *Zile trăite*, Oradea, Editura Tipografia Diecezană, 1926.
Ciorogariu, Roman, *Speranţia (1869), Lumina (1872), Biserica şi Şcoala (1877), Tribuna (1884–1912)*, Cluj, Editura „Sindicatul Presei Române din Ardeal şi Banat", 1934.
Ciuhandu, Gheorghe, *Din viaţa lui Nestor Ioanovici, episcopul Aradului*, Arad, 1929.
Ciuhandu, Gheorghe, *Dr. Giorgiu Popa – Un om de şcoală şi cultură (1841–1897)*, Arad, Editura Autorului, 1934.
Ciuhandu, Gheorghe, *Episcopii Samuil Vulcan şi Gherasim Raţ. Pagini mai ales din Istoria Românilor Crişeni (1830–1840)*, Arad, Editura Autorului, 1935.
Eppel, Marius, *Vasile Manga – Activitatea politică 1875–1918*, Editura Presa Universitară Clujeană, 2004.
Episcopia Ortodoxă Română Oradea, *Roman R. Ciorogariu*, Oradea, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei, 1981.
Florea, T. Ioan, *Emil Monţia (1882–1982)*, Editura, Arad, 1982.
Gheorghiu, Constantin, *Aurel Vlaicu – viaţa şi opera*, Editura Militară, Bucureşti, 1973.
Grămadă, Livia, *Presa satirică românească din Transilvania, 1860–1918*, Cluj, Editura „Dacia", 1974.
Iancu Gheorghe, *Contribuţia Consiliului Dirigent la consolidarea Statului naţional unitar român (1918–1920)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985.
Ilica, Anton, *Evoluţia Şcolii Normale din Arad, de la 1920, până în prezent*, Arad, Editura „Multimedia", 1998.
Lupaş, Octavian, *Mircea V. Stănescu,* Arad, Editura Concordia, 1936.
Marinescu, Daciana, *Interferenţe în evoluţia învăţământului pedagogic şi teologic arădean (1812–1877)*, Arad, Editura Universităţii „Aurel Vlaicu", 2003.
Marinescu, Daciana, *„Gura Satului" (1868–1871) – o „foaie" din Austro-Ungaria*, Bucureşti, Editura „Pro Universitaria", 2014.
Mărghitan, Liviu, *Aurel Vlaicu, Asociaţiunea „Astra" şi Aradul,* Arad, 1994.
Mihuţ, Lizica, *Mişcarea teatrală arădeană până la înfăptuirea Marii Uniri*, Editura Eminescu, 1989.
Mihuţ, Lizica, *Aradul şi teatrul transilvănean până la Marea Unire*, Editura „Sigma", 1993.
Mihuţ, Lizica, *Transilvania şi teatrul arădean până la Marea Unire,* Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005.
Mihuţ, Lizica, *Mişcarea teatrală arădeană după înfăptuirea Marii Uniri,* Bucureşti, Editura Academiei Române, 2009.
Mihuţ, Lizica, *Aradul Teatral (1752–2010),* vol. I şi II, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2011.
Mihuţ, Lizica, Pădurean, Corneliu, *Aurel Vlaicu centenar (1913–2013)*, Editura Universităţii „Aurel Vlaicu"Arad, Arad, 2013.
Neamţu, Gelu, *Procese politice de presă antiromâneşti din epoca dualismului austro-ungar (1868–1890). Alte studii de istoria presei româneşti*, Cluj-Napoca, Editura Societăţii Culturale Pro Maramureş „Dragoş-Vodă", 2004.
Negrilă, Iulian, *Ziarul „Românul" şi Marea Unire*, Bucureşti, Editura Politică, 1988.

Negrilă, Iulian, *Presa literară românească arădeană (1869–1944)*, Arad, Editura „Multimedia internațional", 1999.

Nica, Melente, Groza, Gabriela, Şimăndan, Emil, *Evoluția şi tipologia presei arădene (1833–2002)*, Arad, Editura Fundației „Ioan Slavici", 2006.

Oanea, Laurențiu, *Dr. Ştefan Cicio-Pop. Un titan în luptele național-politice ale românilor din Transilvania şi părțile românești din Ungaria 1865–1934*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, note, anexe, glosar, album de Felicia Aneta Oarcea, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2008.

Păcățian, Teodor, *Cartea de aur sau luptele naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. VII–VIII, Arad, 1913/1915.

Pădurean, Corneliu, *Populația comitatului Arad în secolul al XIX-lea*, Editura Universității „Aurel Vlaicu" Arad, 2003.

Pădurean, Corneliu, *Lexicul politic din Transilvania la sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX*, Editura Universității „Aurel Vlaicu"Arad, Arad, 2004.

Pădurean, Corneliu (coord.), *Ştefan Cicio-Pop. Studii*, Ediția a II-a, revizuită şi adăugită, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2013.

Pădurean, Corneliu, „Ştefan Cicio-Pop şi Adunarea din anul 1911 de la Casa Națională din Pârneava (Arad)", în Corneliu Pădurean (coordonator), *Ştefan Cicio-Pop. Studii*, ediția a II-a revizuită şi adăugită, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2013.

Petraş, Lucian, *Politică şi demers național în comitatul Arad (1895–1916)*, Editura Brumar, Timişoara, 2008.

Pop, Ştefan, *Frământări în jurul Scaunului episcopesc ortodox de la Arad*, Arad, Editura Diecezană, 1929.

Popeangă, Vasile, *Un secol de activitate şcolară românească în părțile Aradului (1721–1821)*, Arad, 1974.

Popeangă, Vasile, *Aradul, centru politic al luptei naționale din perioada dualismului (1867–1918)*, Editura Facla, Timişoara, 1978

Popeangă, V., Găvănescu, E., Țârcovnicu, V., *Preparandia din Arad*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1964.

Popeangă, Vasile; Mureşianu, Ion B. *Aradul cultural în lupta pentru înfăptuirea Marii Uniri (1908–1918)*, Arad, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului, 1991.

Radu, Sorin, *Ioan Flueraş (1882–1953) – Social-democrație şi sindicalism*, Editura Nemira & Co, Bucureşti, 2007.

Roman, Dan, *Oameni de seamă ai Aradului*, Editura „Vasile Goldiş" University Press, Arad, 2011.

Roz, Alexandru, *Aradul – cetatea Marii Uniri*, Timişoara, Editura „Mirton", 1993.

Sinaci, Doru, *Discursul politic în perioada tribunismului arădean*, Editura „Vasile Goldiş" University Press, Arad, 2014.

Suciu, Ion, *Despre Mircea V. Stănescu,* Timişoara, 1939.

Şora, Gheorghe, *Vasile Goldiş, militant pentru desăvârşirea idealului național 1 decembrie 1918*, Editura Facla, Timişoara, 1980.

Şora, Gheorghe, *Vasile Goldiş – o viață de om aşa cum a fost*, Editura Helicon, Timişoara, 1993.

Topliceanu, Traian, *Dimitrie Țichindeal*, Timişoara, Tipografia Românească, 1900.

Tulcan, Ioan; Mihuţ, Lizica, *175 de ani de la înfiinţarea învăţământului superior teologic arădean (1822–1997)*, Arad, 1997.
Ungureanu, I.D., *Nicolae Ştefu*, Editura pers., Arad, 1947.
Veliciu, Mihai *Tatăl meu – Mihai Veliciu*, text îngrijit de Dan Demşea, Editura Mirador, Arad, 1996.
Vesa, Pavel, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalităţi (1701–1918)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2006.
Vesa, Pavel, *Episcopii Aradului. 1706–2006*, Arad, Editura „Gutenberg Univers", 2007.
Vesa, Pavel, *Clerici cărturari arădeni de altădată*, Arad, Editura „Gutenberg Univers", 2008.
Vuia, I., *Fragmente din istoricul pedagogicului gr. ort. din Arad*, Panciova, Editura Autorului, 1887.

4.2. *Studii şi articole*

Berényi, Maria, *140 ani de la moartea lui Moise Nicoară*, „Lumina", Gyula, 2001.
Bocşan, Nicolae, *Confiscarea fabulelor lui Ţichindeal*, „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie", vol. XIX, Cluj-Napoca, 1976.
Bocşan, Nicolae; Popovici, Ioan, *Identitate şi alteritate în biserica ortodoxă din Imperiul habsburgic. Separaţia ierarhică a bisericii româneşti de biserica sârbească*, „Identitate şi Alteritate. Studii de imagologie", vol. II, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 1998.
Bogdan, Doru, *Luptătorul naţional Mircea Vasile Stănescu,* în „Buletin de informare şi documentare", Arad, Societatea de ştiinţe filologice din România, Filiala Arad, 1989.
Bodea, Cornelia C., *Moise Nicoară. Crâmpee de viaţă. Copilăria*, „Hotarul", Arad, nr. 5 din 1937.
Caţavei, Victor, *Dr. Ioan Suciu – luptător pentru libertate naţională şi socială (1862–1939)*, în „Ziridava", nr. X, 1979.
Ciuhandu, Gheorghe, *Începuturile publicisticei bisericeşti de la Arad (1869–1871)*, Arad, 1937.
Crişan, Ascaniu, *Moise Nicoară în Ţara Românească*, „Hotarul", Arad, nr. 5 din 1937.
Emandi, Lucian, *Emil Monţia, compozitor popular*, în „Ziridava", nr. V, 1975.
Eppel, Marius, *Procesul de destituire a profesorului Vasile Manga de la Institutul teologic ortodox din Arad*, în „Arca, Revistă de cultură", nr. 1,2,3, (118–119–120), 2000.
Florea, Ileana, *Emil Monţia – luptător pentru unire*, în „Ziridava", nr. X, 1978.
Găvănescu, Ed. I., *Moise Nicoară*, „Hotarul", Arad, nr. 5 din 1937.
Ghidiu, Andrei, *Introducerea tasului pedagogic şi teologic în bisericile gr. or. române din Ungaria şi Banat*, Caransebeş, Editura Autorului, 1902.
Grămadă, Livia, *Gura Satului în perioada colaborării lui Ioan Slavici (1872–1875)*, Cluj, „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", Series Philologia, Fasciculus 2, 1970.
Grămadă, Livia, *Tutti Frutti şi Umoristul. Contribuţii la istoria presei satirice româneşti din Transilvania*, „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", Series Philologia, Fasciculus 2, Cluj, 1970.
Grămadă, Livia, *Gura Satului în perioada colaborării lui Ioan Slavici (1872–1875)*, „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", Series Philologia, Fasciculus 2, Cluj, 1970.
Iancu Gheorghe, Marele Sfat Naţional al Transilvaniei (1918–1919), în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj", 1973.

Iova, Zaharia Gheorghe, *Episcopul Ioan Meţianu al Aradului, precursor al Marii Uniri*, „Mitropolia Banatului", 36, nr. 6, 1986.
Liţiu, Gh., *Episcopul Ioan Ignatie Papp al Aradului (1903–1925)*, în „Mitropolia Banatului", anul XIX, nr. 1–3/1969.
Mangra, V., *Mircea Vasiliu Stănescu*, „Familia", Oradea, nr. 51 din 18/30 decembrie 1888.
Mangra, V., *Biografia lui Moise Nicoară*, „Biserica şi Şcoala", Arad, nr. 52 din 23 decembrie 1907/5 ianuarie 1908.
Marinescu, Daciana, *„Gura Satului" („Die Stimme des Dorfes") (1867–1871) – eine sogenannte humoristische Zeitschrift in Österreich-Ungarn*, „Journal of Humanistic and Social Studies", Arad, Volume IV, No. 1 (7)/2013.
Marinescu, Daciana, *„Foaia învăţătorilor poporului" („Blatt der Volkslehrer") (1868–1874) – ein Pädagogisches Periodikum in Österreich-Ungarn?"*, "Journal of Humanistic and Social Studies", Arad, Volume V, No. 1 (9)/2014.
Mihuţ, Lizica, *Turnee teatrale în Transilvania: Victor Antonescu şi Ion Brezeanu pe scena arădeană*, „Studii şi cercetări de istoria artei", Tomul 31, Bucureşti, Editura Academiei, 1984.
Marinescu, Daciana, *Clasicismul în echilibru*, „Scena", nr. 7, noiembrie 1998.
Marinescu, Daciana, *Ioan Slavici şi Teatrul Naţional*, în *Ioan Slavici şi unitatea spirituală naţională*, coordonatori: Hurezan, Pascu; Şimăndan, Emil, Arad, Editura Fundaţiei Culturale, „Ioan Slavici", 1998.
Marinescu, Daciana, *Şiria culturală la sfârşitul secolului trecut*, „Salonul Literar", nr. 11, 1999.
Mureşianu, I.B., *Dimitrie Ţichindeal*, „Mitropolia Banatului", 25, 1975, nr. 10–12.
Mureşianu, I.B.; Mureşianu, I. I., *Constantin Diaconovici Loga*, „Mitropolia Banatului", 30, 1980, nr. 10–12.
Neagu, Nicu, *Cum s-au „negociat" articolele Rezoluţiei Marii Uniri la Hotelul Hungaria" din Alba Iulia* https://www.historia.ro/sectiune/actualitate/articol/cum-s-au-negociat-articolele-rezolutiei-marii-uniri-la-hotelul-hungaria-din-alba-iulia, anul XVIII, nr. 194, martie 2018.
Negrilă, Iulian, *„Speranţia" Prima publicaţie periodică românească arădeană*, în „Teologie şi Ştiinţe Umaniste", Arad, 1995.
Oanea, Laurenţiu, *Delegarea mea la guvernul român de la Iaşi. Motivele care au provocat-o şi sarcinile primite* în „Anuarul Liceului Pedagogic Arad pe anul 1977–1978", Arad, 1978, p. 177 (articol apărut sub îngrijirea lui Vasie Popeangă).
Orădean, Titus, *Evocarea unui militant arădean pentru Marea Unire – Colonel Moise Rişcuţia* (manuscris).
Pădurean, Corneliu, *La moartea lui Ştefan Cicio-Pop* în Corneliu Pădurean (coord.), „Ştefan Cicio-Pop. Studii", Editura Gutenberg Univers, Arad, 2009.
Pădurean, Corneliu, *Ştefan Cicio-Pop şi Adunarea din anul 1911 de la Casa Naţională din Pârneava (Arad)*, în Corneliu Pădurean (coordonator), „Ştefan Cicio-Pop. Studii", ediţia a II-a revizuită şi adăugită, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2013.
Pădurean, Corneliu, *Istoria unei clădiri, istoria unei instituţii. Casa Naţională din cartierul Pârneava*, în Traian Micoroi, Cristinel Ioja, Marcel Tang, (coord.), „Catedrala Ortodoxă Veche a Aradului Tradiţie şi actualitate 1865–2015. 150 ani de istorie, spiritualitate şi cultură ecleziastică", Editura Arhiepiscopiei Aradului, 2015.

Pădurean, Corneliu, *Populația Aradului în anii Primului Război Mondial*, în „Analele Aradului", anul I, nr. 1, „Vasile Goldiș" University Press, 2015.
Pădurean, Corneliu, *Adunarea populară românească de la Arad, din noiembrie 1918*, în „Analele Aradului", anul II, nr. 2, „Vasile Goldiș" University Press, 2016.
Pădurean, Corneliu, *Începutul Primului Război Mondial în relatarea presei maghiare din Arad*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță (coord), „Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri", Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016.
Popa, Mircea, *Noi date privind activitatea lui Alexandru Gavra*, „Ziridava", 1980, XII.
Popeangă, Vasile, *Ion Russu-Şirianu, publicist militant pentru realizarea unității naționale,* „Ziridava", nr. XI, Muzeul Județean Arad, Arad, 1979.
Popeneagă, Vasile, *Roman Ciorogariu, reprezentant al tribunismului arădean*, în „Ziridava", XI, 1979.
Popeneagă, Vasile, *Preparandiile româneşti din Transilvania*, „Ziridava", 1980, XII.
Popeangă, Vasile, *Roman Ciorogariu – personalitate marcantă a generației Unirii*, în „Roman R. Ciorogariu (1952–1936). Studii şi documente", Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei, 1981.
Popescu, Ion Apostol, *Contribuția lui Dimitrie Țichindeal la dezvoltarea învățământului şi gândirii pedagogice în Transilvania şi Banat*, „Revista de pedagogie", anul XI, nr. 12, 1962.
Roşuț, Nicolae, *Societăți culturale arădene*, „Ziridava", V, 1975.
Roman, Dan, *Roman Ciorogariu un luptător pe altarul credinței*, în „Oameni de seamă ai Aradului", Editura „Vasile Goldiş" University Press, Arad, 2011.
Roşuț, Nicolae, *Mihai Veliciu – luptător pentru libertate națională şi socială (1841*–1921)*, în „Ziridava", IX, 1978.
Roşuț, Nicolae, *Activitatea politică a deputaților arădeni între anii 1905–1918*, în „Ziridava", IX, 1978.
Roşuț, Nicolae, *Activitatea politică a deputaților arădeni între 1905–1918*, în „Ziridava", nr. IX, 1979.
Roz, Alexandru, *Scurt istoric al Institutului Teologic Ortodox Român din Arad*, „Sesiunea ştiințifică jubiliară – 175 de ani de la înființare învățământului teologic în Arad (1822 – 1997)", Arad, 1997.
Roz, Alexandru, *Ioan Flueraş, luptătorul pentru realizarea Marii Uniri din 1918*, în „Studia Universitatis „Vasile Goldiş" Arad", nr. 3, 1993.
Sădean, Avram, *Apostolatul primilor profesori ai Preparandiei noastre*, Arad, Editura Diecezană, 1912.
Stepan, Loredana, *Alcoolismul – o calamitate socială a comitatului Arad la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea*, în Corneliu Pădurean, Ioan Bolovan (coord.), „Studii de demografie istorică (secolele XVII – XXI)". Editura Gutenberg Univers, Arad, 2010.
Suciu, Dumitru, *Aspecte din activitatea şi gândirea politică a lui Ioan Suciu*, în „Acta Musei Napocensis", nr. X, 1973.

---

* În titlul articolului anul este greşit, dar pe parcursul său, autorul operează cu anul 1846, care este, de fapt, cel corect.

Timbus, Mircea, *Mărturii documentare despre rolul Asociației Naționale din Arad pentru Cultura Poporului Român, în lupta pentru emancipare națională şi spirituală a românilor din Transilvania*, „Ziridava", nr. VI, 1976.

Tulcan, I., *Învățământul teologic superior la Arad, în trecut şi astăzi. Încercare de sinteză*, „Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă din Arad", I, 1994–1995, Arad, 1995.

Tulcan, I., *Episcopia Aradului. Câteva repere*, „Sesiunea ştiințifică jubiliară – 175 de ani de la înființare învățământului teologic în Arad (1822–1997)", Arad, 1997.

Turcu, Lucian, *Intrarea României în Marele Război: Reacții, atitudini şi mesaje publice din partea celor două biserici românești din Transilvania*, în Ioan Bolovan, Gheorghe Cojocaru, Oana Mihaela Tămaş (coord.), „Primul Război Mondial. Perspectivă istorică şi istoriografică", Cluj-Napoca, Editura Academia Română. Centrul de Studii Transilvane; Presa Universitară Clujeană, 2015.

Vulcan, Iosif, *Moise Nicoară*, „Familia", Pesta, nr. 17 din 15/27 iunie 1866.

Vulcan, Iosif, *Dimitrie Cichindeal. Date noue despre viața şi activitatea lui. Discurs de recepțiune*, Extras din Analele Academiei Române. Seria II. Tom XIV. Memoriile Secțiunii Literare, Bucureşti, Lito-Tipografia „Carol Göbl", 1893.

Biblioteca Judeţeană
"A.D. Xenopol" Arad
www.bibliotecaarad.ro
759515

Lizica Mihuț este absolventă a Facultății de Filologie din cadrul Universității din Timișoara. A susținut doctoratul la Universitatea din București.

A publicat:

I. CĂRȚI în domeniile:

1. Filologie (*Gramatica limbii române*, ediția I – 1996, ediția a II-a – 1999); *Corectitudine în vorbire și în scriere* – 1999; *Fonetică și fonologie* – 2006; *Limba română. Sinteze. Exerciții* – 2007; *Limba română. Repere teoretice. Exerciții* – 2008); *Limba română și Noul DOOM. Norme și grile* – 2010; *Elemente de lexicologie. Teorie și aplicații* – 2014;

2. Istoria culturii (*Mișcarea teatrală arădeană până la înfăptuirea Marii Uniri* – 1989; *Aradul şi teatrul transilvănean până la Marea Unire* – 1993; *Itinerarii spirituale arădene* – 1997; *Teatrul arădean – privire istorică* – 1998; *Transilvania şi teatrul arădean până la Marea Unire* – 2005; *Mișcarea teatrală arădeană după înfăptuirea Marii Uniri* – 2009; *Aradul Teatral 1752-2010,* vol. I şi II – 2011; *George Enescu şi Aradul* – 2012;

3. Management universitar (*Universitatea „Aurel Vlaicu”* – 16 volume – 2000-2015);

II. CURSURI UNIVERSITARE privind limba română contemporană (vocabular, morfologie, sintaxă, exerciții tip grilă ș.a.);

III. STUDII ȘI ARTICOLE în domeniile filologie și didactică (în volume colective sau în reviste de specialitate din țară și din străinătate);

IV. STUDII DE ISTORIA CULTURII;

V. CRONICI DRAMATICE consemnate în revistele „Orizont”, „Familia”, „Tribuna”, „Vatra”, dar și în presa arădeană;

VI. PUBLICISTICĂ CULTURALĂ (peste 900 de articole, cele mai multe în presa arădeană și în partea de vest a țării).

Corneliu Pădurean este absolvent al Facultății de Istorie – Filosofie din cadrul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. Din anul 2002 este doctor în istorie la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. Este membru al Comisiei Internaționale de Demografie Istorică și președinte al asociației profesionale „Ștefan Cicio-Pop”. În prezent este prof. univ. dr. habil. la Universitatea „Aurel Vlaicu”, Arad.

I. CĂRȚI: *Populația comitatului Arad în secolul al XIX-lea* – 2003; *Aradul interbelic. Contribuții demografice* – 2004; *Lexicul politic din Transilvania la sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX* – 2004; *Populația județului Arad la începutul secolului XXI* – 2008; *Aurel Vlaicu centenar (1913–2013)* – 2013; *Ziridava. O jumătate de secol 1967–2017* – 2017.

II. COORDONATOR a 14 volume colective;

III. AUTOR a peste 70 de STUDII ȘI ARTICOLE publicate în volume colective sau în reviste de specialitate din țară și din străinătate.

9 789732 729564